

**CUMHURİYET'İN 100. YILI
ARMAĞAN KİTABI**

Katkı Sunanlar

Prof. Dr. Ayşegül KAPTANOĞLU
Prof. Dr. Ahmet İLVAN
Prof. Sefa ÇELİKSAP
Prof. Dr. Zuhâl BAHAR
Doç. Dr. Ali Efe İRALI
Doç. Dr. Sinem BUDUN GÜLAS
Doç. Dr. M. Hakan ÖZÇELİK
Dr. Öğr. Üyesi Musa KESKİN
Dr. Öğr. Üyesi. H. Meryem İMRE
Dr. Öğr. Üyesi N. Selcen KORKMAZCAN
Dr. Öğr. Üyesi Şirin YILMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Çağrı GÜRBÜZ
Dr. Öğr. Üyesi Efe GÜZELOĞLU (Editör)
Dr. Öğr. Üyesi Tuğba ŞAHİN ÇİÇEK
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GENÇ
Dr. Derya Levent MİYAK
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa METE
Öğr. Gör. Kaan Can UYANIK
Öğr. Gör. Fatma GÜÇ YÜKSEKDAĞ
Öğr. Gör. Sueda TERZİ VURAK
Öğr. Gör. Gökay AKGÖR
Arş. Gör. Büşra SOKUR
Arş. Gör. Sercan KARA

KİTAP BÖLÜMLERİ

SAĞLIK YÖNETİMİNDE YENİLİKLER

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba ŞAHİN ÇİÇEK
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GENÇ
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa METE
Öğr. Gör. Kaan Can UYANIK
Prof. Dr. Ayşegül KAPTANOĞLU

**GÜZEL SANATLAR EĞİTİMİNİN ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ BAĞLAMINDAKİ
GELECEĞİNE YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME**

Doç. Dr. Ali Efe İRALI

**CUMHURİYET DÖNEMİ KÜLTÜR - SANAT POLİTİKALARI BAĞLAMINDA
ANIT HEYKEL PROJELERİ: SABİHA BENGÜTAŞ'IN ATATÜRK VE İNÖNÜ
ANITI**

Arş. Gör. Büşra SOKUR

CUMHURİYET'İN İLAN SÜRECİ VE TEPKİLER

Doç. Dr. M. Hakan ÖZÇELİK
Dr. Öğr. Üyesi N. Selcen KORKMAZCAN

CUMHURİYET VE DIŞ POLİTİKA

Dr. Öğr. Üyesi Efe GÜZELOĞLU

CUMHURİYET'İN 100. YILI ve TÜRK FOTOĞRAFINDA KADINLAR

Prof. Sefa ÇELİKSAP

ATATÜRK DÖNEMİNDE ORDUNUN TOPLUMSAL HAYATA KATKISI

Dr. Derya Levent Miyak

ENGELLİLERE YÖNELİK KAMU HİZMETLERİNDE YENİLİKLER

Prof. Dr. Ahmet İLVAN
Öğr. Gör. Fatma GÜÇ YÜKSEKDAĞ
Öğr. Gör. Sueda TERZİ VURAK

ATATÜRK DÖNEMİ EKONOMİ POLİTİKALARI VE CUMHURİYET EKONOMİSİNİN KURULUŞ VİZYONU

Dr. Öğr. Üyesi Musa KESKİN

BİR ASIRIN SONUNDA ULUSLARARASI ARAŞTIRMALARDAN TÜRK EĞİTİMİ

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Çağrı GÜRBÜZ

1920'Lİ YILLARDAN 2000'Lİ YILLARA TÜRKİYE'NİN GELİŞİMİ VE DEĞİŞİMİNİN TÜRKİYE TİYATROSUNA VE TÜRK OYUN YAZARLIĞINA ETKİSİ

Öğr. Gör. Gökay AKGÖR

CUMHURİYETİN 100. YILINDA FEN EĞİTİMİNE KURAMSAL BİR BAKIŞ

Dr. Öğr. Üyesi Şirin YILMAZ

TÜRKİYE'DE ÇAĞDAŞ KADIN İMGESİNİN YARATILMASINDA ŞAPKANIN YERİ

Dr. Öğr. Üyesi H. Meryem İMRE
Doç. Dr. Sinem BUDUN GÜLAS

SAĞLIK BİLİMLERİNDE SON GELİŞMELER

Prof. Dr. Zuhul BAHAR
Arş. Gör. Sercan KARA

SAĞLIK YÖNETİMİNDE YENİLİKLER

Dr.Öğr.Üyesi Tuğba ŞAHİN ÇİÇEK*

Dr.Öğr.Üyesi Ahmet GENÇ*

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa METE*

Öğr. Gör. Kaan Can UYANIK*

Prof. Dr. Ayşegül KAPTANOĞLU*

1. SAĞLIK YÖNETİMİNDE TARİHSEL SÜREÇ

Sağlık yönetimi, sağlık hizmetlerinin planlanması, organizasyonu, koordinasyonu, denetimi ve yönetimi gibi alanlarda önemli bir rol oynamaktadır. Bu alandaki tarihsel süreç, sağlık hizmetlerinin nasıl geliştiğini ve yönetildiğini anlamamıza yardımcı olur. Sağlık yönetiminin tarihsel evrimi, farklı dönemlerdeki sağlık politikaları, organizasyon yapıları ve yönetim yaklaşımları üzerinde etkili olmuştur.

- Antik Dönemler: Sağlık hizmetleri, antik dönemlerde genellikle dini kurumlar tarafından sunulurdu. Tapınaklarda veya özel sağlık merkezlerinde tedavi ve bakım sağlanırdı. Bu dönemde sağlık hizmetleri genellikle dini ritüellerle birleştirilirdi.
- Orta Çağ: Orta Çağ'da Avrupa'da manastırlar, hastaneler ve düşük teknoloji ile sağlık hizmetleri sunulurdu. Sağlık yönetimi daha çok kilise tarafından kontrol edilirdi.
- Rönesans ve Aydınlanma: Rönesans dönemi ile birlikte tıp bilimi ve sağlık hizmetleri alanında büyük ilerlemeler yaşandı. Bu dönemde bilimsel yöntemler ve eğitim daha önemli hale geldi. Aydınlanma dönemi ise bireylerin hakları ve kamu yararı konularına odaklandı.

* Dr.Öğr.Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, tugbasahincicek@aydin.edu.tr

* Dr.Öğr.Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, ahmetgenc@aydin.edu.tr

* Dr.Öğr.Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, mustafamete@aydin.edu.tr

* Öğr. Gör., İstanbul Aydın Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, kaancanuyanik@aydin.edu.tr

* Prof. Dr. İstanbul Aydın Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, aysegulkaptanoglu@aydin.edu.tr

- Sanayi Devrimi: Sanayi devrimi, şehirlerin hızla büyümesine ve işçi sınıfının ortaya çıkmasına yol açtı. Bu süreçte sağlık hizmetleri ve sağlık sorunları daha fazla önem kazandı. İşçi sağlığı ve güvenliği konularına dikkat çekildi.
- 20. Yüzyıl: 20. yüzyılda modern sağlık yönetimi kavramları gelişti. Sağlık hizmetlerinin finansmanı, organizasyonu ve kalitesi üzerine çalışmalar yapıldı. Sağlık sigortası ve kamu sağlığı politikaları bu dönemde şekillendi.
- 21. Yüzyıl: Günümüzde sağlık yönetimi, hızla değişen teknoloji, nüfus yapısı ve sağlık sorunlarıyla başa çıkmak için sürekli kendini yenilemektedir. Dijital sağlık kayıtları, telemedicine gibi teknolojik gelişmeler sağlık hizmetlerini dönüştürmektedir. Ayrıca küresel sağlık krizleri, sağlık yönetiminin uluslararası boyutta daha fazla önem kazanmasına neden olmuştur.

Bu tarihsel süreç, sağlık yönetiminin nasıl evrildiğini ve günümüzdeki sağlık sistemlerinin nasıl şekillendiğini anlamamıza yardımcı olur. Gelecekteki sağlık yönetimi, teknolojik yenilikler, demografik değişiklikler ve toplumsal taleplere bağlı olarak daha fazla değişebilir.

Ankara Sağlık İdaresi Okulu, ülkemizde ilk defa, Türkiye'de sağlık yönetimi ve idaresi alanında eğitim veren önemli bir kurumdur. Okulun kökenleri, 1937 yılında Ankara'da kurulan "Ankara Hijyen Okulu"na dayanır. Bu okul, sağlık hizmetlerinin planlanması ve yönetimi konularında eğitim vermeye başlamıştır. Daha sonra, Ankara Sağlık İdaresi Okulu olarak adlandırılan bu kurum, Türkiye'de sağlık yönetimi alanında uzmanlaşmış bir eğitim ve araştırma merkezi haline gelmiştir. Okul, sağlık idaresi, sağlık politikaları, hastane yönetimi ve benzeri konularda eğitim programları sunarak sağlık sektöründe uzman profesyoneller yetiştirmiştir. Ankara Sağlık İdaresi Okulu'nun katkılarıyla Türkiye'de sağlık yönetimi ve idaresi alanında yetişen uzmanlar, sağlık hizmetlerinin daha etkili ve verimli bir şekilde sunulmasına katkıda bulunmuşlardır. Okulun tarihçesi, Türkiye'nin sağlık sektörünün gelişimine ve modernleşmesine önemli bir pencere sunar.

Ankara Sağlık İdaresi Okulu, Türkiye'de sağlık yönetimi ve idaresi eğitimi veren önemli bir kurumdur. Okul, Sağlık Bilimleri Üniversitesi (Sağlık-Sen) bünyesinde faaliyet göstermektedir. Sağlık idaresi, sağlık yönetimi ve sağlık politikaları alanlarında uzmanlaşmış personel yetiştirmeyi amaçlar. Bu okul, sağlık hizmetlerinin yönetimi ve idaresi konusunda eğitim veren fakülteler ve yüksekokullar arasında önde gelen bir kurum olarak kabul edilir. Sağlık idaresi ve yönetimi alanında lisans, yüksek lisans ve doktora programları sunar.

Öğrencilere, sağlık sektöründe liderlik yapma, sağlık hizmetlerini etkin bir şekilde planlama ve yönetme yetenekleri kazandırır. Türkiye'nin sağlık idaresi ve yönetimi alanında yetişmiş profesyonellere katkıda bulunarak, sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmaya ve sağlık politikalarının oluşturulmasına katkı sağlar. Türkiye'nin sağlık sistemi ve yönetimi konularında önemli bir bilgi ve deneyim kaynağıdır.

Sağlık İdaresi Yüksekokulu, dünyadaki sağlık yönetimi gelişim ve değişim sürecine paralel olarak 1963 yılında Sağlık Bakanlığı'na bağlı olarak kurulmuştur. Daha sonra 5.6.1970 tarih ve 800 Sayılı Hacettepe Üniversite Senatosu kararı ile Hastane İdaresi Yüksekokulu kurulmuş ve 1975 yılına kadar lisansüstü eğitim vermiştir. 6.11.1975 tarih ve 75-816 Senato kararı ile Lisans programı da açılarak okulun adı "Sağlık İdaresi Yüksekokulu" olarak değiştirilmiştir.

Ankara Sağlık İdaresi Yüksekokulu'nun (şu anki adıyla Ankara Sağlık Bilimleri Üniversitesi Sağlık İdaresi Yüksekokulu) tarihçesi hakkında daha fazla bilgi veren bu açıklama, okulun kuruluşundan günümüze olan evrimini detaylandırıyor:

Sağlık İdaresi Yüksekokulu, dünyadaki sağlık yönetimi gelişim ve değişim sürecine paralel olarak 1963 yılında Sağlık Bakanlığı'na bağlı olarak kurulmuştur. Bu tarihten itibaren sağlık yönetimi alanında eğitim ve yetiştirme faaliyetlerine başlamıştır. Daha sonra, 5 Haziran 1970 tarihinde Hacettepe Üniversitesi Senatosu'nun 800 sayılı kararı ile Hastane İdaresi Yüksekokulu kurulmuş ve bu okul 1975 yılına kadar lisansüstü eğitim vermiştir. 6 Kasım 1975 tarihinde ise Senato tarafından alınan 75-816 sayılı karar ile okulun adı "Sağlık İdaresi Yüksekokulu" olarak değiştirilmiştir. Bu tarihsel gelişim, Ankara Sağlık İdaresi Yüksekokulu'nun sağlık yönetimi ve idaresi alanında Türkiye'de önemli bir rol oynamasının ve sağlık profesyonelleri yetiştirmesinin temellerini atmıştır. Okul, sağlık hizmetlerinin daha etkili bir şekilde planlanması, yönetilmesi ve geliştirilmesine katkı sağlamak amacıyla faaliyetlerini sürdürmektedir.¹

Sağlık Yönetimi bölümleri Türkiye'de, sağlık hizmetlerinin daha etkin bir şekilde planlanması, yönetilmesi ve denetlenmesi amacıyla ortaya çıkan ihtiyaç doğrultusunda son yıllarda yaygınlaşmıştır. Ancak bu bölümlerin açılma tarihleri üniversitelere ve bölgelere göre değişkenlik gösterebilir.

¹Mesut Çimen. Sağlık Yönetimi ve Sağlık Yönetim Eğitimi. Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi. 2010; 2(2): 136-139

Aşağıda, Türkiye'de Sağlık Yönetimi bölümlerinin açılma süreci hakkında daha ayrıntılı bilgi sunulmaktadır:

- 2000'lerin Başları: Sağlık Yönetimi bölümleri, Türkiye'de 2000'lerin başlarına kadar çok yaygın değildi. Ancak bu dönemde, sağlık sektörünün karmaşıklığının artması ve sağlık hizmetlerinin yönetimi konusundaki gereksinimlerin daha fazla fark edilmesiyle birlikte bazı üniversitelerde bu alanda lisans ve yüksek lisans programları açılmıştır.
- 2010'lar: 2010'ların ortalarından itibaren Sağlık Yönetimi bölümleri Türkiye'deki üniversiteler arasında daha fazla yaygınlaşmıştır. Bu dönemde, sağlık sektörünün büyümesi ve yönetimine daha fazla önem verilmesi, Sağlık Yönetimi bölümlerine olan talebi artırmıştır.
- 2020'ler: 2020'lerin başlarına gelindiğinde, Sağlık Yönetimi bölümleri Türkiye genelinde birçok üniversitede bulunmaktadır. Bu bölümler hem lisans hem de yüksek lisans düzeyinde eğitim vermektedir. Ayrıca, Sağlık Yönetimi ve Sağlık İdaresi alanlarında yüksek lisans ve doktora programları da artmıştır.

Sağlık Yönetimi bölümleri, sağlık sektöründe liderlik yapma, sağlık hizmetlerini etkin bir şekilde planlama ve yönetme becerilerini kazandırmayı amaçlar. Bu programlar, sağlık idaresi, sağlık politikaları, sağlık ekonomisi, kalite yönetimi ve sağlık hizmetlerinin organizasyonu gibi konularda eğitim sunar. Öğrencilere sağlık sektörünün karmaşıklığına uygun bir şekilde hazırlık yapma fırsatı sunar.²

Sonuç olarak, Sağlık Yönetimi bölümleri Türkiye'de daha önceki yıllarda yaygınlaşmış ve sağlık sektörünün gereksinimlerine yanıt vermek amacıyla üniversiteler tarafından açılmıştır. Bu bölümler, sağlık hizmetlerinin daha etkin bir şekilde yönetilmesi için önemli bir eğitim ve yetiştirme alanı haline gelmiştir. Türkiye'deki ilk sağlık yönetimi bölümleri ve programları, sağlık sektörünün gereksinimlerine yanıt vermek amacıyla 2000'li yılların ortalarında ve sonlarına doğru açılmıştır. Bu dönemde, Türkiye'deki üniversiteler, sağlık hizmetlerinin daha etkili bir şekilde yönetilmesi ve sağlık sektörünün karmaşıklığına uygun profesyoneller yetiştirme ihtiyacını görmüşlerdir.

² Tekin Avaner, Recep Fedai, Türkiye'de Sağlık Yönetimi. (1 Baskı) Gazi Kitabevi, Ankara, 2019

İlk sağlık yönetimi bölümleri, genellikle işletme, sağlık politikaları, sağlık ekonomisi ve kamu yönetimi gibi alanlardan gelen derslerle sağlık sektörüne yönelik özelleştirilmiş bir eğitim sunmaya başlamışlardır. Bu bölümler, sağlık hizmetlerinin planlanması, organizasyonu, finansmanı, kalite kontrolü ve politika oluşturulması gibi konularda öğrencilere eğitim vermektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi, sağlık yönetimi bölümleri Türkiye'de 2000'li yılların ortalarından itibaren daha yaygın hale gelmiştir. Ancak bu bölümlerin açılma tarihleri üniversitelere göre farklılık gösterebilir, bu nedenle belirli bir ilk sağlık yönetimi bölümünün açıldığı tarih konusunda genel bir konsensüs bulunmamaktadır. Ancak 2000'li yılların sonlarına doğru bu bölümler daha fazla üniversitede yer almış ve sağlık yönetimi alanında eğitim veren birçok kurum oluşturulmuştur.

2. TÜRKİYE'DE GÜNCEL SAğLIK SİGORTALARI

Sağlıklı yaşam hakkı küresel olarak da düzenlenmiştir ve bu hakkın gerçekleştirilebilmesi için sağlık hizmetlerinin hem kaliteli ve hem de bütün toplumların faydalanabileceği bir düzende sunulması gereklidir. Bu sebeple sağlık hizmetlerinin finansmanında verimlik, etkinlik ve tutarlılık azami öneme sahiptir.¹ ülkemizde sağlık hizmetlerinin finansmanı için, kamu ve piyasa kaynaklarının birlikte kullanıldığı bütünleştirilmiş finansman modeli uygulandığını sleyebiliriz. Bu bağlamda Genel Sağlık Sigortası, zel sağlık sigortaları ve son zamanlarda sayısı giderek artan tamamlayıcı sağlık sigortaları da sağlık hizmetlerinin finansmanında vergiler ve prim ödemeleri ile birlikte önemli bir yere sahiptir. 2006 yılında Sağlıkta Dönüşüm Programı ile mevcut tüm sigorta uygulamaları (SSK, Bağ-Kur, Emekli Sandığı, Yeşil kart) birleştirilmiş ve "Genel Sağlık Sigortası Sistemi" adlı tek bir sistem kurulmuştur. Çalışanlar ve devlet memurları "Sosyal Güvenlik Kurumu" adı altında birleşmiştir. Cumhuriyetimizin 100. Yılını kutlayacağımız 2023 yılı itibari SGK (sosyal Güvenlik Kurumu)'nın ülkemizdeki en büyük sağlık hizmet satın alıcısı konumunda olduğunu sleyebiliriz. Dolayısıyla sağlık hizmetlerinin finansmanında payı oldukça büyüktür. Özel sağlık sigortaları ve tamamlayıcı sağlık sigortaları henüz gelişmiş ülkeler seviyesinde finansmana katkı sağlamasa da özellikle tamamlayıcı sağlık sigortalarının kullanımının yaygınlaşması ile bu oranın da artacağı dşnlmektedir.

¹ Hasan Giray Ankara & Hakan Değerli "Sağlık Hizmetleri Finansman Sistemleri". R. Erdem, S. Bostan, & M. Özata içinde, *Sağlık Hizmetleri Yönetimi*, Nobel Akademi yayıncılık, Ankara, 2022, s.234

2.1. Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinin Finansmanı

Sağlık hizmetleri finansmanı, sağlık hizmetlerinin sunumunda gerekli olan kaynakların kamu ya da piyasa kaynakları ile sağlanması ve yönetilmesi sürecini ifade eder.² Sağlık hizmetleri finansmanının amacı, sağlık hizmetlerinin finanse edilmesi ve sağlık sistemlerinin sürdürülebilirliği için gerekli kaynakları sağlamak ve yönetmek olarak özetlenebilir. Bununla birlikte, temel amaç sağlık hizmetlerini daha erişilebilir ve kaliteli hale getirmek, mali riskleri azaltmak ve toplum sağlığını iyileştirmektir. Sağlık Hizmetleri Finansmanı’nın özellikleri kısaca:^{3,4,5}

Erişilebilirlik: Erişilebilirlik sağlık hizmetlerinin coğrafi, ekonomik ve sosyal engellere takılmadan sunulabilmesini içerir.

Sağlık hizmetlerinde kalite: Sağlık hizmetlerinin kalitesinin artırılmasını ve hasta güvenliğinin sağlanmasını hedefler.

Sürdürülebilirlik: Sağlık hizmetlerinin gelecekteki talepleri karşılayacak kadar kaynağa sahip olmayı ve mali istikrarı içerir.

Mali koruma : Hastaların beklenmedik sağlık harcamaları nedeniyle mali olarak zor durumda kalmalarının engellenmesidir.

Hizmet eşitsizliklerini azaltma: Farklı sosyal ve ekonomik gruplar arasındaki sağlık hizmetlerine erişim eşitsizliklerini azaltmayı ve dezavantajlı grupların sağlık hizmetlerine erişimini artırmayı amaçlar.

Mali kaynakların verimli kullanımı: Kaynakların etkili ve verimli bir şekilde kullanılmasını, israfı önlemeyi, maliyetleri azaltmayı ve sağlık hizmetlerinin etkililiğini artırmayı içerir.

Hizmetlerin planlanması: Sağlık sistemlerinin planlanması, geliştirilmesi ve iyileştirilmesine katkıda bulunmayı hedefler ve kaynakların nereye, nasıl yönlendirileceği konusunda stratejik kararlar alınmasına yardımcı olur.

² Hasan Giray Ankara, Hakan Değerli, age., s.234

³ Joseph Kutzin, “A Descriptive Framework for Country-Level Analysis of Health Care Financing Arrangements” *Health Policy*(56), 2000, s. 178

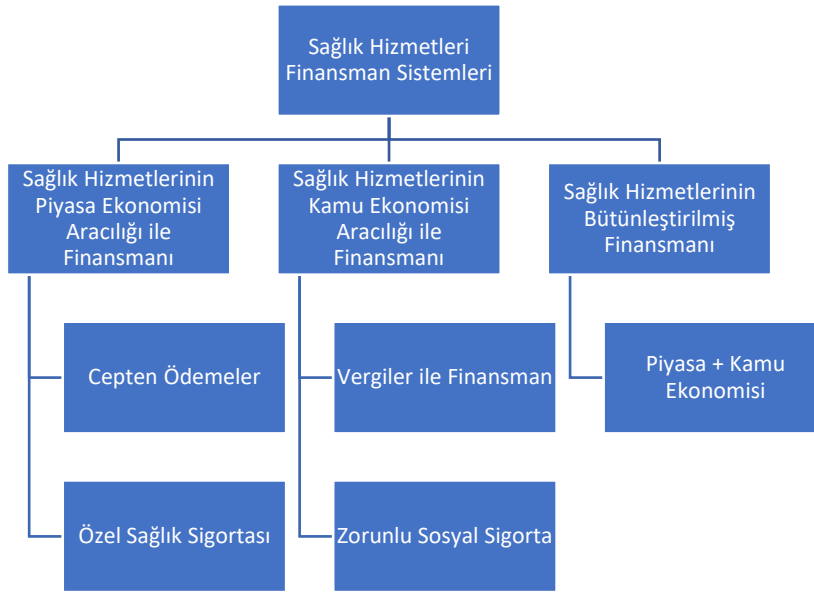
⁴ Joseph Kutzin, *Health Financing Policy Paper, Division of Country Health Systems*. Kopenhag, World Health Organization, 2016, s. 3

⁵ Joseph Kutzin, “Health Financing for Universal Coverage and Health System Performance: Concepts and Implications for Policy”. *Bull World Health Organ, WHO*,2013, s. 603

2.2. Sağlık Hizmetleri Finansman Sistemleri

Sağlık hizmetlerinin finanse edilme ve yönetilme şeklini ifade eder. Sağlık hizmetlerinin finansmanı Şekil 1’de de görüldüğü üzere iki ana başlık altında Piyasa Ekonomisi aracılığı ile ya da Kamu ekonomisi aracılığı ile hizmetlerin finansmanı şeklinde özetlenebilir. Ankara ve Değerli’nin Dünya Bankası’ndan aktardığı şekilde her iki finansman yönteminin birleştiği, “Sağlık Hizmetleri’nin Bütünleşik Finansmanı”nı modelini de görebiliyoruz.⁶

Şekil 1. Sağlık Hizmetleri Finansman Sistemleri

Türkiye’de sağlık hizmetlerinin finansman modeli kamu ağırlıklı bütünleştirilmiş finansman modelidir. Sağlık hizmetleri genel vergiler ve kamu sağlık sigortaları ile finanse edilir. Bunun yanında cepten ödemeler ve özel sağlık sigortaları da bulunmaktadır. 2021 yılında Türkiye’de sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payı %4,9 olmuştur. Sağlık harcamalarının %79,2’si kamu, %20,8’i de özel sağlık harcaması olarak gerçekleşmiştir.⁷ Verilere göre 2008-2009 yıllarında sağlığa ayrılan pay %5,8 seviyelerine ulaşmış ancak sonrasında bir düşüş yaşanmış ve bu oran 2021 yılı itibari ile %4,9 olarak gerçekleşmiştir.

2.3. Genel Sağlık Sigortası Sistemi(GSS)

Sağlıkta Dönüşüm Programı (SDP) 2003 yılında Sağlık Bakanlığı tarafından hayata geçirilmiştir. Bu program ile hizmet sunumunda arz ve talepte artışın sağlanması, sağlık

⁶ Hasan Giray Ankara, Hakan Değerli, age., s.241

⁷ TÜİK, *Sağlık Harcamaları İstatistikleri, 2021*. Türkiye İstatistik Kurumu Resmi Web Sitesi, 2022

harcamalarında meydana gelen artışın belirli bir dengede tutulması ve sağlık için ayrılan kaynakların etkin ve verimli kullanımın sağlanması hedeflenmiştir. Program, sağlık sektörünü tüm boyutları ile ele alan 3 ana bileşen ve alt bileşenlerden oluşmaktadır. Bunlardan ilki Genel Sağlık Sigortası programı ile Bağ-Kur, Emekli Sandığı ve SSK programlarının 2006 senesinde tek bir çatı altında toplanmasıdır. Sağlık reformunun ikinci temel ayağını Aile Hekimliği Modeli oluşturmaktadır. SDP'nin son bileşeninde, 663 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'de yer alan Kamu Hastane Birlikleri (KHB) reformu bulunmaktadır. Bu reform ile Sağlık Bakanlığı bünyesinde bulunan ikinci basamak ve üçüncü basamak hastaneleri KHB adı altında yapılandırılmıştır. Hastanelerin örgüt yapısı özerk bir konuma getirilmiştir. Ancak Ağustos 2017'de belirli yönlerden "özerk" hale getirilen Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumu, 2017 yılında tekrar Bakanlık merkez teşkilatına bağlanmıştır.⁸

Genel Sağlık Sigortası Sistemi, sağlık finansmanında ülkemiz için yeni bir yapılandırma ve gelir seviyesi düşük gruplara devlet yardımı yaparak herhangi bir sağlık güvencesi olmayan tüm nüfusu sigorta sistemine dahil eden bir modeldir. Genel Sağlık Sigortası (GSS) 2006 yılında ülkemizde yaşayan bütün vatandaşlarımızı ve diğer kişileri kamu sağlık güvencesi kapsamına alarak yasalaştırılmıştır. GSS kapsamı oldukça geniştir, başka bir ülkede sağlık sigorta hakkı bulunmayan kişileri de kapsam içine almaktadır.⁹ Genel Sağlık Sigortası'nın yapılandırılmasında uyulan temel ilkeleri şu şekilde özetleyebiliriz.¹⁰

- Sigortalı olma durumu isteğe bağlı değildir, gelir düzeyinden bağımsız olarak Türkiye'de ikamet eden herkes için zorunlu bir sağlık sigortasıdır.
- Eşitlik ilkesini gözeterek başta Türk vatandaşları olmak üzere ülkemizde yaşayan diğer ülke vatandaşlarını da kapsamaktadır.
- GSS primleri, sigortalının gelirine ve sosyal güvence durumuna göre belirlenir. Bu, gelir düzeyi daha yüksek olanların daha fazla prim ödemesini sağlar ve geliri düşük olanlara mali destek sağlar.

⁸ Şeyda Çavmak, Doğançan Çavmak, "Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinin Tarihsel Gelişimi ve Sağlıkta Dönüşüm Programı". *Sağlık Yönetimi Dergisi*, 1(1), 2017, s.50

⁹ Ünal Er, "Sağlıkta Dönüşüm Aracı Genel Sağlık Sigortası" *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011, s.326

¹⁰ Sedat Bostan, Sağlık Sigortacılığı. R. Erdem, S. Bostan, & M. Özata içinde, *Sağlık Hizmetleri Yönetimi*, Nobel Ankara Yayıncılık, Ankara, 2022, s.257

- Tüm katılımcılara eşit sağlık hizmetlerine erişim hakkı tanır. Kamu hastanelerinde ve özel sağlık kuruluşlarında sunulan hizmetin etkin ve katılımcılar tarafından ulaşılabilir olmasını sağlar.
- Hiçbir istisna içermeden, oluşabilecek tüm hastalık riskerini kapsar.

GSS kapsamında yer alan nüfusun ve sağlık hizmetlerine daha kolay ulaşılabilirlik, sağlık kurumlarına olan talep ve başvuruları artırmıştır. Buna paralel olarak sağlık sisteminde hizmet kullanımı ve sağlık harcamalarında da artış görülmektedir.¹¹ 2002 yılında toplam sağlık harcaması 18.774 milyon TL iken, 2021 yılında bu rakam 353.941 milyon TL olmuştur.¹² GSS ile ülkemiz nüfusunun tamamına yakını Sosyal Güvenlik Kurumu sağlık sigortası kapsamındadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, GSS'nin ülkemiz için oldukça geniş, dünyada ise benzeri kolay görülmeyecek nitelikte bir teminat çerçevesine sahip olduğu söylenebilir.¹³ Ayrıca toplam sağlık harcamalarının çoğunluğunun kamu kaynakları ile karşılandığı (2021 yılı için %79,2) görülmektedir. Tüm bu göstergeler ve veriler, GSS'nin hem uygulanabilirliğini ve hem de finansal açıdan sürdürülebilirliğini tehlikeye sokmaktadır.¹⁴ GSS sistemde finansal sürdürülebilirliğini sağlamak ve bu hedefe yönelik çalışmalar yapmak ülkemiz vatandaşları için son derece önemlidir. Bu sürdürülebilirliği sağlamak amacıyla uygulanan çeşitli araç ve yöntemler bulunmaktadır.¹⁵ Bunlar;

- Sigorta prim oran veya tutarlarının arttırılması,
- Sigorta teminat kapsamının daraltılarak revize edilmesi,
- Teminat kapsamında bulunan fiyat tarife ve limitlerin düşürülmesi,
- Birinci basamak sağlık hizmetlerinin etkinliğinin arttırılması,
- Tamamlayıcı sağlık sigortası uygulamalarının sağlayacağı destek ile kamu yükünün kısmen de olsa özel sigortacılığa aktarılması.

2.4. Türkiye'de Özel Sağlık Sigortacılığı

¹¹ İclal Atilla, Abdülaziz Gülay, "Türkiye'de Genel Sağlık Sigortası'nın Sürdürülebilirliği için Zorunlu Tamamlayıcı Sağlık Sigortası Modeli Önerisi" *Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 2022, s. 20

¹² TÜİK, *Sağlık Harcamaları İstatistikleri, 2021*. Türkiye İstatistik Kurumu Resmi Web Sitesi, 2022

¹³ Ece Orhan, Mithat Kıyak, "Özel Hastanelerde Tamamlayıcı Sağlık Sigortası'nın İşleyişi ve Sorunları" *Research Journal of Business and Management*, 2(3), 2015, s. 316

¹⁴ İclal Atilla, Abdülaziz Gülay, age., s.25

¹⁵ Hüseyin Çelik, Bülent Eren, Dilek İzbudak, Cem Köylüoğlu, Haluk Özsarı, & Nevin Şimşek, "Tamamlayıcı Sağlık Sigortası". *Türkiye Sigorta ve Reasürans Şirketleri Birliği-Sağlık Kuruluşları Derneği*, 1(1), 2003, s.37

Özel sağlık sigorta uygulamaları, ülkeler arasında miktarları farklılık göstermekle birlikte, sağlık hizmetlerinin finansmanında kullanılan en önemli yöntemlerden bir tanesidir. Sistem içerisindeki ağırlığı ülkelerin sağlık politikalarına ve ekonomik durumlarına göre belirlenmektedir.¹⁶ Özel sağlık sigortası, belirlenen süre içerisinde (genelde 1 yıl), poliçe şartlarında belirtilen şartlar dikkate alınarak oluşan kaza ve hastalıklara bağlı teşhis ve tedavi giderlerinin, kişinin poliçesinde önceden belirtilen limit kapsamında sigorta şirketinin ve sigortalının belirlenen katılım payı oranında ödeme yaptığı sigorta türüdür.¹⁷ Amerika Birleşik Devletleri'nde özel sağlık sigortası ağırlıklı bir finansman modeli kullanılmaktadır bu tür bir finansman yapısı için en uygun örnek olduğu söylenebilir.¹⁸ Avrupa ülkelerinde ise kamu ağırlıklı ve özel sigorta destekli bir finansman modeli uygulanmaktadır. Ülkemizde ise 2021 yılı verilerine toplam sağlık harcamaları içinde özel sağlık sigorta harcamalarının payı %2,6'dır.¹⁹ Bu oran Avrupa ülkeleri ile karşılaştığımızda oldukça düşüktür. Sosyal devlet anlayışı ile kamu sağlık hizmetlerinin kapsamının çok geniş olması, eğitim ve gelir düzeyinin özel sigorta kullanımında belirleyici olması ve bu sayının artırılmaması, kamu sağlık hizmetlerinden memnuniyet düzeyi, sağlık hizmetlerine erişimde memnuniyet ve özel sağlık sigortası uygulamalarının halk tarafından lüks olarak değerlendirilmesi bu durumun sebepleri arasında sayılabilir.²⁰

Özel sağlık sigortaları kamu sağlık sigortaları ile karşılaştırıldığında hedef zarar etmemek ve zararı minimuma indirmektedir. Özel sağlık sigortalarında katılım payını risk oranı belirler ve sigorta şirketinin kar elde etmesi amaçlanır. Kamuda ise kişilerin gelir durumları ödenen prim miktarını belirler. Özel sağlık sigortaları, isteğe bağlıdır, GSS gibi ilgili kişiler için katılım zorunlu değildir. Özel sigortaların faaliyetlerinin denetimi hukuken belirlenmiş kamu erkleri tarafından gerçekleştirilir.²¹ Güncel verileri değerlendirdiğimizde ülkemizde özel sağlık sigortaları ile ilgili çeşitli istatistiksel bilgileri değerlendirecek olursak; bireysel sağlık poliçesine sahip olan illerin sırasıyla İstanbul, Ankara ve İzmir olduğunu söyleyebiliriz.

¹⁶ Ekrem Sevim, Mustafa Nal, "Türkiye'de Özel Sağlık Sigortacılığı Sisteminin Mevcut Durum Analizi" *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 11(1), 2021, s.163

¹⁷ Metin Ateş, *Sağlık Sistemleri*. İstanbul: Beta Yayıncılık, 2011, s.30

¹⁸ Ekrem Sevim & Mustafa Nal, age., s.167

¹⁹ TÜİK, *Sağlık Harcamaları İstatistikleri, 2021*. Türkiye İstatistik Kurumu Resmi Web Sitesi, 2022

²⁰ Haluk Özşarı, Özlem Güdük, "Bazı Sigorta Şirketi Yöneticilerinin Türkiye'de Özel Sağlık Sigortacılığı Üzerine Bir Değerlendirmesi" *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(3), 2020, s.531

²¹ Sedat Bostan, age., s.262

Kurumsal poliçelere bakıldığında ise sıralamanın İstanbul, Ankara ve Bursa olarak değiştiği görülmektedir.²² Ülkemizde, özel (geleneksel) sağlık sigortasında üretimin, 2021 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık %19,8 oranında arttığını söyleyebiliriz. Tamamlayıcı sağlık sigortası prim üretimindeyse bir önceki yıla göre %73,3'lük büyük bir artış görülmüştür. Branşta toplam sigortalı sayısında da %40 oranında artış görülmektedir. Hastalık/sağlık branşı toplam sigortalı sayısında geçtiğimiz yılın aynı dönemine göre %40 oranında artış görülmüş olup Aralık ayı sonu itibarıyla tamamlayıcı sağlık sigortalıların %53'ü ferdi, %47'si grup; özel sağlık sigortalıların %44'ü ferdi ve %56'sı ise grup poliçesi sahibidir.²³ Bu veriler ışığında özel sağlık sigortası payının arttığını ancak artışın hala istenen düzeyde olmadığını söyleyebiliriz. Bireylerin sağlık hizmeti talep ederken kalite ve konfor beklentisi, muayene hizmet alırken sıra beklememe ve sağlık hizmetini özel oda da alma gibi istekleri bu artışın sebebi olarak gösterilebilir. Fakat gelişmiş ülkeler ile kıyaslandığında ve gelir durumuna baz alınarak özel sağlık sigortası yaptırma potansiyeli olan nüfus değerlendirildiğinde, sağlık finansmanı içinde özel sağlık sigortacılığının payı hala düşük bir orandır.²⁴

Sevim ve Nal²⁵ tarafından yapılan ve özel sağlık sigortası sisteminin SWOT analizinin yapılarak değerlendirildiği çalışmada şu çarpıcı sonuçlar ortaya çıkmıştır; özel sağlık sigortaları ülkemiz için öncelikli bir finansman aracı değildir ve özel sağlık sigortalarına katılım istenen düzeyde değildir ancak uygulamanın getirdiği önemli kazanımlar bulunmaktadır. Yasal düzenlemelerin yeterli olması, sigortacılık alanında yetişmiş insan gücünün varlığı ve tamamlayıcı sağlık sigortası uygulamalarının varlığı güçlü yönler olarak görünmektedir. Halkın özel sağlık sigortaları hakkında yeterli bilgisinin bulunmaması, poliçe maliyetlerin yüksek olması, gelir düzeyinin düşük olması ve bunlar sonucunda özel sağlık sigortalarına olan talebin düşük olması önemli zayıflıklar olarak değerlendirilebilir. Yaşlı nüfusun giderek artması, kronik olarak belirtilen hastalık sayısının artması, mevcutta kaliteli hizmet sunan sağlık kuruluşlarının var olması ve bu kurumların tercih ediliyor olması ise özel sağlık sigortacılığı açısından birer fırsat olarak değerlendirilmektedir. Son olarak özel sağlık sigortacılığı için tehditlerden bahsedecek olur isek; GSS kapsamının çok geniş olması, rakiplerin varlığı ve ülkenin genel ekonomik durumunu sayabiliriz.

²² *Sigorta Bilgi ve Gözetim Merkezi, İstatistikler*. 2023. <https://www.sbm.org.tr/tr/seyahat-saglik-sigortalari>

²³ TSB. (2022). *Sektör Raporu 2021*. Türkiye Sigorta Birliği

²⁴ Haluk Özsarı, Özlem Güdük, age., s.535

²⁵ Ekrem Sevim, Mustafa Nal, age. S. 172

2.5. Türkiye’de Tamamlayıcı Sağlık Sigortacılığı

Doğumda beklenen yaşam süresinin uzaması, teknolojik gelişmelerin sağlık ve tıp alanında da etkisini göstermesi ve kronik hastalıkların sayısının giderek artması gibi nedenlerle kamunun sağlık hizmetlerinin finansmanı için yeni kaynak ve stratejilere yönelmesi gerekliliği doğmuştur.²⁶ GSS sistemde finansal sürdürülebilirliği sağlamak amacıyla uygulanan çeşitli araç ve yöntemlerden daha önce bahsedilmiştir. Özel sağlık sigortası uygulamalarının bir türü olan tamamlayıcı sağlık sigortaları iyi bir seçenek olarak kabul edilebilir. Ancak ülkemizde diğer gelişmiş ülkelere göre özel sağlık sigortalarının kullanımı daha azdır.²⁷ Poliçelerde artışı sağlayabilmek için GSS kapsamındaki kişilerin GSS, özel sağlık sigortası ve tamamlayıcı sağlık sigortası konularındaki algılarının değerlendirilmesi fayda sağlayabilir.²⁸ Tamamlayıcı sağlık sigortası, bireylerin Genel Sağlık Sigortası (GSS) kapsamı dışında kalan sağlık hizmetlerini veya harcamalarını karşılamak amacıyla satın aldıkları bir sağlık sigortası türüdür. Bu tür bir sigorta, temel sağlık sigortası poliçesinin kapsamının dışında kalan veya sınırlı olan sağlık hizmetlerine erişim sağlamak ve beklenmedik sağlık harcamalarına karşı ek mali koruma sağlamak için kullanılır. Tamamlayıcı sağlık sigortası sisteminin bir çok faydası olduğunu söyleyebiliriz.^{29,30,31} Bu sistem ile;

- Sigortalı payına düşen masrafta azalma gerçekleşir,
- Ciddi hastalıkların getirdiği yüksek tıbbi maliyetler azalır,
- Sigortalı istediği sağlık hizmetinden istediği ölçüde yararlanabilir ve böylelikle kamu sağlık hizmetlerinin yükü azalır,
- GSS ile mali riskin paylaşılmasına olanak tanır,
- Gereksiz hizmet talebinde azalma gerçekleşir.

²⁶ Haluk Özsarı, Özlem Güdük, age., s.535

²⁷ Mehveş Tarım, & Özlem Güdük, “Türkiye’de Bireylerin Özel Sağlık Sigortası Tercihini Etkileyen Nedenler ve Bilgi Düzeleri” *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 6(3), 2019, s.198

²⁸ Aykut Ekiyor, Merve Akçınar, “Tamamlayıcı Özel Sağlık Sigortası’nda Toplumsal Algı” *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 9(1), 2023 s. 117

²⁹ Eiji Tajika, Jun Kikuchi, “The Roles of Public and Private Insurance for the Health-Care Reform of Japan”, *Public Policy Review*, 8(2), 2012 s. 127

³⁰ Havva Şahin, Sağlık Finansmanında Tamamlayıcı Sağlık Sigortasının Rolü ve Uygulanabilirliği. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: T.C.Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018 s. 47

³¹ Birkan Tapan Genel Sağlık Sigortasının Sürdürülebilirliği İçin Tamamlayıcı Sağlık Sigortasının Gerekliliği. *Doktora Tezi*. İstanbul: T.C.Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 33

2.6. Sonuç

Türkiye'deki sağlık sigortacılığı sistemi, kamu ve özel sektörün bir araya geldiği karma bir yapıya sahiptir. Bu sistem, vatandaşların sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştırmayı amaçlayan bir dizi farklı programı içermektedir. Türkiye'deki sağlık sigortacılığı sisteminin değerlendirmesini özet olarak yapacak olur isek;

Olumlu Noktalar:

- SGK, büyük bir nüfusun sağlık ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli sağlık hizmetleri sunmaktadır.
- Kapsamı geniş ve tüm vatandaşları kapsayıcı niteliktedir.
- Özel sağlık sigortaları, daha iyi hizmet ve hızlı erişim isteyen vatandaşlar için seçenek sunmaktadır.
- Tamamlayıcı sigorta uygulamalarının bulunması ve sektörde artış göstermesi finansal sürdürülebilirlik için önemli bir destektir.

Olumsuz Noktalar:

- Kamu hastanelerinde uzun bekleme süreleri ve yetersiz hizmet kalitesi gibi sorunlar yaşanabilir.
- Sağlık hizmetleri arasında eşitsizlikler ve kalite farklılıkları vardır.
- Finansal sürdürülebilirlik önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'deki sağlık sigortacılığı sistemi, bazı iyileştirmelere ihtiyaç duyan karma bir yapıya sahiptir. Sağlık hizmetlerine daha fazla erişim, kalite ve eşitlik sağlamak için kamu ve özel sektörün daha fazla işbirliği yapması ve kaynakların etkin kullanılması gerekebilir. Ayrıca, sosyal güvenlik ve sağlık sigortası alanlarında daha fazla denetim ve düzenleme yapılması da sistemin iyileştirilmesine yardımcı olabilir.

Bu özet bilgilerden de anlaşılacağı üzere en önemli problemlerden biri finansal sürdürülebilirliğin sağlanmasıdır.³² Burada tamamlayıcı sağlık sigortalarının desteği ile birlikte kapsamı oldukça geniş olan yardım paketinin azaltılması, tek tek değil paket ödeme yöntemine geçilmesi, ödeme listelerindeki ilaçların güncellenmesi ve sözleşmelendirilmesi, çok kapsamlı olduğu düşünülen yardım paketinin daraltılması, paket ödeme yöntemlerine geçilmesi, ilaç listesinin güncellenmesi ve sözleşmelendirilmesi, yeni katkı paylarının belirlenmesi, oranlarının düşürülmesi, birinci basamak sağlık hizmetlerine vurgu yapılması ve sağlık

³² Hüseyin Tonbak, Nezihi Tüfekçi, "Health Insurance System in Turkey: A Conceptual Evaluation". *Journal of Current Researches on Health Sector*, 13(1), 2023 s. 77

sistemindeki hasta akışının yönetilmesi için aile hekimliği programına sevk sisteminin uygulanması ve kamu hastanelerinin özerkliğe ve kendi kendini yönetmeye zorlanması gibi önlemlerin de alınması finansal sürdürülebilirliğin sağlanması açısından önemlidir.³³

Cumhuriyetimizin 100.yılında son olarak değinmemiz gereken konu ise hızla gelişen sağlık teknolojileridir. Sağlık alanında halihazırda uygulanan ve gelecekte de belirli bir ivme ile ilerleyecek olan sağlık teknolojilerinden etkilenen bütün alanların bu ilerlemelere kayıtsız kalmaması ve teknoloji ile birlikte gelişmesi büyük önem taşımaktadır. Sigortacılık, kişisel sağlığın en büyük etki alanlarından birini oluşturmaktadır. Dolayısı ile sigortacılık sektöründe de tüm bu teknolojik gelişmelerin takip edilmesi, yapısal ve sistemsal olarak uyumun sağlanması kaçınılmazdır.³⁴ Teknolojik uygulamalar ile birey ve toplum sağlığının gelişmesi desteklenecek ayrıca da teknolojik destek ile sağlık sigortacılığı sektörünün finansal açıdan da etkin verimli bir şekilde sürdürülebilirliği sağlanmış olacaktır.

3. 100. YILDA SAĞLIKTA DÖNÜŞÜM PROGRAMI

Dünyada sağlık reformlarının nedenleri arasında tedavide devamlı maliyetlerin artması, teknolojiye bağlı olarak hastaların yükselen beklentilerini ve ülkelerin mali durumlarının sınırlılıklarını saymak mümkündür. Sağlık hizmetlerinin yerinde ve zamanında sunulabilmesi için Resmî Gazetenin 12.01.1961 tarih ve 10705 sayılı nüshasında yayımlanan 224 Sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun yürürlüğe konmuştur.³⁵ Tüm vatandaşlara daha iyi verebilmek için 15.05.1987 tarih ve 19461 sayılı Resmî gazetede yayımlanan 3359 Sayılı Sağlık Hizmetleri Temel Kanun çıkarılmıştır.³⁶

Türkiye, 1978’de temelleri atılan “Herkesin Sağlık Hedefleri ve Stratejilerinin” güncellenerek 21. yy. hedeflerinin belirlenmesi ve ortaya konmasında Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) aktif rol almıştır. Ayrıca, DSÖ tarafından 1998’de kabul edilen “21. yüzyılda 21 Hedef”i önemsenmiştir. Türkiye bu hedefleri gerçekleştirmek için stratejik planlamasını 2001’de

³³ Kadir Gürsoy, “An Overview of Turkish Healthcare System After Health Transformation Program: Main Successes, Performance Assessment, Further Challenges, and Policy Options”, *Sosyal Güvençe*, 7, 2015 s. 88

³⁴ Ali Akdemir, Ebru Gözükara, F. Oben Ürü, Lale Tezcan, “Sağlık Sektöründe Yaşanan Teknolojik Gelişmelerin, Sigortacılık Alanında Yarattığı Değişimin İncelenmesi” *Journal of Life Economics*, 10(2), 2023 s.65

³⁵ Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun, 224 Sayılı (R.G.:12.01.1961 tarih ve 10705 sayılı)

³⁶ Sağlık Hizmetleri Temel Kanun, 3359 Sayılı (R.G.:15.05.1987 tarih ve 19461 sayılı)

yapabilmiş, 2003 yılında da “Sağlıkta Dönüşüm Programı” nı (SDP) uygulamaya koymuştur.³⁷ Sağlıkta dönüşümün esas amacı, çağdaş sağlık hizmetlerini kaliteli, adil ve hakkaniyet içinde halka sunmak, sağlık giderlerinde finansal sürdürülebilir dengeli bir sistem kurmaktır.³⁸

Hasta merkezli çalışmasını benimseyen Sağlıkta Dönüşüm Programının ortaya konmasıyla Aile Hekimliği Sistemi, Birinci Basamak olarak hizmet veren sağlık ocaklarının yerini almıştır.

Sağlık alanındaki bilişim sistemlerinin muntazam takibi ve kaliteli hizmet vermesinin sağlanması için 2011 yılında Sağlık Bakanlığı organizasyonu içine Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü, 02.11.2011 tarih ve 28103 sayılı Resmî Gazetenin mükerrer nüshasında yayınlanan 663 sayılı KHK ile dahil edilmiştir.³⁹

3. 1. Sağlıkta Dönüşüm Programında Sağlık Sisteminin Etkinleştirilmesi Çalışmaları

Türkiye’de sağlık politikalarının oluşturulabilmesi ve sağlık hizmetlerinin etkili/verimli sunulabilmesi için etkili olan aktörleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür;⁴⁰

- a) Resmi Aktörler; Kamu politikasının oluşturulmasında söz sahibi olan meclis, hükümet, kamu kurum ve kuruluşları ile yargıdan meydana gelmektedir.
- b) Resmi Olmayan Aktörler; Sivil toplum kuruluşlarını, vatandaşları ve medyayı bu aktörler içinde sayabiliriz.
- c) Diğer Aktörler; Uluslararası aktörlerden Avrupa Birliği (AB), Dünya Bankası (DB), Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ve Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) bu aktörler içinde yer almaktadır.

³⁷ Sağlık Bakanlığı (2007a), Nereden Nereye Türkiye Sağlıkta Dönüşüm Programı, Kasım 2002-Haziran 2007, Baş Editör: Recep Akdağ, T.C. Sağlık Bakanlığı Yayın No: 713, ISBN: 978-975-590-230-2, Haziran 2007, Ankara

³⁸ Sülkü, Seher Nur (2011), Türkiye’de Sağlıkta Dönüşüm Programı Öncesi Ve Sonrasında Sağlık Hizmetlerinin Sunumu, Finansmanı Ve Sağlık Harcamaları, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No:2011/414, ss:103, ISBN:9758195549, 9789758195541, Ankara.

³⁹ Sağlık Bakanlığı, Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü (2011), Kuruluşumuz, <https://sbsgm.saglik.gov.tr/TR-1276/kurulusumuz.html> e. 04.09.2023; 663 sayılı KHK, 2011 yılında çıkarılan (R.G.: 02.11.2011 tarih ve 28103 mükerrer sayılı)

⁴⁰ Memişoğlu, Dilek (2016), “Bir Kamu Politikası Analizi Örneği: Sağlıkta Dönüşüm Programı”, Yasama Dergisi, Eylül-Aralık 2016, Sayı:34, ISSN:1306-6250

Sekizinci Kalkınma Planı döneminde sağlık alanında iyileştirmeler yapıldığı görülmektedir. Ancak aşağıda sayılan ve Tabloda görülen konularda istenen ve arzu edilen seviyeye ulaşamadığı dokuzuncu kalkınma planında ifade edilmektedir;⁴¹

- Sağlık personeli sayısı,
- Yatak sayısı ve kullanım oranları,
- Bebek ölüm hızı ve aşılama hizmetleri,

Dönüşüm Programı'nın uygulanmasını zorunlu kılan nedenleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- Sağlık Hizmetleri Sunumundaki Maliyet Artışları
- Vatandaşın Beklentilerinin Artması
- Kamunun Ödeme Kapasitesinin Sınırlı Olması
- Kamudaki Yönetim Anlayışının Vatandaş Tarafından Sorgulanmaya Başlanması

Sağlık hizmetlerinin organizasyonunda en önemi unsurlar ve hedefler, yerleştirilmesi ayrıca finansman kaynaklarının belirlenmesi ve yaratılmasıdır.⁴²

Kasım 2002' de acil eylem planı açıklanmıştır. «Herkesin Sağlık» için sağlık alanında belirlenen hedefler şunlardır:⁴³

- 1.Sağlık Bakanlığının organizasyonunun yeniden yapılandırılması,
- 2.Bütün fertlerin genel sağlık sigortası (GSS) 'na dahil edilmesi,
- 3.Tüm sağlık kuruluşlarının tek merkezde birleştirilmesi,
- 4.Hastanelerin, sağlık işletmesi olarak özerk konumda yapılandırılması,
- 5.Birinci basamak sağlık hizmetlerinde Aile Hekimliği uygulamasının yapılması,
- 6.Çocuk ve anne sağlığına gerekli özenin gösterilmesi
- 7.Koruyucu hekimlik hizmetlerinin yaygınlaştırılması,
- 8.Sağlık hizmetlerinde özel sektörün daha fazla rol almasının temin edilmesi,
- 9.Kamu sektöründeki organizasyonlarda yetki devrinin genişletilmesi,
- 10.Yurt içinde bütün birimlerde personel ihtiyaçlarının tamamlanması,

⁴¹ Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2007 – 2013 (R.G. 01.07.2006 tarih ve 26215 sayılı)

⁴² Demirci, Bengi (2015), “Sağlık Hizmetlerinde Dönüşüm: Sağlıkta Dönüşüm Programı (SDP) Nasıl Bir Sistem Getiriyor?” Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi (30) 2015, 122-135

⁴³ Sağlık Bakanlığı, (2007b), 21 Hedefte Türkiye Sağlıkta Gelecek, T.C. Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi, Hıfzıssıhha Mektebi, Editörler: N. Yardım, S. Mollahaliloğlu, Ü. Hülür, S. Aydın, N. Ünüvar, Sağlık Bakanlığı Yayın No: 711 HM Yayın No: SB-HM-2007/13, ISBN: 978-975-590-227-2, Ankara.

11. Tüm sağlık sektöründe e-dönüşüm sisteminin uygulanması,

Sağlıkta Dönüşüm Programının finansmanına Sağlık Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı iki paydaş olarak katkı sağlamışlardır. Programın başlangıcında 2004 yılında “Sağlıkta Dönüşüm Programına Destek Projesi” için 49,4 milyon Euro, programın ilerleyen evrelerinde ikinci olarak da 2009 yılında “Sağlıkta Dönüşüm ve Sosyal Güvenlik Reformu Projesi” için 56,1 milyon Euro kredi alınmıştır. Türkiye’de sağlık reformlarına bakıldığı zaman Dünya Bankası (DB), Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ve Rockefeller Vakfı tarafından desteklendiği görülmektedir.⁴⁴

Sağlıktaki dönüşümün önemli noktası 2011 yılında 663 sayılı KHK ile R.G. 02.11.2011 tarih ve 28103 sayılı (Mükerrer) Bakanlığın düzenleyici ve denetleyici rol üslenmesi hedeflendiğinden kamu hastane birliklerinin kurulması ile “idari ve mali özerk hastane” politikası benimsenmiştir. Aynı düşünceler doğrultusunda Türkiye Halk Sağlığı Kurumu kurulmuştur. Fakat her iki kurum 2017 yılında 694 sayılı KHK (R.G.25.08.2017 tarih ve 30165 sayılı) ile genel müdürlüklere dönüştürülerek 2011 yılındaki eski sisteme israf sorunlarını ortadan kaldırmak için dönüş yapılmıştır.⁴⁵

Bu dönemin dışarıdan transferler edilen politikalarından biride Kamu Özel Ortaklığı (KÖO) modelinin Türk Sağlık sisteminde uygulanması olmuştur.⁴⁶ Türk sağlık sisteminde bu model ile “şehir hastaneleri/entegre sağlık kampüsleri” şeklinde 30 milyar lira tutarında olan 29 projenin hayata geçirilmesi planlanmıştır. Yozgat, Isparta ve Adana şehir hastaneleri buna örnek gösterilebilir. Gerekli dinamizme sahip olan ve son teknolojik cihazlarla donatılmış, kaliteli hizmet sunan bu hastanelerin değerlendirilmesindeki sorun fayda-maliyet analizleri ilgili verilere ulaşamamasıdır.⁴⁷ Şehir hastaneleri diğer kamu hastanelerinin çalışma ilişkilerinden farklı bir yapıya sahiptir. Şehir hastaneleri hizmetleri çeşitli şirketler tarafından

⁴⁴ Küçük, Aziz (2017), “Politika Transferi ve Türkiye’de Sağlık Alanında Dönüşümün Bir Analizi”, Türk İdare Dergisi, Yıl:89, Sayı: 485,

⁴⁵ 694 sayılı KHK, 2017 yılında çıkarılan (R.G.: 25.08.2017 tarih ve 30168 sayılı)

⁴⁶ Sağlık Bakanlığınca Kamu Özel İş Birliği Modeli İle Tesis Yapıtırılması, Yenilenmesi Ve Hizmet Alınması İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılması Hakkında 6428 Sayılı Kanun (R.G. 09.03.2013 tarih ve 28582 sayılı); Sağlık Bakanlığı Kamu Özel İş Birliği Modeli İle Tesis Yapıtırılması, Yenilenmesi Ve Hizmet Alınmasına Dair Uygulama Yönetmelik (R.G. 09.05.2014 tarih ve 28995 sayılı)

⁴⁷ Küçük, Aziz (2017), a. g. m.

yerine getirilmekte ve alt işven uygulamaları da bulunmaktadır. Hastanedeki sağlık personeli devlet memuru olarak çalışırken, destek hizmetler personeli sözleşmeli olarak çalışmaktadır.⁴⁸ Kamu Özel Ortaklığı Modeli kamu ve özel sektörün proje için paylaşımlarının bulunduğu bir modeldir. Finansman şekilleri aşağıdaki Tablo 1 'de görülmektedir.⁴⁹

Tablo 1. Proje Finansman Modelleri

Devlet Finansmanı	Kamu Özel Ortaklığı Modelleri	Özelleştirme
1.Proje devlet tarafından	1.Yap-Devret	1.Kamu hizmeti özel sektör
Finanse edilir ve işletilir.	2.Yap-Kirala-İşlet-Devret	Tarafından sahiplenir ve işletilir.
2.Risk ve getiri devlete	3.Yap-Devret-İşlet	2.Risk ve getiri özel sektöre aittir.
Aittir.	4.Yap-İşlet-Devret	
	5.Yap-Sahiplen-İşlet	

Sağlık Bakanlığı, “Sağlık Bakanlığınca Kamu Özel İş Birliği Modeli İle Tesis Yapıtırılması, Yenilenmesi Ve Hizmet Alınması İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında 6428 Sayılı Kanun” (R.G. 09.03.2013 tarih ve 28582 sayılı) ve “Sağlık Bakanlığınca Kamu Özel İş Birliği Modeli İle Tesis Yapıtırılması, Yenilenmesi Ve Hizmet Alınmasına Dair Uygulama Yönetmeliği” 'ne (R.G. 09.05.2014 tarih ve 28995 sayılı) göre hareket etmek zorundadır. KÖO içinde yer alan bazı şehir hastanelerine ait bilgiler aşağıdaki Tablode görülmektedir.⁵⁰

Tablo 2. Kamu-Özel İş birliği Çerçevesinde Yapılan Bazı İhaleler

İhale	Kira Bedeli	25 yıllık Toplam Kira	Sabit Yatırım Tutarı	Fazla Ödeme (25 yıl için)
Kayseri	137.730.000	3.443.250.000	427.454.111	3.015.795.889
Ankara-Etlik	276.000.000	6.900.000.000	1.097.491.420	5.802.508.580
Ankara-Bilkent	240.000.000	6.000.000.000	1.097.491.000	4.902.508.580
Elâzığ	94.837.104	2.370.927.600	218.445.768	2.152.481.832
Yozgat	54.750.000	1.368.750.000	122.771.927	1.245.978.073

⁴⁸ Sözer, Ali Nazım (2014), “Sağlıkta Yeniden Yapılanmanın (Özelleştirmenin) Devamı Olarak Şehir Hastaneleri”, DEÜ, Hukuk Fakültesi Dergisi, 15 (Özel S.), 215-253.

⁴⁹ Acartürk, Ertuğrul ve Keskin, Sabiha (2012), “Türkiye’de Sağlık Sektöründe Kamu Özel Ortaklığı Modeli”, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi Y.2012, C.17, S.3, s.25-51.

⁵⁰ Erbaş, Özgür; Yavuz, Cavit Işık; İlhan, Beyazıt (2012), Soru ve Yanıtlarla Sağlıkta Kamu Özel Ortaklığı, Türk Tabipleri Birliği Yayınları, Birinci Baskı, Aralık 2012, Ankara
<https://www.ttb.org.tr/kutuphane/sagliktakamuozel.pdf> e.01.09.2023

KÖO yöntemiyle hizmet veren şehir hastanelerine ait GZFT analizinden önemli olanlarını aşağıdaki Tabloda görmekteyiz.⁵¹

Tablo 3. Kamu Özel Ortaklığı Yöntemiyle Yapılan Şehir Hastanelerine Yönelik GZFT Analizi

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
Profesyonel yönetimin varlığı	Yönetimde rol karmaşası
Kaliteli hizmet için uygun fiziksel çevre	Uzun sözleşme süreleri
Güçlü politik destek	Sözleşme sonundaki belirsizlikler
Uluslararası yatırımcıyı çekme potansiyeli	Sözleşmelerin saydam olmaması
Hizmete erişimi kolaylaştırması	Yüksek kira maliyetleri
Özel sektörün finansal kaynaklarının kamu hizmetlerinde kullanılması	Sistemi takip edebilecek kalifiye personel yetersizliği
Sağlık tesisi yapım sürelerinin kısalması	Ölçek büyümesi ve bürokrasinin artması
Nitelikli hasta yatağı sayısında artış	Kamuoyunun yeterince bilgilendirilmemesi
Bilgi sistemleri sayesinde düzenli sağlık verisi elde edebilme	Hastanelerin şehir merkezlerinden uzak yerlere inşa edilmesinden kaynaklanan ulaşım zorlukları
Fırsatlar	Tehditler
İstihdama olumlu etki	Hizmet ve diğer genel maliyetlerinin artması
Sağlık turizmine altyapı	Hastanelere doluluk garantisinin verilmesi
Uluslararası yatırımcıların sağlık hizmetlerine olan ilgisi	Döviz kaynaklı kredilerin cari açığa etkisi
Sektör dışı yatırımcılara sağlık hizmetlerinde yatırım imkânı	Özel sektörün üstlendiği hizmetleri yerine getirememesi
Ölçek ekonomisi	durumdaki zorluklar
	Hukuki altyapının dağınık olması

Sağlık Bakanlığınca, Sağlıkta Dönüşüm Programını temel ilkeleri şöyle sıralanmaktadır;⁵²

- İnsan merkezlik,
- Sürdürülebilirlik,
- Sürekli kalite gelişimi,
- Katılımcılık,
- Uzlaşmacılık,
- Gönüllülük,
- Güçler ayrılığı,
- Desantralizasyon ve
- Hizmette rekabet

⁵¹Kaya, Mustafa (2022), Kamu Özel Ortaklığı Yöntemi ve Şehir Hastanelerine Yönelik GZFT Analizi, Sağlık Akademisi Kastamonu (SAK) Dergi, 7 (1), s.127-142.

⁵² Sağlık Bakanlığı (2003), Sağlıkta Dönüşüm, Aralık 2003, <https://www.saglik.gov.tr/TR,11415/saglikta-donusum-programi.html> e.01.09.2023

3. 2. Sağlıkta Dönüşüm Programının Hedefleri

SDP 'nin bugüne kadarki değerlendirilmesine baktığımızda, sağlık politikasının aşağıdaki üç esas temel hedefine odaklandığı görülmektedir.⁵³

- a) Sağlık sonuçlarının tedavi edilen hastalar en kısa sürede ulaştırılmasının en üst düzeye getirilmesi,
- b) Tedavi başlangıcından sonuna kadar yapılacak harcama ve maliyetlerin en aza indirilmesi,
- c) Ortaya çıkacak katastrofik sağlık harcamalarına karşı tedavi edilenlere mali koruma sağlanması ve hakkaniyetin gözetilmesi.”

3. 3. Sağlıkta Dönüşüm Programının Bileşenleri

Sağlık hizmetlerinin sunumu, finansmanı ve örgütlenmesinde önemli değişiklikleri beraberinde getiren SDP 'nin sekiz bileşenden oluştuğu ve her bileşenin bir diğeriyle ilişkilendirildiği 2003 yılında SB tarafından açıklanmıştır. Bu bileşenler şunlardır:⁵⁴

1. Planlayıcı ve Denetleyici Bir Sağlık Bakanlığı
2. Herkesi Tek Çatı Altında Toplayan Genel Sağlık Sigortası
3. Yaygın, Erişimi Kolay ve Güler Yüzlü Sağlık Hizmet Sistemi
 - 3.1. Güçlendirilmiş Temel Sağlık Hizmetleri ve Aile Hekimliği
 - 3.2. Etkili, Kademeli Sevk Zinciri
 - 3.3. İdari ve Mali Özerkliğe Sahip Sağlık İşletmeleri
4. Bilgi ve Beceri ile Donanmış, Yüksek Motivasyonla Çalışan Sağlık İnsan Gücü
5. Sistemi Destekleyecek Eğitim ve Bilim Kurumları
6. Nitelikli ve Etkili Sağlık Hizmetleri İçin Kalite ve Akreditasyon
7. Akılcı İlaç ve Malzeme Yönetiminde Kurumsal Yapılanma
 - 7.1. Ulusal İlaç Kurumu
 - 7.2. Tıbbi Cihaz Kurumu
8. Karar Sürecinde Etkili Bilgiye Erişim; Sağlık Bilgi Sistemi

⁵³ Akdağ, Recep (2012), Türkiye Sağlıkta Dönüşüm Programı Değerlendirme Raporu (2003-2011), T.C. Sağlık Bakanlığı Yayını, Aralık 2012, Ankara

⁵⁴Sağlık Bakanlığı (2003), Sağlıkta Dönüşüm, Aralık 2003, <https://www.saglik.gov.tr/TR,11415/saglikta-donusum-programi.html> e.01.09.2023

Sağlıkta Dönüşüm Programına 2007 yılında üç farklı başlık daha eklenmiştir. Bu bileşenler;⁵⁵

- 1) İleride iyi bir gelecek için sağlığın geliştirilmesi ve buna bağlı olarak sağlıklı hayat programlarının oluşturulması
- 2) Sektörler arası iş birliği ve koordinasyon için çok yönlü sağlık sorumluluğu,
- 3) Uluslararası sağlık sektöründe sınır ötesi sağlık hizmetlerinin organize edilmesi ve sunulması,

Sağlıkta yeni dönemde aşağıdaki çalışmalar benimsenmiştir;⁵⁶

- 1) İnsan Merkezli Hizmet verilmesi için düşünce değişiminin sağlanması,
- 2) Sağlık güvencesini yaygın ve eşit olarak sağlamak, genel sağlık sigortasının kapsamı alanını genişletmek,
- 3) Temel ve koruyucu sağlık hizmetlerinde seferberlik yaparak sağlam bir yapıya kavuşturmak,
 - a. Sağlık ocaklarında yeni düzenlemelerin ve organizasyonların yapılması,
 - b. Acil sağlık hizmetlerinin yeniden organize edilmesi, hızlı yapılmasının sağlanması,
 - c. Afetlerde sağlık hizmetleri için gerekli organizasyonların yapılması UMKE Ekiplerinin yetiştirilmesi,
 - d. Kronik hastalıklar için bilinç gelişiminin sağlanması,
 - e. Bulaşıcı hastalıklarla mücadelenin etkin olarak yapılması,
 - f. Çocuk ve anne sağlığına önem verilmesi,
 - g. Bağışıklama programlarının muntazam takip edilmesi,
 - h. Cinsel sağlık ve üreme sağlığı programlarına önem verilmesi,
- 4) Birinci basamak sağlık hizmetlerinde aile hekimliğine dönüşümün sağlanması
- 5) Hastane hizmetlerinde değişik bir yapılanmaya gidilmesi, Tüm hastanelerin tek yönetimde birleştirilmesi,
- 6) Hastanelerde performansa göre ek ödemelerin yapılması,
- 7) Sağlık hizmetleri için gerekli insan kaynaklarının sağlanması ve eğitilmesi,
- 8) Tüm sağlık hizmetlerinde kalite ve akreditasyon çalışmalarının tamamlanması,
- 9) Ulusal ilaç politikasının geliştirilmesi,
- 10) Sağlık Bilgi sisteminin bütün kuruluşlarda kullanılmasını temin etmek,

⁵⁵Tengilimoğlu, Dilaver; Işık, Oğuz; Akbolat, Mahmut (2017), Sağlık İşletmeleri Yönetimi. Nobel Akademik Yayıncılık. 8. Baskı. Ankara.

⁵⁶Sağlık Bakanlığı (2007a), a. g. e.

- 11) Bütün yatırımlarda akıllı yöntemlerle hareket etmek,
- 12) Ülke içinde bütün illerin ayrı ayrı değerlendirmeye tabi tutulması,
- 13) Sağlık alanında yurt dışı ilişkilere önem verilmesi,
- 14) Sağlık Bakanlığının son gelişmeler ışığında yeniden yapılandırılması,

Sağlık Bakanlığı teşkilat yapısı aşağıda belirtilen mevzuata göre yeniden şekillendirilmiş ve Sağlıkta Dönüşüm Programı uygulanmıştır.⁵⁷

- 1983 yılında çıkarılan 181 sayılı KHK (R.G.:14.12.1983 tarih ve 18251 sayılı)
- 2011 yılında çıkarılan 663 sayılı KHK (R.G.: 02.11.2011 tarih ve 28103 mükerrer sayılı)
- 2017 yılında çıkarılan 694 sayılı KHK (R.G.: 25.08.2017 tarih ve 30168 sayılı)
- 2018 yılında çıkarılan 703 sayılı KHK (R.G.: 09.07.2018 tarih ve 30473-3. mükerrer sayılı)

Sağlık Bakanlığı tarafından yayınlanan 2008 ve 2013 yılı sağlık istatistiklerinde yer alan verilere göre;

- 2002 yılında özel hastane sayısı 270 iken, bu sayı 2008 yılında 400 çıkarken, 2013 yılında ise 541'e yükselmiştir.
- Bunlara karşılık, Sağlık Bakanlığı ile üniversite hastanelerinin toplam sayısı 824 iken 897'ye çıkmıştır.

Ülkemizdeki sevindirici gelişmeler arasında 3 sağlık göstergesini görmekteyiz. Bunlar;⁵⁸

- Birincisi, doğumda beklenen ortalama yaşam süresinin 75 yılı aşmış olması,
- İkincisi, anne ölümlerinin yüz binde 15'lere düşmesi,
- Üçüncüsü ise bebek ölümlerinde de binde 8,8; düzeyine gelinmesi,

SDP kapsamındaki **birinci dalga** sağlık reformları ile **ikinci dalga** sağlık reformlarından farklılaşmadan sonra üçüncü dalga sağlık reformları uygulanma sürecine girmiş olup, bu uygulamaya geçilmesinde beş ana unsurun etkili olduğu belirtilebilir;⁵⁹

⁵⁷181 sayılı KHK, 1983 yılında çıkarılan (R.G.:14.12.1983 tarih ve 18251 sayılı); 663 sayılı KHK, 2011 yılında çıkarılan (R.G.: 02.11.2011 tarih ve 28103 mükerrer sayılı); 694 sayılı KHK, a. g. e.; 703 sayılı KHK, 2018 yılında çıkarılan (R.G.: 09.07.2018 tarih ve 30473-3. mükerrer sayılı); Devlet Memurları Kanunu, 657 sayılı (R.G.: 23.07.1965 tarih ve 12056 sayılı).

⁵⁸Sur, Haydar (2013), "Sağlıkta Dönüşüm Programı bize ne sağladı? Eleştirinin eleştirisi", <https://www.sdplatform.com/Yazilar/Kose-Yazilari/346/Saglikta-Donusum-Programi-bize-ne-sagladı-Elestirinin-elestirisi.aspx> e.01.09.2023.

⁵⁹Yıldırım H.H. (2013). Türkiye Sağlık Sistemi: Sağlıkta Dönüşüm Programı Değerlendirme Raporu. Birinci Baskı, SASAM, Sağlık-Sen Yayınları-21, Kasım 2013, Ankara.

- Siyasi ve ekonomik istikrarın varlığı,
- AB dinamiği,
- Reform dinamiğinin kendisi,
- Uluslararası kuruluşların etkisi,
- Siyasi istek, destek ve kararlılık,

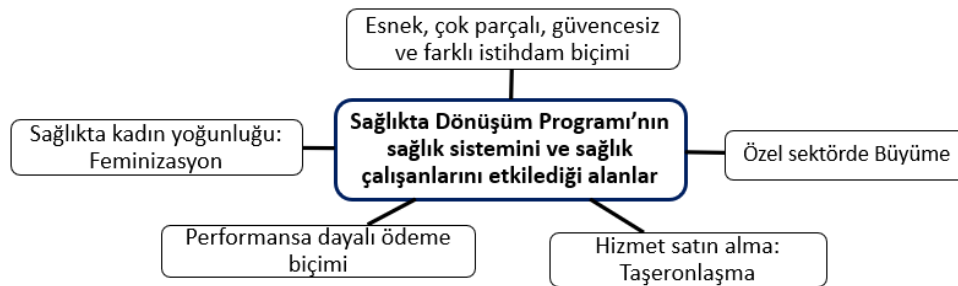
Sağlıkta dönüşüm, sağlık sektöründe aşağıdaki hususlarda yenilikler getirmiştir.

- Sağlık Finansmanının Genel Sağlık Sigortasından karşılanması,
- Sağlık Bakanlığı'nın Yeniden Yapılanması,
- Birinci Basamakta Aile hekimliğinin yerleştirilmesi,
- Hastanelerin İşletmeleştirilmesi ve özelleştirilmesi,
- Sağlık Çalışanlarının İstihdamında Değişim ve “sözleşmelilik”,
- Performansa Göre ücretlendirme,

Yılmaz ve ark. (2016), yapmış olduğu bir araştırmada; bu araştırmaya iştirak eden yöneticilerden %40,8'i SDP 'nin sağlık sistemi içinde yer alan hastanelerden en fazla Sağlık Bakanlığı bağlı hastanelerin yararlandığını ifade etmişlerdir. Ayrıca SDP 'nin kimlere yarar sağladığı sorusuna, yöneticilerin %57,5'u hastalara en fazla faydasının olduğunu belirtmiştir.⁶⁰

“Sağlıkta Dönüşüm Programı”nın ülkedeki sağlık sistemini ve bu sistem içinde sağlık çalışanlarını etkilediği görülmektedir. Bunu Çelebi ve Harmancı⁶¹, aşağıda görüldüğü üzere şekillendirmektedir.

Şekil 2. Sağlıkta Dönüşüm Programı'nın Sağlık Sistemini ve Sağlık Çalışanlarını Etkilediği Alanlar

⁶⁰Yılmaz, Fikriye; Tosun, Burcu; Çolak Yavuz, Meriç (2016), Sağlıkta Dönüşüm Programı'nın Özel Hastaneler ve Sağlık Sistemi Üzerine Etkileri, Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 2016, 1(1), 63-79.

⁶¹Çelebi Çakıroğlu, Oya ve Harmancı Seren, Arzu Kader (2016), “Sağlıkta Dönüşüm Programı'nın Sağlık Sistemi ve Sağlık Çalışanları Üzerindeki Etkileri”, Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi, Sayı: 1 Cilt: 3 Yıl: 2016, e-ISSN:2149-018X doi:10.5222/SHYD.2016.037

3. 4. Sağlıkta Dönüşüm Programının Sonuçları

Kamu sağlık çalışanlarının çalışma durum ve statüleri aşağıda görüldüğü gibidir. Toplam olarak yedi farklı şekilde istihdam sağlanmaktadır

- 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu, 4/A maddesi memur,
- 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu, 4/B maddesi sözleşmeli,
- 4924 sayılı Eleman Temininde Güçlük Çekilen Yerlerde Sözleşmeli Sağlık Personeli Çalıştırılması Hakkında Kanun (R.G.: 24.07.2003 tarih ve 25178 sayılı),⁶²
- Hizmet satın alma yolu ile yapılan işlerde sözleşmeli,
- Vekil ebe-hemşire statüsü sözleşmeli,
- Aile hekimliği hizmet sözleşmesine bağlı sözleşmeli,
- Üniversite vakfının elemanı olarak sözleşmeli,

Harmancı Seren, yaptığı bir çalışmada bazı katılımcıların sağlıkta dönüşüm projesine ilişkin görüşlerinin %80 'nin üzerinde pozitif olmadığını Tablo 4 'de görüldüğü gibi ifade etmektedir.⁶³

Tablo 4. Sağlıkta Dönüşüm Projesine İlişkin Bazı İfadelere Katılımcıların Katılma Düzeyleri

Sağlıkta Dönüşüm Projesi	Katılıyorum
Sağlık hizmetleri alanını ticarileştirmektedir	87,40%
Etik ilkeleri zayıflatmaktadır	81,60%
Toplum sağlığı hizmetlerini geriletmektedir	84%
Halkın gözünde sağlık çalışanlarının saygınlığının düşmesine yol açmaktadır	81,10%
Çalışma koşulları ağırlaşmaktadır	86,20%

⁶² Eleman Temininde Güçlük Çekilen Yerlerde Sözleşmeli Sağlık Personeli Çalıştırılması İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 4924 sayılı (R.G.: 24.7.2003 tarih ve 25178 sayılı)

⁶³Harmancı Seren, Arzu Kader (2014), "Sağlık Çalışanlarının Sağlıkta Dönüşüm Projesine İlişkin Görüşleri", Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi, Sayı: 1 Cilt: 1 Yıl: 2014, ISSN doi:10.5222/SHYD.2014.019

SDP sonrası dönemde, SDP öncesine göre kamuda %57, özelde ise %278 artış meydana gelmiştir. Uygulanan sağlık politikaları dönemi boyunca kamuda çalışan sayısı yaklaşık olarak ikiye katlanırken (%94 artış) özelde bu artış 6 kata (%571) yaklaşmıştır.⁶⁴

Tablo 5. Sağlık Kuruluşlarının Hizmetlerinden Memnuniyet Oranı, %, 2021

Birimler	Memnun
Hastaneler	
Devlet Hastaneleri	69,1
Şehir Hastaneleri	72,7
Üniversite Hastaneleri	65
Özel Hastaneler	58,4
Aile Sağlığı Merkezleri	70,1
Özel Poliklinik / Tıp Merkezi	56,6
Kurum Doktoru	52
Özel Muayene	87,1

Sağlıkta

Dönüşüm Programının uygulamaya konmasından sonra aşağıdaki konularda ilerlemeler sağlanmıştır,⁶⁵

- Kamu hastaneleri tek çatı altında birleştirilmiş ve tamamı Sağlık Bakanlığına bağlanmıştır.
- Aile Hekimliği uygulamasına geçilmiştir.
- Hastanelerde tedavi gören tüm hastaların tedavi masrafları SGK tarafından ödenmeye başlanmıştır.
- Acil sağlık hizmetleri (112) yeniden organize edilmiş, ücretsiz hâle getirilmiştir.
- Hasta nakli konusunda kara, deniz ve hava araçlarından oluşan sistem kurulmuş ve uygulamaya konmuştur.
- Tedavi olmak isteyenlere sağlık sigortalarıyla, özel sağlık sektöründen hizmet alma imkânı sağlanmıştır.
- Tüm hastanelerde Toplam Kalite Yönetimi (TKY) ve Akreditasyon çalışmaları başlatılmıştır.
- Hekimlere Performansa dayalı ek ödeme sistemi getirilmiştir.
- Tüm sağlık tesislerinde her hekime rahat ve kullanışlı muayene odaları tahsis edilmiştir.

⁶⁴ Etiler, Nilay (2011), “Neoliberal Politikalar Ve Sağlık Emek Gücü Üzerindeki Etkileri”, TTB Mesleki Sağlık Ve Güvenlik Dergisi, Ekim-Kasım-Aralık 2011, Cilt: 11 Sayı: 42, 2 – 11

⁶⁵Akdağ, Recep (2012), a.g.e.

- Hastanelerde koğuş sisteminden vaz geçilerek, hastanın her türlü ihtiyacını karşılayacak şekilde müstakil oda sistemine geçilmeye başlanmıştır.
- Her türlü hastalığın ülke içinde tedavi ve rehabilite edilmesini sağlanmıştır.
- KÖO ile ülke çapında son teknolojileri kullanan şehir hastaları hizmete sunulmuştur.
- Sağlık Turizm konusunda büyük ilerlemeler sağlanmış, yurt dışından tedavi için hasta sayısında artış olmuştur.
- Hastanelerde tedavi gören hastaların tedavi masrafları halledilerek, hastane yönetiminin sorunlarına son verilmiştir.
- Ücretsiz sağlık hizmetleri tüm kırsala yaygınlaştırılmıştır.
- Tedavi olmak isteyenlere sağlık sigortalarıyla, özel sağlık sektöründen hizmet alma imkânı sağlanmıştır.
- Tüm hastanelerde Toplam Kalite Yönetimi (TKY) ve Akreditasyon çalışmaları başlatılmıştır.
- Hekimlere Performansa dayalı ek ödeme sistemi getirilmiştir.
- Tüm sağlık tesislerinde her hekime rahat ve kullanılışlı muayene odaları tahsis edilmiştir.
- Hastanelerde koğuş sisteminden vaz geçilerek, hastanın her türlü ihtiyacını karşılayacak şekilde müstakil oda sistemine geçilmeye başlanmıştır.
- Her türlü hastalığın ülke içinde tedavi ve rehabilite edilmesini sağlanmıştır.
- KÖO ile ülke çapında son teknolojileri kullanan şehir hastaları hizmete sunulmuştur.
- Sağlık Turizm konusunda büyük ilerlemeler sağlanmış, yurt dışından tedavi için hasta sayısında artış olmuştur.
- Hasta nakli konusunda kara, deniz ve hava araçlarından oluşan sistem kurulmuş ve uygulamaya konmuştur.
- Ücretsiz sağlık hizmetleri tüm kırsala yaygınlaştırılmıştır.
- Tedavi olmak isteyenlere sağlık sigortalarıyla, özel sağlık sektöründen hizmet alma imkânı sağlanmıştır.
- Tüm hastanelerde Toplam Kalite Yönetimi (TKY) ve Akreditasyon çalışmaları başlatılmıştır.
- Hekimlere Performansa dayalı ek ödeme sistemi getirilmiştir.
- Tüm sağlık tesislerinde her hekime rahat ve kullanılışlı muayene odaları tahsis edilmiştir.
- Hastanelerde koğuş sisteminden vaz geçilerek, hastanın her türlü ihtiyacını karşılayacak şekilde müstakil oda sistemine geçilmeye başlanmıştır.

- Her türlü hastalığın ülke içinde tedavi ve rehabilite edilmesini sağlanmıştır.
- KÖO ile ülke çapında son teknolojileri kullanan şehir hastaları hizmete sunulmuştur.
- Sağlık Turizm konusunda büyük ilerlemeler sağlanmış, yurt dışından tedavi için hasta sayısında artış olmuştur.
- Özel hastanelerde; Yanık, kanser, yenidoğan, organ nakilleri, doğumsal anomaliler, diyaliz ve kalp-damar cerrahisi işlemleri hizmetlerden ilave ücret alınmaması sağlanmıştır.
- İlaç Takip Sistemi (İTS) ile Ürün Takip Sistemi (ÜTS) uygulamaya konmuştur.
- Merkezi Hastane Randevu Sistemi (MHRS) hizmete girmiştir.
- Evde sağlık hizmetleri tüm ülke çapında verilmeye başlanmıştır.
- Hastanın tedavisi tamamlandıktan hastanın durumu hasta için yapılan ödemeler, elektronik ortamda fatura takibi için MEDULA sistemine geçilmiştir.
- Acil Sağlık Hizmetlerinde iyileştirmeler yapılmıştır.

Tablo 6. 112 Acil Sağlık Hizmetleri⁶⁶

Birimler	2002	2020	2021
112 Acil Yardım İstasyonu	481	3.026	3.100
112 Acil Yardım Ambulansı	618	5.930	6.340
Motosikletli Acil Müdahale ekibi		62	112

Sağlıkta Dönüşüm Programının uygulamaya konmasından sonra hastane sayılarında artışlar görülmektedir. Verilecek sağlık hizmetinin vatandaşa yakın mahallerde verilebilmesi için aile hekimliği birimlerinin sayıları artırılmaya başlanmıştır. Bunları yıllar bazında Tablo 7 'de görülmektedir.

Tablo 7. Türkiye'de Devlet Hastanesi ve Özel Hastane Sayısı Aile Hekimliği Birim ve Merkezleri Sayısı (2002-2015)⁶⁷

Birimler	2002	2011	2012	2013	2014	2015	2021
Devlet Hastanesi	774	840	832	854	866	865	909
Özel Hastane	271	503	541	550	556	562	564
Sağlık Ocağı	5.055						
Aile Hekimliği Birimi		20.216	20.811	21.175	21.384	21.696	26.928

⁶⁶ Sağlık Bakanlığı Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü (2023), Sağlık Bakanlığı Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2021, ISBN: 978-975-590-874-8, Sağlık Bakanlığı Yayın No: 1260, Ankara

⁶⁷ Sağlık Bakanlığı İstatistik Yıllığı, 2023, a. g. e.; Sağlık Bakanlığı, Sağlık İstatistikleri Yıllığı, 2015, Sağlık Araştırmaları Genel Müdürlüğü, ISBN 978-975-590-627-0, SB Yayın No: 1054, 2016, Ankara

Sağlık hizmetlerinin kalite bir şekilde verilmeye başlanmasıyla birlikte insan sağlığı üzerinde etkileri görülmeye başlanmıştır. Tablo 8 ‘de görüldüğü gibi bebek ölüm oranları %028,9 iken 2019 yılında %06,7 ‘e düşmüştür. Anne lm oranları ve ölüm hızlarında düşüşler olurken doğuşta hayatta kalma ümidinde artışlar olmuştur.

Tablo 8. Sağlık Gstergeleri⁶⁸

Göstergeler	2000	2002	2005	2019
Bebek lm hızı (binde)	28,9	31,5	23,6	6,7
Anne lm Oranı (Yüz binde)		64		13,1
Kaba lm hızı (binde)	7,3			5,3
Toplam doğurganlık oranı	2,27		2,19	1,9
Doğuşta hayatta kalma ümidi (yıl)	70,4		71,3	
Yatak başına düşen kişi sayısı	391		374	
Hekim başına düşen kişi sayısı	792		715	

Yatarak tedavi gören hastaların bakım ve tedavi hizmetlerinin en iyi şekilde verilebilmesi için yoğun bakım ünitelerinin sayılarının artırıldığını Tablo 9 ‘de görmekteyiz.⁶⁹

Tablo 9. Yoğun Bakım niteleri sayıları 2020

Birim	Yenidoğan YB	ocuk YB	Erişkin YB	Toplam
Sağlık Bakanlığı	4.410	1.177	14.833	20.420
Üniversite	1.579	638	4.428	6.645
Özel Sektör	7.184	147	9.092	16.423
Toplam	13.173	1.962	28.353	43.488

Sosyal Güvenlik Kurumuna İlişkin Bazı Düzenlemeler Hakkında 5502 Sayılı Kanun⁷⁰ (R.G.: 20.05.2006 tarih ve 26173 sayılı) ile SSK, Bağ-Kur ve Emekli Sandığı tek adı altında birleştirilmiştir. 5510 sayılı ‘‘Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu’’⁷¹ ile finansman sigorta yoluyla sağlanırken, özel sağlık kuruluşlarından hizmet temin edilmesinin

⁶⁸ Sağlık Bakanlığı İstatistik Yıllığı, 2023, a. g. e.

⁶⁹ Sağlık Bakanlığı İstatistik Yıllığı, 2023, a. g. e.

⁷⁰ Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun, a.g.e.

⁷¹ Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu-5510 Sayılı (R.G.: 16.06.2006 tarih ve 26200 sayılı)

kapsamı genişletilmiş, hizmet alımı modeli bu kanunla ile de oluşturulmuştur. Birinci basamak sağlık hizmetlerindeki artışları Tablo 10 ‘da kıyaslanmış olarak görmekteyiz.

Tablo 10. Yıllar Bazında 1. Basamaktaki Toplam Hekime Müracaat Sayısı⁷²

Birimler	2002	2017	2019	2021
Sağlık Ocağı	69.103.517			
Aile Hekimliği		228.098.527	278.043.149	239.053.780
Birinci Basamak Toplamı	74.827.588	238.492.427	288.101.866	245.525.320

Genel sağlık sigortası (GSS) düzenlemeleri ile ülke içindeki tüm vatandaşlar sağlık güvencesi kapsamına alınmıştır. Bu kapsam içinde bu tarihteki sağlık hizmetlerinden istifade edenlere ek olarak aşağıdakiler ilave edilmiştir (Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu-5510 Sayılı):

- 18 yaşın doldurmamış çocuklar,
- İsteğe bağlı sigortalılar,
- Vatansızlar ve sığınmacılar,
- Türkiye’de ikamet eden fakat kendi ülkelerinde sigortası olmayan yabancı ülke vatandaşları kapsama alındı.

Tüm vatandaşlar sağlık güvencesi kapsamına alınmasından sonra hastanelerde yatarak tedavi gören hasta sayısındaki artış durumunu Tablo 11 ‘de görmekteyiz.⁷³

Tablo 11. Yıllara ve Sektörlere Göre Hastanelerde Yatan Hasta Sayısı

Birim	2002	2017	2019	2021
Sağlık Bakanlığı	4.169.779	7.606.159	7.742.707	6.110.494
Üniversite	781.990	1.982.410	2.072.720	1.859.399
Özel	556.494	4.120.734	3.990.922	3.815.599
Toplam	5.508.263	13.709.303	13.806.349	11.785.492

Ayaktan muayene olan ve yatan hasta sayısındaki artışlar nedeniyle 2012-2016 yılları arasında SGK ‘nun ödemiş olduğu tedavi faturalarındaki artış dökümü aşağıda görülmektedir.

⁷² Sosyal Güvenlik Kurumuna İlişkin Bazı Düzenlemeler Hakkında 5502 Sayılı Kanun (R.G.: 20.05.2006 tarih ve 26173 sayılı)

⁷³ Sağlık Bakanlığı Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü (2023), a.g.e.

Tablo 12. Yıllara itibariyle SGK'nın ödediği fatura tutarları (Milyar TL) ⁷⁴

Hastaneler	2012	2013	2014	2015	2016
Devlet II. Basamak	10,0	11,0	12,30	12,60	13,90
Devlet III. Basamak	5,9	6,6	7,2	8,3	8,5
Özel	6,7	7,3	7,7	8,1	8,4
Üniversite	5,5	6,1	5,9	7,4	8,2
TOPLAM	28,3	31	34,2	36,3	40

SGK 2021 yılında toplam olarak 177 milyar 241 milyon TL sağlık harcaması ödemesi yapmıştır. 2022 yıl sonunda bir önceki yıla göre %60 oranında artışla birlikte 283 milyar 224 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Bu tutarın %66'sını tedavi harcamaları oluştururken %34 kısmını İlaç ve diğer harcamalar oluşturmaktadır.⁷⁵

Özel bir branş ve dal olan yanık tedavi ünitelerimiz daha çok hastamızın hizmetine sunulmuştur. Bu artış durumlarını Tablo 13 'de görmekteyiz.⁷⁶

Tablo 13 Yanık Tedavi Hizmetleri Durumu, 2020

Yanık Tedavi Hizmetleri	2002	2016	2017	2018	2019	2020
Yanık Merkezi Yatak Sayısı		211	209	221	283	324
Yanık Ünite Yatak Sayısı	35	215	242	266	271	245
Toplam	35	426	451	487	554	569

Çelikay ve Gümüş'ün yapmış oldukları bir araştırmada, katılım sağlayanların %68'i sağlık güvencesinin yükseldiğini ve %62,2'si kaliteli hizmeti sunumu aldıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca sağlık giderlerini ödeyen kurumların birleştirilmiş olmasından %77,8'nin memnun olduğu görülmüştür.⁷⁷

⁷⁴ SGK, 2017 Kasım Aylık İstatistik Bülteni, <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Aylik/42919466-593f-4600-937d-1f95c9e252e6/> e.25.09.2023

⁷⁵ SGK Faaliyet Raporu, 2022 Yılı, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Şubat-2023,

⁷⁶ Sağlık Bakanlığı Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü, 2023, a. g. e.

⁷⁷ Çelikay, Ferdi ve Gümüş, Erdal (2011), "Sağlıkta Dönüşümün Ampirik Analizi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(3), 55-92

Mollahaliloğlu ve ark. tarafından 2010 yılında yapılan "Sağlık Personeli Memnuniyet Araştırması" konulu araştırma sonuçlarına göre, sağlık çalışanlarının %60'ının sağlık bilgi sistemlerinin güvenilir olduğu ifade ettikleri görülmüştür.⁷⁸

Sağlık Bakanlığı tarafından yayımlanan 2021 sağlık istatistiklerine göre hizmet özelliğine göre her yıl personel artışı yapılmış ve 2021 yılı sonunda Tablo 14 'de görüldüğü üzere bu rakam 1.251.922 'e ulaşmıştır.

Tablo 14. Yıllara Göre Personel Sayıları, Tüm Sektörler

Personel	2002	2017	2019	2021
Toplam Hekim	91.949	153.997	160.810	183.569
Toplam Diş Hekimi	16.371	30.615	32.925	39.851
Eczacı	22.289	28.512	33.841	37.211
Hemşire	72.393	166.142	198.103	232.442
Ebe	41.479	53.741	55.972	57.908
Diğer Sağlık Personeli	50.106	155.417	182.456	219.630
Diğer Personel ve Hizmet alımı	83.964	339.241	369.660	481.311
TOPLAM PERSONEL	378.551	920.939	1.033.767	1.251.922

4. ŞEHİR HASTANELERİ

Entegre sağlık kampüsleri, 3356 sayılı "Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu" kapsamında, 1994 yılında yürürlüğe giren 3996 sayılı "Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli ile Yaptırılması Hakkında Kanun" ile düzenlenen Kamu-zel İşbirliği projeleri olarak kurulmuştur.⁸¹ Entegre sağlık kampüsleri aynı zamanda Şehir hastaneleri olarak adlandırılmıştır.⁸²

4. 1. Kamu-zel İşbirlikleri ncesi Durum

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve 1960 yılında refah devleti modelinin benimsenmesinin ardından devletin tüm sektörlerdeki rolü tüm dünyada artma eğilimine

⁷⁸ Mollahaliloğlu, Salih; Kosdak, Mustafa; Taşkaya, Serap (2010), Sağlık Personeli Memnuniyet Araştırması, SB Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Hıfzıssıhha Mektebi Müdürlüğü, Araştırma Serisi:3, Editör: Recep AKDAğ, SB Yayın No: 805, ISBN No: 978-975-590-335-4, HMM Yayın No: 2010-25, Ankara; SB Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü 14.05.2012 tarih ve 6665 sayılı çalışan güvenliğinin sağlanması hakkındaki 2012/23 No'lu Genelgesi.

girmiştir. Eğitim ve sağıktan altyapı, madencilik ve enerji yatırımlarına, sigortacılıktan bankacılığa kadar birçok sektörde devlet, planlama, finans, üretim, denetim ve yönetim gibi işletme fonksiyonlarının tamamını yerine getirecek şekilde genişlemiştir. Genişleme süreci, uzun vadede sürdürülebilir olmayan verimsizliklere ve bütçe harcamalarına yol açan karmaşık ve hantal bir organizasyonel çerçevenin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kamu harcamalarındaki artış mali açıklara yol açmıştır; büyümeden kaynaklanan verimsizlik performans düşüklüğüne ve son olarak, aşırı bürokrasi, kayırmacılık ve yolsuzluğun yaygınlaşmasına ve tüm bunlar da kamu hizmetlerine karşı güven eksikliğine ya da güven açığına neden olmuştur.

⁸¹ Yatırım Programlama İzleme ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, *Dünya 'da ve Türkiye 'de kamu-özel işbirliği uygulamalarına ilişkin gelişmeler*, T. C. Kalkınma Bakanlığı, Ankara 2012, s.20.

⁸² Buse Fidan Türkön & Erdal Eke, "Türkiye'de Sağlık Sektöründe Kamu Özel Ortaklığı Üzerine Yapılmış Çalışmaların Bibliyometrik Analizi: YÖKTEZ ve Dergipark İncelemesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13/35, Isparta 2022, s.897.

Bu üç açık birlikte "üçlü açık" olarak adlandırılmıştır.⁸³

Kamu sektörü, "üçlü açık" ve periyodik krizler de dahil olmak üzere çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Buna ek olarak, artan yaşam beklentisi ve düşük doğum oranları ile yaşlanan toplumlar, sosyal güvenlik harcamalarında kaçınılmaz bir artışa yol açmıştır. Ayrıca kamu sektörü, artan refaha paralel olarak vatandaşların talep ve beklentilerini tek başına karşılamakta yetersiz kalmaya başlamıştır.

Bu faktörler ve küreselleşmenin etkisiyle farklı ülkelerde kamu yönetiminde yeni yaklaşımlar ve en iyi uygulamalar üzerine yapılan araştırmalar da artış olmuştur.

4. 2. Kamu-Özel İşbirliği (KÖİ) Modeli

Kamu-özel işbirliği kavramı kamu yönetimindeki yeni yaklaşım arayışlarının bir sonucu olarak ortaya çıkan yeni kamu yönetimi anlayışına dayanmaktadır⁸⁴ ve ülkeden ülkeye farklı tanımları vardır.⁸⁵ Mal ve hizmet projelerinin kamu ve özel sektörün işbirliği ile yapımı ve işletilmesini gerektirir. KÖİ modeli, kamu yönetiminin ülkenin ihtiyacı olan büyük ölçekli projelerin finansman, yapım ve işletilmesini sağlamak üzere tercih ettiği bir modeldir. KÖİ modelinin tercih edilme nedenleri arasında, yeni işletme yönetim anlayışı, risk paylaşımli proje yönetimi, kamu genel bütçesine dahil edilmeyen finansman statüsü ile kamu ve özel sektörün üstün oldukları yönlerin bir projede gerçekleştirilmesi ve işletme döneminde de bu üstünlüklerden faydalanılması yer almaktadır.^{84,86}

4. 3. Şehir Hastaneleri ile ilgili Mevzuat ve Gerekçeleri

Türkiye'de KÖİ modeliyle yapılan hastaneler “entegre sağlık kampüsleri” veya “şehir hastaneleri” olarak adlandırılmaktadır.⁸⁷

⁸³ Osman Yılmaz, Devlet Plânlama Teşkilâtı, Devlet Plânlama Teşkilâtı. İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, *Kamu Yönetimi Reformu: Genel Eğilimler Ve Ülke Deneyimleri*, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilâtı, Ankara 2001, s.3-4.

⁸⁴ Fatih Gökyurt, *İdare Hukuku Bakımından Kamu Özel İş Birliği Sözleşmeleri*, Adalet Yayınevi, Ankara 2018, s.9.

⁸⁵ OECD, “Recommendation on principles for public governance of public-private partnerships”, OECD Publishing, Paris, Fransa 2012, s.19. <http://www.oecd.org/governance/budgeting/PPP-Recommendation.pdf> Erişim Tarihi: 20.09.2023

⁸⁶ Soner Kolcu, Oğuz Kapıcıoğlu, “Kamu-Özel İş Birliği Yatırımları”, *Ankara Üniversitesi* 2019, s.3.

⁸⁷ Ertuğrul Acartürk, Sabiha Keskin, "Türkiye’de Sağlık Sektöründe Kamu Özel Ortaklığı Modeli", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 17/3, Isparta 2012, s.45.

Şehir hastaneleri Sağlıkta Dönüşüm Programı'nın uygulamalarının bir parçasıdır. Yeni kurulan bu şehir hastaneleri sağlık hizmetlerinin planlanması, organizasyonu, koordinasyonu, yönetimi, sunumu ve yürütülmesinde değişikliklere yol açmıştır.⁸⁸

Sosyal bir devlet olan Türkiye’de, kamu kaynaklarının sınırlı olduğu gerçekliğinden yola çıkılarak, toplumun değişen sağlık ihtiyaçlarını karşılamak, kamu hizmetlerindeki gecikmeleri ortadan kaldırmak ve kamu hizmetlerinin sunumunu geliştirmek için şehir hastaneleri projelerine öncelik vermiştir.

Amaç, kamunun sınırlı kaynaklarına rağmen alternatif bir model (KÖİ) yardımıyla, yüksek kaliteli sağlık hizmetleri sunmak ve sağlık teknolojilerini toplum için erişilebilir kılmaktır. Böylece, sağlık alanında şehir hastaneleri çapındaki yatırımların toplumun hizmetine sunulması hızlandırılmakta, kamuya olan finansman yükü yıllara yayılmakta ve kamunun hasta merkezli hizmetlere odaklanması mümkün olmaktadır. Ayrıca, kamu maliye disiplininin sağlanması, şehir hastanelerinin özel sektörle birlikte yönetimi, hizmet sunumu ve fiyatlandırılmasında yenilikçiliği teşvik ederek kamu sektörünün özel sektörle sağlıklı rekabetini de desteklemektedir.⁸⁹

Türkiye’de şehir hastanelerinin yasal dayanağı 03.07.2005 tarih ve 3359 Sayılı Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu’na eklenen 7. madde ve 22.07.2006 tarihli bir yönetmeliğine dayanmaktadır. İlgili yönetmelik uyarınca, kamu sektörü, özel sektör tarafından inşa edilen

sağlık tesislerini kiralama seçeneğine sahiptir. Ek olarak, özel sektörün tıbbi hizmetlerle ilgili olmayan hizmet ve alanların işletilmesi karşılığında sağlık tesisini yenileyebileceği karşılıklı faydaya dayalı bir düzenleme yapılmıştır⁹⁰.

4. 4. Şehir Hastanelerinin İşleyişi ve Yönetilmesi

KÖİ modeliyle yapılan şehir hastanelerinin yönetimiyle ilgili birtakım zorluklar ve çekinceler bulunmaktadır. Bu konseptin özü, kamu ve özel sektör çalışanlarının ve yönetiminin ortak bir tesiste bir arada ve eş zamanlı olarak çalışmasında yatmaktadır.

⁸⁸ Durmuş Gökkaya, Ramazan Erdem, "Türkiye’de kamu özel ortaklığı bağlamında şehir hastanelerinin değerlendirilmesi: Nitel bir araştırma" *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi* 31, 2021, s.75.

⁸⁹ Mustafa Kaya, "Kamu Özel Ortaklığı Yöntemi ve Şehir Hastanelerine Yönelik GZFT Analizi", *Sağlık Akademisi Kastamonu* 7/1, 2022, s.132.

⁹⁰ T. C. Resmi Gazete, "Sağlık Tesislerinin, Kiralama Karşılığı Yapıtırılması ile Tesislerdeki Tıbbî Hizmet Alanları Dışındaki Hizmet ve Alanların İşletilmesi Karşılığında Yenilenmesine Dair Yönetmelik", Ankara 26236, 27.06.2006, s.1. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/07/20060722-2.htm> Erişim Tarihi: 30.09.2023

Proje geliştirme ve işletme yönetimi de dahil olmak üzere çeşitli aşamalarda şehir hastanelerinin kötü yönetilmesi, potansiyel olarak maddi kayıplardan ve hedeflenen kamu sağlığı faydalarından olmaktan daha ciddi sonuçlara yol açabilir.⁹¹

Bu bakımdan şehir hastanelerinin yönetiminde genel yönetim ile klinik yönetim anlayışının önemine dikkat çekilmektedir. Bu hastanelerde genel yönetim altında, işletme, finans, yönetim, pazarlama gibi konular bulunurken, klinik yönetim tamamen sağlık hizmetleri ve tıpla ilgili olmalıdır.

Genel yönetimden beklenen klinik bakım personelinin ihtiyaç duydukları malzemeler ve diğer hizmetlerin sağlanmasıdır. Bu sayede sağlık hizmetlerinin güvenli ve kaliteli sunumu mümkün olabilecektir.⁹² Bundan dolayıdır ki, şehir hastanelerinde "iyi kurgulanmış bir işletme modeli" gereksinimi vardır.⁹³

4. 5. Şehir Hastanelerinin Bütçedeki Payı

KÖİ modeliyle yapılan şehir hastaneleri Türkiye’de 2003 yılında uygulanmaya başlayan sağlık alanındaki dönüşüm politikasının önemli yapısal dönüşümlerinden birisini oluşturmaktadır. Toplam yatırım bedeli 8,1 Milyar ABD doları olan, ülkenin farklı şehir ve bölgelerinde topluma sağlık hizmeti sunmakta olan 14 şehir hastanesi için 2022 yılı Sağlık Bakanlığı bütçesinden yaklaşık %20 pay ayrılmıştır.⁹⁴

4. 6. Şehir Hastanelerinin Avantajları ve Dezavantajları

Şehir hastaneleri, bu ölçekte yatırımların hızlı hayata geçerek tıbbi ve tıbbi olmayan hizmetlerin kalitesine bağlı olarak hasta memnuniyetini olumlu yönde etkilemiştir. Hasta memnuniyetini oluşturan faktörler arasında çoğunluğu hastanenin fiziksel görünüşü, hasta odalarının konforu, hijyen, yemek kalitesi ile son teknoloji ürünü teknolojik cihazlar yer alıyor olması dikkat çekicidir.

⁹¹ Kirstin Öztürk, Hanife Billerlioğlu, “Şehir Hastaneleri Yönetim ve İşletim Modeli”, *TÜSSİDE*, Ankara, 2015, s.3. <http://tusside.tubitak.gov.tr/yayinlarimiz/makaleler/SEHIR-HASTANELERI-YONETIM-VE-ISLETIM-MODELI>, Erişim Tarihi:30.09.2023

⁹² Asian Development Bank, “Guidebook On Public-Private Partnership in Hospital Management”, Mandaluyong City, Philippines, 2013, s.1 <https://www.adb.org/publications/guidebook-public-private-partnership-hospital-management> Erişim tarihi: 25.09.2023

⁹³ Kirstin Öztürk, Hanife Billerlioğlu, “Şehir Hastaneleri Yönetim ve İşletim Modeli”, *TÜSSİDE*, Ankara, 2015, s.1. <http://tusside.tubitak.gov.tr/yayinlarimiz/makaleler/SEHIR-HASTANELERI-YONETIM-VE-ISLETIM-MODELI>, Erişim Tarihi:30.09.2023

⁹⁴ Osman Öztürk. "Sağlık “Reformu”:Kazananlar Kaybedenler”, *Toplum ve Hekim*,38/4, 2023, s.273-74.

Yönetime açısından avantajları ise, yeni kamu yönetimine fırsat tanınması, özel sektörün alt yapı becerileri ve verimliliğinden faydalanılması gösterilmiştir.⁹⁵

Şehir hastaneleri ile ilgili sorunlar iki ana grupta özetlenebilir. İlk kısımda, yap-kirala-işlet-devret KÖİ modelinin yüksek bina ve finansman maliyetleri, "geri ödeme zorlukları", belirsiz ve bağlayıcı sözleşmeler ile kamu sağlık hizmetlerinde daha önce hiç görülmemiş "kâr baskısı" gibi sorunları bulunmaktadır.⁹⁶

Öte yandan, hastanelerin nasıl işletildiği, nerede konumlandırıldığı, kaç yataklı olduğu, binaların nasıl inşa edildiği ve kapalı alanın büyüklüğü ile ilgili sorunlar daha belirgindir. En önemli sorunlar, bazı şehirlerdeki ulaşımı daha kolay olan hastanelerin kapanması ve hastaların genellikle şehir dışında bulunan şehir hastanelerine ulaşmakta zorlanmasıdır. Ortalama şehir hastanesi yatak kapasitesinin 1417 yatak ve büyük şehirlerde bu sayının 3800 yatak olduğu belirtilerek, bu büyüklükteki hastanelerde verimli ve etkili hastane işletmeciliğinin mümkün olmadığı vurgulanmıştır. Bu nedenle, batı ülkelerindeki kamu hastanelerinin ortalama 200-600 yatak kapasitesinden olduğu belirtilmiştir. Diğer bir dezavantajlı durum ise, yatak başına 285 m² ile 355 m² arasında değişen fiziksel alan olmuştur. Bu rakamların gelişmiş ülkelerin kamu hastanelerindeki aynı veriye göre %44 ile %80 daha fazla olduğu belirtilmiştir. Şehir hastanelerinin bu büyük boyutlarının kullanılmayan alanlara yol açtığı, hastane içi hizmetlerin sağlanması ve yönetilmesini zorlaştırdığı belirtilmiştir. Bu sorunların yanı sıra, yasal altyapı

sorunları, finansal riskler ve paydaşların şehir hastaneleri için KÖİ modelinden “*emin olmadıkları*” gündeme getirilmiştir. Bu ve benzeri sorunların kapsamlı risk değerlendirmeleri yapılarak, sözleşmeler netleştirilerek ve sağlık yönetimi uzmanları istihdam edilerek çözülebileceği vurgulanmıştır.⁹⁷

4. 7. Sonuç

Kamu-Özel Ortaklığı (KÖO) modeliyle inşa edilen şehir hastaneleri, yüksek kaliteli sağlık hizmetleri sunmayı ve sağlık teknolojilerini halk için erişilebilir kılmayı amaçlamaktadır.

⁹⁵ Durmuş Gökkaya, Ramazan Erdem, "Türkiye’de kamu özel ortaklığı bağlamında şehir hastanelerinin değerlendirilmesi: Nitel bir araştırma" *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi* 31, 2021, s.90.

⁹⁶ Gökkaya ve Erdem, "Türkiye’de kamu özel ortaklığı bağlamında şehir hastanelerinin değerlendirilmesi: Nitel bir araştırma", s.91.

⁹⁷ Türkön ve Eke, “Türkiye’de Sağlık Sektöründe Kamu Özel Ortaklığı Üzerine Yapılmış Çalışmaların Bibliyometrik Analizi: YÖKTEZ ve Dergipark İncelemesi”, s.911

Yönetim, hizmet sunumu ve fiyatlandırmada yenilikçiliği teşvik ederek özel sektörle sağlıklı rekabeti desteklemektedir. Şehir hastaneleri, görünümleri, konforları ve teknolojileri sayesinde hasta memnuniyetini artırmıştır. Ancak, fazla atıl alanların bulunması ve erişim zorluğu gibi konum, yatak kapasitesi ve tasarımla ilgili sorunlar mevcuttur. Bina ve finansman maliyetleri, geri ödeme zorlukları ve kâr baskısı gibi finansman ve işletme sorunlarının ele alınması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

AKDEMİR, Ali, Gözükara, Ebru, Ürü, F. Oben, & Tezcan, Lale (2023). "Sağlık Sektöründe Yaşanan Teknolojik Gelişmelerin, Sigortacılık Alanında Yarattığı Değişimin İncelenmesi". *Journal of Life Economics*, 10(2), 63-73.

ANKARA, Hasan Giray, & Değerli, Hakan (2022). "Sağlık Hizmetleri Finansman Sistemleri". R. Erdem, S. Bostan, & M. Özata içinde, *Sağlık Hizmetleri Yönetimi* (s. 233-248). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

ATEŞ, Metin (2011). *Sağlık Sistemleri*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

ATTİLA, İclal, & Gülay, Abdülaziz (2022). "Türkiye’de Genel Sağlık Sigortası’nın Sürdürülebilirliği için Zorunlu Tamamlayıcı Sağlık Sigortası Modeli Önerisi". *Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 17-40.

- AKDAĞ, Recep (2012), *Türkiye Sağlıkta Dönüşüm Programı Değerlendirme Raporu* (2003-2011), T.C. Sağlık Bakanlığı Yayını, Aralık 2012, Ankara.
- AVANER, Tekin, Fedai, Recep, Türkiye’de Sağlık Yönetimi, (1 Baskı) Gazi Kitabevi, Ankara, 2019.
- ACARTÜRK, Ertuğrul ve Keskin, Sabiha (2012), “Türkiye’de Sağlık Sektöründe Kamu Özel Ortaklığı Modeli”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi* Y.2012, C.17, S.3, s.25-51.
- BOSTAN, Sedat (2022). Sağlık Sigortacılığı. R. Erdem, S. Bostan, & M. Özata içinde, *Sağlık Hizmetleri Yönetimi* (s. 249-266). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- ÇAVMAK, Şeyda, & Çavmak, Doğançan (2017). "Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinin Tarihsel Gelişimi ve Sağlıkta Dönüşüm Programı". *Sağlık Yönetimi Dergisi*, 1(1), 48-57.
- ÇELİK, Hüseyin, Eren, Bülent, İzbudak, Dilek, Köylüoğlu , Cem, Özсарı Haluk, & Şimşek, Nevin (2003). Tamamlayıcı Sağlık Sigortası. *Türkiye Sigorta ve Reasürans Şirketleri Birliği-Sağlık Kuruluşları Derneği*, 1(1), 33-41.
- ÇELEBİ ÇAKIROĞLU, Oya, Harmancı Seren, Arzu Kader (2016), “Sağlıkta Dönüşüm Programı’nın Sağlık Sistemi ve Sağlık Çalışanları Üzerindeki Etkileri”, *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, Sayı: 1 Cilt: 3 Yıl: 2016, e-ISSN:2149-018X doi:10.5222/SHYD.2016.037.
- ÇELİKAY, Ferdi ve Gümüş, Erdal (2011), “Sağlıkta Dönüşümün Ampirik Analizi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(3), 55-92.
- ÇİMEN, M. Sağlık Yönetimi ve Sağlık Yönetim Eğitimi. Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi. 2010; 2(2): 136-139.
- DEMİRCİ, Bengi (2015:127), “Sağlık Hizmetlerinde Dönüşüm: Sağlıkta Dönüşüm Programı (SDP) Nasıl Bir Sistem Getiriyor”? *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* (30) 2015, 122-135.
- DEVLET MEMURLARI KANUNU, 657 sayılı (R.G.: 23.07.1965 tarih ve 12056 sayılı)
- DOKUZUNCU KALKINMA PLANI, 2007 – 2013 (R.G. 01.07.2006 tarih ve 26215 sayılı)
- Eleman Temininde Güçlük Çekilen Yerlerde Sözleşmeli Sağlık Personeli Çalıştırılması İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 4924 sayılı (R.G.: 24.7.2003 tarih ve 25178 sayılı)

ETİLER, Nilay (2011), "Neoliberal Politikalar Ve Sağlık Emek Gücü Üzerindeki Etkileri", *TTB Mesleki Sağlık Ve Güvenlik Dergisi*, Ekim-Kasım-Aralık 2011, Cilt: 11 Sayı: 42, 2 – 11.

EKİYOR, Aykut, & Akçınar, Merve (2023). "Tamamlayıcı Özel Sağlık Sigortası'nda Toplumsal Algı". *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 9(1), 113-127.

ER, Ünal (2011). "Sağlıkta Dönüşüm Aracı Genel Sağlık Sigortası". *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

MOLLAHALİLOĞLU, Salih; Kosdak, Mustafa; Taşkaya, Serap (2010), *Sağlık Personeli Memnuniyet Araştırması*, SB Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Hıfzıssıhha Mektebi Müdürlüğü, Araştırma Serisi:3, Editör: Recep AKDAĞ, SB Yayın No: 805, ISBN No: 978-975-590-335-4, HMM Yayın No: 2010-25, Ankara.

Sağlık Bakanlığı (2007a), Nereden Nereye Türkiye Sağlıkta Dönüşüm Programı, Kasım 2002-Haziran 2007, Baş Editör: Recep Akdağ, T.C. Sağlık Bakanlığı Yayın No: 713, ISBN: 978-975-590-230-2, Haziran 2007, Ankara.

Sağlık Bakanlığı, (2007b), 21 Hedefte Türkiye Sağlıkta Gelecek, T.C. Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi, Hıfzıssıhha Mektebi, Editörler: N. Yardım, S. Mollahaliloğlu, Ü. Hülür, S. Aydın, N. Ünüvar, Sağlık Bakanlığı Yayın No: 711 HM Yayın No: SB-HM-2007/13, ISBN: 978-975-590-227-2, Ankara.

Sağlık Bakanlığı Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü (2023), Sağlık Bakanlığı Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2021, ISBN: 978-975-590-874-8, Sağlık Bakanlığı Yayın No: 1260, Ankara.

Sağlık Bakanlığı, Sağlık İstatistikleri Yıllığı, 2015, Sağlık Araştırmaları Genel Müdürlüğü, ISBN 978-975-590-627-0, SB Yayın No: 1054, 2016, Ankara.

SÜLKÜ, Seher Nur (2011), *Türkiye'de Sağlıkta Dönüşüm Programı Öncesi Ve Sonrasında Sağlık Hizmetlerinin Sunumu, Finansmanı Ve Sağlık Harcamaları*, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No:2011/414, ss:103, ISBN:9758195549, 9789758195541, Ankara.

TENGİLİMOĞLU, Dilaver; Işık, Oğuz; Akbolat, Mahmut (2017), Sağlık İşletmeleri Yönetimi. Nobel Akademik Yayıncılık. 8. Baskı. Ankara.

YILDIRIM H.H. (2013). *Türkiye Sağlık Sistemi: Sağlıkta Dönüşüm Programı Değerlendirme Raporu*. Birinci Baskı, SASAM, Sağlık-Sen Yayınları-21, Kasım 2013, Ankara.

HARMANCI Seren, Arzu Kader (2014), “Sağlık Çalışanlarının Sağlıkta Dönüşüm Projesine İlişkin Görüşleri”, *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, Sayı: 1 Cilt: 1 Yıl: 2014, ISSN doi:10.5222/SHYD.2014.019.

KAYA, Mustafa (2022), Kamu Özel Ortaklığı Yöntemi ve Şehir Hastanelerine Yönelik GZFT Analizi, *Sağlık Akademisi Kastamonu (SAK) Dergi*, 7 (1), s.127-142.

KÜÇÜK, Aziz (2017), “Politika Transferi ve Türkiye’de Sağlık Alanında Dönüşümün Bir Analizi”, *Türk İdare Dergisi*, Yıl:89, Sayı: 485.

MEMİŞOĞLU, Dilek (2016), “Bir Kamu Politikası Analizi Örneği: Sağlıkta Dönüşüm Programı”, *Yasama Dergisi*, Eylül-Aralık 2016, Sayı:34, ISSN:1306-6250

SÖZER, Ali Nazım (2014), “Sağlıkta Yeniden Yapılanmanın (Özelleştirmenin) Devamı Olarak Şehir Hastaneleri”, *DEÜ, Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15 (Özel S.), 215-253.

YILMAZ, Fikriye; Tosun, Burcu; Çolak Yavuz, Meriç (2016), Sağlıkta Dönüşüm Programı’nın Özel Hastaneler ve Sağlık Sistemi Üzerine Etkileri, *Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2016, 1(1), 63-79

ERBAŞ, Özgür; Yavuz, Cavit Işık; İlhan, Beyazıt (2012), *Soru ve Yanıtlarla Sağlıkta Kamu Özel Ortaklığı*, Türk Tabipleri Birliği Yayınları, Birinci Baskı, Aralık 2012, Ankara <https://www.ttb.org.tr/kutuphane/sagliktakamuozel.pdf> e.01.09.2023

Sağlık Bakanlığı (2003), Sağlıkta Dönüşüm, Aralık 2003, <https://www.saglik.gov.tr/TR,11415/saglikta-donusum-programi.html> e.01.09.2023.

Sağlık Bakanlığı, Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü (2011), Kuruluşumuz, <https://sbsgm.saglik.gov.tr/TR-1276/kurulusumuz.html> e. 04.09.2023.

SGK, 2017 Kasım Aylık İstatistik Bülteni, <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Aylik/42919466-593f-4600-937d-1f95c9e252e6/> e.25.09.2023.

SUR, Haydar (2013), “Sağlıkta Dönüşüm Programı bize ne sağladı? Eleştirinin eleştirisi”, <https://www.sdplatform.com/Yazilar/Kose-Yazilari/346/Saglikta-Donusum-Programi-bize-ne-sagladi-Elestirinin-elestirisi.aspx> e.01.09.2023,

181 sayılı KHK, 1983 yılında çıkarılan (R.G.:14.12.1983 tarih ve 18251 sayılı)

663 sayılı KHK, 2011 yılında çıkarılan (R.G.: 02.11.2011 tarih ve 28103 mükerrer sayılı)

694 sayılı KHK, 2017 yılında çıkarılan (R.G.: 25.08.2017 tarih ve 30168 sayılı)

703 sayılı KHK, 2018 yılında çıkarılan (R.G.: 09.07.2018 tarih ve 30473-3. mükerrer sayılı)

Sağlık Bakanlığınca Kamu Özel İş Birliği Modeli İle Tesis Yaptırılması, Yenilenmesi Ve Hizmet Alınması İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında 6428 Sayılı Kanun (R.G. 09.03.2013 tarih ve 28582 sayılı)

Sağlık Bakanlığı Kamu Özel İş Birliği Modeli İle Tesis Yaptırılması, Yenilenmesi Ve Hizmet Alınmasına Dair Uygulama Yönetmelik (R.G. 09.05.2014 tarih ve 28995 sayılı)

Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü 14.05.2012 tarih ve 6665 sayılı Çalışan güvenliğinin sağlanması hakkındaki 2012/23 No'lu Genelgesi,

Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun, 224 Sayılı (R.G.:12.01.1961 tarih ve 10705 sayılı)

Sağlık Hizmetleri Temel Kanun, 3359 Sayılı (R.G.:15.05.1987 tarih ve 19461 sayılı)

Sosyal Güvenlik Kurumuna İlişkin Bazı Düzenlemeler Hakkında 5502 Sayılı Kanun (R.G.: 20.05.2006 tarih ve 26173 sayılı)

Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu-5510 Sayılı (R.G.: 16.06.2006 tarih ve 26200 sayılı)

SGK Faaliyet Raporu, 2022 Yılı, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Şubat-2023,

GÜRSOY, Kadir (2015). "An Overview of Turkish Healthcare System After Health Transformation Program: Main Successes, Performance Assessment, Further Challenges, and Policy Options". *Sosyal Güvenlik*, 7, 83-112.

KUTZİN, Joseph (2000). "A Descriptive Framework for Country-Level Analysis of Health Care Financing Arrangements". *Health Policy*(56), 171-204.

KUTZİN, Joseph (2013). "Health Financing for Universal Coverage and Health System Performance: Concepts and Implications for Policy". *Bull World Health Organ, WHO*, 602-611.

KUTZİN, Joseph (2016). *Health Financing Policy Paper, Division of Country Health Systems*. Copenhagen: World Health Organization.

- ORHAN, Ece, & Kıyak, M. (2015)." Özel Hastanelerde Tamamlayıcı Sağlık Sigortası'nın İşleyişi ve Sorunları". *Research Journal of Business and Management*, 2(3), 308-322.
- ÖZSARI, Haluk, & Güdük, Özlem (2020). "Bazı Sigorta Şirketi Yöneticilerinin Türkiye'de Özel Sağlık Sigortacılığı Üzerine Bir Değerlendirmesi". *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(3), 526-536.
- SEVİM, Ekrem, & Nal, Mustafa (2021). "Türkiye'de Özel Sağlık Sigortacılığı Sisteminin Mevcut Durum Analizi". *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 11(1), 157-174.
- Sigorta Bilgi ve Gözetim Merkezi, İstatistikler. (2023). <https://www.sbm.org.tr/tr/seyahat-saglik-sigortalari> adresinden alındı.
- ŞAHİN, Havva (2018). "Sağlık Finansmanında Tamamlayıcı Sağlık Sigortasının Rolü ve Uygulanabilirliği". *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: T.C.Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TAJİKA, Eiji, & Kikuchi, Jun (2012). "The Roles of Public and Private Insurance for the Health-Care Reform of Japan". *Public Policy Review*, 8(2), 123-144.
- TAPAN, Birkan (2008). "Genel Sağlık Sigortasının Sürdürülebilirliği İçin Tamamlayıcı Sağlık Sigortasının Gerekliliği". *Doktora Tezi*. İstanbul: T.C.Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TARIM, Mehveş, & Güdük, Özlem (2019). "Türkiye'de Bireylerin Özel Sağlık Sigortası Tercihini Etkileyen Nedenler ve Bilgi Düzeleri". *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 6(3), 196-200.
- TONBAK, Hüseyin, & Tüfekçi, Nezihi (2023). Health Insurance System in Turkey: A Conceptual Evaluation. *Journal of Current Researches on Health Sector*, 13(1), 73-84.
- TSB. (2022). *Sektör Raporu 2021*. Türkiye Sigorta Birliği.
- TUİK. (2022). *Sağlık Harcamaları İstatistikleri, 2021*. Türkiye İstatistik Kurumu Resmi Web Sitesi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Health-Expenditure-Statistics-2021-45728#:~:text=Ki%C5%9Fi%20ba%C5%9F%C4%B1na%20sa%C4%9Fl%C4%B1k%20harcamas%C4%B1%202020,bin%20206%20TL'ye%20y%C3%BCKseldi.&text=Toplam%20sa%C4%9Fl%C4%B1k%20harcamas%C4%B1n%C4%B1n%20G> adresinden alındı

GÜZEL SANATLAR EĞİTİMİNİN ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ BAĞLAMINDAKİ GELECEĞİNE YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME

Doç. Dr. Ali Efe İRALI*

GİRİŞ

Güzel sanatlar eğitimi içerisinde farklı disiplinlerden izler barındıran ve disiplinler arası çalışmaya farklı yönleriyle destek sunan akademik bir yapıya sahiptir. Uluslararası anlamda bakıldığında, öğrencilerinin de temel bilimlerden farklı bir bakış açısına sahip oldukları görülmektedir. Han (2023), zengin hayal güçleri ve inovasyona yönelik farkındalıkları anlamında diğerlerinden ayrıldıklarını belirtmektedir. Van Broekhoven, Grophey ve Seegers (2020) da yaptıkları çalışmalarında STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics - Fen, Teknoloji, Mühendislik ve Matematik) okuyan öğrencilerden, sanat okuyan öğrencilerin kişilikleri yönüyle de ayrıldıklarını söylemektedirler. Düşünce yapıları, dünyayı okuma tarzları, ürüne ya da üretim sürecine dönük heyecanları ya da yaratıcı yönleri anlamında da ayrıldıklarını yorumlayabilmek mümkündür. Bu durumun, onların eğitim süreci içerisinde de kendisini gösterebildiği söylenebilir. Tabii bu noktada değişik coğrafyalarda birbirinden ayrı deneyimlerle yetişen öğrenciler arasında da önemli farklılıklar oluşabileceği ayrıca belirtilmelidir. Genel anlamda, içinde gastronomi, tekstil, animasyon, dijital oyun, sanat ve kültür, müzik, heykel, grafik, sahne sanatları ve daha birçok süreci barındırıyor oluşu; güzel sanatlar eğitiminin bir anlamda tek bir çerçeveye sığdırılmamasını da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla, teknolojik araçların, sayısal ortamın sanal ürünlerinin kullanımı da her branş için farklı biçimde bir yorumlama kabiliyetini beraberinde getirmektedir. Kimi için uzaktan eğitim ile ders anlatımı çok mümkün kılınabilirken; bir diğer branşın doğası gereği yüz yüze eğitimin önemi farklı yoğunluklarda ön plana çıkabilmektedir. Salgın, deprem ve benzeri zaruri haller altında başlayan süreçler kapsamında ele alındığındaysa, ilgili araçların oldukça etkin yöntemlere dönüşebileceği de, perdenin bir diğer yüzünü simgelemektedir. Bununla birlikte, güzel sanatlardaki farklı disiplinlerin özellikle yüz yüze uygulama süreçlerindeki

* Öğretim Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, aliefirali@aydin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5332-1367

çekebildiği zorluklar da yok değildir (Kahraman, 2020). Bu noktada yapılabilecek değerlendirmelerde, ayrıca lisans ve lisans öncesi eğitim seviyelerinin de birbirinden ayrılması gerektiği unutulmamalıdır.

Ortak nokta açısından bakıldığında, teknolojiye erişim ve öğrencilerin bu teknolojiyi kullanma becerilerinin, yetkinliklerinin aslında bir karşılaşılan sorunlar kapsamında ortak zemin oluşturabildiği de görülmektedir (İmamoğlu & Siyimer İmamoğlu, 2020; Yungul, 2018; Çardak & Güler, 2022). Tabii ki teknolojik anlamda eğitimde karşılaşılan tek sorun, uygulama anlamındaki sürdürülme olmadığı da aşikârdır. Sınavlarda karşılaşılan kural dışı öğrenci yönelimleri ve bu uygulamalara yönelik alınan süre azaltma gibi önlemler de kendisini farklı problemler olarak ortaya koyabilmektedir (Erpolat Taşabat, Oğuz, Telsiz Kayaoğlu & Ersen, 2023; Tüzün & Yörük Toraman, 2021). Aslına bakılacak olursa, her yenilik ve kolaylık bir sistem zorluğunu da beraberinde getiriyor denebilecektir. Sistemin belirli bir olgunluk düzeyine erişmesi için koyulan kuralların zaman içerisinde açıklarının bulunması ya da uyumsuzluk göstermesi halinde yenileriyle değiştirilmesi de bunun doğal bir sonucu olarak bizleri karşılıyor. En nihayetinde, sayısal anlamdaki gelişmelerin olağanca hızda gösterdiği ilerlemeye bir şekilde uyum gösterilmesi gerekiyor. Bu uyum süreci içerisinde de eğitim, en azından güzel sanatlar bağlamında bakıldığında çok yönlü etkilenenlerden biri olarak yorumlanabiliyor. Kaldı ki, özellikle sınav değerlendirmeleri anlamında çalışmanın konusu olan yapay zekâyı baz aldığımızda, üretken yapay zekânın bugünkü sistemi olduğu gibi değiştirici etkilerinden de söz etmenin gerekliliği ortaya çıkıyor. Akademik anlamda önemli yayıncılar olan Springer-Nature ve Elsevier gibi kuruluşların bile yapay zekâyı dair üretim süreçlerindeki denetim mekanizmalarını sıklaştırdığını görüyoruz (Sample, 2023). Tabii ki bu önlemlerin metin bazlı süreçlere odaklandığını da düşünebiliriz. Görsel ve işitsel ürünlerdeki süreçleri nasıl ayırabileceğiz sorusunaysa, daha radikal yanıtlardan çok akılcı bir süreç inşası bizleri bekliyor görünüyor. Yine de kaçınılmaz olan üretim sürecine dahiliyeti, güzel sanatlar alanını baz aldığımızda varlığını koruyor. Diğer yandan, sadece eğitim anlamındaki süreci değil, güzel sanatlar eğitimi sonrasındaki profesyonel yaşamı da etkileyebileceği düşünülen etkilerle de karşılaşılmaktadır.

Anlaşılabileceği üzere bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, pek çok disiplin için farklı etkiler oluşturduğu gibi, güzel sanatlar alanı için de yenilikleri ve değişimi kapsayan bir süreç inşa etmektedir. Bu süreç, geleneksel anlamdaki görüşleri içerisinde barındırmayı sürdürürken, eğitim anlamında destekleyici ya da yeni baştan değerlendirici kapıları da aralamaktadır. Özellikle, yapay zekâ anlamında karşılaşılan araçların, geleceği şekillendiren önemli örnekler

sunabildiği görülmektedir. Üretken yapay zekâ da bu örneğin önemli temsilcilerindedir. Çalışma, bu kapsam dâhilinde, yapay zekâ araçlarının eğitimin içindeki konumlarını ele almaya çalışan alanyazın taramasına dayalı bir derlemeyi kapsamaktadır. Görsel, işitsel ve metin ağırlıklı içeriklerdeki değişimin, geçmişten bugüne olan yansımalarına ve gelecekte güzel sanatlar alanındaki müfredat yapılanmasının karşılaşılabileceği varsayılan noktalara ışık tutulması hedeflenmektedir. Kapsam dâhilinde, sayısal ortamın kendi işlevselliğini kullanarak geliştirilen ürün mekanizmalarına odaklanılmaktadır. Çalışmanın ilk bölümü, önemli örnek olan ASCII (American Standard Code for Information Interchange) sanatına yönelik oluşturulmuş sanatsal çalışmalar bağlamında ele almaktadır. İkinci bölümdeyse, yapay zekânın farklı alanlardaki yeni üretim süreçleri, üretken yapay zekâ (generative artificial intelligence) bağlamında bir zemine oturtulmaya çalışılmaktadır. Bu iki ana başlığın, üretim süreçleri anlamında farklı yöntemleri izleseler de, teknolojinin kesişim kümesine dâhil olmaları anlamında önemli örnekleri teşkil edebilecekleri düşünülmüştür. Böylece nereden başlanıp nereye varıldığına dair farklı bir örneklendirme yapılabileceği varsayılmaktadır. Çalışmanın son bölümünde, genel bir değerlendirme yapılmak suretiyle, ileriki çalışmalara öneriler sunulmaktadır.

ASCII ve Sanatsal Çalışmalar

Teknoloji ve sanat, uzun yıllardır birbirine ortak bir çalışma alanı, zemin arayışını sürdürmektedir. Bu anlamda Heinz Zemanek, özellikle bilgisayar bilimleri için çok önemli bir kavram olan ve devrede enerji olup olmadığını ifade etme üzerine kurgulanmış ikili sayı sistemi (binary) yapısını, jakar tezgâhlarının çalışma (Jacquard's card) prensibine benzetmiş ve sistemin dokumaya benzer anlamda bir referans teşkil ettiğini “*binary art*” yani “*ikili sayı sistemi sanatı*” şeklinde ifade etmiştir (Zemanek 1991'den akt. Harlizius-Klück, 2017). Bu sistemin sanata olan atfı, önemli bir nokta olsa da tek değildir. Özellikle metin ve görsel arasındaki bağlamın, sayısal ortam araçlarında gözlemlendiği ASCII yapısıyla farklı şekillerde realize edildiğini de söylemek mümkündür. ASCII de, farklı yönleriyle güzel sanatların içerisinde kendisine referans noktaları bulmuş bir kodlama yapısıdır. 1963 yılında Amerikan Ulusal Standartlar Enstitüsü ANSI tarafından tamamlanmamış kod yapısıyla onaylandığı ve dünyaya tanıtıldığı bilinmektedir (Little, 1973). Carlsson ve Miller (2012)'a göre, ASCII'ye giden yol 19. yüzyıla kadar uzanmaktadır. 19. yüzyılın önemli matematikçi ve grafik çalışmalarlarıyla tanınan isimlerinden olan Sebastian Truchet'den etkilenen Dominique Douat ve Peter Struycken gibi isimlerin görsel iletişim çalışmalarındaki geliştirme süreçlerinde etkilendiklerini ifade etmektedir. Ve de, ASCII'deki yazı stillerine bağlı görsel oluşturma süreçlerinin, yine metin karakterleriyle kâğıt üzerinde işlem yapılmasını sağlayan Teletype aracına dayandığını ifade

etmektedirler. 1960'larda grafik anlamında ortaya çıkan süreçlere rağmen, uygulama anlamında çok daha gerilerde bu tür grafik çalışmalarına rastlanıldığını aktarmaktadırlar (2012: 13-16). ASCII'nin sanatsal anlamda çalışma prensibi, bir görseli metne dayalı karakterler kullanmak suretiyle çeşitli c++, c# ve java gibi programlama dilleriyle oluşturulmuş yazılımlar aracılığıyla yeniden oluşturma şeklinde ifade edilebilmektedir (Eren & Dilim, 2022). Bu süreci internet siteleri üzerinden de farklı dilleri (javascript gibi) kullanan yazılımsal süreçler ile de oluşturabilmek mümkündür. Bunlara bir örneği Seyfferth'in 1996 yılında hazırladığı bir platformda da görebilmekteyiz. Şekil 1'de gösterilen "100. Yılımız Kutlu Olsun" ifadesi, ilgili platformda ASCII formatında "small" tipinde oluşturulmuştur.

The image shows the text "100. Yılımız Kutlu Olsun" rendered in a monospaced, all-caps font style using ASCII characters. The characters are composed of vertical and horizontal lines, creating a grid-like appearance. The text is arranged in two lines: "100. YILIMIZ" on the top line and "KUTLU OLSUN" on the bottom line. The font is a simple, blocky style, consistent with the "small" font mentioned in the text.

Şekil 1. ASCII ile 100. Yılımız Kutlu Olsun Mesajı (Seyfferth, 2002 kaynağında oluşturulmuştur.)

Yazıda herhangi bir alfabetik harf kullanılmaksızın, parantez, alt çizgi, üst çizgi ve taksim işaretleriyle bir görüntü oluşturulduğu görülebilmektedir. Tabii bu süreç bu kadar sınırlı bir yetkinlikle kalmamaktadır. Günümüzde, özellikle yapay zekâya dayalı görüntü işleme algoritmalarının gelişmesi ve yapay sinir ağlarıyla çok daha işlevsel hale getirilen makine öğrenme süreçlerinin etkisiyle önemli gelişmeler meydana gelmiştir (Fujisawa vd., 2018; Xu, v.d., 2017). Diğer yandan, farklı grafik işlemci mimarilerinin performansları üzerine geliştirme süreçlerinin de devam ettiği ve ASCII'ye dönüştürme işlemlerinin denendiği anlaşılmaktadır (Takeuchi, Takafuji, Ito & Nakano, 2013). Genel anlamda bakıldığında, mühendislik bilimlerinden gelen ve görüntü işleme sistemlerini kullanan, ileri algoritmalarla beslenen süreçlerin sanatçılara bir yol gösterme amacını güttükleri anlaşılmaktadır (Xu, Zhang & Wong, 2010). Bu noktada, yapay zekâdaki gelişmelerin, aslında pek çok sanatsal süreci destekleyici biçimde gelişmesini sürdürdüğü görülmektedir. Bu da aslında McLuhan'ın, teknolojinin bireyin bir parçası olduğu görüşünü destekler niteliktedir denebilir (McLuhan 1966'dan akt. Bozkurt, 2018). Devamındaysa, McLuhan'ın global köy kavramıyla sürecin genel işleyişini özellikle güzel sanatlar yönünden bağlama kavuşturmak mümkündür. Tanrıöver ve Kırılı (2015)'nin da belirttikleri gibi McLuhan, basılı ortam sonrasında gelen televizyon ve radyo gibi kitle iletişim araçlarının, matbaa kaynaklı ortamın gücünü ortadan kaldıracağını işaret etmektedir. Aynı şekilde yine aynı çalışmada aktarıldığı gibi, matbaa ortadan kalkmasa dahi etkisini kaybetmeye

başlamıştır (2015: 139). Benzer bir durum bu süreçte yapay zekâya dayalı güzel sanatlar üretim süreci için de geçerlidir denebilir. Tıpkı ASCII’de olduğu gibi, yeni bir tekniğin gelişmesinin öncekini tamamen ortadan kaldırmaya dahi, başka bir gelişmenin kapılarını açmaya başladığını söylemek pekâlâ mümkündür. Adobe Photoshop’u örnek olarak aldığımızda, el ile kalem-kâğıt kullanımına dayalı üretim ortadan kalkmasa da platform değiştirmiş ve süreç hızlanmış diyebiliriz. Maliyet tasarrufu da benzer anlamda yön değiştirme eğilimi göstermektedir. Ancak bu ilerleme, özellikle eğitim sürecindeki temel sanat faaliyetlerinde çok radikal bir değişim oluşturmamıştır. Hali hazırda, grafik, animasyon ve tekstil gibi dallardaki üniversite birinci sınıf öğrencileri kâğıt ve kalemden bağımsız bir eğitim almamaktadırlar. Tabii ki teknolojinin getirdiği laboratuvar olanakları bir fırsat olarak görülse de, baskın anlamda, öğrenme sürecinde bir geleneksel anlayışın hali hazırda hâkim olduğu düşünülmektedir. Peki, yapay zekânın üretken kısmı için de aynı şey söylenebilir mi? Ya da, mevcut eğitim sistemi içerisinde öğrenci ya da öğretim elemanının yerini alabilecek bir süreç inşası mümkün mü? Hali hazırda, acaba yapay zekâ meslekleri değiştirirken; güzel sanatlar alanını ne yapacak sorusuna, Pu (2020)’nin çalışmasında ifade ettiği bağlam, önemli bir yanıt oluyor. Yaptığı çalışmada, yapay zekânın insanoğlunun sanatçı yaratıcı yönünü tamamen devralamayacağını, sanatçı yaratıcı yönün ve bu sanatçı uygulama süreci bağlamında yeni bir anlam oluşturacağını ifade etmiştir (2020: 1). Bunu destekleyen pek çok sanatçı görüşü olmakla birlikte, içerik üretim sürecinde ticari anlamda satış yapan platformların bu süreçte etkileneceğini ileri süren isimlerin de olduğu bilinmektedir (Tremayne-Pengelly, 2023; Chaffee, 2023). Öte yandan, bu sürecin nasıl şekilleneceğine dair daha başarılı bir çıkarım yapabilmemiz için, yapay zekânın doğrudan üretim sahasına dâhil olmasını incelememiz gerekmektedir.

Üretken Yapay Zekâ ve Güzel Sanatlar Eğitimi

Üretken yapay zekâdan bahsetmeden önce, bugün geleceğin bazı mesleklerini tehdit eder biçimde bizleri karşılayan yapının kavramsal karşılığına odaklanmamız önemlidir. Buradaki kavramsal yapı, yıkıcı inovasyon olarak karşımıza çıkmaktadır. Yıkıcı inovasyon, Clayton M. Christensen’in çalışmalarında yer verilen ve sektörü radikal anlamda yön değiştirmesi anlamında etkileyen teknolojik süreçleri kapsayan yenilik yaklaşımıdır. Christensen’in disket sürücülerini üzerinden yaptığı çalışmaları önemli anlamda zeminini oluşturmaktadır (Christensen, Raynor & McDonald, 2015). Alanyazında yıkıcı inovasyon, bir sektör içerisinde yer alan temel sorunlara kolay ve ticari anlamda daha uygun maliyetlere çözüm getiren yenilikler anlamında da değerlendirilebilmektedir. Gelişen uzaktan eğitim araçları bağlamında bir bakış çizildiğinde, sürecin oldukça önemli olduğu ve özellikle geleneksel ölçme-

değerlendirme süreçlerine önemli yeni zeminler kazandırdığı da ayrıca belirtilmektedir (Çiftçi ve Gündüz, 2015: 99).

Her yenilikte olduğu gibi çeşitli sorunlar da bizleri karşılıyor denebilir. Özellikle de gelenekselin sürdürülme eğiliminde olduğu disiplinler anlamında bakıldığında. İşte tam bu noktada yıkıcı inovasyonun, yapay zekâ bağlamı bizleri karşılamaktadır. Pek çok farklı görüş çeşitli karşıtlıkları masaya yatırmaktadır. Özne olarak da, OpenAI firmasının geliştirmiş olduğu ChatGPT ürünü başta olmak üzere hem işitsel, hem görsel hem de metin tabanlı pek çok yapay zekâ uygulaması gündeme alınmaktadır. Kimi görüşler bu teknolojilerin yıkıcı etkisi olmayacağını savunurken; kimi görüşler gelecek projeksiyonları yaparak tehlikeye girebilecek sektörler anlamında değerlendirmeler yapmaktadır. Örneğin Levine (2023)'e göre, ChatGPT yeni bir denge mekanizması sayesinde yıkıcı bir teknoloji olmaktan çok, kullanıcı-tüketici ve pazarın davranışlarını değiştiren bir etkiye sahip. Liu (2020) tarafından yapılan ve sayısal ortamdaki çizim süreçlerine atfen yapay zekânın etkilerinin incelendiği çalışmada da, ilgili entegrasyon sürecinin geleneksel sanatlar anlamında sanatçıların yaratıcı düşüncesini genişletirken, çizilen nesnelerin yaratıcı anlamları ve ifade ediliş biçimleri üzerinde de olumlu etkiler oluşturduğunu dile getirmiştir. Spector (1995) ise, yaptığı çalışmasında özgür sanatlar eğitimi sunan eğitim kurumlarında (liberal arts) gözlemlenen ve İsveç'teki farklı türden yiyeceklerin aynı masada yer almasına atfen ifade edilen smorgasbord ifadesiyle yapay zekâ eğitiminin faydalarını örneklendirmektedir. Yaptığı çalışmasında, yapay zekâ eğitimi için de benzer anlamda pek çok farklı disiplinden konunun işlenerek zengin bir öğrenim sürecinin oluşturulabileceğini dile getirmiştir (1995: 9). Rakhmatullaev (2022) ise, yapay zekânın üretim sürecindeki yönetsel değişimde radikal bir farklılık ortaya koymaya başladığını aktarmaktadır. Pek çok geleneksel müzik eserinin makine öğrenme süreçlerinden geçirilerek yeni kompozisyonlara kavuşturulmasını sağladığını, alan örnekleriyle birlikte aktarmıştır (2022: 94-95). Öte yandan, UNESCO da konuya ChatGPT özelinde ve yükseköğretim kurumları nezdindeki kullanım süreçleri bağlamında yaklaşmıştır. Özellikle, ChatGPT'nin nasıl çalıştığını, ne amaçlarla kullanılabileceğini ve yaygın etki anlamında gelecek projeksiyonlarının neler olabileceğini izah etmişlerdir. Dikkat çekici bir nokta, UNESCO'nun yayınladığı rapor kapsamındaki görselin de yine OpenAI firmasının yazılımlarından olan DALL-E ile üretilmiş olmasıdır. Raporun giriş kısmında, üniversiteye giden bir empresyonistin nasıl görülebileceğini sordukları (prompt) süreç sonrasında DALL.E 2 tarafından üretilen çizimi kullandıklarını ifade etmektedirler (UNESCO, 2023). DALL.E, belki de güzel sanatlar için konuşulması gereken önemli sistemlerden birini sunmaktadır. Sorulan içeriğe bağlı olarak

gerçekçi sonuçlar üreten yazılımın ulaşmaya çalıştığı noktada, aslından ayrılamayacak nitelikte çalışmalar üretilebilir mi sorusunun yanıtını ileride görebileceğimizi düşünebiliriz. Şu anki mevcut sürümlerinde dahi, önemli anlamda gerçeklik ya da gerçeğe benzerlik derecesini yakaladığı da anlaşılmaktadır. Peki, bu durum eğitim sürecinde nasıl bir karşılık bulabilir? Yani eğitmen tarafının yerine geçebilecek bir sistem ya da ürünün değerlendirilmesi konusunda bir kararlı değerlendirme mekanizması ne tür önlemler alabilir? Bununla ilgili olarak bazı üniversitelerin en azından metin anlamında intihal gibi süreçlerin önüne geçme çabaları olduğu bilinmektedir (HCC Libraries, t.y.; Kent University, t.y.). Hatta önemli benzerlik taraması yapan yazılımlardan biri olan Turnitin'in yapay zekâya dair içerik kontrolleri sağlamaya başladığı da bilinmektedir (Turnitin, t.y.). Heaven (2023) ise konuya farklı bir bakış açısıyla yaklaşmakta ve konunun intihal bağlamında bir süreçten ziyade, sınıf içerisindeki işleyiş sürecini etkin bir öğrenme mekanizmasına dönüştürebileceği yönünde destekleyici araç olma özelliğini vurgulamaktadır. Agrawal, Gans ve Goldfarb (2022) ise, yapay zekâya dayalı üretim süreçlerine adapte olmayanların ekonomik anlamda sorunlar yaşayabileceğini belirttikleri çalışmalarında, DALL.E gibi süreçlerin öğrencilerin farklı içerikleri kullanarak yaratıcı sunumlar hazırlayabilmelerine destek sunduğunun altını çizmektedirler.

Yapay zekânın genel anlamda intihal endişesinden arındırıldığında, oldukça önemli katkılarla destekleyici bir araç mekanizması sunduğu görülebilmektedir. Mirzahamdamovna, Baxodirjon, Erkinovna ve Jumadillaevich (2021), yükseköğretim kurumlarındaki güzel sanatlar eğitimindeki inovatif eğitim teknolojilerindeki kullanım sürecine yönelik olarak, öğrencinin öğrenme sürecinde otonomi kazanması dolayısıyla bazen geçmiş zamanda kazanılan deneyimlerle çatışma yaşayabileceklerini, bunun önüne geçmek için algılarına yönelik olarak doğru yönlendirmenin önemli olduğunu belirtmektedirler. Yönlendirmenin kabul gören normlar altında gerçekleşmesi, yaratıcılık ve öğrenileni uygulama süreçleri anlamında yapay zekâya nasıl bir bağlam kazandırabileceği farklı süreçleri kapsamaktadır. Güzel sanatlar eğitimine yönelik olarak, öğrencilerin kendi mevcut becerilerini, eğitim anlamında edindikleri formal süreçlerle birleştirebilmeleri, üretim aşamalarındaki kazanılacak tecrübeleriyle doğru orantılı ilerleyecektir varsayımı kurulabilir. Ancak, gelişen araçlar bir zaman maliyeti kazandırması yönüyle, öğrencileri kısa yoldan üretim mekânine yönelmeye de teşvik edebilecektir varsayımı geçerliliğini eş zamanlı olarak koruyabilecektir. Bu anlamda, kişiler sadece metin komutları vererek bazı görseller ya da karmaşık başak metinler üretebilirlerken; kendi isteklerini değil, başkalarının ürünlerinden türetilen karma çıktıları değerlendiriyor olacağı da unutulmamalıdır. En nihayetinde makine öğrenmesi de, bir üretim gerçekleştirirken; öğretilen

zeminlere adapte etmeye çalıştığı bir ürün ortaya koymaktadır. Örnek olarak görüntü işleme teknolojileri bağlamında bir çerçeve kurulduğunda, nasıl bir gelecek perspektifi şekillenebileceğinin daha iyi anlaşılacağı düşünülmektedir. Dehouche ve Dehouche (2023) tarafından yapılan çalışmada, Stable Diffusion isimli, DALL.E ile benzer anlamda kabiliyetlere sahip açık kaynak kodlu görüntü işleme sistemi görsel sanatlar bağlamındaki değerlendirmeler için konu edilmiştir. Çalışmalarında Stable Diffusion'ın görsel sanatlar alanında oldukça önemli bir destekleyici araç olduğunu vurgulamaktadırlar. Ancak aynı zamanda sanatçıların niyeti ve kendini ifade etme bağlamı etrafında şekillenen bazı potansiyel riskleri ve kısıtlamaları da barındırdığını aktarmaktadırlar. Ancak yine benzer anlamda, bu süreçten eğitmenlerin rehberliği ve kürasyon yönetimleriyle önemli değerlerin çıkarılabileceği öğretici mekanizmalara dönüşebileceğini de vurgulamaktadırlar (2023: 10).

Diğer bir görüş de Hutson ve Cotroneo (2023) tarafından yapılan çalışmada ifade edilmiştir. Üretken yapay zekânın tasarım eğitimine ait zemini, yenilikçi yaklaşımlar sunarak öğrenciler arasındaki zenginleştirdiği yaratıcılık ve iş birliği anlamında değiştirdiğini işaret etmektedirler. Araştırmalarında, üretken yapay zekâ araçlarının sanat ve tasarım eğitimleri baz alındığında, ders müfredatına dahil edilmesi gereken bir konu olduğunu işaret etmektedirler. Bu anlamda öğrencilerin tasarım yöntemlerini ve aşamalarını daha iyi anlamlandırabildiklerini vurgulamaktadırlar. Ancak yine, önceki endişelerin de bazılarını benzer anlamda ifade ettikleri anlaşılmaktadır. O da, üretilen çalışmaların etik bağlamdaki karşılığına yöneliktir. Araştırmalarında, öğrencilerin yapay zekâyı sanat bağlamında kullandıkları esnada telif haklarına yönelik endişelerini dile getirdiklerini ifade etmişlerdir. Diğer bir sorunun da yine öğrencilerin zihnindeki, sanatçılar için gelecekteki iş kaybı bağlamındaki kaygıları olduğunu belirtmektedirler (2023: 12). Etik anlamdaki noktaya değinen bir başka çalışma da McCormack ve arkadaşları (2023) tarafından gerçekleştirilmiştir. Buradaki etik ayrımını ilginç bir örnekle dile getirmişlerdir. Sanatçının, ücretini ödemesi karşılığında başka bir sanatçıya yaptıracağı eserin altına imza atmayacağı gibi; milyarlarca sanatçının üretimleri üzerinden, öğrenmeye dayalı sistemlerle eğitilmiş mekanizmaların oluşturacakları eserlerin sahipliği hususunda da soru işareti oluşabileceğinin altını çizmişlerdir. Bununla birlikte, yine aynı çalışmada sanatçıların çok farklı yöntemlerle sanat ortaya koyabildikleri vurgulanarak; bu yeni aracın (medium) sanat üretiminde kullanılacağına yönelik beklentileri işaret etmişlerdir (2023: 15). Giannini ve Bowen (2023) ise, sürece metin bazlı, şiir yönüyle odaklanmışlardır. Yaptıkları çalışmalarında, üretken yapay zekânın, şiirin ve sanatın malzemelerini, üretimini konsept bakımından değiştiren bir süreci haber verdiği söylemektedirler. Geleneksel anlamdaki

kavramsal yapıların ve sınırların yerini bilgi-işleme dair düşünmeye ve yaratıcılığa bırakmaya başladığını; yapay zekâ çağının, insanın sahip olduğu yaratıcılığa dair, yeni yöntemler bağlamında sanat üzerinden farklı kapılar açtığını ifade etmektedirler (2023: 218).

Sonuç

Hali hazırda yeni yeni şekillenmeye başlayan güzel sanatlar sürecindeki yapay zekâ farkındalığı, eğitim sistemi içerisine girerken hem destekleyici özelliğini koruyacak hem de çeşitli telif hakkı ve benzeri etik süreçlerine yönelik endişeleri de taşımaya devam edecektir. Zaman anlamında, farklı yönlerle bir arada kesişme noktası yakaladığında kendine ait bir yayılım sahasını daha sağlam bir zemine kavuşturacaktır şeklinde de varsayım kurmak mümkündür. Tıpkı, Microsoft Teams ve Zoom uygulamalarının uzaktan eğitim sürecinde edindiği yerde olduğu gibi, üretken yapay zekâ araçlarının da zamanla bir kabul çizgisine ulaşacağı düşünülmektedir. Yaşanan şartlara bağlı olarak bir çıkış noktası anlamında çözüm görevi gören araçların bugün yeni bir normal olmaya dönük oluşturduğu zemini, ilerideki zaman diliminde üretken yapay zekâ araçları için de görebileceğimizi varsayabiliriz.

İlerleyen çalışmalara katkı sunabilmek amacıyla iki öneride bulunulması uygun görülmüştür. Birincisi, daha önce farklı alanlarda gözlemlenen demokratikleştirme etkisinin üretken yapay zekâ araçları ve sanatsal çıktılar bağlamında ele alınmasına yöneliktir. McCormack ve arkadaşları (2023), yaptıkları çalışmalarında Stable Diffusion'ın ortaya çıkmasını sağlayan ekiplerden olan Ludwig Maximilians-Universität München'dan Björn Ommer'in bir ifadesi bu öneriyi destekler niteliktedir. Geliştirilen modellerle birlikte sıradan insanların yaratıcılıklarını ifade etmelerinin önündeki engelin kaldırıldığını ifade ettiği belirtilmektedir (2023: 1-2). Bu nokta, tıpkı bilgisayar oyunu endüstrisindeki temel üretime dönük grafik yazılımlarında ve çalıştırılabilir formatlara dönüşümü sağlayan oyun motorlarında olanın bir benzerini bizlere göstermektedir. Bunun karşılığının eğitimdeki yerini anlayabilmenin, gelecek projeksiyonunu daha belirgin hale getirebileceği düşünülmektedir. Önerilebilecek ikinci konuya, prosedürel üretim araçlarına yöneliktir. Yine oyun sektöründe sıklıkla karşılaşılan ve önceden hazırlanan materyallerin farklı başka bir ürün üretiminde kullanıldığı oyun motoru ya da grafik yazılım süreçlerinin (Pichlmair & Putney, 2020), üretken yapay zekâ ile olası bir ortak kesişim kümesinin araştırılması önerilmektedir. Bu anlamda modüler sistem olarak bilinen sürecin, eğitim içerisinde Spector (1995)'in özgür sanatlar ile örneklendirdiği yapıya eş karşılık olup olmayacağının anlaşılabilmesini sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

AGRAWAL, A., Gans, J., & Goldfarb, A. (2022, 12 Aralık). ChatGPT and How AI Disrupts Industries. Harvard Business Review, <https://hbr.org/2022/12/chatgpt-and-how-ai-disrupts-industries> , Erişim Tarihi: 15.10.2023.

BOZKURT, A. (2018). Giyilebilir teknolojilerin eğitim amaçlı kullanımına yönelik kavramsal bir değerlendirme. Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi, 4(4), 87-102.

CARLSSON, A., & Miller, A. B. (2012). Future Potentials for ASCII art. Proceedings of the 3rd Computer Art Congress 26-28 Nob, Le Centquatre, Paris-France, 13-24.

CHAFFEE, I. (2023, 13 Temmuz). Variety, <https://variety.com/vip/why-ai-cant-replace-human-artists-1235667458/> , Erişim Tarihi: 15.10.2023

CHRISTENSEN, C. M., Raynor, M., & McDonald, R. (2015). What is Disruptive Innovation?. Harvard Business Review.

ÇARDAK, U., & Güler, Ç. (2022). Uzaktan Eğitim ve Uzaktan Öğretmen Yetiştirme Bağlamında Akademisyen Uygulama, Görüş ve Önerileri. Van YTÜ Eğitim Fakültesi Dergisi, 323-353.

ÇİFTÇİ, S., & Gündüz, S. N. (2015). Eğitimde İnovasyon ve Yaratıcılık. Yılmaz, E., Çalışkan, M., & Sulak, S. A. (Ed.). Eğitim Bilimlerinden Yansımalar, Çizgi Kitabevi, 95-104.

DEHOUCHE, N., & Dehouche, K. (2023). What's in a text-to-image prompt? The potential of stable diffusion in visual arts education. Heliyon, 9.

EREN, A., & Dilim, H. (2022). Yazılımsal Bir Dijital İllüstrasyon Tekniği: ASCII İllüstrasyon. International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences, 8(56), 1264-1270.

ERPOLAT Taşabat, S., Oğuz, E., Telsiz Kayaoğlu, G. I., & Ersen, M. (2023). Covid-19 Pandemi Sürecinde Üniversite Öğrencileri ve Akademisyenlerin Uzaktan Eğitime Yönelik Bakış Açılarını Üzerine Bir Araştırma. Veri Bilimi Dergisi, 6(1), 15-33.

FUJISAWA, A., Matsumoto, K., Ohta, K., Yoshida, M., & Kenji, K. (2018). ASCII Art Category Classification based on Deep Convolutional Neural Networks. Proceedings of CCIS2018, 345-349.

GIANNINI, T., & Bowen, J. P. (2023). Generative Art and Computational Imagination: Integrating poetry and art. Proceedings of EVA, 10-14 July, London.

HAN, X. (2023). Innovation and Entrepreneurship Development of Artificial Intelligence(AI) based on Big Data and Cloud Computing(CC). B. Fox (et al.) (Eds.). IC-ICAIE 2022, AHCS 9, 1214-1220.

HARLİZİUS-KLÜCK, E. (2017). Weaving as Binary Art and the Algebra of Patterns, *Textile*, 15(2), 176-197.

HCC Libraries (t.y.). Artificial Intelligence: ChatGPT and Beyond: AI: Plagiarism, <https://libguides.hccfl.edu/c.php?g=1292319&p=9491248> , Erişim Tarihi: 15.10.2023.

HEAVEN, W. D. (2023, 6 Nisan). ChatGPT is going to change education, not destroy it. MIT Technology Review, <https://www.technologyreview.com/2023/04/06/1071059/chatgpt-change-not-destroy-education-openai/> , Erişim Tarihi: 15.10.2023.

HUTSON, J., & Cotroneo, P. (2023). Generative AI tools in art education: Exploring prompt engineering and iterative processes for enhanced creativity. *Metaverse*, 4(1).

İMAMOĞLU, H. V., & Siyimer İmamoğlu, F. (2020). Coronavirüs Salgını ve Uzaktan Eğitim Süreci Hakkında Öğretmen Görüşleri: Şehit Bülent Yalçın Spor Lisesi ve Şehit Ertan Yılmaz Güzel Sanatlar Lisesi (Sinop) Örneği. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10(4), 742-761.

KAHRAMAN, M. E. (2020). COVID-19 Salgınının Uygulamalı Derslere Etkisi ve Bu Derslerin Uzaktan Eğitimle Yürütülmesi: Temel Tasarım Dersi Örneği. *İMÜ Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 6(1), 44-56.

Kent University (t.y.). Why you should use caution with AI detectors, <https://cte.ku.edu/careful-use-ai-detectors> , Erişim Tarihi: 15.10.2023.

LEVINE, U. (2023, 16 Şubat). This Is Why ChatGPT Is Not A Disruptive Technology. *Forbes*, <https://www.forbes.com/sites/urilevine-1/2023/02/16/this-is-why-chatgpt-is-not-a-disruptive-technology/?sh=5a1c601a667f> , Erişim Tarihi: 15.10.2023.

LITTLE, J. (1973). Impact of the ASCII Code and Printing Devices on Conventions for Alphanumeric Display Terminals: Part 1. *Communications Society*, 10(1), 7-10.

LİU, X. (2020). Artistic Reflection on Artificial Intelligence Digital Painting. *Journal of Physics: Conference Series*, 1648.

MCCORMACK, J., Cruz, C., Gambardella, C. C., Rajcic, N., Krol, S. J., Llano, M. T., & Yang, M. (2023). Is Writing Prompts Really Making Art?. Artificial Intelligence in Music, Sound, Art and Design: 12th International Conference, EvoMUSART 2023, Held as Part of EvoStar 2023, Brno, Czech Republic, April 12–14, 2023, Proceedings.

MİRZAHAMDAMOVNA, K. B., Baxodirjon, S. S., Erkinovna, A. N., & Jumadillaevich, S. R. (2021). Use of Innovative Educational Technologies in Fine ARTS Classes of Higher Education Institutions. European Journal of Humanities and Educational Advancements, 2(4), 25-27.

PÍCHLMAİR, M., & Putney, C. (2020). Proceedings of the 15th International Conference on the Foundations of Digital Games, 5, 1-7.

PU, J. (2020). Integration of Arts and Crafts in Artificial Intelligence Environment. Journal of Physics, 1574.

RAKHMATULLAEV, H. Ss. (2022). Music, Man and Artificial Intelligence. Central Asian Journal o Social Sciences and History, 3(12), 93-96.

SAMPLE, I. (2023, 26 Ocak). Science journals ban listing of ChatGPT as co-author on papers. The Guardian, <https://www.theguardian.com/science/2023/jan/26/science-journals-ban-listing-of-chatgpt-as-co-author-on-papers> , Erişim Tarihi: 15.10.2023.

SEYFFERTH, J. (2002). Network-Science, <http://www.network-science.de/ascii/> , Erişim Tarihi: 15.10.2023.

SPECTOR, L. (1995). Artificial Intelligence as the Liberal Arts of Computer Science. SIGART Bulletin, 6(2), 8-10.

TAKEUCHİ, Y., Takafuji, D., Ito, Y., & Nakano, K. (2013). ASCII Art Generation using the Local Exhaustive Search on the GPU. First International Symposium on COmputing and Networking, 194-200.

TANRIÖVER, O., & Kırılı, S. (2015). Global Köy ve Kültürel Emperyalizm: Küreselleşme Bağlamında Enformasyon Toplumuna Bakış. E-journal of Intermedia, 2(1), 133-142.

TREMAYNE-PENGELLY, A. (2023, 21 Haziran). Observer, <https://observer.com/2023/06/will-a-i-replace-artists-some-art-insiders-think-so/> , Erişim Tarihi: 15.10.2023

TURNİTİN (t.y.). Turnitin's AI writing detection available now, <https://www.turnitin.com/solutions/ai-writing>, Erişim Tarihi: 15.10.2023.

TÜZÜN, F., & Yörük Toraman, N. (2021). Pandemi Döneminde Uzaktan Eğitim Memnuniyetini Etkileyen Faktörler. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(3), 822-845.

VAN BROEKHOVEN, K., Gropley, D., & Seegers, P. (2020). Differences in creativity across Art and Stem students: We are more alike than unalike. *Thinking Skills and Creativity*, 38.

XU, X., Zhang, L., & Wong, T. T. (2010). Structure-based ASCII Art. *ACM Transactions on Graphics*, 29(4), 52.

XU, X., Zhang, L., Xie, M., Liu, X., Qin, J., & Wong, T. T. (2017). ASCII Art Synthesis from Natural Photographs. *IEEE Transactions on Visualization and Computer Graphics*, 23(8), 1910–1923.

UNESCO (2023). ChatGPT and Artificial Intelligence in higher education: Quick Start Guide. https://www.iesalc.unesco.org/wp-content/uploads/2023/04/ChatGPT-and-Artificial-Intelligence-in-higher-education-Quick-Start-guide_EN_FINAL.pdf , Erişim Tarihi: 15.10.2023.

YUNGUL, O. (2018). Müzik Eğitiminde Web Tabanlı Uzaktan Eğitim. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(2), 1333-1348.

CUMHURİYET DÖNEMİ KÜLTÜR - SANAT POLİTİKALARI BAĞLAMINDA ANIT HEYKEL PROJELERİ: SABİHA BENGÜTAŞ'IN ATATÜRK VE İNÖNÜ ANITI

Büşra Sokur*

19. yüzyılda arkeoloji alanındaki gelişmelerle birlikte Osmanlı coğrafyası dahilinde önemli bir kültürel mirasın varlığı Batı dünyasının ilgi odağı haline gelmiştir. Zamanla Anadolu'nun heykel alanındaki kültürel birikimini değerlendirmek açısından saray bünyesinde yürütülen çalışmalar da söz konusu olmuştur.

1846 yılında Fethi Ahmet Paşa tarafından *Mecma-i Âsar-ı Âtika* (eski eserler), *Mecma-i Âsar-ı Esliha* (eski silahlar) olarak Aya İrini'de düzenlenen koleksiyon Osmanlı coğrafyasının çeşitli bölgelerinden çıkan eski eserlerin toplanması sonucu Saffet Paşa'nın Maarif Nazırlığı döneminde bir müzeye dönüştürülerek *Müze-i Hümayun* adını almıştır. Saffet Paşa, valilere bir genelge yollayarak ele geçen eski eserlerin toplanarak müzeye yollanmasını emretmiştir.⁷⁹

Osmanlı sarayının hüküm sürdüğü coğrafyadaki kültürel mirasa olan ilgisinin bir sonucu olarak antik heykelleri sahiplenme çabası dikkate değerdir. Bununla birlikte sarayın heykel sanatıyla ilişkisi bağlamında Abdülaziz öne çıkan bir Osmanlı sultanı olmuştur. 1867 yılında Avrupa seyahati sırasında Paris, Londra ve Viyana gibi batı şehirlerinde gerek müzelerde gerekse kent meydanlarında ve 1867 Uluslararası Paris Sergisi ziyareti sırasında çok sayıda heykel görmüş olmalıdır. Abdülaziz'in Garnier

*Arş. Gör. Büşra Sokur, İstanbul, busrasokur@aydin.edu.tr

⁷⁹ Mehmet Üstünipek, "İstanbul'da Heykel", *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* (ed. C. Yılmaz), C.VII, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2016, s. 459.

ve Fuller'e yaptırdığı büstlerinin yanı sıra bir de Beylerbeyi Sarayı'na konulmak üzere sipariş ettiği atlı heykeli onun heykele olan ilgisinin kanıtlarıdır:

(...) Heykelin yapılması için İngiliz heykeltıraş Charles Fuller İstanbul'a gelmiş ve Floransa'da yapımını tamamlamıştır. Heykel daha sonra Münih'te bronzla dökülmüştür. Sanatçı ayrıca sultanın bir de büstünü yapmıştır. Abdülaziz'in atlı heykeli Beylerbeyi Sarayı'na yerleştirilmiştir. Dolayısıyla batıda kent meydanlarında yer alan anıtsal atlı heykellerden farklı olarak insan boyutlarından daha küçük olarak ve iç mekana yerleştirilmek üzere tasarlanmıştır. Ancak sarayın heykel sanatına yaklaşımındaki değişen tutumu ortaya koyması açısından önemli bir uygulamadır.⁸⁰

Batılı anlamda Osmanlı sanatının uygulayıcıları olarak gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının öncü bir rolü olmuştur. Resim sanatında Ermeni Manas ailesi, Civanyan ve Rum Kapıdağlı Konstantin, mimarlıkta Balyan ailesi akla gelen ilk isimlerdir. Sanayi-i Nefise Mektebi Âlisi'nin kurulmasından önce Avrupa'da heykel eğitimi almış Yervant Osgan da heykeltıraş olarak bilinen ilk isimdir.

Ayrıca heykel alanında başta saray olmak üzere toplumda değişen algının bir sonucu olarak açılan bazı sergiler de heykelin gelişimi adına önem taşımaktadır. Bu sergiler içerisinde, Şeker Ahmet Paşa'nın 1875 yılında İstanbul Darülfünun binasında düzenlediği sergide büst ve küçük heykel çalışmalarının bulunduğu, Elifba Kulübü'nün 1881 yılındaki ikinci sergisinde Yervant Osgan'ın alçı ve kil çalışmalarının yer aldığı bilinmektedir. Eylül 1882'de Beyoğlu'nda İtalyan sanatçıların doğal büyüklükteki balmumu heykellerinden oluşan sergi, İstanbul'da gerçekleşen ilk heykel sergisi olma özelliğinden dolayı dikkat çekicidir.⁸¹

Diğer yandan kamusal alanda belli olayları ya da idealleri ölümsüzleştirmek amacıyla anıt dikme düşüncesi de yaygınlaşmıştır. Bunların çoğu figürsüz anıtlardır. Şişli Abide-i Hürriyet Anıtı, 31 Mart Vakasında ölenlerin arasına 1909- 1911 yılları arasında Mimar Muzaffer Bey tarafından yapılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında İstanbul- Kahire arasında düşen uçakta hayatlarını kaybeden ilk Türk hava şehitleri anısına Mimar Vedat Tek tarafından 1914- 1916 yılları arasında Fatih'te yapılan Tayyare Şehitleri Anıtı da benzer nitelikte bir örnektir. "(...) bu anıt da Abide-i Hürriyet Anıtı gibi I. Ulusal Mimarlık üslubuna özgü Osmanlı motifleri içeren yüksek bir kaideye oturmuş sütun biçimindedir".⁸²

Ancak 1914-1918 yılları arasında dönemin Sivas Valisi Muammer Bey tarafından Sivas Erzurum yolunda Hafik'te diktirilen anıt, figür içermesi nedeniyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Yüksek

⁸⁰ Age., s. 459.

⁸¹Mehmet Üstünipek, "Türk Heykeli ve Sergiler", *Sanat Dünyamız*, Ocak- Şubat 2017(156), s.66.

⁸²Günsel Renda, "Osmanlılarda Heykel", *Sanat Dünyamız*, Kış 2002(82), s. 143.

bir kaide şeklindeki bir sütunun üzerine yerleştirilmiş Sultan Osman büstünden ibaret olduğu anlaşılan ve sanatçısı bilinmeyen bu heykel 1936 yılında yıktırılmıştır.⁸³

Heykelin kamusal alandaki varlığı on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Beyoğlu Galata bölgesinde yoğunlaşan çok katlı kagir yapıların cephe heykellerinde görülmektedir. Bu cephe heykelleri, mask, karyatid, figür şeklinde olabileceği gibi sütunlar, girlandlar ve bitkisel bezemelerle de bütünlük göstermektedirler.⁸⁴

Cumhuriyet Dönemi heykel sanatı (1923-1950)

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Atatürk hükümetinin modern Türkiye’yi inşa etme hedefiyle özellikle sanatın gelişimine verdiği destek oldukça önemlidir. Bu dönemde sanatçılara tanınan imkanlar, sanat eğitiminin yenilenmesi, sanat kurumlarının açılması ve faaliyetleri temel başlıklar olarak gösterilebilir. Tüm bunların yanında sanatın kamusal alanda planlı bir şekilde yer edinmesi cumhuriyet sonrası geliştirilen kültür sanat politikalarının bir getirisiidir.

1920’li yılların ortalarından itibaren sanatçıların devlet desteğiyle ile yurt dışına gönderilmeleri bu gelişmelerin en önemli adımlarından biridir. Hükümet 1925 yılından itibaren heykel eğitimi almak üzere heykel alanında üçüncü kuşak diye tanımlanabilecek isimlerden Ratip Aşir Acudoğu, Ali Hadi Bara, Zühtü Müridoğlu ve Nusret Suman gibi sanatçıları yurt dışına göndermiştir. Heykeltıraşlar sunulan bu imkân doğrultusunda kendilerinden önceki kuşağın heykel anlayışının ötesine geçen bir yaklaşımı benimsemişlerdir. Konuyla ilgili Üstünipek;

“Türk heykelinin bu kuşak sanatçıları olarak figüre dayalı heykel anlayışını, doğanın dış gerçekliğine bağlı klasik – akademik çizginin ötesine taşımışlardır. Figür heykeline yeni yorumlar getiren Rodin, Mailol, Bourdelle, Despiou gibi XIX. Yüzyılın sonu ve XX. Yüzyılın başındaki modern heykelin ustalarının izinden giderek 1930’lu yıllardan itibaren bu doğrultuda gelişen kişisel yaklaşımlarını ortaya koymuşlardır”

ifadelerine yer vermiştir.⁸⁵

Eğitim alanında yurt dışında sağlanan burslar dışında Güzel Sanatlar Akademisi’nde de reform niteliğinde yenilikler getirilmiştir. Özellikle Akademi’ye getirilen yabancı hocalarla birlikte eğitim sisteminde yenilenme üzerinde atılan adımlar sağlamlaştırılmıştır. Resim alanında L  opold L  vy, heykel alanında ise Rudolf Belling eğitim vermeye başlamıştır. Bu isimlerin atolyelerinde yetişecek olan öğrenciler ileride Türkiye’de çağdaş Türk sanatının önemli temsilcileri olacaktır.

⁸³ Osman Ergin, “Türkiye’de Dikilen İlk Heykel”, *Tarih Dünyası*, II, Kasım 1950, s.589-590

⁸⁴ Mehmet Üstünipek, “İstanbul’da Heykel”, s. 461

⁸⁵ Mehmet Üstünipek, agm., s. 463

Tüm bunların yanında sanatın toplumla yakınlaşmasına yönelik sanat eğitimi ve sergilemeler adına atılan adımlara, özellikle 1932’de faaliyetlerine başlayan halkevleri, 1933-1937 yılları arasında açılan İnkılâp Sergileri, 1936 yılından itibaren gerçekleşen Yurt Gezileri ve 1937 yılı itibariyle düzenlenen Devlet Resim Heykel Sergileri örnek olarak gösterilebilir.

Sergilerin sürdürülebilirliğini olası kılan belki de en önemli gelişmelerden bir diğeri yine 1937 yılında Türk resim ve heykel sanatının önemli örneklerini bünyesinde barındıracak olan İstanbul Resim Heykel Müzesi’nin kurulmuş olmasıdır.

Cumhuriyet döneminde özellikle heykel alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle anıt heykel uygulamalarının yaygınlaşması ve yapılacak olan bu anıt heykeller için yarışmalar başlatılması en önemli adımlara örnek olarak gösterilebilir. Bu alanda ilk olarak Canonica ve Krippel başta olmak üzere, yabancı heykeltıraşların hakimiyeti söz konusu olmasına rağmen özellikle dönemin süreli yayınlarında çıkan yerli/yabancı heykeltıraş tartışmalarının yadsınamaz etkileriyle 1930’lu yılların ortalarından itibaren Ali Hadi Bara, Zühtü Müridoğlu, Kenan Yontunç ve Nusret Suman gibi isimlerin anıt heykel alanında öne çıkmaya başladığını görmek mümkündür.

Sabiha Bengütaş (1904- 1992)

Doğum yılı 1904 olan sanatçı İstanbul’da Kaymakam Ziya Bey ve Asime Hanım’ın çocukları olarak dünyaya gelmiştir. İlköğrenimini Eyüp Sultan Numune Mektebi’nde yapmıştır. Babası Ziya Bey’in Şam’da görevlendirilmesi üzerine dört sene boyunca eğitimine burada devam eden Bengütaş, ardından yine Şam’da bir yıl Fransız Katolik Mektebi’ne devam etmiştir.⁸⁶

İstanbul’a dönmelerinin ardından Büyükkada’da yaşayan sanatçı, Köprülü Fuat Paşa Okulu’nda eğitimini sürdürmüştür. Küçük yaşlarda sanata olan eğilimi sebebiyle lise eğitimini bitirmeden 1920 yılında İnas Sanayi-i Nefise Mektebi’ne başlamış, iki sene kadar resim bölümünde Feyhaman Duran’ın, daha sonra heykel bölümüne geçerek İhsan Özsoy’un öğrencisi olmuştur (1924).

Sanatçı 1928 yılından itibaren aralıklı olarak Güzel Sanatlar Birliği’nin düzenlediği Galatasaray ve Ankara Sergileri’nde yer almıştır. 1929 yılında kendi kuşağının sanatçılarının yer aldığı ve Ankara Etnografya Müzesi’nde düzenlenen 1. Genç Ressamlar Sergisi’ne katılmış ve daha sonra Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar adını alan bu grubun dördüncü sergisine katılmıştır. Güzel Sanatlar Akademisi’nde Türk Heykeltıraşları Sergisi’nde eserleri yer almıştır. 1937 ve 1938 yılları arasında düzenlenen Birleşik Resim ve Heykel Sergileri’nde de yer almıştır.⁸⁷ İlki 1939 yılında devlet tarafından Maarif Vekaleti eliyle yürütülerek gerçekleştirilen ve İkinci Dünya Savaşı yıllarının sanat ortamına

⁸⁶ Taha Toros, “İlk Kadın Heykeltıraşımız Sabiha Bengütaş”, *SkyLife Dergisi*, Temmuz 1995, s. 46.

⁸⁷ Mehmet Üstünipek, “Türk Heykeli ve Sergiler”, agm., s. 67

canlılık kazandıran en önemli etkinlik olan Devlet Resim ve Heykel Sergilerinin ikincisinde (1940) Sabiha Bengütaş tek heykeltıraş kadın olarak dikkat çekmektedir. Sanatçının 1938 yılında Moskova'da Şark Kültürleri Müzesi'nde *Ana Başı* adlı heykeli ve resimlerinden oluşan bir sergi açtığı da dönemin basınında aktarılmaktadır.⁸⁸

Sabiha Bengütaş, Aralık 1960 - Ocak 1961 tarihleri arasında Türk-Amerikan Derneği Galerisi'nde gerçekleşen kişisel sergisi yaşamı süresince tespit edilen son sergisidir. Sanatsal üretimlerinde sürekliliği kaybetmeyen Bengütaş, 1991 yılında UPSD Onur ödülü almıştır. Baş ve büst heykelleri ile tanınsa da özellikle anıt heykel alanındaki öncü kimliğiyle dikkat çekmektedir. Figüratif bir çizgide olan sanatçı bazı çalışmalarında daha sade bir anlatım biçimi var ederken, bazı heykellerinde, ifadeyi yoğunlaştıran dokulu yüzeyler kullanmıştır.

Anıt heykellerinin gelişimi: Mudanya İnönü Anıtı ve Çankaya Atatürk Anıtı örneği

Cumhuriyetin ilanından sonra sanat eğitimi için yurt dışına gönderilen gençler yetişip, ülkelerine dönerek kendilerini ispatlayana kadar gerek eğitim gerekse ülkenin farklı illerine dikilen anıt heykeller konusunda yabancı sanatçılardan destek alınmıştır. Türkiye'de heykel sanatı ve bunun devamında anıt heykel uygulamaları büyük ölçüde cumhuriyetin ilanının ardından hükümetin modernleşme programının bir parçası olarak yaygınlaşmıştır. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına olanak sağlayan Kurtuluş Savaşı'nı ve modern Türkiye'nin alt yapısını oluşturacak Atatürk devrimlerini ülkenin her köşesindeki kamusal alanlarda somutlaştırma arayışı bu yaygınlaşmayı motive eden önemli bir diğer unsurdur. Cumhuriyetin ilk yıllarında anıt heykel alanındaki bu gereksinimi karşılayacak teknik ve sanatsal birikime sahip, yetişmiş Türk heykeltıraşı çok az sayıdadır. Bu nedenle ilk anıt heykel uygulamaları Canonica, Krippel, Hanak ve Thorak olmak üzere yabancı heykeltıraşlar tarafından üstlenilmiştir. Bunların ilk örneği İstanbul Sarayburnu'nda Krippel tarafından 1926 yılında yapılmış olan Atatürk heykelidir. Anıt heykellerin, yabancı sanatçılar yerine eğitimlerini yurt dışında tamamlayarak ülkelere dönen yetişmiş genç Türk heykeltıraşları tarafından yapılması gerekliliği dönemin önemli tartışma konularından biri olarak dikkat çekmektedir. Cumhuriyet Türkiye'si'nin ideallerini ve Kurtuluş Savaşı'nın ruhunu yansıtacak anıtların ancak Türk gençlerinin elinden çıkabileceği görüşü giderek yaygınlık kazanmakta ve özellikle yabancı heykeltıraşların uygulamaları eleştirilmektedir.

Sabiha Bengütaş'ın Türkiye'de anıt heykel alanında ürün veren ilk sanatçı kadın olarak önemli bir yeri vardır. Bu süreçte, daha önce Canonica'nın yapmış olduğu Taksim Cumhuriyet Anıtı'na da katkı sağlamış olan Bengütaş'ın cumhuriyetin ilk kuşağının temsilcisi bir heykeltıraş olarak anıt alanında

⁸⁸ "Moskovada açılan resim sergisi", *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1938, s. 3.

1941 yılında yapılmış, İtalya’da sürdürülen çalışmalarının ardından 1946 yılında tamamlanmış ve aynı yıl İstanbul’a getirilmiştir.

“İtalya’nın harp içinde olması dolayısı ile baş gösteren çeşitli zorluklara rağmen Bayan Sabiha Bengütaş, eserlerini hazırlamaya devam etmiş ve bundan altı ay kadar evvel heykeli bitirmiştir. Heykel 3 metre boyundadır. İnönü’yü askeri üniforma ile göstermektedir. Tamamen Bronzdan yapılan abide, İtalya’da harbin sona ermiş olmasına rağmen taşıt bulunamadığından memleketimize derhal getirilememiştir. Amerikan Deniz makamlarının büyük bir nezaket eseri olarak bundan birkaç ay evvel İstanbul’u ziyarete gelen Missouri zırhlısının refakatindeki Providence kruvazörü, Napoli’den geçerken Bayan Sabiha Bengütaş’ın heykelini de almış İstanbul’a getirmiştir.⁹¹

Sabiha Bengütaş tamamladığı Mudanya Mütarekesi’ne ithafen yaptığı anıtın, kaidesinin yapımında ve çevre düzenlemesinde de bizzat yer almıştır.

Görsel 2. Sabiha Bengütaş, Mudanya İnönü Anıtı

⁹¹Rabia Deniz, “Sabiha Bengütaş”, *Dergi Bursa*, <http://www.dergibursa.com.tr/ebedi-bir-bengutas-sabiha-bengutas-mudanya-mutareke-aniti/> Erişim Tarihi: 15 Şubat 2020.

Anıt, Mudanya’da mütareke evinin güneyindeki alanda düzenlenen park içinde bulunur. 1981 yılında kadar iskele meydanında bulunmuş olsa da sonradan mütareke evinin bulunduğu yere alınmıştır. Ayrıca kaidesinde yer alan taşların da Armutlu’dan getirildiği bilinmektedir.⁹²

Sabiha Bengütaş’ın yapmış olduğu bir diğer anıt, yine 1938 yılında yapılan yarışma sonucu kazanmış olduğu, Çankaya için yapılan Atatürk anıtıdır. Heykelin üzerine bir dönem akademik çalışmalara konu olan bir tartışma söz konusu olmuştur. Bunun sebebi, heykel maketinin İtalya’da bulunmuş olmasıdır. Eyice’nin anıtın Canonica tarafından yapılmış olduğu ifadesinin⁹³ akabinde Aylin Tekiner de anıtın sanatçısının kimliği konusunda şüphesini ifade etmiştir⁹⁴. Fakat Bengütaş’ın bu anıtın maketi önünde çalışan pozunu, heykelin kendisine ait olduğunu kanıtlar niteliktedir. (Görsel 3.)

İsmet İnönü heykelinde olduğu gibi Atatürk Anıtı da 3 metre boyutundadır. Heykel, meşhur Carrara mermerinden yapılmıştır. İlk önce Ankara Yedek Subay Okulu önüne konulması düşünülmüş ancak İsmet İnönü’nün isteği üzerine Çankaya Köşkü’nün bahçesine konmasında karar kılınmıştır.⁹⁵ Heykel ile ilgili Milliyet gazetesinde yer alan habere göre, anıt Celal Bayar’ın emri ile Çankaya’ya yerleştirilmiştir. Heykelin kaidesi için ayrıca bir yarışma açılmış, birinciliği Mesut Evren ve Nihat Hasekioğlu kazanmıştır.⁹⁶

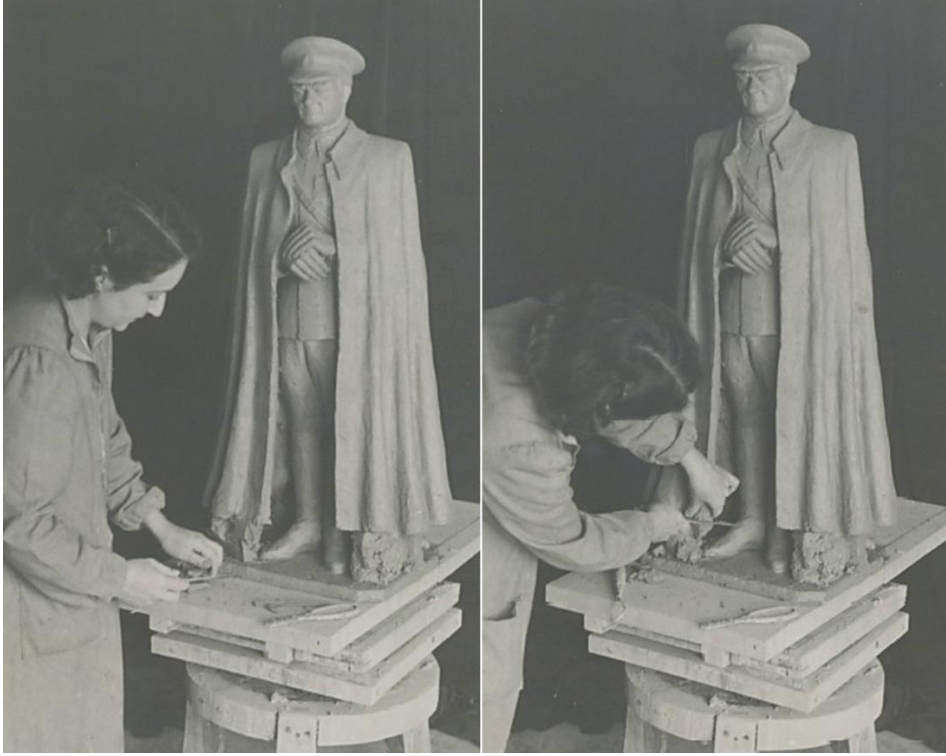
⁹²“İsmet İnönü”, (y.y), İsmet İnönü, <https://www.ismetinonu.org.tr/ismet-inonu-anit-ve-heykelleri/> Erişim Tarihi: 15 Kasım 2023

⁹³ Semavi Eyice, *Atatürk ve Pietro Canonica*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1986, s.13-14.

⁹⁴ Aylin Tekiner, *Atatürk Heykelleri Kült, Estetik, Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 57-160.

⁹⁵ *Ankara Akşam Haberleri*, 26 Temmuz 1948, s. 1.

⁹⁶ Kıvanç Osma, *Cumhuriyet Dönemi Anıt Heykelleri (1923-1946)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2003, s. 129.

Görsel 3. Sabiha Bengütaş Atatürk Anıtı'nın maketi ile birlikte

Anıtın kaidesi 1961 yılında yenilenmiştir. Bayar, anıtın kaidesine “Seni sevmek milli ibadettir” yazısı ekletmiş, ibadet kelimesinin yalnızca Tanrı için kullanılabileceği eleştirilerine maruz kalmış ve gelen tepkiler doğrultusunda Haldun Derin’in anlarından anlaşılacağı üzere, yine kendi emriyle silinip kaldırılmıştır.⁹⁷ Bu sırada anıtın kaidesinde yer alan yazı da Atatürk’ün “Benim naçiz vücudum elbet bir gün toprak olacaktır fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır” sözü ile değiştirilmiştir.⁹⁸

19 Mayıs 1951 yılında anıtın açılış töreni gerçekleşmiştir. Bu anıtta Atatürk, mareşal üniformasıyla, ayakta betimlenmiştir. Bu betimlemeye pek çok Atatürk Anıtı’ndan aşına olunsa da Kıvanç Osma, anıtın konumlandığı alan dolayısıyla sembolik bir anlam taşıdığından bahseder; Çankaya Köşkü’nün, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk devlet başkanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından kullanılmış olması, kaidesinde yazan ‘cumhuriyetin sonsuza kadar yaşayacağı’ yolundaki ifadesinin yer almasıyla anıtın Türkiye Cumhuriyeti’ni simgelediğini ifade etmektedir.⁹⁹

⁹⁷“Milliyet Gazetesi”, Melih Aşık, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/melih-asik/dunden-bugune-2786269>, Erişim tarihi: 20.03.2020.

⁹⁸ Kıvanç Osma, *Cumhuriyet Dönemi Anıt Heykelleri (1923-1946)*, s. 128.

⁹⁹ Kıvanç Osma, *Cumhuriyet Dönemi Anıt Heykelleri (1923-1946)*, s. 129.

Görsel 3. Çankaya Atatürk Anıtı

Heykelle ilgili sürmüştü olsa da Sabiha anıtın Atatürk'ün kız tarafından beğenilerek Atatürk'ün kişiliğini başarı ile yansıttığı doğrultusundaki yorumunun kendisini çok mutlu ettiğini de ifade etmiştir.¹⁰⁰

yorumlar dönem içinde Bengütaş, özellikle bu kardeşi Makbule Hanım

Değerlendirme

Sanayi-i Nefise Mektebî Âlisi'nin kurulmasıyla başlayan sanat eğitimi ve yetişen heykeltıraşların etkinleşme süreçleri cumhuriyetin ilanı ile ivme kazanmıştır. Yine cumhuriyetin ilanı ile birlikte; sanat kurum ve kuruluşlarının artması, devletin sanatçı eğitimi ve üretimindeki teşvikleri yadsınamaz bir gerçektir.

Özellikle sanatçı kadınlardan her biri Cumhuriyet hükümetinin ulus ve kimlik inşa projesinin bir parçası olan kadın kimliğini yansıtmaktadır.¹⁰¹ Sabiha Bengütaş, anıt heykel yapan tek heykeltıraş kadın olarak dönemi içinde önemli bir parantezde yer alır. Heykel eğitimi ve üretimi sürecinde gerek kişisel imkanlar gerekse çeşitli yarışmalara katılarak aldığı burslarla yurt dışı deneyimi onun beceri ve yaratıcılığında şüphesiz ki etkili rol oynamıştır. Bunun yanı sıra, eğitim süreçlerinde çeşitli kısıtlamalara

¹⁰⁰Sabiha Bengütaş, (y.y), Taha Toros Arşiv, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/41459> Erişim Tarihi: 05.03.2020.

¹⁰¹ Zeynep İnankur, "The Changing Image of Women in 19th Century Ottoman Painting", *Proceedings of the 11th International Congress of Turkish Art*, (ed. M. Kiel Landman & H. Theunissen), Utrecht, 2011'den aktaran; Ahu Antmen, *Kimlikli Bedenler Sanat, Kimlik, Cinsiyet*, Sel Yayıncılık, 3.baskı, İstanbul 2017, s. 45.

maruz kaldığı görölse de sergilere katılım konusunda oldukça etkin olduğu açıktır. Onu farklı kalan en önemli özelliği üretimlerinde sürekliliğini korumasıdır. Kişisel sergilerin çok az olduğu bir dönemde, 1936 yılında kişisel bir heykel sergisi açması yeteneğinin haricinde tutkusu ve cesaretinin de bir sonucudur. Gerçekleşen / gerçekleşmeyen tüm anıt projeleriyle Bengütaş, bugün pek çok ölümsüz eserini geride bırakmıştır.

Heykel üretiminde genel olarak kullanılan malzemelerin şekillendirilmesinde ve korunabilme koşullarında yaşanan güçlükler, heykelin üç boyutlu oluşu nedeniyle toplum tarafından uzun yıllar benimsenememiş olması, bu alanda üretim yapan kişilerin ve dolayısıyla eserlerin azlığının sebepleri arasında gösterilebilir. Dönemin uzun soluklu sergilerinde ve devlet koleksiyonunda resimlere nazaran heykellerin her daim daha az sayıda yer alması bu zorlukların bir sonucudur.

Tüm bunlarla birlikte, heykelin toplum tarafından benimsenmesindeki en temel atılım, cumhuriyetin ilanıyla birlikte, anıt heykel projelerinin yaygınlaşması ve dolayısıyla heykelin kamusal alanda görünürlüğünün artmasıdır.

KAYNAKÇA

Ankara Akşam Haberleri, 26 Temmuz 1948.

“Bir Abide Heykeltraş Sabiha Ziya Hanımın Eseri”, *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1930.

“Moskovada açılan resim sergisi”, *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1938.

“Mudanyada dikilecek tarihi abide”, *Cumhuriyet*, 13 Mart 1939.

ANTMEN, Ahu, *Kimlikli Bedenler Sanat, Kimlik, Cinsiyet*, Sel Yayıncılık, 3.baskı, İstanbul 2017.

“[Sabiha Bengütaş](http://www.dergibursa.com.tr/ebedi-birbengutas-sabiha-bengutas-mudanya-mutareke-aniti/)”, [Rabia Deniz, Dergi Bursa](http://www.dergibursa.com.tr/ebedi-birbengutas-sabiha-bengutas-mudanya-mutareke-aniti/), <http://www.dergibursa.com.tr/ebedi-birbengutas-sabiha-bengutas-mudanya-mutareke-aniti/> Erişim Tarihi: 15 Şubat 2020.

ERGİN, Osman, “Türkiye’de Dikilen İlk Heykel”, *Tarih Dünyası*, II, Kasım 1950.

EYİCE, Semavi, *Atatürk ve Pietro Canonica*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1986.

“İsmet İnönü”, (y.y), <https://www.ismetinonu.org.tr/ismet-inonu-anit-ve-heykelleri/> Erişim Tarihi: 15 Kasım 2023

“Milliyet Gazetesi”, Melih Aşık, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/melih-asik/dunden-bugune-2786269>, Erişim tarihi: 20.03.2020.

OSMA, Kıvanç, *Cumhuriyet Dönemi Anıt Heykelleri (1923-1946)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2003.

RENDA, Günsel, “Osmanlılarda Heykel”, *Sanat Dünyamız*, Kış 2002, S.82.

Sabiha Bengütaş, (y.y), Taha Toros Arşiv, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/41459> Erişim Tarihi: 05.03.2020

TEKİNER, Aylin, *Atatürk Heykelleri Kült, Estetik, Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

TOROS, Taha, “İlk Kadın Heykeltıraşımız Sabiha Bengütaş”, *SkyLife Dergisi*, Temmuz 1995.

ÜSTÜNİPEK, Mehmet, “İstanbul’da Heykel”, *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* (ed. C. Yılmaz), C.VII, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2016.

ÜSTÜNİPEK, Mehmet, “Türk Heykeli ve Sergiler”, *Sanat Dünyamız*, Ocak- Şubat 2017.

CUMHURİYET’İN İLAN SÜRECİ VE TEPKİLER

M.Hakan Özçelik(*)

N.Selcen Korkmazcan(**)

Öz

1923 yılı Temmuz ayı içerisinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri atılmıştır. Milli Mücadele'yi gerçekleştiren Birinci TBMM artık görevini tamamlamış yeni dönem için seçim kararı alınmıştır. Mustafa Kemal Paşa tarafından ilan edilen ve kurulacak olan Halk Fırkasının temellerini oluşturan dokuz ilkenin yayımlanması ülkede yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Artık gidilen yolun son noktası Cumhuriyet olacaktır.

Egemenlik mücadelelerinin eksik olmadığı Anadolu topraklarında tabidir ki cumhuriyetin ilan süreci de kolay olmamıştır. İkinci TBMM'nin açılması ile Fethi Bey başkanlığındaki hükümet sert eleştiriler altında kalmış, Fethi Bey'in istifası ile yeni bir hükümet krizi baş göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa, daha önceden düşündüğü gibi varolan krizi çözerek mevcut siyasi yapının köklü bir dönüşüm geçirmesini sağlayacaktır. 28 Ekim'i 29 Ekim'e bağlayan gece, Mustafa Kemal, Fethi Okyar ve İsmet Paşa gibi birkaç yakın arkadaşıyla birlikte Çankaya Köşkü'nde yeni bir yasa önergesi hazırlayarak "Anayasa'ya Türkiye devletinin yönetim şekli cumhuriyettir" cümlesi eklenmişlerdir. Önerge, 29 Ekim günü önce Meclis grubuna sonrasında Meclis genel heyetine sunulmuş ve aynı günün akşamında, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılan değişiklikle Cumhuriyet resmi olarak ilan edilmiştir.

Cumhuriyetin ilan sürecinde ve sonrasında ortaya çıkan bir çok tepki aslında saltanatın kaldırılmasıyla başlayan tepkilerin devamı olarak kabul edilebilir. Bu dönemde, rejimin tam olarak ne olduğu belirsizdi ve köklü devrimlerin gerçekleştirilmesi için sağlam adımlar atılması gerekiyordu. Ancak, Meclis'teki ikinci grup taraftarları ve eski İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri arasında muhalif hareketler ortaya çıkmıştır. Ayrıca, Cumhuriyet'in ilanı konusunda

* Doç.Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğr.Üyesi, hakanozcelik@aydin.edu.tr

** Dr.Öğr.Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğr.Üyesi, selcenkorkmazcan@aydin.edu.tr

Mustafa Kemal Paşa ve yakın dava arkadaşları arasında kesin ayrılıklar da bu dönemde açıkça görülmüştür.

Giriş

“Devlet”¹⁰², her ne kadar Machiavelli’den önce siyasi terminolojiye girmiş olsa da Machiavelli’nin ‘Hükümdar’ adlı eseri ile birlikte kelime, modern ulusların siyasi terminoloji içinde özel ve belirgin anlamıyla yer almıştır.¹⁰³ İnsanların bir araya gelerek oluşturdukları topluluklar, “devlet” olarak tanımlanmadan önce “polis”, “res publica”, “regnum”, “civitas” gibi farklı isimlerle nitelendirilmişlerdir.¹⁰⁴ Modern anlamda devlet, sınırları belirlenmiş bir toprak parçasında yaşayan halka, egemen bir hükümete ve diğer devletler tarafından tanınmış meşru sayılan bir rejime sahip siyasal topluluk anlamına gelmektedir.¹⁰⁵

Weberyen tanıma göre, devlet, belli bir toprak parçası üzerinde meşru fiziksel güç kullanımı tekeline sahip siyasi bir kurumdur. Bu tanımlamayla devletin aynı zamanda egemenliğe yahut nihai otoriteye sahip olduğu farz edilir. Bu şekilde algılanan devlet, seçimle belirli süreler için işbaşına gelmiş hükümetler tarafından “ele geçirilecek” ve belirli amaçlar için kullanılacak ve kendi haline bırakıldığında da tarafsız olarak faaliyette bulunacak bir araçtır.¹⁰⁶ Weberyen devlet tanımından ulaşılabilecek yeni bir olgu da, bir arada yaşama iradesi gösteren insan topluluklarının devlet haline gelebilmesi için üç unsurun var olması gerekliliğidir. Birinci unsur, belirli sınırları olan bir vatan (ülke)¹⁰⁷; ikinci unsur, onun üzerinde yaşayan bir insan topluluğu (millet – halk)¹⁰⁸ ve son unsur ise ortak bazı özelliklere sahip insanların kendi içinden çıkardıkları güç yani egemenliktir. Bu üç öğeden birinin yokluğu devlet kavramına zarar vereceği gibi, devletin ortadan kalkmasına da neden verebilir. Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında

¹⁰² “Devlet” kelimesi, Arapça “devle” kelimesinden Türkçeye geçmiştir. Devlet kelimesinin İngilizce karşılığı state, Fransızca karşılığı État, Almanca karşılığı Staat, İtalyanca karşılığı stato, İspanyolca ve Portekizce karşılığı ise Estado’dur. Bunların hepsi Latince status kelimesinden gelir. Daha geniş bilgi için bakınız; Kemal Gözler, “ ‘Devlet’ Kelimesi Üzerine Bir Deneme”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 129, Kış 2017, s.5-9

¹⁰³ *D’entreves, Alessandro Passerin ‘Devlet Kavramı’ içinde Devlet Kurumu*, Der. Cemal Bali Akal, Çev. Bülent Peker-Nevzat Kırac, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011, s.195-197.

¹⁰⁴ *D’entreves*, s.193-194.

¹⁰⁵ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Alfa Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2001, s. 16

¹⁰⁶ Aktaran Metin Heper, Türkiye’de Devlet Geleneği, *Doğu Batı Yayınları-20 Siyaset Bilimi-1*, 1985, s.5; Richard Scase, “Introduction”, *The State in Western Europe*, ed. Richard Scase (London:Croom Helm, 1980).

¹⁰⁷ Ayferi Göze, *Devletin Ülke Unsuru*, İÜHFY, İstanbul, 1959, s.126

¹⁰⁸ Ali Fuat Başgil, *Esas Teşkilat Hukuku*, Cilt:I, Fasikül:I, Baha Matbaası, İstanbul, 1960, s.126

Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü durum en iyi örnek olmaktadır. Vatan işgal altında iken egemenlik hakkı işgalciler tarafından kullanılırken devletten söz etmek pek de mümkün olamazdı.

Egemenlik, mutlaka toplumun içinden çıkan bir güçtür. Egemenliğin kullanılış şekilleri de bize devletlerin idari sistemlerini gösterir. En genel anlamda insanlık tarihi boyunca üç yönetim biçimi görülmüştür. Egemenliğin aynı soydan gelen bir kişi tarafından kullanılmasına “monarşi”, belli bir grubun elinde olmasına “oligarşi”, toplumun bütününe ait olmasına ise “demokrasi” adı verilmektedir.¹⁰⁹ Demokrasi, egemenliğin bir kişi ya da bir zümrenin elinde olması ile değil, toplumun bütününe ait olması ile gerçekleşir. Egemen gücün halk olması esastır. Halkın yönetimi demokrasidir. Demokrasi içerisinde de halkın yönetimini en iyi sergileneceği, uygulanacağı yönetim biçimi de cumhuriyettir.

Cumhuriyet; etimolojik olarak cumhur kelimesinden gelmiştir. Arapça bir kelime olan cumhur kelimesi, halk, ahali, büyük kalabalık demekle birlikte toplu halde bulunan kavim ya da milleti ifade etmek¹¹⁰ amacıyla da kullanılmaktadır. Cumhuriyet kelimesi ise, gücünü halktan alan, halka dayanan bir devlet şeklini ifade etmek için kullanılır. Bu bağlamda, iktidarın millete, genele ait olduğu bir sistemdir. Bu sebeple cumhuriyet yönetiminde egemenlik ne bir kişi, ne bir aile ne de bir zümreye değil, toplumun bütününe aittir. Cumhuriyet, devlet başkanı başta olmak üzere, devletin temel organlarında görev yapan tüm kişilerin seçimle göreve geldikleri, bu kişilerin göreve getirilmesinde kesinlikle veraset sisteminin rol oynamadığı bir hükümet şeklidir.

Mustafa Kemal Paşa ve Cumhuriyet

1839 yılından itibaren Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, I. ve II. Meşrutiyet'in ilanı ile zaten mevcut devletin gidişatı “Cumhuriyet”e doğru yönelmişti. Ancak bunun farkına varan veya ifade eden olmamıştı. Fakat Mustafa Kemal Paşa henüz Harp Okulu yıllarında arkadaşlarına “*Kahredici bir istibdada karşı ancak ihtilalle cevap vermek ve köhnemiş çürük idareyi yıkmak, milleti hakim kılmak, hülasa vatani kurtarmak için sizi vazifeye davet ediyorum*”¹¹¹ diyerek, mevcut durumun vehametini ortaya koyarken arkadaşlarına cumhuriyete yönelik davetiye çıkarıyordu. Mustafa Kemal Paşa, ülke yönetiminin iyi bir şekilde yapılmadığının farkında olarak adımlarını cumhuriyete doğru hızla atmıştır.

¹⁰⁹ Ahmet Mumcu, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II*, Eskişehir, 1994, s. 114–127

¹¹⁰ Refik Turan - Mustafa Safran - E.Semih Yalçın - Muhammed Şahin, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, Ankara 1996. s.303

¹¹¹ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt I, s.32

1906 yılında sürgün olarak gönderildiği Şam'da "Vatan ve Hürriyet" adlı gizli bir cemiyet kurarken, aynı yıl içinde iki yakın arkadaşı Müfit ve Halil'e "Padişah da kim oluyormuş, Padişahlık da ne demekmiş?..... Neden mutlaka padişah fikrine saplanıyorsun Halil, Cumhuriyet yaparız" diyerek cumhuriyetten söz etmiştir.¹¹²

1909 yılına gelindiğinde, Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal, 31 Mart irticai ayaklanmasında, not defterine "Padişaha arz ediniz, milletin isteği artık red edilemez, başkentleriyle beraber Osmanlı taç ve tahtı bütün milleti vahim bir yok oluşa sevk ettirir"¹¹³ şeklinde not almıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın diğer aydınlar gibi II. Abdülhamit düzenine karşı olması ve sadece Sultan Abdülhamit'in devrilmesiyle yetinilmeyerek cumhuriyetin ilan edilmesini önermesi,¹¹⁴ kendisinin diğerlerinden farklı bir kişi, farklı bir subay olduğunun göstergesi olmuştur.

Balkan Savaşı'ndan sonra 1913'te de Sofya Ateşemiliterliği'ne giderken Kazım (Özalp) ve diğer arkadaşlarına yine cumhuriyeti hatırlatmıştır.¹¹⁵ Mustafa Kemal Paşa gençlik yıllarından beri mevcut yönetimi eleştirmiş ve cumhuriyet rejimini benimseyerek devamlı çevresine cumhuriyet fikrini çekinmeden söylemiştir. Dolayısıyla çevresinde "Cumhuriyetçi subay" olarak tanınmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın, 1919'da 9. Ordu Müfettişi olarak seçilmesi sürecinde "cumhuriyetçi" olması bir risk olsa da hükümetin veya Genelkurmay'ın görevlendirebileceği en iyi komutan olması, gerek Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın, gerek Damat Ferit Bey'in ve gerekse padişahın elini kolunu bağlamıştır. Damat Ferit Paşa'nın üvey oğlu Prens Sami Bey'in 1951 yılında Yusuf Şehsuvaroğlu'na anlattığına göre, Sadrazam, Vahdettin'in dikkatini, Mustafa Kemal Paşa'nın isminin karşısında bulunan "cumhuriyetçi" ifadesine çekmiştir. Ancak Padişah, Mustafa Kemal Paşa'nın kumandanlar arasında en liyakatli, Anadolu'daki vaziyeti düzeltecek en muktedir kumandan olduğunu belirterek herşeye rağmen onu seçmiştir.¹¹⁶ Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı hanedanını kurtarmak amacıyla değil, kayıtsız şartsız ulus egemenliğine dayanan yeni bir Türk devleti kurmak kararıyla Anadolu'ya çıkmıştı. Kendi

¹¹² Münir Hayri Egeli, *Atatürk'ten Bilinmeyen Hatıralar*, İstanbul, 1954, s. 34-35

¹¹³ *Atatürk'ün Not Defterleri*, Cilt I, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 2004, s.3

¹¹⁴ Fuat Kızılkaya, "Atatürk 'te Cumhuriyet Fikri", *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Temmuz 1948, s. 4.

¹¹⁵ Kazım Özalp, "Atatürk ve Cumhuriyet" , *Milliyet Gazetesi*, 29 Ekim 1963, s. 5

¹¹⁶ Ercan Haytoğlu, "Cumhuriyet, Türk Tarihindeki Gelişimi Ve Atatürk". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı 14, ss.1136-1149, 1998, s.1143

deyimiyle, o günkü durum karşısında **“sağlam ve gerçek bir tek karar vardı. O da ulus egemenliğine dayanan, tam bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak”**¹¹⁷ idi.

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıktığı sırada, dışarıda genel manzara şudur: Rusya’da Romanov hanedanı devrilmiş, çöken Rus İmparatorluğunun yerine yeni yeni cumhuriyetler kurulmuştur: 15 Eylül 1917’de Kerenski Başkanlığı’nda Rus Cumhuriyeti,¹¹⁸ 20 Kasım 1917’de Ukrayna Cumhuriyeti,¹¹⁹ 6 Aralık 1917’de Finlandiya Cumhuriyeti,¹²⁰ 28 Aralık 1917’de Besarabya’da Moldova Cumhuriyeti¹²¹ ilan edilmiştir. Ertesi yıl gelişmeler devam etmiş, Mayıs ayının sonunda Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan cumhuriyetleri, 1 Kasım 1918’de ise Batı Ukrayna Ulusal Cumhuriyeti¹²² ilan edilmiştir. Aynı yıl 16 Temmuz’da devrik İmparator II. Nikola ve ailesi kurşuna dizilmiştir. 1919’da ülkenin kontrolü Bolşeviklere geçmekte, Ruslar adım adım geri gelmekte, kurulan bağımsız cumhuriyetler, Sovyet cumhuriyetlerine dönüştürülerek yine Moskova’ya bağlanmakta ve eski Çarlık İmparatorluğu’nun yerinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin¹²³ kurulmasına doğru gidilmektedir.

Birinci Dünya Savaşı’ndan yenik çıkmış olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun başındaki Habsburg hanedanı yıkılmış, son İmparator Karl, Avusturya’yı terkedip tahttan feragat etmiş ve dağılan İmparatorluğun yerinde bağımsız cumhuriyetler doğmuştur: 30 Ekim 1918’de Çekoslovakya, 6 Kasım’da Polonya ve 18 Kasım’da Avusturya’da Cumhuriyet rejimleri kurulmuştur. Aynı şekilde Birinci Dünya Savaşı’ndan yenik çıkmış olan Almanya’da Hohenzollern hanedanı devrilmiş, İmparator II. Wilhelm tahttan feragat etmiş, Alman İmparatorluğu kısmen dağılmış, ülke karışmış, 9 Kasım 1918’de Bavyera Cumhuriyeti ilan edilmiştir. 1919 başında Weimar’da toplanan Kurucu Meclis, 11 Şubat 1919’da Friedrich Ebert’i

¹¹⁷ M.Kemal Atatürk, *Nutuk*, Bugünkü dile çeviren Zeynep Korkmaz, Cilt I, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984, s. 9

¹¹⁸ Elnur Hasan Mikail, *Rus Dış Politikası ve Yeni Çar Putin*, IQ Yayıncılık, 2007, s.78

¹¹⁹ Kemal Olçar, *Karadeniz Politikaları ve Türkiye Ukrayna Stratejik İlişkileri*, IQ Kültür Sanat, İstanbul, 2007, s. 125

¹²⁰ Selçuk Yalçındağ, "Finlandiya’da Yerel Yönetimler", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 5 (5), 1996, ss.71-83, s.71-72

¹²¹ Mariana POPESCU, Eski SSCB Ülkeleri’nde Televizyon Sistemlerinin Değişimi: Moldova Televizyonu Örneği, *Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi, 2010, s.117

¹²² Olçar, *age.*, s. 125.

¹²³ Yunus Ekici, "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Gürcistan’ın Bu Birliğin Üyesi Olmasındaki Yeri, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 15, 2020, s. 158-168. S.163

Cumhurbaşkanı seçmiş, 11 Ağustos'ta da anayasayı onaylayarak Weimar Cumhuriyeti'ni ilân etmiştir.¹²⁴

Cumhuriyete Doğru Atılan Adımlar

Birinci Dünya Savaşı sonunda Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya İmparatorlukları bir bir yıkılarak cumhuriyete dönüşürken, İmparatorluklar gibi onların sahipleri olan Romanov, Habsburg ve Hohenzollern gibi hanedanlar da arka arkaya yok oluş sürecine girerken, Osmanlı Devleti halen varlığını devam ettiriyor ve Padişah ve Halife Vahdettin de saltanatını sürdürüyordu. Osmanlı Devleti ve hanedanın da artık ayakta kalması oldukça zordu.

Böyle bir ortamda Mustafa Kemal Paşa yeni bir devlet kurma, hele ki cumhuriyet olan bir devlet kurma kararını ifade etmemiştir. Etrafında hiç kimse cumhuriyet fikrini öngöremiyordu. Bu konuya dair Nutuk'ta şöyle demişti: **“Devletin yönetimini, cumhuriyetten söz etmeksizin, ulusal egemenlik ilkesine uygun olarak her gün cumhuriyete doğru yürüyen bir biçimde derleyip toparlamağa çalışıyorduk.”** O yüzdendir ki Mustafa Kemal Paşa cumhuriyet fikrini *“vicdanında milli bir sır”* olarak saklamak zorunda kalmıştır.¹²⁵

Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele'nin hazırlık döneminde, 22 Haziran'da yayınladığı Amasya Tamimi ile: *“Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır”*¹²⁶, diyerek, Türk milletinin, İstanbul Hükümeti, saltanat ve hilafet olmaksızın da istiklâl mücadelesini başarabileceği mesajını vermiştir. Erzurum Kongresinde kabul edilen tüzük ve beyannamede de şu karar yer almıştır: *“Kuva-yi milliyeyi tek kuvvet olarak tanımak ve milli iradeyi hakim kılmak esastır.”*¹²⁷ Bu karar, zamanında, bazı dış çevrelerce, Mustafa Kemal bağımsızlığını ilân etti diye algılanmıştır. Daha sonra dış kaynaklı eserlerde, *“Mustafa Kemal, Türkiye'nin daha fazla parçalanmasını önlemeyi amaçlayan Milliyetçi Kongrede İstanbul'dan bağımsızlığını ilân etti”*¹²⁸ diye tarihe not düşülmüştür.

Erzurum Kongresi tamamlandıktan sonra Mustafa Kemal Paşa, 7-8 Temmuz 1919 günü yanında bulunan Mazhar Müfid Kansu'ya defterini almasını ve söylediklerini not almasını rica etmiştir. Mazhar Müfit Kansu'ya söylediği ilk madde *“Açıkça söyleyeyim: Şekl-i hükümet,*

¹²⁴ Bilal Şimşir, “Dış ilişkiler Bakımından Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı”, *Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75.Yılına Toplu Bakış*, ss.95-112, Ankara, 1998, s. 95-96

¹²⁵ Atatürk, *age.*, s. 567

¹²⁶ Atatürk, *age.*, s. 21

¹²⁷ Atatürk, *age.*, s. 46

¹²⁸ Şimşir, *age.*, s. 97

*zamanı gelince Cumhuriyet olacaktır*¹²⁹ olmuştur.

Erzurum Kongresinden iki hafta sonra, Paris'in ünlü Le Temps gazetesi, 24 Ağustos 1919 tarihli sayısında, “*Mustafa Kemal'in Anadolu'da bağımsız bir Cumhuriyet kurabileceğini*” yazmış¹³⁰; Sivas Kongresi sonrasında da, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir J. de Robeck, Türk Milli Mücadelesine tam isabetli teşhis koyarak, 17 Eylül 1919 günü Hükümetine “*Türkiye'de ciddi bir kriz bulunduğunu, yurdun işgali üzerine Erzurum'da başlayan M. Kemal hareketinin gittikçe yayıldığını ve bunun bağımsız bir Anadolu Cumhuriyeti'nin kurulmasına doğru geliştiği*”¹³¹ şeklinde telgraf çekmiştir.

Türkiye'de bir Cumhuriyet kurulacağı, dört yıl önceden sezilmiş ve öngörülmüştür. Mustafa Kemal Paşa, “Cumhuriyet” sözcüğünü telaffuz etmeksizin, Cumhuriyete doğru yürüyordu ve dikkatli gözlemciler bunu daha 1919 yılında sezebiliyor, hatta açıkça görebiliyorlardı. Eski sadrazamlardan Ali Rıza Paşa da Anadolu'da cumhuriyete doğru gidildiğini Sivas Kongresi'nden kısa bir zaman sonra sezmiş, “Cumhuriyet yapacaklar, cumhuriyet!”¹³² demiştir.

23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin açılmasıyla Anadolu'da kurulan yeni Türk devleti, Osmanlı Devleti değildi. Pek nadir telaffuz edilmekle birlikte yeni devlete “Türkiye Devleti” deniyordu, henüz “Türkiye Cumhuriyeti” değil. 24 Nisan 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen önerge ile hükümetin kurulmasına dair maddeler meclis tarafından kabul edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta, söz konusu önerge ile kurulan hükümet için “*Milli hakimiyet temeline dayanan halk hükümetidir. Cumhuriyet'tir.*”¹³³ demiş ve vicdanındaki milli sırra yönelik adımlarına planlı bir şekilde devam etmiştir. Kurulan hükümet “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti” ismiyle tarihteki yerini almış, ancak yeni hükümet ismi önceleri biraz karışıklık yaratmıştır. Anadolu'daki devlet dairelerinde ilk günlerde Ankara Hükümeti için farklı farklı isimler kullanılmış ve bu belirsizlik dört ay kadar sürmüştür. Karışıklık, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın, 6 Eylül 1920 günü Devlet dairelerine gönderdiği genelge ile giderilmiştir: “*Makamat-ı muhtelifeden yazılan muhaberat-ı resmiyede Hükümetin muhtelif namlarla tevsim edildiği (adlandırıldığı) görülmektedir. Böyle bir tehâlûf (birbirinden farklılık)*”

¹²⁹ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C 1, 4. Basım., Ankara, 1997, s. 131.

¹³⁰ Mustafa Albayrak, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Tarihsel Gelişimi*, Ankara 2010, s. 46

¹³¹ Şimşir, *age.*, s. 98

¹³² Atatürk, *age.*, s. 160

¹³³ Atatürk, *age.*, s. 301

*caiz olmadığından badema her nevi muhaberatta yalnız “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti” ibaresinin kullanılmasını ve bu emrin madun makamata tamimini rica ederim.”*¹³⁴

Milli Mücadele’nin devam ettiği günlerde, açılan TBMM’nin varlığı dahi, Cumhuriyet yönetimi adına atılmış çok büyük bir adım olmuştur. 1921 yılında TBMM’de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda yer alan, "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" ifadesi esas alınarak oluşturulan yeni siyasi rejim ise, adı konulmamış bir Cumhuriyet olmuştur. Oluşturulan yeni devlet düzeninde “milli egemenlik” ilkesi yürürlüğe konulmuştur. Ancak hala devletin adı, unvanı ve devletin başkanı belirlenmemiştir.

TBMM’nin İkinci Dönemi ve Rejim Değişikliğine Yönelik Hazırlıklar

7 Aralık 1922’de Ankara basını vasıtasıyla duyurduğu halkçılık ilkesine dayanan ve “Halk Fırkası” adını taşıyan siyasi bir parti kuracağını ifade eden Mustafa Kemal Paşa, 8 Nisan günü halkla yaptığı görüşmeler sonunda fırkanın kuruluşuna temel olan görüşlerini dokuz ilke halinde tespit etmiş ve 9 Eylül 1923 günü de Halk Fırkası kurulmuştur.¹³⁵

1 Nisan 1923’te verilen önerge ile TBMM seçimlerinin yenilenmesi istenmiştir. Gerekçe olarak; ilk meclisin ülkenin bağımsızlığını sağlamakla görev yaptığını ancak ülkenin önünde barış ve ekonomik sorunlar nedeniyle yeniden kamuoyunun desteğini alması gerektiği ifade edilmiştir. Kabul edilen önerge sonucunda seçim yasası çalışmalarına başlanmış ve 16 Nisan günü meclis dağılmıştır.¹³⁶

Lozan Barış Antlaşması imzalandıktan sonra yurda dönen İsmet Paşa ile karşılaşmak istemeyen Başvekil Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa’ya Sivas’a gitmek istediğini söylemiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa kendisinin karşılamada hazır bulunmasının ve İsmet Paşa’yı takdir etmesinin uygun olacağını söylemiştir. Rauf Bey yapılan öneriye direnmiş, Mustafa Kemal Paşa da başvekillikten ayrılmak şartıyla Sivas’a gidebileceğini söylemiştir.¹³⁷ Artık Milli Mücadele’yi gerçekleştiren üst kadro arasında saflar yavaş yavaş belirginleşmeye başlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey’in arasında bu konuşmanın ardından “Devlet Başkanlığı makamının güçlendirilmesi” konusu gündeme gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa,

¹³⁴ Şimşir, *age.*, s. 100

¹³⁵ Atatürk, *age.*, s. 485-486

¹³⁶ Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2011, s. 191.

¹³⁷ Atatürk, *age.*, s. 536-537

Nutuk'ta Rauf Bey'in Devlet Başkanlığı makamı olarak hilafet makamını düşündüğünü¹³⁸ ifade etmiştir. Milli Mücadele kahramanları arasında ortaya çıkan farklı düşünceler bağlamında rejim konusunda da farklılıklar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Yeni Türk Devleti'nin üst düzey yöneticilerinin farklı düşünceleri arasında İkinci TBMM'yi belirleyecek seçimler gerçekleşmiştir. Yapılan seçimler sonucunda, Türkiye Cumhuriyeti'ni ilan etmenin yanında, yeni devletin esaslarını belirleyecek köklü düzenlemeleri yapacak olan İkinci TBMM, 11 Ağustos 1923 Cumartesi günü çalışmalarına başlamıştır. Toplam üye sayısı 278 olan mecliste 13 Ağustos'ta yapılan başkan seçiminde mevcut 197 milletvekilinden 196'sının oyunu alan Mustafa Kemal Paşa TBMM Başkanı olmuştur. Meclis hükümeti esasına göre oluşturulan kabine için mevcut 190 üyenin katılımı ile yapılan seçimde Vekiller Heyeti Başkanlığı'na 183 oyla Fethi (Okyar) Bey getirilmiştir. Yeni meclis ilk olarak eski meclisin çalışmalarını takdir etmiştir. 23 Ağustos'ta da Lozan Barış Antlaşması'nı onaylamış ve 13 Ekim 1923 günü Ankara'nın başkent olması çoğunlukla kabul edilmiştir.¹³⁹

Cumhuriyet'in İlan Süreci

Fethi Okyar'ın başkanlık yaptığı Vekiller Heyeti'nin kuruluş şekli, memleket işlerini uygunca ele almaya imkân bulamadığı gibi mecliste gizli faaliyetlerde bulunan muhalif hizip tarafından da engellenmeye çalışılmıştır. Aslında en büyük zorluk hükümet teşkilinin meclis tarafından doğrudan doğruya seçim yolu ile yapılmasıydı.

24 Ekim günü Fethi Bey dikkatini İcra Vekilliği görevine verebilmek için İçişleri Bakanlığı'ndan istifa etmiş, aynı tarihte Ali Fuat Paşa da Meclis İkinci Başkanlığını bırakmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu görevler için Yusuf Kemal Bey ve Ferit Tek Bey'in seçilmesini isterken meclis içerisindeki karşıt görüşün adayları olan Rauf Bey Meclis İkinci Başkanlığı'na, Sabit Bey de (Sağiroğlu) İçişleri Bakanlığı'na seçilmişlerdir. Oysa ki Mustafa Kemal Paşa'nın bu seçimlerle ilgili fikriyatı; Rauf Bey'in daha önce İcra Vekilliği'ni hangi duygularla bıraktığı ve aslında Rauf Bey'in seçilmesiyle meclisin çoğunluğunun da İsmet Paşa aleyhinde olduğu gösterilmek istendiği; Sabit Bey'in ise Türkiye'nin yeni şartlarına bağlı işlerini idare edemeyeceği şeklindedir.¹⁴⁰ Meclisin işlerliği bundan sonra daha zor olacaktır.

¹³⁸ Atatürk, *age.*, s. 538-539

¹³⁹ Yücel Özkaya, Mehmet Saray, Mustafa Balcıoğlu, Cezmi Eraslan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı*, Yayına Hazırlayan Hüseyin Tosun, Atatürk Araştırma Merkezi, 2011, s.307-310

¹⁴⁰ Atatürk, *age.*, s. 539-540

Bu olay sonrası Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesiyle, yeni meclis gizli bir muhalefetin tuzağına düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalmış, hükümet işlerini rahatlıkla yürütememiş ve Fethi Bey de mevcut durumdan sık sık şikayet ettiği gibi istifa etmek istemiştir.¹⁴¹ Ancak Mustafa Kemal Paşa her olayda yaptığı gibi öngörüsünün gerçekleşmesi üzerine soğukkanlılıkla harekete geçmiştir. 26 Ekim 1923 günü hükümet üyelerini kendisinin başkanlığında Çankaya'da toplamıştır. Buna göre; hükümet istifa edecek, yeni kurulacak hükümete seçilen olursa katılım gösterilmeyecek, hükümet kurulamayınca duruma bizzat Mustafa Kemal Paşa el koyacak ve kendisinin tasarladığı şekilde iş kökünden çözülecek idi.

Plan aynı şekilde uygulanmış ve 27 Ekim 1923'te Vekiller Heyeti istifa etmiştir. Mevcut Anayasa'ya göre devletin bir başkanının olmaması ve kabine sistemi yerine meclis hükümeti sisteminin olması, vekiller heyetinin oluşturulamaması, TBMM Başkanı'nın mevcut yetkilerinin bu sorunu çözümlenmekte yetersiz kalması hükümet bunalımına sebep olmuştur.

28 Ekim 1923 akşamı Mustafa Kemal Paşa, planın son safhasını uygulamak üzere Fethi Bey, İsmet Bey, Kazım Özalp, Halit Paşa, Kemalettin Sami Paşa, Fuat Bulca ve Ruşen Eşref Ünaydın'ı Çankaya Köşkü'ne yemeğe çağırılmış ve o akşam yemekte tarihi cümleyi kurmuştur: *“Yarın Cumhuriyeti ilan edeceğiz.”* Yemek sonrasında Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa birlikte bir kanun tasarısı hazırlamışlardır. Söz konusu mütavaz ile yürürlükte olan 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun devlet şeklini tespit eden maddeleri değiştirilmiştir. Birinci maddenin sonuna *“ Türkiye Devleti'nin hükümet şekli Cumhuriyettir ”* eklenmiş; üçüncü madde *“Türkiye Devleti, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, hükümetin ayrıldığı idare kollarını Bakanlar vasıtası ile yönetir”* şeklinde değiştirilmiş; sekiz ve dokuzuncu maddeler de değiştirilerek *“Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Cumhurbaşkanlığı görevi, yeni Cumhurbaşkanı'nın seçimine kadar devam eder. Görev süresi biten Cumhurbaşkanı yeniden seçilebilir.”* ve *“Türkiye Cumhurbaşkanı devletin başkanıdır. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclis'e ve Bakanlar Kurulu'na başkanlık eder”* ile *“Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından ve TBMM üyeleri arasından seçilir. Diğer Bakanlar, Başbakan tarafından yine Meclis üyeleri arasından seçildikten sonra Cumhurbaşkanı tarafından Meclis'in onayına sunulur.”*¹⁴² ifadeleri eklenmiştir. Yapılan bu düzenlemeler ile devletin üst yönetiminin ve yürütmenin nasıl şekilleneceği, görevlerinin neler olduğu açıklığa kavuşturulmuştur.

¹⁴¹ Atatürk, *age.*, s. 540

¹⁴² Atatürk, *age.*, s. 542-543

Hazırlanan bu önerge, 29 Ekim 1923 günü Halk Fırkası'nın toplantısında gündeme alınmış, Mustafa Kemal Paşa hükümet bunalımını önleyecek tedbir olarak Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi gerekliliğini anlatmıştır. Fırka tarafından kabul edilen önerge daha sonra TBMM'de görüşülerek kabul edilmiş ve "Yaşasın Cumhuriyet" sesleri ile Cumhuriyet ilan edilmiştir. Ardından Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk Cumhurbaşkanı seçilmiştir.¹⁴³

Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle devletin pek çok önemli sorunu çözüme kavuşturulmuştur. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Yeni Türk Devleti'nin siyasi rejimi belirlenerek adı konulmuştur.
- Yeni Türk Devleti'nin öncelikle devlet başkanı, sonrasında ise devletin temel organlarında görev yapacak olan kişilerin seçimleri gerçekleştirilmiştir. Fethi Okyar, Meclis Başkanı; İsmet İnönü de Başbakanı olmuştur. Cumhurbaşkanı'nın seçilmesiyle devlet başkanlığı sorunu çözüme kavuşmuştur.
- Hükümetin kurulma şekli, meclis hükümeti sisteminden, kabine sistemine geçilerek değişmiştir. Bu değişiklik sayesinde yürütme işlerinin gecikmemesi, belirli bir düzen içinde kurulup işletilmesi, Başbakanı olan hükümetlerin çalışması sağlanmıştır. Bu yeni sistemle, Cumhurbaşkanı, Başbakanı atayacak, Başbakan da Bakanları seçip Cumhurbaşkanı'nın onayına sunacaktır. TBMM Hükümetleri dönemi bu uygulama ile sona ermiş, Cumhuriyet Hükümetleri dönemi başlamıştır.
- Meclis hükümeti sisteminde aynı kişi olan Meclis ve Hükümet Başkanı, geçilen kabine sistemi ile birbirinden ayrılmıştır. Böylece güçler ayrılığına yönelik bir değişim gerçekleşmiştir.

Tüm bu değişimlere rağmen Cumhuriyet'in ilanının kimi kesimlerde kabul görmediği, kimi kesimler tarafından da eleştirildiği görülmüştür. Eleştiriler basında olduğu gibi Milli Mücadele'yi gerçekleştiren önemli şahsiyetler tarafından da yapılmıştır.

Cumhuriyet'in İlanına Tepkiler

Cumhuriyetin ilanı haberinin resmi olarak İstanbul'a gece yarısı ulaştığı anlaşılmaktadır. 30 Ekim 1923 günü sabah erkenden şehir bayraklarla donatılmış ve valilikte, kolorduda tebrik merasimi düzenlenmiştir. Selimiye Kışlası'ndan yüzbir pare top atışı yapılırken, Yavuz, Kemal

¹⁴³ Özkaya, *age.*, s.334-339

Reis, Taşoz, Muin-i Zafer gemilerinden de top atışları tekrarlanmış, yabancı gemiler bayraklarla donatılmıştır.¹⁴⁴

Cumhuriyet'in ilanı halk tarafından da sevinçle karşılanıp kutlanmış, halk ellerindeki fenerlerle şenliklere ve düzenlenen eğlencelere katılmış, halktan Cumhuriyet'e karşı bir tepki gelmemiştir. Cumhuriyetin ilanı sürecinde yapılan eleştiriler, basında Cumhuriyet aleyhinde yazılan bazı yazılarda ortaya çıksa da halk nezdinde karşılık bulmamıştır.¹⁴⁵ Ancak Kazım Karabekir, Cumhuriyetin ilanından sonra İstanbul'da Rauf Bey ve Refet Paşa ile bir araya geldiğinde iki arkadaşının "*Cumhuriyet adı altında bir şahsi hakimiyetin kurulmuş olduğu ve halk ve basın da yeni kurtuldukları bir baskı döneminden diğer bir yenisine düşüklerinden feryat ettikleri...*" konusuna dikkat çektiklerini belirtmiştir.¹⁴⁶ Atatürk, Nutuk'ta Cumhuriyet'in ilanı sürecinde bazı kesimlerde ve basında eleştirilerin yer aldığını belirterek bunlara değinmiş, ancak bu eleştirilerin halkın sevincini etkilemediğini de ifade etmiştir.¹⁴⁷

Cumhuriyet'e yönelik eleştiriler daha Cumhuriyet'in ilanından önce başlamıştır. Kazım Karabekir 27 Ekim'de günlüğüne şu notu düşmüştür: "*İstanbul gazetelerinden Tanin, Tevhid-i Efkâr, Karagöz, aleyhtar vazivette İleri Gazi'ye diktatörlük teklif ediyor. Şark efkârı Gazi'ye aleyhtardır tarzında Trabzon'da İstikbal, Kahkaha aleni yazıyorlar.*"¹⁴⁸ İstanbul basınında yer alan Cumhuriyet karşıtı yazılar büyük ölçüde Cumhuriyetin ilanının şekli, zamanı ya da kadrolarına yönelik eleştiriler içermiştir. Zekeriya Sertel, anılarında, Matbuat Müdürlüğü görevine getirildiği bu süreçte İstanbul basınıının özellikle Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nde Velit Ebuzziya, Tanin Gazetesi'nde Hüseyin Cahit (Yalçın), Vatan Gazetesi'nde Ahmet Emin'in (Yalman) Cumhuriyet karşıtı yazılarının yükselişine dikkat çekmiştir.¹⁴⁹

Yine Cumhuriyetin ilanı öncesinde 22 Eylül 1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, Avusturya'da yayımlanan Neue Freie Presse adlı gazetenin muhabirine verdiği demeçte Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilk maddesini tekrarlamış, "Hakimiyet bila-kayd'u şart

¹⁴⁴ Yücel Özkaya, Türk Basınında Cumhuriyetin İlanının Öncesi ve Sonrası, *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 3, S. 11, Mayıs 1993, s. 299

¹⁴⁵ Ahmet Özgiray, "Lozan'dan Cumhuriyet Rejimine Giden Yol", Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılışının 100. Yılına Armağan, *TBMM ve Milli Egemenlik*, Haz: M.A. Parlak, E. Ünlen, AKDHYK AAM, Ankara, 2020, s.263

¹⁴⁶ Kazım Karabekir, *Paşaların Kavgası*, İnkılap Hareketlerimiz, Yayına Hazırlayan: Prof. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, 6. Baskı, 2005, s. 195

¹⁴⁷ Atatürk, *age.*, s. 551

¹⁴⁸ Kazım Karabekir, *Günlükler*, 2. Cilt, YKY İstanbul, 2009, s.882

¹⁴⁹ Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 5. Basım, 2001, s. 111-112

milletindir. İcra kudreti, teşrii salâhiyeti milletin yegane hakiki mümessili olan Meclis'te tecelli ve temerküz etmiştir." diyerek bu ifadenin karşılığını da "Cumhuriyet" sözcüğüyle açıklamıştır.¹⁵⁰ Falih Rıfki Atay, bu konuda, başlarında Hamdullah Suphi'nin bulunduğu Meclis ve İstanbul gazetecilerinin, Mustafa Kemal'in "Cumhuriyet" kelimesini agzından kaçırmış olduğu düşüncesini taşıdıklarını ve kendisinden bu "dil sürçmesini" düzeltmesini istediklerini yazmıştır.¹⁵¹

İstanbul basını, hükümetin görevden ayrıldığı süreçte de yeni hükümetin üyeleri için isimler üzerinde tartışmalar yapıyorken, hükümet buhranının yeni bir kabine kurmaktan ziyade, devletin adını ilan etmek için bir fırsat olarak değerlendirilmesi sonucu ile karşı karşıya kaldıklarını ifade etmiş, Cumhuriyet fikrinin ortaya çıkması üzerine tepkiler "kandırılmak" sözü üzerinde toplanmıştır.¹⁵² Cumhuriyetin ilanı sonrasında da bu tartışmalar gündemden düşmemiş, Velid Ebuuzziya, Tevhid-i Efkar Gazetesi'nde 31 Ekim 1923 tarihinde yayımlanan yazısında; yeni hükümetin eski üyelerden oluşmuş olmasına değinerek iş göremiyorum diye istifa eden hükümetin şimdi nasıl iş göreceğinin anlaşılamadığını dile getirmiştir. Ebuuzziya şöyle yazmıştır : “...ne yalan söyleyeyim istifa eden dünkü Fethi Bey hükümeti mensubinin, Cumhuriyeti ilan eden zevatın da hep aynı kimseler olduğunu görüyoruz da üç aydır hiç bir iş görememiş ve kimseye kendilerini beğendirememiş olan bu zevat yine dünkü gibi iş başına gelirse, vekil yerine mesela Cumhuriyet Nazırı unvanını almakla dünden fazla muvaffakiyet gösterebileceklerinden şüphe ediyoruz.” Ebuuzziya, yazısında “ Esasen aynı münakaşatı artık bugün idamede bir fayda yoktur. Çünkü artık bir emrivaki karşısında bulunuyoruz... ” sözleriyle Cumhuriyet karşıtlığını ortaya koymuştur.¹⁵³ Falih Rıfki Atay'ın “ Halifeci, Padişahçı ” ve “ temelden Cumhuriyet aleyhtarı ” olarak tarif ettiği Velid Ebuuzziya,¹⁵⁴ Hakimiyet-i Milliye taraftarı olduğunu ancak Cumhuriyetin ilanını, buna taraftar olan yazarları da alaycı bir üslupla eleştirerek göstermeyi sürdürmüştür. Bu durum, yazıların başlıklarına da şu gibi sorularla yansımıştır : “Ankara'daki Şakşakçuların Himmetiyle Bakalım, Çember-i

¹⁵⁰ *Hakimiyeti Milliye*, 27 Eylül 1923

¹⁵¹ Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, Pozitif Kitap, İstanbul, yy, s. 434

¹⁵² Tülay Alim Baran. "İstanbul Basınında Cumhuriyetin İlanına Tepkiler Ve Yorumlar". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 15, 1999, 627-643, s.630

¹⁵³ *Tevhid-i Efkar*, 31 Ekim 1923

¹⁵⁴ Falih Rıfki Atay, *age.*, s. 444

Devran Daha Neler Gösterecek”; “Efendiler Devletin Adına Taktınız İşleri Düzeltbilecek misiniz?”; “Bizi Korkutan Kırmızı Cumhuriyet Paçavrası mıdır?”¹⁵⁵ .

Cumhuriyetin ilanından sonra İstanbul basınında yükselen sesler büyük ölçüde Cumhuriyet'in ilanının aceleye getirildiği, her şeyin Cumhuriyet rejimine geçmekle düzeltilemeyeceği, eski Teskilat-ı Esasiye'nin yeterli olduğu konularını öne çıkarmıştır.¹⁵⁶ Buna rağmen, muhalif basınında bir fikir birliği görülmediği de anlaşılmaktadır.¹⁵⁷ Yine de tepki ve eleştirilerin Cumhuriyetin ilanına mı, yoksa ilan şekline mi karşı olduğu zaman zaman anlaşılamamaktadır.¹⁵⁸

Hüseyin Cahit, Tanin Gazetesi'nde yer alan 31 Ekim 1923 tarihli yazısında Cumhuriyet'in olağanüstü bir etki yaratmasının beklenmediğini, sorunların yöneticiler tarafından çözülmek zorunda olduğunu belirtip çözüm için rejim değil zihniyetlerin değişimini zorunlu gördüğünü ifade etmiştir. Yalçın, cumhuriyet kelimesine put gibi tapılmaması gerektiğini de vurgulamıştır.¹⁵⁹ Zekeriya Sertel, Hüseyin Cahit Yalçın'ın muhalefetini tarif ederken diğer ittihatçılar gibi Mustafa Kemal'in başarısına katlanamayıp onu halkın gözünde küçük düşürmek isteğiyle yazılar yazdığını vurgulamıştır. Bu amaçla en büyük iddiasını da Mustafa Kemal'in askeri bir diktatörlük kurması ihtimali üzerine inşa ettiğini belirtmiştir.¹⁶⁰ Hüseyin Cahit'in yazılarının içeriği ve çelişkisi, bu yorumu dikkate değer hale getirmektedir. Hüseyin Cahit yazısında, « *Meclis yokken kabine nasıl değişir? Meclisin itimadını haiz olarak meclisin toplanmadığı zamanda hükümeti düşürmek hakkı padişahlara bile verilmemişti, şimdi o hak Reis-i Cumhura mı veriliyor. ...Sanki Reis-i Cumhur meclis olmadan da doğrudan doğruya kabine teşkil edebilirmiş gibi anlaşılıyor* » diyerek Onikinci maddede yer alan hükümetin Cumhurbaşkanı tarafından seçilen Başbakan tarafından kurulup Cumhurbaşkanınca onaylanması düzenlemesinin ne anlama geldiğinin açık olmadığını dile getirmiştir.¹⁶¹ Cumhuriyete ya da Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanlığı'na karşı olmadığını yazan Hüseyin Cahit, 03 Kasım tarihli yazısında da Mustafa Kemal'in parti başkanlığını bırakması gerektiği

¹⁵⁵ *Tevhid-i Efkar*, 31 Ekim 1923 ; 1 Kasım 1923 ; 2 Kasım 1923

¹⁵⁶ Ahmet Özgiray, *agm.*, s.263

¹⁵⁷ Nurettin Güz, *Cumhuriyetin İlanına Basının Bakışı* . Selçuk İletişim, 1999, C. 1, S.1, s. 5

¹⁵⁸ Baran, *agm.*, s. 630.

¹⁵⁹ *Tanin Gazetesi*, 31 Ekim 1923

¹⁶⁰ Zekeriya Sertel, *age.*, s.112

¹⁶¹ *Tanin Gazetesi*, 31 Ekim 1923

düşüncesini paylaşmıştır.¹⁶² Mevcut durumu yansıtmadığı anlaşılan bir yazısında Hüseyin Cahit, TBMM'nin de, partinin de, Ankara basınının da Mustafa Kemal'den korku duyduğunu ifade etmiştir. Bu yazıda açıkça "diktatörlüğe doğru yürünmekte olunmasından korkuyoruz" yazmış, Cumhurbaşkanlığı, Meclis Başkanlığı ve Halifelğin tek kişide toplanmasını diktatörlük belirtisi olarak tarif etmiştir.¹⁶³ Hamza Eroğlu'nun bu konudaki yorumu tam aksi yöndedir ki, Milli Mücadele'yi izleyen dönemde, parlamenter rejime doğru bir adım daha atılarak sistemin anarşiye ve diktatörlüğe dönüşmesi tehlikesinin ortadan kaldırıldığına dikkat çekerek Cumhuriyet'in ilanının bu noktada da büyük bir başarı sayılması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁶⁴ Tanin Gazetesi'nde Hüseyin Hamid de " Yaşasın Cumhuriyet " başlıklı bir yazı kaleme almış, alaycı bir üslupla, "*Cumhuriyet alkış ile dua ile yaşayamaz, cumhuriyet ancak iyi idare, ona layık olmakla yaşar... Cumhuriyet bir tılsım değildir. Millet Meclisinde bir efsun yapıldı, bundan sonra her iş kendiliğinden düzelecek, her derdin çaresi kendiliğinden bulunacak değildir.*" yazmıştır.¹⁶⁵

Atatürk, Nutuk'ta "*Milli mücadeleye birlikte başlayan yolculardan bazıları, milli hayatın bugünkü Cumhuriyete ve Cumhuriyet yasalarına kadar gelen gelişimlerinde, kendi düşünce ve duygularının sınırları bittikçe bana karşı koymaya başlamışlar ve muhalefete geçmişlerdir.*"¹⁶⁶ demiştir. Bu bağlamda yolculardan biri olan Kazım Karabekir, 10 Kasım 1923'te İstanbul'a geldiğinde gazetecilerin "*Bir sabah top seslerinden endişe ile uyandık. Meğer Cumhuriyet ilan olunuyormuş. Ankara'dan gelen haberler Mustafa Kemal Paşa'nın yeni topladığı bir muhitle tam bir diktatörlüğe gittiğidir. Milli hakimiyet yerine şahsi hükümranlık kurulmuştur. İstiklalimizi kurtaranlar hürriyetimizi boğacaklar mıydı?*" sorusuyla karşılaştığını ve "*Milletin kuvveti hakkın kuvvetidir. Bunun da manası Cumhuriyet ifade eder.*" şeklinde cevap verdiğini yazmıştır. Ardından düşüncelerini notlarına şu şekilde aktarmıştır: "*Mustafa Kemal Paşa, mefkuresi olan hilafet ve saltanat makamına geçmesini arkadaşlarının önlediğini görünce, cumhur reisliğini de mani olacakları endişesiyle işi çabucak bitirmek suretiyle, Millet Meclisi'ni bile toplayabildiği 118 kişiye dayanarak cumhur reisliğine geçmiştir. İşin daha vahim ciheti de*

¹⁶² Tanin Gazetesi, 03 Kasım 1923

¹⁶³ Tanin Gazetesi, 09 Kasım 1923

¹⁶⁴ Hamza Eroğlu, "Türkiye Cumhuriyetinin İlanı", Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılışının 100. Yılına Armağan, TBMM ve Milli Egemenlik, Haz: M.A. Parlak, E. Ünlen, AKDYYK AAM, Ankara, 2020, s. 250

¹⁶⁵ Tanin Gazetesi, 31 Ekim 1923

¹⁶⁶ Atatürk, *age.*, s. 11

mevkiinde kalabilmek için, eski arkadaşlarını, Cumhuriyet aleyhtarı ve padişah taraftarı göstermesidir!”¹⁶⁷

Lord Kinross, Rauf Bey’in Cumhuriyetin ilanı top atışlarıyla öğrendiğini ve Ali Fuat Paşa, Refet Paşa ya da kendisine sorulmadan ilanından rahatsızlık duyduğunu yazmıştır. Bu durumun, Mustafa Kemal’le eski arkadaşları arasındaki uçurumu, açık bir muhalefet haline sokacak kadar derinleştirdiğini de vurgulamıştır.¹⁶⁸ Ali Fuat Paşa, Cumhuriyetin ilanından önce Vatan Gazetesi’ne bir beyanat verip Teşkilat-ı Esasiye’de yapılacak değişiklik konusunda parti grubunda tartışıldığı ve Meclis’e gelmediği için yeterli bilgiye sahip olmadığını paylaşmıştır. Bu beyanat, yasanın çıkarılmasında acele edilmemesi, bozuklukların bu kanunun değiştirilmesiyle düzelmeyeceği ve Anayasa değişikliği için Meclisin üçte ikisinin gerektiği vurgusuyla Cumhuriyetin ilanından sonra Tanin Gazetesi’nde yer bulmuştur. Yücel Özkaya, bu beyanatın Tanin Gazetesi’nde eleştiri yapmak için kasıtlı kullanıldığı görüşünü paylaşmıştır.¹⁶⁹ Kazım Karabekir de, notlarında, Rauf Bey ve Refet Beyin endişelerinin Cumhuriyetin ilanının şeklinden doğduğunu ifade etmiş, sonrasında “*İstiklal Harbi’nin ön saflarındaki arkadaşlara halkın ve gazetecilerin şikayeti ve vaziyet hakkında endişeli sualleri işi daha kızıştırıyor. Mustafa Kemal Paşa, şerefimizle ve hatta canımızla oynamaktadır. Ankara ile bazı İstanbul gazeteleri gittikçe artan bir tecavüzle, çarpışmaktadırlar.*” yazmıştır.¹⁷⁰

İstanbul basınının görüşüne en çok yer verilen isimlerden biri Rauf Orbay olmuştur.¹⁷¹ Rauf Bey’in “*Bence kelimeyi Cumhuriyet kelimesi bakımından ele almak doğru değildir*”¹⁷² sözleri Tevhid-i Efkâr Gazetesi’nde yer bulmuş, Atatürk de Nutuk’ta bu sözlere “*Cumhuriyetten söz etmek bile istemiyor*” ifadesiyle karşılık vermiş ve Rauf Bey’in tercih ettiği rejimin ne olacağını sormuştur.¹⁷³ Falih Rıfkı Atay, bu dönemi tarif ederken “*İkinci Büyük Millet Meclisi’ne gelen Kuvayı Milliye şöhretlerinden asker olanlar, milletvekili kalmakla beraber Mustafa Kemal’den uzaklaşmışlar ve her türlü muhalefetler ümitlerini bu şöhretlere bağlanmışlardı*” yazmıştır. Rauf Bey’in bu süreçteki tavrıyla ilgili olarak ortaya çıkan

¹⁶⁷ Karabekir, *Paşaların Kavgası*, s. 195

¹⁶⁸ Lord Kinross, *Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1994, s.448

¹⁶⁹ Yücel Özkaya, *agm.*, s. 299-301

¹⁷⁰ Karabekir, *Paşaların Kavgası*, s. 194-195

¹⁷¹ Baran, *agm.*, s. 631

¹⁷² *Tevhid-i Efkâr*, 1 Kasım 1923.

¹⁷³ Atatürk, *age.*, s. 555

durumu da şu şekilde tarif etmiştir: “Cumhuriyetin ilanı üzerine İstanbul gazetelerinde çıkan sözleri, bir şey yapmak veya bir şey yapılmasını isteyenlere, Rauf Bey ve arkadaşlarının da düşüncelerini aşan bir cesaret vermiştir.” Rauf Bey ve çevresinin Cumhuriyetin ilanı konusuna bakışlarıysa ilan şekliyle sınırlı tutarak, Teşkilat-ı Esasiye’nin ana prensibine riayet edilmemesine yönelik tenkit olarak açıklamıştır.¹⁷⁴

Atatürk, Nutuk’ta, Cumhuriyet’in ilanı sürecinde ortaya konulan tepkiler üzerinde durarak bunların İstanbul’daki iki-üç gazete ve burada toplanan bazı kişilerce gerçekleştirildiğini açıklamış, eleştirilerini sıralamıştır : “... Söz konusu gazetelerin ve kişilerin Cumhuriyetin kuruluşunu nasıl karşıladıklarını anlamak için yalnız o günlerdeki yayınları gözden geçirmek yeter. Örneğin "Yaşasın Cumhuriyet" başlığı altındaki yazılar bile, Cumhuriyetin yadsınacak bir biçimde kurulup halka duyurulduğunu, bunda sıkboğaza getirilmiş gibi bir durum sezildiğini yayıyordu... Cumhuriyetin ilanını meclisin alkışlarla kabul etmesi toplarla kutlaması eleştiriliyor deniliyor idi; "Cumhuriyet alkış ile, dua ile, şenlik ve bayram yapmakla yaşamaz. Cumhuriyet bir büyüdü değnek değildir. Millet Meclisinde bir büyü yapıldı. Bundan sonra her iş kendiliğinden düzelecek, her derdin çaresi kendiliğinden bulunacak değildir." Ben Cumhuriyetçiyim diyenlerin Cumhuriyetin kurulduğu gün kalemlerinden çıkacak sözler bunlar mı olmalıydı? En iyi hükümet biçiminin Cumhuriyetten başka bir şey olmayacağı savında bulunanların "Cumhuriyet sözcüğüne bir put gibi tapmam" demelerindeki anlam ve amaç ne idi?"¹⁷⁵

Sonuç

Milli egemenlik esasıyla kurulan TBMM’nin Milli Mücadele’yi tamamladıktan sonra Mustafa Kemal Paşa’nın demokrasi anlayışıyla yeni bir yönetim tarzına geçmesi oldukça meşakatli ve zorlu aşamalardan sonra gerçekleşmiştir. Harp Okulu yıllarından itibaren cumhuriyet sevdalısı olan Mustafa Kemal Paşa attığı her adım Türk milletini halk egemenliğine, cumhuriyet yönetimine yaklaştırmıştır. Yapılan her iş ile aslında cumhuriyete doğru gidilirken cumhuriyetten hiç bahsedilmemiş, dillendirilmemiştir. Paşa’nın başarılarının altında yatan bir sır da her işin zamanında yapılması anlayışıydı. İşte cumhuriyet de uygun ortam oluştuğunda, oluşturulduğunda ilan edilmiştir.

¹⁷⁴ Atay, *age.*, s. 445

¹⁷⁵ Atatürk, *age.*, s.595

İstanbul basınında yer alan ve muhalif olduğu kabul edilen pek çok ismin Cumhuriyetin ilanı sürecindeki eleştiri ve tepkilerinin Anayasa'daki değişikliği, Cumhurbaşkanı'nın görev ve yetkileri ve hatta gúcünün sınırlandırılması konusunu tam olarak yorumlayamadıklarından olduğu da açıktır. Cumhuriyetin ilanı ile devlet düzenini, demokrasiyi işletmek için atılan adımlar, bazı yazarlar tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya muhalefet etmek amacıyla hatalı şekilde güçler birliği prensibinin katılaşacağı, tek adam rejiminin benimseneceği şeklinde yansıtılmıştır.

Cumhuriyetin ilanı ile ilgili basında ve bazı çevrelerde ortaya çıkan eleştiri ve tepkiler halkta karşılık bulmamış, halk Cumhuriyete sahip çıkmıştır.

Kaynakça

ALBAYRAK, Mustafa *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Tarihsel Gelişimi*, Ankara 2010.

ARI, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Alfa Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2001.

ATAY, Falih Rıfkı, *Çankaya*, Pozitif Kitap, İstanbul.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt I.

ATATÜRK, M.Kemal, *Nutuk*, Bugünkü dile çeviren Zeynep Korkmaz, Cilt I, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984.

Atatürk'ün Not Defterleri, Cilt I, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 2004.

BARAN, Tülay Alim, "İstanbul Basınında Cumhuriyetin İlanına Tepkiler Ve Yorumlar". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 15, 1999, 627-643.

BAŞĞİL, Ali Fuat, *Esas Teşkilat Hukuku*, Cilt:I, Fasikül:I, Baha Matbaası, İstanbul, 1960.

D'ENTREVES, Alessandro Passerin, *Devlet Kavramı içinde Devlet Kuramı*, Der. Cemal Bali Akal, Çev. Bülent Peker-Nevzat Kıracı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011.

EGELI, Münir Hayri, *Atatürk'ten Bilinmeyen Hatıralar*, İstanbul, 1954.

EKICI, Yunus, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Gürcistan'ın Bu Birliğin Üyesi Olmasındaki Yeri, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 15, 2020, s. 158-168.

EROĞLU, Hamza, "Türkiye Cumhuriyetinin İlanı", Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılışının 100. Yılına Armağan, *TBMM ve Milli Egemenlik*, Haz: M.A. Parlak, E. Ünlen, AKDITYK AAM, Ankara, 2020.

GOLOGLU, Mahmut *Türkiye Cumhuriyeti*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2011.

GÖZE, Ayferi, *Devletin Ülke Unsuru*, İÜHFY, İstanbul, 1959.

GÖZLER, Kemal, " 'Devlet' Kelimesi Üzerine Bir Deneme", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 129, Kış 2017.

GÜZ, Nurettin, *Cumhuriyetin İlanına Basının Bakışı* . Selçuk İletişim, 1999, C. 1, S.1.

HAYTOGLU, Ercan, "Cumhuriyet, Türk Tarihindeki Gelişimi Ve Atatürk". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı 14, ss.1136-1149, 1998.

HEPER, Metin, (Aktaran) Türkiye’de Devlet Geleneği, *Doğu Batı Yayınları-20 Siyaset Bilimi-1*, 1985, s.5; Richard Scase, “Introduction”, *The State in Western Europe*, ed. Richard Scase (London:Croom Helm, 1980).

KANSU, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C 1, 4. Basım., Ankara, 1997.

KARABEKİR, Kazım *Paşaların Kavgası*, İnkılap Hareketlerimiz, Yayına Hazırlayan: Prof. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, 6. Baskı, 2005.

KARABEKİR, Kazım, *Günlükler*, 2. Cilt, YKY İstanbul, 2009.

KIZILKAYA, Fuat, "Atatürk 'te Cumhuriyet Fikri", *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Temmuz 1948.

KINROSS, Lord, *Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1994.

MIKAIL, Elnur Hasan, *Rus Dış Politikası ve Yeni Çar Putin*, IQ Yayıncılık, 2007.

MUMCU, Ahmet, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II*, Eskişehir, 1994.

OLÇAR, Kemal, *Karadeniz Politikaları ve Türkiye Ukrayna Stratejik İlişkileri*, IQ Kültür Sanat, İstanbul, 2007.

ÖZALP, Kazım, "Atatürk ve Cumhuriyet", *Milliyet Gazetesi*, 29 Ekim 1963.

ÖZGIRAY, Ahmet, “Lozan’dan Cumhuriyet Rejimine Giden Yol”, Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılışının 100. Yılına Armağan, *TBMM ve Milli Egemenlik*, Haz: M.A. Parlak, E. Ünlen, AKDİTYK AAM, Ankara, 2020.

ÖZKAYA, Yücel Mehmet Saray, Mustafa Balcıoğlu, Cezmi Eraslan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün Hayatı*, Yayına Hazırlayan Hüseyin Tosun, Atatürk Araştırma Merkezi, 2011.

ÖZKAYA, Yücel Türk Basınında Cumhuriyetin İlanının Öncesi ve Sonrası, *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 3, S. 11, Mayıs 1993.

POPESCU, Mariana Eski SSCB Ülkeleri’nde Televizyon Sistemlerinin Değişimi: Moldova Televizyonu Örneği, *Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi, 2010.

SERTEL, Zekeriya, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 5. Basım, 2001.

ŞİMŞİR, Bilal, “Dış ilişkiler Bakımından Türkiye Cumhuriyet’in İlanı”, *Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti’nin 75.Yılına Toplu Bakış*, ss.95-112, Ankara, 1998.

TURAN, Refik - Mustafa Safran - E.Semih Yalçın - Muhammed Şahin, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, Ankara 1996.

YALÇINDAG, Selçuk "Finlandiya’da Yerel Yönetimler", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 5 (5), 1996, ss.71-83.

Hakimiyeti Milliye, 27 Eylül 1923

Tevhid-i Efkâr, 31 Ekim 1923; 1 Kasım 1923 ; 2 Kasım 1923

Tanin Gazetesi, 31 Ekim 1923 ; 03 Kasım 1923 ; 09 Kasım 1923

CUMHURİYET VE DIŞ POLİTİKA

Dr. Öğr. Üyesi Efe
GÜZELOĞLU

19. Yüzyıl Osmanlı Devleti’nin dış politika anlayışı incelenirken sıklıkla vurgulanan terim, denge politikasıdır. Denge politikası çoğunlukla, gerek askeri gerekse iktisadi anlamda rekabet yeteneği zayıflayan bir devletin, karmaşık bir dış politika ortamında büyük devletler arasındaki güç dengesine oynayarak çıkarlarını büyük güçleri dengeleme yoluyla korumayı hedefleyen bir dış politika stratejisidir. 19. Yüzyılda yalnızca Osmanlı Devleti değil, benzer bir gerileme sürecindeki İran devleti de büyük güçler arasında denge politikası geliştirme eğiliminde olmuştur. Bir yandan sömürgecilik çağının egemenliği zayıflamakta olan kadim devletleri, bir yandan 18. Yüzyıl sonunda paylaşılarak tamamen ortadan kaldırılmış Polonya devleti örneği

ortadayken, söz konusu geri kalmış devletlerin gösterdiği savunma refleksi, büyük güçlerin saldırıganlığını birbirlerine karşı denge oluşturmak için kullanmak biçiminde gelişmiştir.

Osmanlı Devleti'nde, daha II. Mahmut ve Tanzimat devirlerinde, denge politikası dönem etkili bir şekilde uygulanıyordu. II. Abdülhamit döneminde ise, özellikle 93 Harbi yenilgisiyle açığa çıkan zayıflık bilinci kapsamında, çok daha temkinli bir dış politika icra edilmiştir. Yalnızca Ayastefanos Antlaşması ile daha sonra imzalanan -ve ilkinin aksine uygulamaya giren- Berlin Antlaşması arasındaki değişimler bile büyük güçler arasındaki rekabetten faydalanmanın devlete hala çok şey kazandırabileceğini gösteriyordu. Yine savaştan ya da büyük devletlerle doğrudan çatışmadan kaçınmak, II. Abdülhamit dönemi dış politikasının temel unsuruydu.¹⁷⁶ Bir yandan iç politikada siyasi birliği yeniden sağlama çabası, bir yandan askeriye ve eğitim alanlarında reform ve atılımlarla ülkeyi otoriter bir idare altında çağdaştırma çabası gündemdedi. 93 Harbi sonrasında devlet ne kadar zayıf olduğunun farkına varmıştı ve kendi zayıflığının üstesinden gelene kadar maceraya atılmaya niyeti yoktu.

İttihatçı kadronun, II. Abdülhamit'e karşı doğrudan bir isyan başlatarak Jön Türk devrimini tetiklemedeki temel faktör, İngiltere kralı ve Rus çarı arasında bir ittifaka işaret eden Reval görüşmeleriydi.¹⁷⁷ Cihan Harbi'ne giden yıllarda, İttihat ve Terakki liderlerinin tehdit algısı giderek yükseliyordu. Potansiyel olarak saldırgan büyük güçlerin yerini, bu kez uzlaşmış ve saldırgan büyük güçler alırken, İttihatçılar bir başka büyük gücün ittifak ağının içine dahil olma arayışı içerisindeydi. Devletin yeni yöneticileri konumundaki İttihatçılar, İmparatorluğun ayakta kalabilmesi için bir büyük güç ile dayanışmasının zorunlu olduğuna kanaatindeydi ve İtilaf kanadı böyle bir yakınlaşmayı reddedince, Almanya geriye kalan son ittifak seçeneğiydi. Bu uluslararası ortam, İttihatçıları dış politikada Alman yanlısı bir konuma itti.¹⁷⁸

Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinde devletin iç ve dış tehditlere karşı ayakta kalma stratejileri ve dış politikadaki arayışları, içerideki kimlik sorunları ile karmaşık bir biçimde birbirine bağlıydı. Yusuf Akçura'nın meşhur ifadesiyle "Üç Tarzı Siyaset" olarak bilinen çeşitli düşünce akımları, Osmanlı devletinde hakim siyasi kimliği, bir anlamda 'ideolojik merkezi' farklı unsurlar üzerinden teşkil etmeye çalışmıştır. İslamcı ideoloji Müslüman kimliğini

¹⁷⁶ Namık Sinan Turan, *İmparatorluk ve Diplomasi: Osmanlı Diplomasisinin İzinde*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, s. 429

¹⁷⁷ Michael A. Reynolds, *İmparatorlukların Çöküşü: Osmanlı-Rus Çatışması 1908-1918*, çev. Yücel Aşkoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 25.

¹⁷⁸ David Fromkin, *Barişa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı*, çev. Mehmet Harmancı, Epsilon Yayınevi, İstanbul 2008, s. 45.

devletin baskın ideolojisi haline getirmeyi amaçlarken, Osmanlılık tüm Osmanlı unsurlarını bir çatı altında, bir tür Osmanlı milliyetçiliği ile kurucu kimliğe dâhil etmeyi amaçlıyordu. Esasen tarih yazımında daha çok milliyetçilikle özdeşleştirilen İttihatçı düşünce çizgisinde de uzun süre Osmanlı düşünce ağırlığını sürdürmüştü. Ancak 1908 sonrasında giderek artan ve özellikle Balkan Harbi'nden sonra etkisi zirveye ulaşan Türkçü düşünce, iç politikada olduğu kadar, dış siyasette de belirleyici bir rol kazandı. Kısmen Rusya'nın Panslavist politikalarının etkisiyle gelişen ve ideolojik olarak da Rusya kökenli Türk aydınların kurucu rol oynadığı Pan-Türkçü düşünce¹⁷⁹, İttihatçıların devlet aygıtının kontrolünü ele geçirdiği dönemde, dış politika hedeflerinin belirlenmesinde önemli bir rol oynadı.¹⁸⁰ Cihan Harbi devam ederken, harbin yönetimi ve stratejik tercihlerde de Türk dünyasına kanat açışlar İttihatçı kadronun zihnini meşgul etmişti.¹⁸¹ 1918 yılında, başka cephelerde Osmanlı Ordusu'nun takviyeye ihtiyacı olduğu halde¹⁸², Osmanlı Devleti Kafkasya'ya hamle yapmış ve Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü Harekâtı başarıyla sonuçlanmıştı. Osmanlı Genelkurmayı değilse bile bu orduda görev yapan Türkçü subaylar, Hazar'ı da aşarak Türkistan'a geçeceklerine kısa bir dönem için inanmışlardı.¹⁸³ Osmanlı Devleti savaştan çekildikten ve Kafkas İslam Ordusu da Bakü'yü boşalttıktan sonra da, İttihatçı liderler Asya'nın farklı bölgelerinden siyasi bakımdan etkili olmaya devam etmişlerdir.

Öte yandan, Cihan Harbi sonrasındaki 1919-1923 dönemi, Türk milliyetçiliğinin kapsamının çok daha sınırlı bir biçimde çizildiği bir dönem olmuştur.¹⁸⁴ Bu dönemde milliyetçilik, soyut bir Turan fikri yerine, somut anlamda vatanın işgalden kurtarılması üzerine kurgulanmıştı. Savaştan sonraki dönemde de milliyetçilik rejimin kimliğinde merkezi bir role sahipti ve nitekim daha sonraki yıllarda temel ilkelerden biri olarak ifade edildi. Ancak Atatürk dönemi Türk milliyetçiliği, İttihatçı milliyetçiliğin aksine Turan vurgusu taşımıyordu. Nitekim bu dönemde Sovyetler ile geliştirilen iyi ilişkiler de böyle bir vurguya engeldi. Atatürk

¹⁷⁹ Bkz. Masami Arai, "Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

¹⁸⁰ Michael A. Reynolds, *İmparatorlukların Çöküşü: Osmanlı-Rus Çatışması 1908-1918*, çev. Yücel Aşıkoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 222-227.

¹⁸¹ Halil Kut, *Kutü'l-Amare Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları*, Haz. Erhan Çifci, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s. 165.

¹⁸² Sean Mcmeekin, *Osmanlı'da Son Fasıl: Savaş, Devrim ve Ortadoğu'nun Şekillenmesi 1908-1923*, çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016, s. 399.

¹⁸³ Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2015, s. 108.

¹⁸⁴ Eren Deniz (Tol) Göktürk, "1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

döneminde –Türk Tarih Tezi ile Türklüğün Orta Asya kökenleri ön plana çıkarılmış olmasına rağmen- Türk milliyetçiliği, ülke sınırları ile sınırlanmıştı. Devletin ve ulusun kimliğinin bu “yeniden kodlanması” durumu, dış politika hedefleri üzerinde de doğrudan belirleyici oldu. Genç Cumhuriyetin dış politika stratejisi, İttihatçı dönemin aksine ne yayılmacı, ne de irredantist eğilimler taşıyordu.

Milli Mücadele döneminde, İstanbul ve Ankara merkezli ikili devlet yapısı bir yana bırakılırsa, Ankara'nın savaş boyunca yürüttüğü dış politika, askeri etkinlik ile bütünleşen bir diplomatik başarı hikayesidir. Doğal olarak, askeri alanda bir başarısızlık söz konusu olsaydı, diplomatik çabaların Damat Ferit hükümetinin Paris Barış Konferansındaki taleplerinden daha fazla etkili olması söz konusu olmazdı. Ancak gerek ulusal stratejinin belirlenmesindeki dış politika seçimleri, gerekse diplomatik temaslarda aranan dengeler, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin zafere ulaşmasında ve askeri zaferi siyasi kazanımlara tahvil etmesinde etkili olmuştur. Öncelikle dış politikadaki seçimler, çok cepheli bir savaşı kademeli olarak tek cepheli bir savaşa dönüştürmüştü. Daha savaşın başlangıç sürecinde Mustafa Kemal Paşa'nın stratejisi, Sovyetler Birliği ile uzlaşarak, Doğu cephesini güvenceye almak ve buradaki askeri gücü Batı cephesine kaydırabilmektir. Sovyetlerin de iç savaş koşullarında içinde bulunduğu ablukayı aşabilmek için Güney kanadını güvenceye almak istediğini bilen Türk liderler, zamana yayılan ve kuşkusuz Kafkaslardaki başarılı askerî harekâtın neticesiyle elde edilebilen bir dizi diplomatik sonuca ulaştılar. Hem Sovyetlerle, hem de Sovyetleşen Kafkas Cumhuriyetleriyle yapılan antlaşmalar, Ankara hükümetinin Batı cephesine daha fazla odaklanabilmesini sağladı. Batı ve Güney cephelerinde de, İtalya ve Fransa'ya karşı yürütülen hassas diplomasi, İtilaf devletleri cephesinin aşamalı olarak bölünmesini sağladı. Askeri başarılar ve diplomatik temaslar arasında, zaman zaman sonuçsuz girişimler de barındıran bu hassas manevralar, Ankara'nın sonunda nihai zafere ulaşmasında büyük rol oynadı. Dahası, Büyük Taarruz ile Anadolu'daki Yunan işgali sona erdirildikten sonra, Çanak Krizi olarak bilinen olayda İngiliz güçleri ile doğrudan çatışmanın önlenmesi ve sürecin askeri-diplomatik görüşmelerle sonuçlanması, itidalli stratejik yaklaşımın bir sonucuydu. Genel anlamda, Milli Mücadele dönemi Türk dış politikası, gerek Batı güçlerini Sovyet desteğiyle dengelemek anlamında, gerekse Batı devletler arasındaki güç dengelerine etkili biçimde oynamak anlamında zaferin kazanılmasında büyük role sahipti. Geniş anlamda Milli Mücadele ve Lozan sürecinde Türk ulusal stratejisinin belirlenmesindeki en önemli nokta, gerçekleştirilebilir hedeflere

odaklanılmasıydı.¹⁸⁵ Kemalist liderliği dış politika bakımından seleflerinden ayıran temel fark, kendi imkân ve kabiliyetleri ile muhataplarının imkân ve kabiliyetlerini doğru şekilde değerlendirerek, gerçekçi bir dış politika çizgisini korumuş olmasıydı.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk dış politikası, yukarıda belirtildiği gibi, revizyonist ya da irredantist eğilimler taşıyordu. Türkiye, Lozan'da çözümsüz kalmış ya da Türk tarafının isteklerinin aleyhine sonuçlanmış meselelerde, uygun konjonktürde hamleler yapmış ya da Musul meselesinde olduğu gibi sonuçsuz da kalabilen diplomatik çabalar göstermiştir. Ancak özellikle komşularla kurulan ilişkilerde işbirliği ve karşılıklı güven tesis etmek temel dış politika düsturu olmuştu. Özellikle 1930'lu yıllarda, Türkiye komşu bölgelerinde, bölgesel ittifakların kurulması ve bu ittifaklar yoluyla bölgesel güvenliğin sağlanması, sınır sorunlarının çözülmesi, karşılıklı güven çerçevesinde askeri harcamaların kontrol altına alınması ve büyük güçlerin müdahalelerine karşı bölgesel işbirliği geliştirilmesi gibi konularda öncü bir dış politika aktörü olmuştur.

Bu dış politika çizgisi, Sovyetlerle kurulan ilişkilerde gözlemlenebilir. Osmanlı İmparatorluğu ve Çarlık Rusyası, dönem dönem diplomatik yakınlaşmalar olsa da, 19. Yüzyıl boyunca birçok savaşta karşı karşıya gelmiş geleneksel düşmanlardı. Ancak daha Milli Mücadele döneminde, Ankara ve Moskova merkezli yeni rejimler, birbirlerini düşman olarak değil, tam tersine emperyalist Batılı güçlere karşı doğal müttefik olarak yorumlamışlardır. Gerek tarihsel düşmanlık algısı, gerekse ideolojik önyargılar iki rejim arasında doğal güvensizlikler yaratmaktaydı. Dahası, Karadeniz, Boğazlar, Kafkasya gibi konularda bölgesel anlaşmazlıklar her zaman söz konusu olabiliyordu. Ancak yine de iki rejim Milli Mücadele döneminde geliştirdikleri işbirliğini savaş sonrası döneme taşıyabilmişlerdir. Özellikle Batı ülkelerinin savaş sonrası dönemde her iki devleti de “dışlanmış” bir konuma itmesi, Avrupa'nın periferisindeki iki rejimin birbirleriyle yakınlaşmalarını hızlandırmış, önce diplomatik, sonra ekonomik işbirliğini ön plana çıkarmıştır. Karadeniz ticaretinin canlanması her iki devletin de kalkınıp savaş yaralarını sarmasında rol oynarken, 1930'lu yıllarda Türkiye'nin devletçi ekonomiyi benimsemiş döneminde Sovyetlerin devletçi ekonomi birikiminden de faydalanılmıştır. Bu dönemde Türk-Sovyet yakınlaşması, Kafkasya'nın istikrar kazanmasını

¹⁸⁵ William Hale, *Turkish Foreign Policy Since 1774*, Third Edition, Routledge Taylor & Francis Group, London and New York, 2013, s. 53.

sağlamakla kalmamış, geleneksel rakip olan iki devletin yerini dost iki rejimin almasıyla askeri yardım ilişkilerine varan bir ittifak ortaya çıkmıştır.¹⁸⁶

Türkiye Sovyetlerle geliştirdiği işbirliğini, önce diğer komşularıyla, sonra da bölgesel paktlar düzeyinde inşa etme çabasında olmuştur. Bu anlamda öne çıkan bir bölgesel işbirliği örneği, 1934 yılında imzalanan Balkan Pakti'dir. Lozan sonrası dönemde, Türkiye ve Yunanistan başta muhacir sorunu olmak üzere bir dizi sorunu çözmekte zorlanırken, 1930 sonrasında iki ülke ilişkilerinde yakınlaşma ve işbirliği gözlenmiştir. Türk - Yunan ilişkilerindeki yakınlaşma, daha sonrasında 4 devletin dahil olduğu bir bölgesel paktın da temelini hazırlamıştır. Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında imzalanan Balkan Pakti, dört devletin Balkanlarda kolektif güvenliği kurma çabasını yansıtmaktadır. Balkan Pakti esasen -anlaşmada doğal olarak adı geçmese de- revizyonist bir Balkan devleti olan Bulgaristan'a karşı imzalanmıştır. Ancak Türkiye'nin diplomatik çabaları paktın dışarıdan gelebilecek bir büyük devlet müdahalesine karşı da işletilecek şekilde genişletilmesi yönünde olmuştur. Böyle bir çaba, o dönemde Balkanlar'da ve genel olarak Akdeniz çevresinde yayılcı emelleri olan Mussolini İtalya'sına karşı bir bölgesel güvenlik inşa etme amacı taşımaktaydı. Zira Mussolini İtalya'sı, 1929 Büyük Buhranı sonrası görece sakin ve barışçı görünen uluslararası ortamda, Japonya'nın Mançurya'ya saldırısından sonra Habeşistan'ın işgaliyle ikinci gediği açmış, emperyalist-sömürgeci işgal ve müdahalelerin hala mümkün olduğunu, geçici bir iyimserlik içinde bulunan uluslararası kamuoyuna hatırlatmıştı. Mussolini, İtalya'nın Balkanlar ve Akdeniz havzasındaki emellerini gizlemiyordu ve Habeşistan örneği, tehdidin son derece yakın olabileceğini gösteriyordu. Bu tehditkar uluslararası ortamda Türkiye, Balkanların güvenliğini, yalnızca bir Balkan devletine karşı değil, dışarıdan gelebilecek bir tehdiye karşı da bölgesel işbirliğinde bulmuş, ancak bu bakımdan Balkan Pakti'nden istediği sonucu alamamıştır.¹⁸⁷ Yine de Balkan Pakti, Türkiye'nin bölgesel düzeyde oyun kurucu olabildiğini, güvenliğini sağlama konusunda askeri yöntemler kadar, diplomatik işbirliğinden de faydalanabildiğini ortaya koyan önemli bir tarihsel örnek oluşturmaktadır.

Türkiye'nin geleneksel rakibi olan bir komşusuyla sorunlarını çözmesinin bölgesel bir işbirliği ve istikrar kaynağına dönüşmesi örneği, Atatürk döneminde Türk-İran ilişkileri örneğinde de tekrarlanmıştır. Rusya ve Yunanistan örneklerinde olduğu gibi, Osmanlı-İran

¹⁸⁶ Adil Ayaz, "İki Dünya Savaşı Arasında Türk-Sovyet İlişkileri", *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, Cumhuriyetin Yüzüncü Yılı Özel Sayısı, (Aralık 2023), s. 22. Ekonomik ilişkiler için bkz. Erdal Bilgiç, *Erken Cumhuriyet Döneminde Türk - Sovyet Ekonomik İlişkileri*, Efil Yayınevi, Ankara 2021.

¹⁸⁷ Esra S. Değerli, "Türkiye'nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çalışmaları: Balkan Pakti", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), s. 128

rekabetinin geçmişi, İran ile de karşılıklı güvensizlik ve tehdit algısı yaratarak iki ülkenin iyi ilişkiler ve işbirliği teşkil etmesini zorlaştıran tarihsel sebepti. Ancak 1920’li yıllarda yaşanan kimi sınır sorunlarının çözülmesiyle beraber, 1930’lu yıllarda iki ülke son derece olumlu bir ilişki geliştirmiştir. Sınır sorunu, Ağrı İsyanı döneminde iki ülke arasındaki gerilimin zirveye ulaşmasıyla sonuçlanmıştır. Türk kuvvetleri Ağrı isyanına katılan isyancıları takip ederken, isyancıların İran sınırını geçerek Küçük Ağrı’nın İran tarafında kalan bölgesine sığınması, Türk kuvvetlerinin takip harekâtını sonucuna ulaştıramaması ve isyanı kalıcı olarak sonlandıramamasına sebep olmaktaydı. Türkiye bu süreçte sorunu, Küçük Ağrı’nın İran tarafında kalan bölgesine ilhak ederek, karşılığında Kotur ve Bazirgan civarında iki toprak parçasını İran’a vererek çözmüştür. İran devleti başlangıçta toprak değişimine direndiyse de, Türkiye’nin bir tür zorlayıcı diplomasi icra etmesiyle sorun Türkiye’nin talep ettiği biçimde çözülmüştür. Buradan sonra, iki ülke arasındaki ilişkilerin çok daha iyi seyrettiği görülmektedir. Atatürk ve Rıza Şah arasındaki kişisel dostluk, sınır güvenliğinin sağlanmasında işbirliği ihtiyacı, iki devletin iç rejimlerini konsolidasyonda benzer problemler yaşamaları, işbirliğini güçlendiren unsurlardır.¹⁸⁸ Kuşku yok ki Rıza Şah, kişisel olarak Atatürk’ü örnek alıyordu: İran’ı modernleştirme hedefleri, Cumhuriyet ilan edilmemiş olsa da, Türk devrimini model alan bir planda geliştirilmeye çalışılıyordu. Böylece diplomatik işbirliği ihtiyacı kadar, modernleşme süreçlerinin paralellikleri de, iki ülkenin bu dönemde yakınlaşmasına temel oluşturmuştur.

İran ile geliştirilen işbirliği, tıpkı Yunanistan-Balkan örneğinde olduğu gibi, zamanla bölgesel bir işbirliğinin kapısını aralamıştır. Türkiye, İran ve Irak’ın, ayrıca İran ve Afganistan’ın kimi sorunlarının çözülmesinde öncü bir rol üstlenmiştir. Bu dönemde Türkiye’nin Irak ve Afganistan ile de, kimi modernleşme ve kalkınma çabalarında işbirliği içinde olduğu görülmektedir. Böylece 1930’lu yılların ikinci yarısında, bir başka bölgesel işbirliği olanağı ortaya çıkmıştır. 1937 yılında imzalanan Sadabat Paktı, Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında imzalanan bir işbirliği antlaşmasıdır. Anlaşma doğrudan dışarıdan bir tehdide karşı imzalanmış bir ittifak değildi. Ancak yine de bu devletler arasında sınır sorunlarını çözmek, sınır güvenliğini sağlamak, bölgeye istikrar kazandırmak ve kalkınma çabalarında yardımlaşmak bakımında önemli bir adımdı. Türk Sovyet işbirliğinin Kafkasya ve Karadeniz’e, Balkan Paktı’nın Balkanlara istikrar kazandırması gibi, Sadabat Paktı da Ortadoğu’da bölgesel bir uyum ve işbirliğinin ortaya çıkmasını sağlayabilecek bir anlaşmaydı. Bu anlaşma ve

¹⁸⁸ Bülent Şener, “Ağrı İsyanı (1926-1930) ve Türkiye-İran Krizi (1930):Türk Dış Politikası Tarihinde Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması”, *History Studies*, 4(4), 2012, s. 411.

Türkiye'nin süreçteki öncü rolü, bir kez daha Atatürk Türkiye'sinin dış politikada oyun kurucu olabildiğini, kolektif güvenlik ve barışın tesis edilmesine yapıcı bir biçimde katkı sunabildiğini göstermektedir. Büyük dünya devletlerinin “kolektif güvenlik” sıkça konuşup, sıkça başarısız olduğu bir dönemde, Türkiye, komşuları ve diğer bölgedaş devletlerle bölge güvenliğin kurulmasında son derece başarılı bir dış politika ortaya koymuştur.¹⁸⁹

Atatürk dönemi Türk dış politikasının barışçı bir zeminde elde ettiği başarılarından belki en büyüğü Montreux Boğazlar sözleşmesinin 1936 yılında imzalanmasıdır. Lozan'da imzalanan Boğazlar rejimi, bilindiği gibi, Türkiye'nin egemenlik haklarından tam olarak faydalanamadığı bir rejimdi: Boğazlar silahlandırılmadığı gibi, geçiş izinleri de uluslararası bir komisyon tarafından belirleniyordu. 1930'larda, Japonya, İtalya, Almanya gibi revizyonist ve saldırgan aktörlerin uluslararası ortamdaki tehdit algılarını yükseltmesi sürecinde, Türkiye Lozan'da belirlenen boğazlar rejimini tekrar tartışmaya açmıştır. Lozan'da üzerinde uzlaşılan rejimin, dönemin kolektif güvenlik kabullerinin etkisi ile Türkiye tarafından kabul edildiği, ancak koşulların değiştiiği, Türkiye'nin de kendi güvenliğini sağlamak için Boğazlar rejimini değiştirme talebinde olduğu muhataplara bildirilmiştir. Bu sayede, 1936'da imzalanan Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile, Türkiye Boğazlar üzerinde egemenliğini yeniden tesis edebilmiştir. Kuşkusuz, Türk diplomasisinin en büyük başarılarından biri olan Montreux, dönemin uluslararası konjonktürünün çok iyi değerlendirilmesi sayesinde elde edilmişti. Akdeniz'de İtalya'nın saldırganlığının arttığı bir dönemde, Türkiye İngiltere ve Fransa'yı ikna etmek için şartların uygun olduğunu doğru olarak saptamıştır. Özellikle İngiltere, İtalya'ya karşı Akdeniz'de bir dengeleme unsuru olarak Türkiye'yi kendi kampında görmeyi tercih edecek bir durumdaydı. Batı güçlerine karşı Sovyetlerle işbirliğini başarıyla bir denge ögesi olarak kullanabilen Türkiye, 1930'ların büyüyen tehdit ortamını da kendi lehine bir düzenleme için kullanmakta başarılı olmuştur.¹⁹⁰ Montreux Boğazlar Sözleşmesi, Karadeniz'de güvenliği sağlamada bugüne kadar etkili olmuş büyük bir diplomatik kazanım kabul edilmelidir.

1930'ların dünyası, İkinci Dünya Savaşı ile sonuçlanacak gerilimin adım adım tırmandığı, özellikle 1930'ların ikinci yarısında artık yeni bir büyük savaşın beklendiği bir dünyaydı. İtalya, Almanya, Japonya gibi revizyonist aktörlerin saldırgan politikalarına karşı, İngiltere ve Fransa gibi aktörler statükocu bir dış politikayı temsil ediyorlardı. Türkiye bir taraftan bu dönem boyunca, tıpkı İkinci Dünya Savaşı döneminde yapacağı gibi denge politikası

¹⁸⁹ Kahraman Gürbüz, “Atatürk Döneminde Sadabat Paktı Çerçevesinde Türkiye'nin Ortadoğu Ülkeleri İle İlişkileri”, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)*, 9/1, (2023), s. 331.

¹⁹⁰ Hüseyin Tosun, “Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Boğazlar Sorununda Son Aşama”. *Atatürk Yolu Dergisi* 4/13 (Mart 1994) s. 23.

geliştirmiş ve büyük güçlerden hiçbirini doğrudan karşısına almama stratejisi izlemiştir. Ancak diğer yandan Türkiye, esasen İngiltere-Fransa hattına daha yakındı ve rejimin karakteri itibariyle statükonun ve barışın korunmasından yana bir duruşa sahipti. Bu kapsamda, İtalya ve Almanya ile ilişkiler ve özellikle de ticaret devam etse de, Türkiye'nin dış politika vizyonu, revizyonist aktörlerinin saldırganlıklarının dengelenmesi düşüncesine yakındı. Bu anlamda, İkinci Dünya Savaşı'nın patladığı 1939 yılına, yani Atatürk'ün ölümünden hemen sonraki yıla bakıldığında, Türkiye'nin stratejik amacının, İngiltere-Fransa hattı ile Sovyetler Birliği'ni aynı çizgiye getirmek olduğu görülmektedir. Bu anlamda Türkiye, 1930'lar boyunca bölgesel düzeyde kazandığı deneyimi ve bölgesel stratejisini, büyük devletler düzeyinde de uygulamak istemiştir. Barışın korunması için, statükocu bir işbirliği inşa etmeye dayanan bu strateji, bu dönemde İngiltere ve Fransa'nın önceliklerinin farklı olması ve yatıştırma politikasının hala devam etmesi nedeniyle uygulanamamıştır. Ancak yine de Türkiye'nin önce Akdeniz'de statüko ve barışın korunması amacıyla bir köprü kurucu rolü üstlendiği, sonra da Batı demokrasileri ve Sovyetler Birliği arasında benzer bir arabulucu rolü üstlenmeye hazır olduğu görülmüştür.¹⁹¹ Böylece Atatürk dönemi ya da iki savaş arası dönemde Türk dış politikasının, barışçı, kolektif güvenlik ve işbirliğine merkezi önem atfeden bir dış politika olduğu anlaşılmalıdır. Montreux ve Hatay örneklerinin gösterdiği gibi, Türkiye de kendi şartlarında değişiklik arayışlarına girmiş, ancak bunu İtalya ve Almanya gibi revizyonist aktörlerin aksine, silah gücüyle değil, uygun konjonktürden faydalanarak diplomatik yöntemlerle gerçekleştirmiştir. Bu anlamda Atatürk Türkiye'si ile özdeşleşen “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” sözleri, yalnızca bir temenni değil, aktif bir dış politika doktrini olarak anlaşılmalıdır. Barışın ve uluslararası işbirliğinin inşa edilmesinde ise Türkiye, pasif bir rolde değil, çoğu zaman oyun kurucu bir orta büyüklükte devlet ve bölgesel güç konumunda olmuştur.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılı, büyük ve karmaşık bir tehdit ortamında, kimliği üzerinde bir türlü bir uzlaşma sağlanamayan bir devletin içeride ve dışarıda denge arayışlarına sahne olmuştu. İmparatorluğun kimliğini ve rejimini değiştirme ihtirasıyla hareket eden Jön Türkler ise, iktidarı elde ettiklerinde, tehditlerin düşünülenden de büyük ve düşünülenden de yakın olduğunu açıkça gördüler. İttihatçı dış politika, bugün bir ölçüde yükselişte olan İttihatçı

¹⁹¹ Dilek Barlas, Serhat Güvenç, *Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939), Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Devlet Gücünün Sınırları*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 253. Ayrıca: William Hale, *Turkish Foreign Policy Since 1774*, Third Edition, Routledge Taylor & Francis Group, London and New York, 2013, s. 55.

hayranlığı görmeyi zorlaştırsa da, büyük ölçüde tehditlerin büyüklüğünün tetiklediği bir panik havası içinde şekillenmişti. İhtirasların ve tasarıların büyüklüğü, kabiliyetlerin artmasından değil, mevcut durumun çözümsüzlüklerinden kaynaklanıyordu. Sonuçta gerçekleşen Turan düşleri değil, İmparatorluğun yıkımı oldu.

Birçok yönden İttihatçı ideoloji ile devamlılık içermekle beraber, Atatürk'ün kurucu liderliğini üstlendiği Cumhuriyet, güç ve imkânlarını ve dış koşulları çok daha dengeli şekilde kavrayan, çok daha öngörülü bir dış politika stratejisi geliştirmiştir. Cumhuriyet Türkiye'si, revizyonist ya da irredantist düşlere kapılmadığı gibi, ulusal hedeflere ulaşılmasında uluslararası güç dengelerini son derece doğru kullanan bir dış politika icra etmiştir. Bu anlamda, İttihatçı haleflerinin olumsuz yanlarını törpülemeyi başardığı söylenebilir. Cumhuriyet, kimlik sorunları arasında bocalayan Osmanlı Türklerinin vardığı nihai sentez olduğu gibi, dünyadaki yerini belirlemeye çalışan ulusun dünya ile ilişkilerinin de olgunluk çağını temsil eden bir dış politika başarısına sahne olmuştur.

Kaynakça

ARAI, Masami “Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 1, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 200., “180-196”

AYAZ Adil, “İki Dünya Savaşı Arasında Türk-Sovyet İlişkileri”, *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, (Aralık 2023), Cumhuriyetin Yüzüncü Yılı Özel Sayısı, 1-34.

BARLAS Dilek, GÜVENÇ Serhat, *Türkiye’nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939), Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Devlet Gücünün Sınırları*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.

BİLGİÇ, Erdal, *Erken Cumhuriyet Döneminde Türk - Sovyet Ekonomik İlişkileri*, Efil Yayınevi, Ankara 2021.

DEĞERLİ, Esra S. “Türkiye’nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çalışmaları: Balkan Paktı”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), s. 115-134.

FROMKİN, David, *Barışa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı*, çev. Mehmet Harmancı, Epsilon Yayınevi, İstanbul 2008.

GÖKTÜRK, Eren Deniz (Tol), “1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, “103-117”

GÜRBÜZ, Kahraman “Atatürk Döneminde Sadabat Paktı Çerçevesinde Türkiye’nin Ortadoğu Ülkeleri İle İlişkileri”, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)*, 9/1, (2023), s. 330-349.

HALE, William, *Turkish Foreign Policy Since 1774*, Third Edition, Routledge Taylor & Francis Group, London and New York, 2013.

KUT Halil, *Kütü'l-Amare Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları*, Haz. Erhan Çıfci, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.

MCMEEKİN Sean, *Osmanlı'da Son Fası: Savaş, Devrim ve Ortadoğu'nun Şekillenışı 1908-1923*, çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.

REYNOLDS Michael A., *İmparatorlukların Çöküşü: Osmanlı-Rus Çatışması 1908-1918*, çev. Yücel Aşıkoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

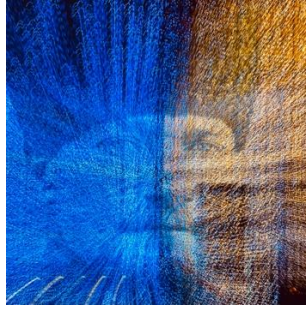
ŞENER, Bülent “Ağrı İsyanı (1926-1930) ve Türkiye-İran Krizi (1930): Türk Dış Politikası Tarihinde Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması”, *History Studies*, 4(4), 2012, s. 385-413.

TOSUN, Hüseyin, “Montrö Boğazlar Sözleşmesi Boğazlar Sorununda Son Aşama”. *Atatürk Yolu Dergisi* 4/13 (Mart 1994), s. 87-112.

CUMHURİYET'İN 100. YILI ve TÜRK FOTOĞRAFINDA KADINLAR

Sefa ÇELİKSAP¹⁹²

Fotoğraf ile tanıştırdığım CERN bilim merkezine kadar devam eden deneysel fotoğraf serüvenimde Sayın Prof. Güler Ertan'a ve bu yolda ilerlemem için zaman ayırıp kaynak desteklerini, bilgi birikimini esirgemeyen, Duayen Sayın Gültekin Çizgen'e.

Fotoğraf: Sefa Çeliksap

GİRİŞ

Müfide Kadri Hanım, ilk Türk kadın ressam olarak görsel tarihimizde karşımıza çıkarken, Osmanlı İmparatorluğu'nun bilinen ilk profesyonel Müslüman kadın resim öğretmeni olma özelliğini de taşır. Diğer akla gelen sanatçımız Mihri Müşvik Hanım özellikle portreleriyle tanınan ve çağdaş resim çalışmalarını başlatan önemli bir Türk kadın sanatçıdır. Resim sanatından devam ettiğimizde; ilk adı Ahmet Ali olan Şeker Ahmet Paşa asker kökenli olmasına karşın aldığı anatomi ve perspektif dersleri ile resim yeteneğini geliştirmiş ve ısrarlı çalışmaları ile onu Osmanlı döneminde yaptığı

¹⁹² Prof. İstanbul Aydın Üniversitesi, İletişim Fakültesi Radyo Televizyon Sinema Bölümü.
sefaceliksap@aydin.edu.tr ORCID ID:0000-0003-1171-209.

tablolardan tanırız. Sanayi-i Nefise Mektebi kurulması için kendisi büyük çaba gösterir. Aynı dönemde Osman Hamdi Bey ile birlikte resim ve heykel sanatına geç kalmış bir toplum karşısında inatla, cesaretle, özverili çalışmalar gerçekleştirerek sanat alanında Cumhuriyet dönemi için önemli kapıların açılmasını sağlamış, yeni nesil sanatçılara yol açmışlardır.

Cumhuriyet ve sonrası gerçekleştirilen sosyolojik ve kültürel devrimlerin yarattığı sonuçlarının yaşandığı ilk yıllarında devlet destekli resim sanatının batılılaşma stratejisi kararı alınmıştır. Bu amaçla hızlı ve çerçevesi belirlenmiş bir eksende eksiklerin kapatılması sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak Rönesans gibi toplumsal, kültürel ve inanç alanında bir devrim yaşamadığımız için birçok konuda sorunlar hala devam etmektedir. Yine de özellikle sanat alanında bitmeyen bir biçem arayışı günümüze kadar gelmiş durumdadır. Bu arayış furyası ve güncel sanatlar rüzgârı önünde bugün de heyecanla öne çıkan fotoğraf, ilginç ve şaşırtıcı biçimde modern anlamda Türk görüntü kültürü oluşturma üzerine sıkı bir biçimde çalışılmaktadır. İmgesel görüntü anlamında geliştirilememiş ve köklü bir geçmişe sahip olmasak da bu eksik sonucu fotoğraf sanatçıları avantaja çevirmeyi başardığı gerçeğini kabul edebiliriz. Bu nedendir ki aklı başında bir fotoğraf sanatçısının resim sanatını mihenk taşı yapması normaldir.

Asya kök kültürün devamı sonrasındaki yüzyıllarda da mistik, hatta ruh, tin, öz, sün, nefes, can olarak tanımlanan animistik biçimde yoğun ve duygusal ilişkilerini görüntüler aracılığı ile kurmuş olan bir toplumuz. Batı ile entegre olmaya çalışırken; sanatçıların fotoğrafçı, fotoğrafçıların sanatçı, gibi davranabildiği, farklı ironik bir bileşkede yeni özgün bir dil geliştirdiğimizi düşünüyorum. Bu aslında disiplinler arası bir ilişkinin sinema dışında kullanımına güzel bir örnektir.

Sanata ve sanatçıya büyük önem veren ulu önder Mustafa Kemal ATATÜRK (13 Şubat 1923 İzmir Sanat Okulu ziyareti) ressamlarla yaptığı bir sohbette, sanatçının tarifini yaparken asker kimliğinden hareketle örnekler vermesinin ardından “*sanatkâr toplumda uzun çalışma ve çabalardan sonra Alında Işığı İlk Hisseden insandır*” diyerek tanımlamıştır. Bu betimleme doğrultusunda fotoğraf ve onunla ister sanat olsun isterse belgesel ya da haber, bağını kuran kişiler için de *alında ışığı hissedener* demek doğru olacaktır.

Işık ve gölgenin denetiminde kendisini ve içinde yaşadığı kentini, insanını, toplumunu anlamaya, eleştirmeye çalışan flanör konumunda ki bir fotoğraf sanatçısı

samimi, dürüst, etik değerlere bağlı kaldığı ölçüde özgündür. Bağlamında fotoğraf gündelik hayat içinde politik, psikolojik, estetik, düşünsel, sanatsal yorumlamanın dışında, kuru gözlemler yapmak için kullanmayan bir yapıya da sahiptir. Türk fotoğraf sanatçılarının bu nedenle fonografik dil dediğimiz özgün görsel anlatım biçimini biçim ile birleştirmeyi başardığı kanısındayım. Fotoğraf gerçekte olabildiğince kişisel bir eylem gerçekleştirmektir aslında.

Bizden önce zorluklar altında kendini yetiştiren ustaların ve onların öğretileri doğrultusunda kendini geliştirmeye devam eden yeni nesil basın, belgesel, tanıtım alanındaki fotoğrafçılarımızın, fotoğraf sanatçılarımızın, akademisyenlerimizin çabaları, yetenekleri tartışma götürmez.

Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK.

Fotoğraf 1: Esat Nedim TENGİZMAN

100. Yılda Türk Fotoğrafına Kısa Bir Yolculuk

Yapay bellek makinası olarak da adlandırabileceğimiz fotoğraf kamerası gerçekliği deneyimleme yönteminin başlıca aracıdır. Bir açıdan manzaranın, insanın, portrenin fırça sürülmeden elde edilebileceğini de kanıtlamaktadır. Sadece insanla ilgisi

yoktur. Sosyal olaylar, bilimsel gelişmeler, politika gibi hayatımızın her alanında yer alır. Doğumlar, ölümler, mutlu-mutsuz olaylar hep onunla geçmişe saklanır.

Savaşların, doğal afetlerin oluşturduğu kayıpların, politik olayların birey ve toplum üzerindeki olumsuz etkisi ıstırap verici bir artış göstermektedir. Gelişmiş ülkeler bir taraftan açlık, göç, doğa katliamı gibi insani değerler karşısında duyarlılığın yitirilmesine devam ederken, iletişim çağının hızlı gelişimi; bilginin faydalı anlamda yayılmasının ötesinde bir sanat ve bilim dünyasını karşımıza çıkartmaktadır. Nerdeyse tüm bu oluşumlarda fotoğraf her zaman güvenilir ama bazen korkutucu bir şahit, kanıttır.

Bilginin ve buluşların bireylere ulaşmasında kitle iletişim araçları olan radyo, televizyon ve sinemanın tartışmasız rolü büyüktür. Televizyonu sinemadan ayran en önemli özellik görüntü cihazlarının neredeyse tüm topluma açık alanlarda ve günümüzde cep telefonlarında yaygın biçimde bireyle ilişki kurmasıdır. Yeni nesil kültür endüstrisinin yaratmış olduğu sanal dünyalara ek canlı yayın yapma özelliği ile olayları anında görüntüleyip, yorumlamaya dahi fırsat bırakmadan iletme özelliğine sahip teknolojilerin esiri olmaktayız. Sinema ise kendi içinde evrilmeye devam ederek özgün, estetik sanat anlayışını ara yüzler ile daha farklı biçimde devreye sokarak kendine yeni bir görüntü dili oluşturmaktadır.

Sezgi ile birlikte sanatçının öznel dünyasından çıkan ve nesnel bir dünyada keşfin, araştırmanın farklı bir gerçeklik içinde özgün diliyle kendini teknoloji aracılığı ile ifadenin adıdır fotoğraf. Teknoloji ile birlikte onu üreten kişiliklerin edindikleri deneyimin derinliği ve zenginliğini her zaman izleyicinin bilgi ve algı düzeyi ile doğrudan ilişkilendirilmesinde fotoğraf önemli bir keşiftir. Onun özgün dilini anlamak, uygulamak için sanatın farklı disiplinlerini de iyi bilmek, kavramak yeterli değildir. Sanat bağlamında fotoğraf adına ortaya konan yapıtların derecelendirmelerinde bu disiplinler arası teoriler, ister sanat isterse belge ya da bilimsel nitelikli görsel sonuçlar olsun, anlamak ve analiz etmek için bir araç olarak kullanılmaktadır. Fotoğraf çalışmalarında geleneksel bilişsel bilgi, bu alanı eski olarak tanımlayabileceğimiz teorilerin egemenliğinin dışına çıkarmıştır. Karanlık kutunun ucuna konumlandırılan mercek dizilimi ile bilimin birleşimine sanatçının düşüncesi eklenerek üretilen görüntünün akılda bıraktığı izlenim, fotoğrafın özüyle ilgili daha ayrıntılı tanımıdır. İçerik üretimi anlamında burada temsil, hayal gücü ve yorum olarak üç temel faktörden oluşabileceğini söylemek

doğru olacaktır. Bu bağlam çizgisinde fotoğraf aracılığıyla oluşturulan göstergeler bir çeşit toplumsal dizgelerdir. İnsanlar; fotoğrafın türevleri aracılığıyla üretilmiş görsellere yüklenmiş kodlarla birey ile birey, birey ile toplum ve kendi iç dünyası arasında da iletişim sağlar.

Yunanca: φῶς (fos), φῶτος (fotos)), ışık (gök cisimlerinin), aydınlık ve γράφειν (grafein), çizmek anlamına gelse de; Fransa'da evinin (Saône et Loire Bourgogne) penceresinden gün ışığında sekiz saat süren pozlama ile karşı çatıyı çekmeyi başararak Joseph Nicéphore Niepce (1826-1827) ilk fotoğrafı çeken kişidir. Zaman içinde bu başlangıç insanoğlunu ulaşması mümkün olmayan uzaklıklara, görülmesi mümkün olmayan mikro dünyaların keşfine, uzayın derinliklerine kadar ulaşmayı sağlamıştır. Analog uygulamaların temelindeki kimyadan dijital-01101 kodların serüvene geçişteki teknik ilerlemenin yanında, estetiğin yakalanmasında dinamik durağanlığın hareket ile buluşması olan sinemanın doğumu fotoğrafın keşfi ile sağlanmıştır. Görüntü üretiminde televizyon ve sonrası ortaya çıkan sayısal ve yapay zekâ alanında ilerlemelerin temeli de fotoğraftır.

“Toplumsal statü ya da kendi görüntüsü/temsili izlemekten duyduğu haz nedeniyle görünür olmak başta kral, imparatorların, padişahların ve dönemin soylularının, ardından tüccar, sanayici iş adamları, ailelerinin isteği idi; ressam bunu Rönesans'tan başlayarak ustalıkla kavramış, bir bakıma saray ressamlığı, baş ressamlığı vb. gibi ünvanlar böylece doğmuş, portre ressamlığı önemli hale gelmiştir.” (Çeliksap.)

Teknoloji aracılığı ile görüntü oluşturma anlamına gelen fotoğraf aslında daha büyük bir özgürlüğün doğumuna da neden olmuştur. Onun keşfine kadar bir belge niteliği taşıyan resim sanatı özgürleştirmiştir. *“Resim sanatı, Rönesans döneminden on dokuzuncu yüzyıl sonuna, Manet'ye dek doğanın taklidinden uzaklaşmaya çalışırken, endüstri devrimiyle birlikte ortaya çıkan fotoğraf, doğayı en iyi yansıtan sanat anlayışının kendisine geçmesini sağlamıştır.”* (Çeliksap). Başlangıcında dönemin ressamlarının, sanatçıların tepkisiyle karşılaşmış olsa da fotoğraf; kendine ait estetik anlayışı, dili yine ona karşı çıkan sanatçıların, yarattıkları akımların birikimlerinden faydalanmak suretiyle görsel disiplini oluşturmuştur.

Aslında ressam düşünde oluşturduğunu tuvale imge olarak aktarmadan önce kompozisyon ve uygulayacağı tekniği beyninde canlandırmış ve bitirmiştir. John Berger her imgede bir görme biçimi yarattığını ve imgenin yeniden yaratılmış ya da yeniden

üretilmiş bir görüntü olduğunu söyler Aynı davranış ve yöntem bir fotoğraf sanatçısı için de bir bilgi birikimi, eylem ve süreç niteliği taşımaktadır. Ancak fotoğrafın hızlı biçimde sonuçlanması ve mesaj iletme özelliği hedef kitleyi kısa sürede harekete geçirmesine neden olur. Fotoğraflar işlevsel ürünlerdir.

Anadolu toprakları; Avrupa ve Asya arasında kalan konumu nedeniyle tarih boyunca birçok uygarlığın temelini atılmasına ve sentezine kucak aşmıştır. Göbekli Tepe görselliğin taşlar üzerine kabartma, kazıma gibi tekniklerle uygulanmış en eski örnekleri olarak ülkemiz sınırları içinde karşımıza çıkar. Binlerce yıl sonra Anadolu topraklarında yaşam bulan Selçuklu Türk kültürüne, toplumuna İslamiyet'in hâkim olması ve Osmanlı Devleti kurulduktan sonra da yaşam biçimi olarak kabul edilmesi önemlidir. Bilim ve sanata her ne kadar önem vermiş bir dönem olsa da resim sanatı inançların ve mezheplerin baskısı altında batılı anlamda derinliğe sahip bir anlayışı yakalayamamıştır. Bu alanda hiçbir gelişim göstermemiş, tersine mimari başta olmakla birlikte minyatür, ebru, kaligrafi, kitap ciltleme, oyma, süsleme gibi zanaat sayılan dekoratif sanat dalları içinde kendine yol bulmuştur.

18.yüzyıldan itibaren Avrupa ile farklı alanlarda, birçok konuda yakın ilişkiler içine giren Osmanlı Devleti, Batı uygarlığının bilim ve sanattaki gelişmelerine koşut bir bilim ve kültür ortamına girmiştir. Batı anlayışında Türk resim sanatının temelleri Osmanlı döneminde atılmış, ilk önemli sanatçılar, bu dönemde yetişmiş olsa da ancak Cumhuriyet dönemi resim sanatı ile birlikte modern anlamda sanat alanında ilerlemeler kaydedilmiştir. Osman Hamdi'nin arkeoloji müzesini kurması, özellikle İstanbul'un silüetini değiştirme amaçlı *art-nuevo*, *art deko* ağırlıklı mimari çalışmaları, resim sanatına katkısı takdire şayan sonuçlardır. Bugünkü Mimar Sinan Güzel Sanatlar Akademisi olan Sanayi-i Nefise Mektebi,¹⁹³ bu alanda eğitim vermek üzere II. Abdülhamit

¹⁹³ Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk güzel sanatlar okuludur. Günümüzde Eski Şark Eserleri Müzesi olarak hizmet veren binada 2 Mart 1883'te eğitime başlayan okul, 1928'de Güzel Sanatlar Akademisi adını almıştır; okul binası Mimar Vallaury ile birlikte tasarlamıştır. 1982'de Mimar Sinan Üniversitesi adını almış, 2006'da şu anki Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi adını alarak eğitime devam etmektedir.

Fotoğrafın sanat eğitimi içinde bağımsız bir bölüm, kendi başına bir diploma programı olarak ortaya çıkışı, adı şimdi Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi olan, İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde, ancak 1977 yılında gerçekleşmiştir.

*1839 Fransız Bilimler Akademisinde tüm dünyaya keşif ilan edilir. Her yıl 19 Ağustos *Dünya Fotoğraf Günü* olarak kutlanır.

döneminde İstanbul'da (1882) kurulmuş bir yüksekokul olarak tarihimizde yer alır. Louise Daguerre tarafından yeni bir resmetme tekniği olarak tescil ettirilen fotoğraf (1839)* keşfinden altı ay sonra o dönemin gezgin fotoğrafçıları tarafından Osmanlı topraklarına da ulaştırıldı. Osmanlı sosyal yapısı içinde resim sanatının tam anlamda temelleri oturtulmamış olmasına karşın ilginç biçimde padişah ve sarayın ilgisini çeken bir keşif olarak Türk görüntü kültür tarihinde fotoğraf yerini alır. Tarihin akışı içinde Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar Osmanlı'da fotoğraf çok önemli bir meslek uygulaması olarak dikkate değer ölçüde birikim sağlamıştır. II. Abdülhamit'le birlikte en karakteristik dönemini yaşayan Osmanlı fotoğrafı, sarayın dış dünyasıyla olan ilişkisini güçlendirmiştir. II. Abdülhamit bağışlayacağı mahkûmlar hakkında af kararını da onların fotoğraflarına bakarak vermesi aynı zamanda Harbiye'ye alınacak öğrencileri fotoğraflarına bakarak seçmesi fotoğrafın Osmanlı'da farklı hizmetler içinde kullanıldığının bir göstergesidir. Sultan Abdülhamit'in kişiliğine atfedilen kuşku problemi nedeniyle ortaya çıkan ve bugün "*Yıldız Albümleri*" olarak bilinen, dönemin Beyoğlu fotoğrafçılarının imzalarını taşıyan tüm Osmanlı İmparatorluğu'nun görsellerinin oluşturduğu büyük Yıldız koleksiyonu bu anlamda çok önemli bir kültür mirasıdır. Bu değerli koleksiyon, döneminin önemli fotoğrafçılarının seçkin eserlerini kapsar.

Fotoğraf 2- 3: Abdullah Biraderler'e ait ticari belge ve logo. Günümüze kadar ulaşan bu fotoğrafların çoğunun üzerinde Abdullah Frères yazmaktadır. (1860)

Osmanlı döneminde fotoğrafın kullanımı 19. yüzyılın sonuna tarihlenir. İlk fotoğraf stüdyoları bilindiği gibi İstanbul'da faaliyet göstermiştir. Özellikle Pera ve çevresinde fotoğrafçı stüdyoları kendini göstermeye başladı. Abdullah Biraderler de o dönemin en bilindik fotoğraf stüdyo sahibidir. Üç Ermeni kardeş olan Abdullah Biraderlerin¹⁹⁴ isimleri Viçen, Kevork ve Hosep olarak kayıtlarda bulunmaktadır. Dönemin ünlülerini, zenginlerini, aydınlarını, yoksulları, halkı kendi objektiflerinden resimlediler. Dedeleri Asadur Hürmüzyan, Sultan I. Abdülhamid'in vekilharcıydı. Nasıl ve hangi şartlar altında fotoğrafın ülkemiz sınırlarına geldiği konusu tam net olmasa da yerli ve yabancı kaynaklar doğrultusunda teknik bir yenilik olarak Tanzimat döneminde yaşantımızda ortaya çıktığı bilinmektedir (aktaran Ahmet Öner Gezgin. I. Abdülmecit/Abdülaziz.1839-1876). Batının demokratik yolda ilerlediği dönemde Osmanlı yenileşme hareketlerinin derinlikli olmaması, İslamiyet'in insan-sanat aracılığı ile suret oluşturma konusundaki tutumu bu konuda önemli bir bellek kaybıdır. Ekonomik şartlar, siyasi ortam nedeniyle teknolojiden, bilim ve sanattan uzak kalınmasının nasıl bir eksiklik doğuracağına Osmanlı zihniyeti tarafından anlaşılamamasının sonuçları günümüz Cumhuriyet sonrasında da etkisini sürdürmektedir. O dönem içinde Asya¹⁹⁵ ve Anadolu yaşam biçimini inceleme, araştırma, doğu kültürünün mistik bilgilerine ulaşmak için heyecan yaşayan Avrupa'dan birçok ülke fotoğrafçıları göndermek suretiyle arkeolojik anlamda da Anadolu topraklarının talan edilmiştir

İmparatorluk döneminin sonlarına doğru kurulan fotoğrafhaneler Cumhuriyet döneminde kimlik değiştirerek günümüz fotoğraf ihtiyacını karşılayan sektörün kaynağını oluşturmuştur. Cumhuriyetin kurulmasıyla pasaport, nüfus kâğıdı ve diğer

¹⁹⁴ Sultan Abdülaziz tarafından 1863 yılında kendilerine verilen Sultan Fotoğrafçıları Unvanını padişah tuğrası ile birlikte kabin ve kartvizit boy fotoğraf kartlarının arka yüzünde Osmanlıca (ressam-ı hazret-i şehriyar-i) ve Fransızca (Photographes de sa Majeste Imperiale le Sultan) olarak, II. Abdülhamit döneminde unvanlarının 12 yıl boyunca ellerinden alındığı zaman dilimi hariç, 1900 yılında stüdyolarının kepengini indirip her şeylerini bir başka başarılı Osmanlı fotoğraf stüdyosu olan Sebah and Joaillier'e satana dek gururla sergileyen kardeşlerdir Abdullah Biraderler.

¹⁹⁵ 1991 yılında İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde açılan *İstanbul Fotoğrafçısı James Robertson* sergisi ile Alman Kültür Heyeti ve Agfa Fotohistorama Müzesi iş birliği ile Almanya'dan getirilen *Asya'nın Tatlı Kıyılarında* sergisi geçmiş günümüze taşıyan bu iki önemli sergi. Ana fikri, genellikle büyük kentlerin yüzeysel yaşam dokusunu yansıtmaya yönelik çarşı-pazar, sokak, dini ve sivil mimari örneklerini içine alan kent manzaralarıdır.

resmi işlemler için fotoğraf kullanımının zorunlu hale getirilmesi ve halkın bilgisizliği doğrultusunda bazı kesimlerin fotoğraf çektirmeyi istememesine rağmen İstanbul'dan Anadolu'nun çeşitli bölgelerine doğru yayılmıştır. Çağdaşlaşma süreci içinde stüdyoların dışında oluşan bağımsız fotoğrafçılarda ortaya çıkarak başta basın olmak üzere zaman içinde belgesel ve sanat alanlarına yönelmiştir. Aslında burada I. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi Millî Mücadele sırasında orduda görev yapan birçok asker ve subayın oluşturduğu foto film ekipleri savaşın her cephesini, köy, kasaba ve şehirlerindeki sosyal yapıyı, yaşananları belgeleyerek modern Cumhuriyet tarihimizin geçmişe ait bellek kazanmasına katkıda bulunmuşlardır.

Belgesel fotoğraflar toplumsal olayları, savaşları, dünya liderlerini, tarihi eserleri, arkeolojik buluntuları birer kareye sığdırmaya çalışan fotoğrafçıların öz verisiyle gerçekleşir. Ülkemizin önemli tarihi olayların tanıklıklarının büyük bir kısmını maalesef yabancı fotoğrafçılar yapmıştır. Bu konuya en önemli örneklerden biride Çanakkale savaş fotoğrafları ve sonrasında İstanbul işgal günleridir. 16 Mart 1920 yılında insanlık adına utanç verici, sabah 5.45'de 10. Kafkas Tümen Karargâhı ve karargâha bağlı Şehzadebaşı Karakol¹⁹⁶ baskınıdır.

(Fotoğraf 4'de yer alan kişi 16 Mart 1920 yılında İstanbul Şehzadebaşı Karakolu'nda gerçekleştirilen baskında İngiliz askerleri tarafından şehit edilen büyük dedem Zileli Abdülkadir Çavuş.)

¹⁹⁶ Fırka Karargâhından Çavuş İbiş oğlu Abdullah/Abdulkadir (Zile), Fırka Karargâhından Onbaşı Veli oğlu Mehmed (Reşadiye), Mızıka Efradından Ahmed oğlu Nasuh (Balıkesir), Mızıka Efradından Kadir oğlu Ömer Osman (Şehirkışla /Şarkışla)

Fotoğraf 4: Şehit edilen Zileli Abdülkadir (büyük dedem). Tevhid-i Efkâr Gazetesi. Katliam fotoğraflarını gizlice İstanbul'a gelen İtalyan Gazeteci Filippucci Guistiniani'ye, Avrupa gazetelerinde yayınlanması duyurulması için verir. Tasvîr-i Efkâr, İbrahim Şinâsî'nin 28 Haziran 1862'de Tasvîr-i Efkâr adıyla yayınlamaya başladığı, Havâdis ve Maarife Dair Osmanlı Cerîdesi (gazetesi).

‘İngilizlerin baskını gerçekleştirip karakolu terk etmesinden sonra, olay yerine ilk olarak Tevhid-i Efkâr Gazetesi girmiştir. Bu kanlı eylemin ilk kurbanlarından dört Türk askerinin cansız bedenlerini fotoğraflamıştır. Ancak işgal altındaki İstanbul’da bu fotoğrafların yayınlanması mümkün olmadığından, o sırada İstanbul’a gelen İtalyan gazeteci Filippucci Guistiniani’ye, İtalyan gazetelerinde yayınlanması için verilmiştir. Ertesi gün Tevhid-i Efkâr Gazetesi sahibi ve başyazarı Velid Ebüzziya Bey, İngilizler tarafından sorgulandığı gibi, gazetenin matbaası da birkaç kez baskına uğramış, bu sırada fotoğrafların asılları kaybolmuştur. Fakat İtalyan gazeteci Roma’ya döndüğünde bu fotoğrafları, Osmanlı Hükümeti’nin Roma’daki gayri resmi temsilcisi Galip Kemali (Söylemezoğlu) Bey’e vermişti. İtilaf Devletlerinin 2 Ekim 1923’de İstanbul’u tahliye etmesinden sonra, Tevhid-İ Efkâr Gazetesi bu fotoğrafları, Büyük Türk zaferinin ardından, İstanbul’a dönmüş bulunan Galip Kemali Bey’den istemiş ve 5 Ekim 1923’de aynı gazete tarafından yayınlanmıştır. ‘ (Kaynak: Doç. Dr. Serpil Sürmeli. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S 45, Bahar 2010, S. 103-116).

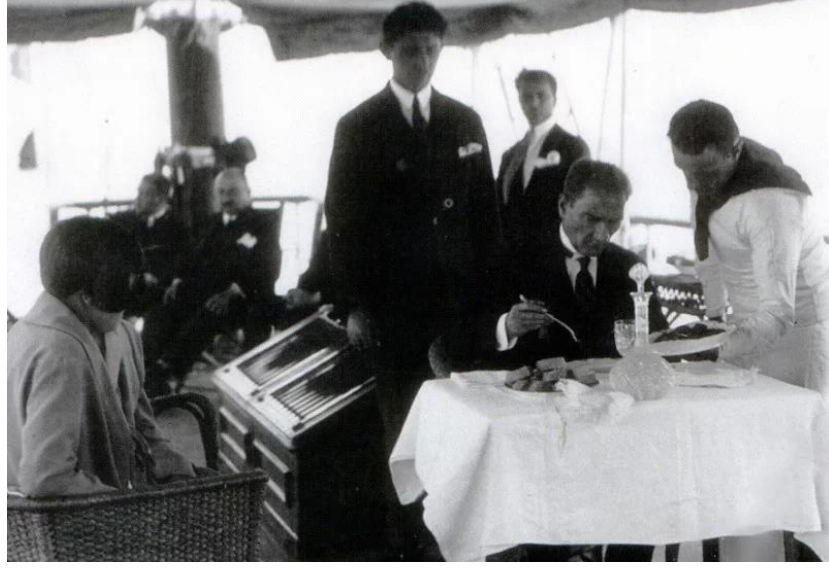
Fotoğraf kullanımının yayılması sonrası ilk sırada yer aldığını söyleyebileceğimiz belgesel fotoğrafçıların tarihe tanıklığı sayesinde elde edilen görseller bizlerin algı

evrenini zenginleştirir. Tanık olmakla birlikte belgesel fotoğrafın estetize edilerek politik amaçlar doğrultusunda kullanıldığı yadsınamaz. Suçu ve suçluları açığa çıkarttığı ve şok etkisi yarattığını gösteren örneklerin varlığına bazen ihtiyaç duyarız. İçeriğini gerçeklikten alan, gerçeği saptama ve ortaya çıkarma eylemi bu tür fotoğrafın ana fikridir. Fotoğrafçının tutkulu ilgisi uzun solukludur. İnsana ve onun sorunlarına yaklaşımı gibi görünse de bir tanıklık düzeyinde kalsa dahi toplumsal bellek anlamında önemli, değiştirilemez kaynaklardır. Bu açıdan baktığımızda Mustafa Kemal ATATÜRK fotoğrafın önemini çok iyi kavramış, Millî Mücadele sırasında cephede olduğu her ana şahitlik etmesi için fotoğraf ekibini yanından ayırmayan fotoğrafçılar; Cemal Işıksel (1905-1989), Cemil Filmer (1895-1990), Esat Nedim Tengizman (1897-1980), Etem Tem (1895-1971), Namık Görgüç (1895-1945), Selahattin Giz (1912-1994).

Fotoğraf 5: Etem Tem.

“...Bir aralık o kayalık tepenin ucuna geldi. Hafifçe eğilmişti. Başparmağı dudaklarının arasındaydı... Hemen objektifimi çevirdim, adeta nefes almayacak kadar bir sessizlik içinde deklanşöre bastım, resmini çektim. Saat 11’di... O gün 7-11 boyunda sekiz on rulo film çektim.”

Fotoğraf 6: Namık Görüş.

1 Temmuz 1927'de Ertuğrul Yatı'nda verilen öğlen yemeğinde Gazi Paşa'

“O gün vapurda verilen öğle yemeğinde birkaç resim almak için salonun bir kenarında boş bir masa üzerine yavaşça kurduğum sehpanın arkasında ne yapacağımı düşünerek ter dökmeye başlamıştım. Enteryör çalışılacağı için, obtüratör ayarını bir hayli yavaşlatmak, hatta, o zamanki film ve objektif kudretlerine göre, yarım ve bir saniye kadar poz vermek lazımdı. Birdenbire hayret içinde kaldım: O ana kadar, evzaindaki (duruşundaki) vakar nisbetinde, harekâtında nev’i şahsına münhasır bir çalaki (çeviklik) görmeye alıştığım Gazi, şimdi bir köşede bir fotoğraf makinesinin vazifeye hazırlandığını hissedince, mahiyetini hiç de değiştirmemekle beraber, bütüin kımlıdanışlarını adeta rolantiye alarak yapıyordu! O kadar ki, makinemde perdenin yeniden kurulduğunu işittiren küçük hışırtı her tekrür ettikçe, bir iki saniye kadar sabit kalıyor; sonra gene, bir söz söylemeye yahut karşısındaki bir misafirine iltifat için bir hareket yapmaya geçiyordu. Adesemle (merceğimle) kendi arasında birden teessüs etmiş olan bu ulvi mülakatın bende uyandırdığı minnettar heyecana daha fazla mukavemet edemedim. Yapabildiğim bir iki klişeden sonra hayran ve yorgun, çekildim. Bana sofrasında yer hazırlanmasına emir verecek kadar şefkat gösteren bu büyük mütevazın, bir köşede işleyen fotoğraf makinesinin basit tekniğine dahi ehemmiyet verecek kadar hassas oluşunu görmekteki bu muzaaf (iki misli) heyecan, o günden beri, hatıramda bir abide gibi canlı durur.” <https://www.themaggar.com/ataturk-fotograflarinin-hikayesi-kitap-inceleme/>

Çağının ilerisinde bir devlet adamı olan Mustafa Kemal ATATÜRK, sadece ülkesinin kurtuluşu için mücadele veren bir asker değil aynı zamanda dış görünüşüne de önem veren bir liderdi. Atatürk her daim traşlı, bakımlı ve şıktı. Çağına ışık tutan lider imajının göstergesi elbiselerini kendi tasarlar ve terzilerine diktirirdi. Fotoğrafın ne kadar önemli olduğunun bilincinde olan Atatürk, fotoğrafçıların duracakları yerleri bile söyler fotoğrafın çekileceği anda kendi pozunu verirdi. Atatürk fotoğraflarına baktığımızda onun hiçbir söz söylemeden beden diliyle bizlere çok şey anlattığını görebilmekteyiz.

Cumhuriyet öncesi döneminin karakteristik özelliği **söz** üzerine kurulu bir toplum anlayışını benimsenmiş olmasıdır. Mustafa Kemal ATATÜRK ve arkadaşları tarafından kurulan Cumhuriyet **yazı** ve aynı zamanda **görüntü dili** olan **fotoğraf** yardımıyla toplum anlayışı üzerinden görselliğin doğuşu süreci temel alınmıştır. Bu anlamın yayılması, kavranmasını kabul ederek çaba gösteren Baha Gelenbevi fotoğraf *minör sanat değildir* çıkışıyla fotoğrafın ve onun açacağı yeni ufukların önemini vurgulayan ilk kişidir. Onun bu açıklaması aslında sınırlı sayıda usta olarak adlandırdığımız nitelikli kişilerin özverileriyle günümüz görsel dilin, toplumsal bilincin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Ali Rıza Tuncay; ‘*fotoğrafçı olarak bazen önemli, bazen karanlık, bazen hızlı ama bir şekilde fotoğraflanması gereken anlara şahit oldum. Atatürk’ün fotoğrafını çekmek düşüncesi bile beni heyecanlandırmaya yetiyor. O dönemde fotoğrafını çeken fotoğrafçılar, Ata’yla ilk karşılaştıklarında hep çekinmişler hatta korkmuşlar. Fakat onu tanıdıkça, fotoğraflarını çekmek onlar için de kolaylaşmış. Okuduklarımdan yola çıkarak söyleyebilirim ki; Atatürk fotoğrafa ve fotoğrafçıya çok önem vermiş.*’ <https://www.themaggar.com/ataturk-fotograflarinin-hikayesi-kitap-inceleme/>

Vedat Nedim Tor öncülüğünde sistemli biçimde Türkiye, fotoğraflar ile kayıt altına alınır. Avusturya kökenli Othmar Pfershy (1926) Basın Yayın Genel Müdürlüğü izniyle devam eden çalışmalara ek olarak *Fotoğraflarla Türkiye* başlığı altında Anadolu coğrafyasının kültürel, etnografik yapısı, peyzaj, insan ve doğa üzerinden Almanya’da basılan ilk fotoğraf kitabını yayımlar. Bununla birlikte *Basın Genel Direktörlüğü* öncülüğünde 652 fotoğraftan oluşan *Türkiye Güzellik Tarih ve İş Memleketi* başlıklı çalışma ilk belgesel örnek olarak kabul edilir. Cumhuriyet tarihinin yine ilk kültür atılımlarından biri olarak kurulan (1932) *Halkevleri* başta kırsal alanlar olmak üzere eğitim düzeyinin yükseltilmesi için birçok alanda yaptığı çalışmalarına ek olarak

düzenlediği fotoğraf kurslarıyla yeni nesil fotoğrafçılara ve amatörlerin alanda çalışmalarına yol açmıştır.

Suat Fenik, İhsan Erkiş, Münif Fehim, Hüsnü Cantürk ve İlhan Arakon Eminönü Halkevinde açtıkları fotoğraf sergisiyle fotoğrafın da sergilenebileceğinin ilk örneğini oluşturdular (1940). Cumhuriyetin ilanı ve getirdiği yeniliklere paralel başlayan ulusal anlamda modern olma çabaları, stüdyo fotoğrafçılığının dışında gazete ve dergiler başta olmak üzere daha bağımsız çeşitli yayınlar için gerekli malzemeyi oluşturacak fotoğrafçıları ortaya çıkarmaya başlamıştır. Başta Ethem Tem olmak üzere, Esat Tengizman, Muhterem Gökmen, Burhan Felek bu alandaki önemli isimlerdir.

Fotoğraf görselinin üretiminde teknolojinin, bilimin kullanılıyor olması resim sanatından farklı bir gerçeklik ortaya koyar. Bu gerçek olan gerçektir. Konunun, olayın kendisiyle oluşturulan gerçekçi bir dil aracılığı ile gerçeği yansıtmaya eylemini doğruluk saplantısı olanlar görsel tarih oluşturma tutkusuna sahip kişiler gerçekleştirir. Bu nedenle görüntü ile oluşturulan görsel tarihi değiştirmek mümkün olmadığı gibi, yazılı tarih sonradan değiştirilebilir, manipüle edilme riskine sahiptir. Fotoğraf politikacıları, suçluları korkutan bir sonuç veren toplumsal bir bellek oluşturur. Cumhuriyetin ilk yıllarında propaganda amaçlı yayınlanan tanıtıma yönelik fotoğraf albümleri ya da dergiler egemen siyasal kadronun görüşlerine uygun bir biçimde hazırlanmıştır. Böylece bir tür resmi nitelikte görsel tarih yapıtı ortaya çıkmıştır. Ancak fotoğrafın gerçekliği totaliter rejimler için yönettiği halk adına caydırıcı bir malzemeye dönüşürken, o rejimlerin yıkılmasına neden olabilecek hafızayı da saklar. *“O halde tarih yazmak veya yazdığını iddia etmek, verileri yalnızca kronolojik dizeler biçiminde vermek değil, içinde bulunulan yüzyıla işe yarar yorum getirmektir. Bunu yaparken tarihçi geçmişle bugün arasında dışta bırakan değil, kucaklayan; bağnaz değil, açık görüşlü olmak durumundadır.”* (Gezgin, A.Ö.)

Kamera Arkasında Türk Kadınları

Müfide Kadri Hanım ve Mihri Müşvik Hanım Türk resminde Müslüman kadın sanatçı temsilcileri olarak tarihimize zenginlik katarken, fotoğrafın bulunuşundan yaklaşık yirmi yıl sonrasında Osmanlı döneminde kabul görmesi şaşırtıcıdır. Daha şaşırtıcı olanı ise kadınların her alanda kendini gösterme arzusu bu alanda da karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı'da her yenilik hareketlerine karşı bilgi sahibi olmayan kişiler tarafından her zaman karşı çıkmıştır. Doğal olarak fotoğraf da tepki çekmiştir. Batı toplumunda fotoğrafın bulunuşundan 100 yıl önce fotoğrafı düşleyen bilimkurgu türünde yazılar yayımlanırken, Osmanlı İmparatorluğu'nda yayınlanan “*Zeyd-i Müslimin İnsan Vesair Ziruh Olan Hayvan Suretlerinin Alaküllahal Tasviri Şer'an Haram Olur*” fetvasıyla fotoğrafın haram olduğu ilan ediliyordu (1).

Azınlık olarak bilinen Hristiyan ve Yahudi toplumuna ait kişiler din baskılarından çok fazla etkilenmedikleri gibi ticari anlamda da imtiyaz sahibiydiler ve bu nedenle yerli halktan daha zengin ve ayrıcalıklı konumdaydılar. Osmanlı'nın son dönemlerinde yenileşme heyecanı ve sonrasında Cumhuriyet dönemi ekonomi ve üretim hayatı içinde yer almalarının temellerini atarken, birçok çalışma alanında olduğu gibi fotoğraf sektöründe vizörden bakma ve görüntü oluşturma özgürlüğü yüz yıl kadar gecikse de Türk kadınları fotoğraf tarihinde yerini almayı başarmıştır.

Osmanlı dönemi birçok açıdan kadının toplum içindeki varlığını ikinci plana itmiştir. Mustafa Kemal ATATÜRK'ün liderliğinde Türk ulusunun yenilik ve Batılılaşma hayalleri gerçekleştirildi. İlk defa kadınların milletvekili seçme ve seçilme hakları, 5 Aralık 1934'te Anayasa ve Seçim Kanunu'nda yapılan yasa değişikliği ile tanınırken, Osmanlı yönetiminin son döneminde ilk Türk Müslüman kadın fotoğrafçısı “*Türk Hanımlar Fotoğrafhanesi*” isminde stüdyo açma cesareti gösteren *Naciye Suman Hanım* olmuştur. Salih Paşa'nın kızı ve Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey ile evli olan Naciye Hanım¹⁹⁷ Anadolu'ya göç eden bir Balkan göçmenidir. Savaşta yaralanan eşinin Viyana'da gerçekleşen tedavisi sürecinde almış oldukları fotoğraf eğitimi ve ekipmanlar ile birlikte 1914 yılında İstanbul'a yerleşirler. Beşiktaş Yıldız'da bulunan Sait Paşa konağının çatı katında kurdukları stüdyoda bilgi ve tecrübe sahibi olurlar. 1919 yılında konağın girişine “*Türk Hanımlar Fotoğrafhanesi-Naciye*” yazılı bir tabela astırır. Az sayıda bulunan ve Müslüman olmayan erkek fotoğrafçıların önünde çarşaf ya da peçelerini açmaları Osmanlı dönemi toplumunda hoş karşılanmadığı için Naciye Hanım'ın fotoğrafhanesi dönemin kadınları tarafından özgür hissettikleri bir mekân anlamı taşır. Beklenenin üzerinde oluşan talep nedeniyle 1921 yılında stüdyo Beyazıt'a taşınmıştır.

¹⁹⁷ 1973 senesinde vefat etmiştir. Naciye Hanım'ın resim arşivi günümüze ulaşmamıştır. Türk Hanımlar Fotoğrafhanesi-Naciye damgasını taşıyan sadece altı tane fotoğraf, Gülderen BÖLÜK koleksiyonunda bulun

Fotoğraf 7: Naciye SUMAN.

23 Nisan 1881-23 Temmuz 1973.

Millî Mücadele sırasında yaşanan savaşların yaratmış olduğu psikolojik baskı ve özlem nedeniyle cephede bulunan subay eşleri İstanbul’da bir kadın fotoğrafçı olduğunu öğrendiklerinde eşlerinden başı, kolları açık olarak fotoğraf çektirip kendilerine mektup aracılığı ile göndermelerini istediler. Naciye Hanım bir taraftan Sultan Reşat’ın torunlarına fotoğrafçılık dersi verirken, diğer yandan İngiliz subay ve ailelerini de fotoğraflamıştır. 16 Mart 1916 yılında İstanbul İngilizler tarafından işgal edilmesi sonrası İngiliz karşıtı sokak gösterilerine tanık olmuş, olayları gizlice belgeleyerek kanıt toplamıştır.

Naciye Hanım’ın kendi yaptığı söyleşi: *“Birinci Dünya Savaşı başladı ve kocam cepheye gitti. Üç kızım, bir oğlum, annem, üç evlatlığımız, ninem ve evde bize hizmet eden dört, beş askeri geçindirmek mecburiyetinde idim. Savaş yıllarında, paramız tükendi ve ailemden kalma gümüş bir tepsiyi satmak zorunda kaldım. Ama önemli bir karar almama da sebep oldu. "Ben insan değil miyim, ben hayatımı kazanamaz mıyım, çocuklarıma bakamaz mıyım? İlla ki bunları satarak mı yaşayacağı” dedim ve ertesi günü bir fotoğrafhaneye açmaya karar verdim. Zaten çatı katındaki çamaşırılık, kocamın fotoğraf merakı yüzünden bir stüdyoya dönmüştü. Burası camlı bir bölümdü ve fotoğraf çekimi esnasında kocam, camlardaki perdeleri bir sopa yardımıyla çekerek ışığı yönlendirirdi. Kadınlar, fotoğrafhanemde çektikleri fotoğraflarını, cephede savaşan eşlerine gönderirlerdi.*

Fotoğraf 8: Naciye Suman.

“Ben hayatımı kazanamaz mıyım, dedim ve bir fotoğrafhane açmaya karar verdim.”

Kadınlara fotoğraf dersi vermesi açısından da ilktir.

Cesaretli girişimden heyecan duyan bir başka Türk kadın fotoğrafçı olan *Muzaffer Hanım* ise kapalı mekânda poz vermekten çekinen kadınlar olduğunu fark eder ve ilk *Seyyar Fotoğrafçı* olarak kendini gösterir. Girişimcilik örneği sayılabacak bir yöntemle gazetelere ilan vermek suretiyle fotoğraf çekimleri için gün ve saat belirtmiştir. Böylece doğa içinde veya kişilerin evlerine giderek özellikle kadınların daha özgür poz vermelerini sağlar. 1923 yılında *SÜS* dergisinin desteğini arkasına alarak mesleğe başlamış olması onun basında görev yapan ilker arasında da yer almasını sağlamıştır.

Fotoğraf 9: Muzaffer Hanım.

Muzaffer Hanım, seyyar-gezgin fotoğrafçılığa profesyonel anlamda 1923 yılında başladı. *Dönemin aktüel kadın dergisi olan süs dergisinde yer alan “Muzaffer Hanım: «Seyyar Fotoğraf»* başlıklı bir habere göre; *“Resimciye gitmek, ihtimal sıra beklemek, sanatkarın keyfine esir olmak, makine karşısında mum gibi dikilip durmak, bize bir angarya gelir ve bütün bu işleri yapmaya üşeniriz”* diyen bütün kadınlar artık *“Seyyar Fotoğraf Muzaffer Hanım”ı evlerine çağırabilecekler ve kendi istedikleri pozdaki fotoğraflarını da ona çektirebileceklerdi...“* *Beyoğlu’nda bir dükkana gidip yabancı erkeklerle temas etmek”* durumunda olmayacak, aksine *“Seyyar Fotoğraf Muzaffer Hanım’ı”* kendi buldukları yere çağırabileceklerdi.

Gerçek anlamda Türk fotoğraf tarihinde tek başına bir kadın profesyonel olarak fotoğraf üreten ilklerden Maryam Şahinyan 1937 yılında karşımıza çıkmaktadır. 1877 yılında ilk kurulan Osmanlı Parlamentosu ve Meclis-i Mebusan’da Sivas temsilcisi Agop Şahinyan Paşa’nın torunu olan Maryam Şahinyan İstanbul Galatasaray’da işlettiği stüdyolarında kesintisiz olarak fotoğraf ile yaşamını kazanmıştır. Varlık Vergisi (1942), 6-7 Eylül Olayları (1955), Kıbrıs Savaşı (1974) gibi tarihin önemli olaylarına tanıklık ederken stüdyo fotoğrafının dışına çıkarak ilk basın ve belgesel örneklerini vermiştir.

Fotoğraflar 10: Maryam Şahinyan. 1858- 1861

Fotoğraf tarihimizde direkt olarak basın içinde Eleni Fotiadou Küreman (1921-2001) yer almaktadır. Basın ortamında kadınların çok az çalıştığı bir alan olan spor

fotoğrafçılığı onun ilgisini çekmiştir. Dünyanın en eski haber ajansı American Associated Press'in (AP) Türkiye temsilcisi olarak görev aldıktan sonra başta Vakit Gazetesi olmak üzere Son Dakika, Son Posta ve Yeni Şafak gazeteleriyle birlikte spor muhabirliğini yanı sıra polis muhabiri olarak da hizmet vermiştir. Associated Press'in foto muhabiri olarak çalışan "Bay Nok" sayesinde fotoğraf çekmeyi ve film banyo etmeyi öğrenir. Karanlık oda adı verdiğimiz film banyo ve kart baskı yapabiliyor olması basın fotoğrafı için o dönemlerde önemli bir bilgi ayrıcalığı sağlamıştır.

Fotoğraf 11: Eleni Fotiadou Küreman.

UNESCO'nun 2020-2021 yılları için anılmasını önerdiği önemli şahsiyetler arasında yer aldı.

Kadınların fotoğrafçılık yapmasından "rahatsız" olanlar için Türkiye'nin ilk dijital fotoğraf stüdyosunu kuran, reklamcı ve fotoğrafçı Laleper Aytek ise şöyle diyor: "*Fotoğrafın cinsiyeti yoktur,*" "*fotoğrafın kadını erkeği olmaz, bakışın cinsiyeti yoktur*" demektesinizdir. Fotoğrafın, fotoğrafçısı üzerinden bir cinsiyeti vardır ve bu cinsiyet fotoğraf olanı öznelletiren, sadece o fotoğrafçıya ait kılan pek çok değişkenle birlikte fotoğrafçının, bakışının cinsiyeti; o cinsiyeti nasıl algılayıp, kurguladığı, yaşadığı ve yansıttığı ile doğrudan ilintilidir.

Stüdyo ve basın içinde mücadele eden kadın fotoğrafçılarımızdan sonra akademik eğitim almış ilk kadın fotoğrafçı olarak Yıldız Moran (1932-1995) karşımıza çıkar. 1953 yılında Cambridge Trinity College ve daha sonrasında Londra, Edinburgh, Ankara ve İstanbul'da ilk akademik fotoğraf sergileri açarak Cumhuriyet Türkiye'si adına Anadolu coğrafyasını kendine özgün bir biçimde gözlemlemiş, kayıt altına almış ve sergilemiştir. 1982 yılında Yıldız Moran İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Fotoğraf Enstitüsü Onur Üyesi bir fotoğraf sanatçısı olarak 1995 yılında vefat eder.

Fotoğraf 12: Yıldız MORAN. 1932-1995

Kadın fotoğrafçıların açmış olduğu yoldan ilerleyerek Hürriyet Gazetesi aracılığı ile Kore savaşına ait fotoğraflardan oluşan haber ve görüntülerini Türk halkına aktaran Semiha Es basınının ilk kadın profesyonel gezi, belgesel ve savaş fotoğrafçısı olarak karşımıza çıkar. Özellikle Kore Savaşı sırasındaki başarısından sonra büyük tehlikelere aldırılmadan Vietnam ve Ruanda'daki savaşlara da tanıklık etmiş ve oralarda yaşanan acıları belgelemiştir.

Fotoğraf 13: Semiha ES. 19 Aralık 1912 -12 Aralık 2012

Fotoğraf 14: Semiha ES 1950 Kasım'ında Kore Savaşı'na katılan Türk Tugayı'nın arkasından Hürriyet Gazetesi savaşın görüntülenmesi için Semiha Es'i görevlendirdi. Kore savaşı sırasında cepheden geçtiği fotoğraflar her gün Hürriyet Gazetesi'nin ilk sayfasında basıldı.

Öncülerini takip eden birçok Türk kadın fotoğrafçımız yetişmiştir. Kısa araştırma yazısının son bölümünde ise akademisyen ve sanat anlamında Türk kültürüne hizmet veren fotoğraf sanatımızın önemli kadın duayenlerinden Güler Ertan yer almaktadır. 1959 yılında Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksekokulu Grafik Bölümü'nde eğitimini tamamlayan Güler Ertan aynı kuruma fotoğraf asistanı olarak atanarak görev almıştır. 1968 yılında Avusturya hükümetinin vermiş olduğu bursla Viyana'da renkli fotoğraf ve karanlık odada uygulanan fotoğraf çalışmalarını sürdürdükten sonra Türkiye'ye dönerek öğretim üyeliği görevine devam etmiştir. *“Çağdaş Fotoğraf Sanatı”*, *“Fotoğraf Terimleri Sözlüğü”*, *“Görsel Sanatlarda Anlam ve Algı”*, *“Fotoğrafımızda 1960'tan Günümüze”* gibi başlıklar altında yayınlanmış birçok kitap bulunmakla birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin yetiştirdiği önemli kadın akademisyen kimliği ile fotoğraf üzerine eserler ve dersler vermeye devam etmektedir.

Fotoğraf 15: Güler ERTAN. Kontrast Sayı 25, Eylül-Ekim 2011

Sonuç olarak resim sanatının tarihe olan tanıklığı binlerce yıl içinde bilginin, kültürün korunmasında, gelecek kuşaklara aktarımında önemli bir yöntem ve kanıt olarak karşımızda durmaktadır. Gelişen yaşam biçimleri ve teknolojik olanaklar kültür zenginliğini artırdığı gibi olayları tüm gerçekliği ile aktarmak görsel tarih oluşturmada fotoğraf içinde önemli bir kural oluşturur. Bu nedenle fotoğrafçının yanlış yapma lüksü olmadığından teknik ve estetik kaygısının yanı sıra kendinden önceki nesli ve literatürü yeni nesil fotoğrafçıların iyi bilmesi gerekir. Yazılı tarih üzerinde eril güçler tarafından müdahale edilerek gerçeklerin eksik, yanlış aktarılması sağlanabilir ancak görsel kayıt altına alınmış tarihe müdahale edilemez. Ancak yeni nesil görüntü üretiminde ortaya çıkan yapay zekâ uygulamaları insanlığın varoluşunu etkileyecek biçimde manipülasyona açık ve savaşları tetikleyebilecek nitelikte tehlike yaratmaktadır. Burada organik zekanın denetimi, etik kontrolü daha çok önem taşımaktadır.

Türk fotoğraf tarihinin başlangıcında Avrupa kültürüne sahip olan kişilerin bireysel çabalarının yanı sıra azınlıkların tekelinde kalması ve içerik bakımında durağan konular ve portrelerden oluşan çalışma örnekleriyle karşılaşırız. Bu aynı zamanda olaylara şahit olma, gözlem yoluyla belgesel oluşturmanın kavranmasına neden olmuştur. Fotoğraf yoluyla kendimizin ve çevrenin yeniden yapılanması, toplumsal sorumlulukların paylaşımında önem kazanır.

Gültekin Çizgen tarafından Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Üniversitesi Çağdaş Mimarlık ve Sanat Sempozyumu'nda izleyicilere aktarımıyla; *''Bir sanat fotoğrafını, birikimli bir düşünceyle izleyen kişi, onun varlığını içselleştirip kendi*

varlığına katar. Sanatsal bağlamda ortaya konan özgün güçlü çalışmalar, fotoğraf ortamında “**eleştirel bakışın**” gelişmesini sağlamıştır. Bu yöndeki olumlu gelişmeler yalnızca izleyicinin kendi yaşamını değil, **ülkenin kolektif kültür yapısında** yükselip güçlenmesine yol açmıştır. Bu vaziyet, kelimenin gerçek anlamıyla “**modern insanın**” oluşumu sürecidir.” (16-17 Kasım 2023. Gültekin Çizgen tarafından gerçekleştirilen söyleşi metni.)

Tarihin akışı içinde Türkiye Cumhuriyeti’ne kadar Osmanlı’da fotoğraf çok kıymetli bir meslek uygulaması olarak dikkate değer ölçüde birikim sağladı. Günümüze baktığımızda ise fotoğrafımızı iki temel alan üzerinden inceleyebiliriz. İlki, fotoğrafın *meslek uygulamaları*; ikincisi ise, fotoğrafın *sanat uygulamalarıdır*. Bu bağlamdaki kadrolara ve kurumlara bakarsak, 100 yıllık fotoğrafımızın hikâyesini ve bütün gelişmeleri görebiliriz. Meslek uygulaması dendiğinde ilk akla gelecek olanlar elbette ki Fotoğraf Stüdyoları, Basın Fotoğrafçılığı, Tanıtım ve Reklam Fotoğrafçılığı, Mimari ve Sanayi Fotoğrafçılığı, Moda Fotoğrafçılığı alanlarındaki uygulamalardır.

Cumhuriyetimizin başından bugüne kadar, tüm bu alanlarda önemli kadrolar yetişti. Yapıtları **Türkiye’nin 100 yıllık görsel yapısı** içinde izlendi ve Görsel Sanatlar tarihimizi zenginleştirdi. Temelde her ülkenin mental şekillenmesiyle oluşan bir kültürel kimlikten bahsedebiliriz. Türkiye’de Fotoğraf, son 100 yılı içinde hiç kuşkusuz buna çok büyük katkıda bulundu. Temel bir olgu olarak “*Sanat yoktur, Sanatçı vardır ve Sanatı sanatçılar yapar*” mottosundan hareketle, diğer sanat alanlarının yanı sıra, fotoğrafımızın sanat âleminde de dikkate değer sayıda sanatçı kadro yetiştiğini söyleyebiliriz. Bu anlamda, Cumhuriyet’in başlarında emekleriyle ortaya çıkan kadrolardan bazılarını hatırlatmakta fayda var. İlk kuşak fotoğrafçı kadrolarını sıraladığımızda Esat Tengizman, Şinasi Barutçu, İhsan Erkılıç, Baha Gelenbevi ve Othmar Pferschy, Kemal Baysal ve fotoğraf çalışmalarıyla bilinen Ressam Zeki Faik İzer Cumhuriyet döneminin ilk fotoğrafçıları olarak tarihte karşımıza çıkarlar.

1980 sonrası ülkemizde fotoğrafa ilgi anlamında çok büyük bir sıçrama yaşandı. Bazı ustaların, o tarihten önceki dönemi kapsayan fotografik birikimleri daha bir görünür hale geldi ve giderek sayısı artan amatör-profesyonel fotoğrafçı tarafından dikkatle izlenmeye başlandı. Bu bağlamda olmak üzere, yaşadığımız zamana yoğun emekleriyle ve seçkin

işler bıraktılar. Dönemin başında ilk isim Ara Güler'dir. Temelde bir İstanbul fotoğrafçısı olarak portfolyosuyla fotoğraf anlayışımızı dış dünyaya tanımlayarak önemli bir görevi başarmıştır. Ayrıca çektiği belgesel filmlerle, yazdığı hikâyelerle, resim denemeleriyle aynı zamanda bir Gültekin Çizgen deyimiyle bir *hezarfendir*. 90 yaşında kaybettiğimiz ustanın sağlığında kurulan "*Ara Güler Müzesi*" ile de bütün birikimine kalıcılık sağlanarak taçlandırıldı.

Hayat mecmuası -dergi- ekolünden yetişen Ozan Sağdıç'da kara mizah izleri taşıyan, ironi zenginliği sunan fotoğraflarıyla sonraki kuşakları derinden etkiledi. Grafik çalışmaları, şiir çevirileri-düzenlemeleriyle, albüm ve kitaplarıyla, ilginç koleksiyonlarıyla bir kültür elçisi olmuştur.

Tüm büyük ustaların içinde elbette ki Gültekin Çizgen; oldukça yoğun çalışmalar içeren 65 yıllık fotoğraf dünyasının yanında illüstrasyon, sanatsal cam ve heykel, duvar halısı, çağdaş meşk-hat ile uğraşan, tüm bu alanlarda birçok telif, albüm, kitap sahibi olmakla birlikte üç müze girişimi başlatmıştır. Türkiye'deki fotoğrafın her dönemine ait örnekler, ekolün tanımları, görüşler ve tekniğini içeren örneklerini bir araya getiren "*Cumhuriyet Dönemi Fotoğraf Koleksiyonu*" sahibi olarak bir arşiv oluşturmuştur. Bu koleksiyondan yola çıkarak 2011 yılında *İstanbul Fotoğraf Müzesi* (İFM) kurulmuştur. Fakat bu girişim resmi makamların ilgisizliği sonrası önemini kaybederek önemli bir kültür erozyonuna neden olmuştur. Görüntü sanının tarihçileri başta Ara Güler olmak üzere Ozan Sağdıç ve Gültekin Çizgen olmak üzere üç büyükler, duayenler olarak değerlendirmektedirler. Ek olarak ardından; İbrahim Zaman, İzzet Kehribar, Yusuf Tuvi, Arif Aşçı, Tansu Gürpınar, Coşkun Aral yine fotoğraf kültürümüzün değerli objektifleridir. Bugün aramızda olmayan Yıldız Moran, Sabit Kalfagil, Ergun Çağatay, Şemsi Güner, Sami Güner, Ersin Alok tarafından oluşturulan portfolyoları 100 yıllık Cumhuriyet fotoğrafının baş eserleri arasında sayılır.

1980 sonrası Türkiye Cumhuriyeti'nin fotoğraf tarihinin kilit isimleri arasında sayacağımız başka pek çok değeri de bulunmaktadır. Cumhuriyetimizin fotoğraf kuşaklarında bazı isimleri alfabetik sırayla; Ahmet Elhan, Ahmet Öner Gezgin, Ahmet Özyurt, Alptekin Baloğlu, Atilla Torunoğlu, Baytekin Kara, Bennu Gerede, Birol Üzmez, Burak Şenbak, Cengiz Karlıova, Cenk Gençdiş, Coşar Kulaksız, Coşkun Aydın, Çerkez Karadağ, Dora Günel, Cemal Emden, Emine Ceylan, Emre İkizler, Emre Ogan, Engin Minisker, Erhan Şermet, Faik Kaplan, Faruk Akbaş, Fehmi Şedele, Haluk Uygur, Kadir

Ekinci, Kemal Cengizkan, Lütfi Özgünaydın, Muammer Yanmaz, Muhlis Hasa, Mustafa Türkyılmaz, Necmettin Külahçı, Nusret Nurdan Eren, Mustafa Eser, Orhan Cem Çetin, Özcan Ağaoglu, Özcan Yurdalan, Reha Bilir, Saygun Dura, Selim Güneş, Selim Seval, Sıtkı Kösemen, Şahin Kaygun, Şakir Eczacıbaşı, Tamer Yılmaz, Tarık Yurtgezer, Tekin Ertuğ, Tufan Palalı, Tuğrul Çakar, Serkan Turaç, Sıtkı Fırat, Uğur Kavas, Uğur Okçu, Uğur Varlı, Veysel Gençten, Yavuz Plevneli...

Tüm bu sanatçılar eserleriyle, çalışmalarlarıyla Türkiye'deki çağdaş fotoğrafın oluşması için tek tek üzerinde önemle durulması gereken isimler olarak kabul edilir. Ancak Cumhuriyet'in 100. Yılı'nda fotoğrafımıza çeşitli açılardan bakmalıyız; Portfolyolar, sergiler, yarışmalar, yayınlar, koleksiyonlar, müzayedeler, müzeler, eğitim ve meslek kuruluşları, dernekler olarak 100 yıllık fotoğrafımızı düşünmeliyiz.

Örneğin Fotoğraf Meslek Uygulamaları olan stüdyolar; Mustafa Kapkın, Ahmet Esmer, Yaşar Atankazanır, İbrahim Zaman-Foto Saray, Foto Stil, Foto Tanju, Buğrahan Şirvancı ve ayrıca ABD stüdyo sahibi Akın Girav (Chicago) ve Kutlu (New York) bunlar arasında sayılabilir. Elbette ki basın çevresinden Fikret Otyam, Coşkun Aral, Mustafa Türkyılmaz, Abdurrahman Antakyalı, Ali Öz, Cemal Gülas, Süha Derbent, Güneş Karabuda, Ahmet Sel, Hüseyin Kırçalı, İsmet Gümüşdere, Ercan Arslan; tanıtım fotoğrafçıları grubundan Ahmet Kayacık, Moris Maçoro, Selahattin Aygüler, İsmail Haykır, Zekai Demir, Serhat Gökçaylar listenin önemli parçalarıdır.

Bunların dışında fotoğraf grupları önemli bir yer tutar. Haluk Konyalı, Cafer Türkmen, Fikret Minisker, Fazıl Balta, Sabit Karamani, Ferit Can, Mehmet Avcıdırlar, Baha Gelenbevi, Gültekin Çizgen, Önder Küçükerman, Taçay Erdemsel, Oruç Muradoğlu, Teoman Orberk ile birlikte hatırlanırken; *Adapazarı Grubu* olarak bilinen; Cem Turgay, İbrahim Zaman, Hüsnü Gürsel, Naci Sevinç, Hayri Yazıcıgil, Mümtaz Ertürer ön plana çıkar. *Grup F* denildiğinde doğal olarak Mehmet Kısmet, İlyas Göçmen, İzzet Keribar, Bülent Özgören, Yusuf Tuvi'dir.

Jön Türkler olarak tanımlanan Gültekin Çizgen, Yusuf Darıyerli, Ali Borovalı, Serkant Hekimci, Sevil Alkan, Murat Ünal, Alphan Yılmaz Maden, Tolga İldun ve sonrası elbette ki fotoğraf eğitiminde akademik kadrolarımızda çok önemlidir. Başta Güler Ertan olmak üzere Ahmet Öner Gezgin, Haluk Çobanoğlu, Kâmil Fırat, Levend Kılınç, Mehmet Bayhan, Merih Akoğul, Nadir Ede, Oktay Çolak, Osman Ürper, Sebla Selin Ok, Özer Kanburoğlu, Reha Günay aynı zamanda deneysel fotoğraf dalında *Çağdaş*

X Kuşuğu dönem temsilcisi ve akademisyen olarak da Sefa Çeliksap gelmektedir. (Kişisel CERN fotoğraf sergileri önemli).

Günümüzün Yıldız fotoğrafçıları olarak Yusuf Darıyerli, Nuri Bilge Ceylan, Engin Güneysu, Ali Alışır ön plandadır. Elbette ki Fotoğraf dernekleri Türkiye'deki fotoğraf hareketliliği içinde çok önemlidir. İlk kurulan Trabzon Fotoğraf Derneği'nden sonra bugün 64 yaşına ulaşan İFSAK ile başlayan dernekler bugün tüm Türkiye sathına yayılarak Birleşmiş Milletler UNESCO kültür teşkilatına bağlı F. I. A. P'ta ülkemizi temsilen Türkiye Fotoğraf Sanatı Federasyonu çatısı altında çalışmalarını sürdürmektedir.

Akademik anlamda başta Mimar Sinan Üniversitesi, Marmara Üniversitesi Güzel sanatlar Üniversitesi, Kocaeli, Yıldız Üniversitesi, Dokuz Eylül gibi birçok üniversitede fotoğraf eğitimi verilirken, vakıf üniversiteleri bu konuda yetersiz kalmıştır. Aklımıza gelemeyen çok daha fazla değerli kişiliklere sahibiz. Bilemeyişimiz, neredeyse son on yıl, hatta yirmi yıl itibariyle fotoğraf dünyamızda fotoğrafımızın duayenleri ile sonraki kuşaklar **X, Y, Z** kuşakları arasında bağın önemli ölçüde kopuk olmasındandır. Ek olarak yeni nesil iletişim imkanlarına sahip olmamıza karşın oturmuş, etkili fotoğraf ve sinema dergilerine, benzeri süreli yayınlara sahip değiliz, olanlarda yetersidir. Bu itibarla eksik kalan isimler iden özür dilerim. Fotoğraf sanatımızın bugün "**Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılında**" tüm görsel sanatlarımız içinde güçlü ve seçkin bir yeri vardır.

Bu yolu bizlere açan tüm ustalara saygıyla.

Önemli not: *Sonuç bölümünde yer alan geniş listenin hazırlanmasında bilgi ve tecrübelerini esirgemeyen Sayın Gültekin Çizgen Beyefendi'ye ayrıca teşekkür ederim.*

KAYNAKLAR

Ankara Resim ve Heykel Müzesi / Editör Zeynep Yasa-Yaman, Fotoğraflar: Sıtkı Fırat, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012 Şeker Ahmet Paşa, Cemal Tollu. İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1967

ÇAKIR, Serpil, Osmanlı Kadın Hareketi, İstanbul, 2011, 3. Baskı, S. 386.
Seyit Ali Ak, "İlk Profesyonel Kadın Fotoğrafçımız: Naciye Hanım", Sanat Olayı, Mart 1985, No.84, Ss.78-79.

ÇELİKSAP, S., (2022). 3-rd INTERNATIONAL "ORIENTAL STUDIES. ACTUALITY AND PROSPECTS" SCIENTIFIC and METHODOLOGICAL CONGRESS. 11 March 2022 Kharkiv / UKRAINE Organized by Kharkiv H.S. Skovoroda National Pedagogical University. "*Fotoğraf Kamerası Arkasında Türk Kadınları*".

GEZGİN, Ahmet Öner. (1986). CUMHURİYETTEN GÜNÜMÜZE FOTOGRAFİ / 1923 – 1995 Profesörlük tezi, İstanbul. Bu araştırma yazısının 1980 sonrası bölümü "1980 Sonrası Türkiye’de Fotoğrafçılık" başlığı altında Cumhuriyet Sonrası İletişim Ansiklopedisi, 12. Cilt, İstanbul, Sf. 531 – 535’de yayımlandı.

GEZGİN, Ahmet Öner. (1986) "*Fotoğrafın Dili, İFSAK*" 2. Fotoğraf Günleri, Panel, Aralık 1986

SÜRMEİ, Serpil Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S 45, Bahar 2010, S. 103-116

SÜRMEİ, Serpil, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S 45, Bahar 2010, S. 103-116.

<https://www.themaggar.com/ataturk-fotograflarinin-hikayesi-kitap-inceleme>

ÇETİN, Orhan Cem, MFA, İstanbul, Mart 2010. (Marcus Graf’ın küratörlüğünde Haziran 2010’da Portekiz, Evora’da, Galeri Forum Eugenio Almeida’da açılan Mercek Değil Prizma sergisinin kataloğunda yer alan aynı başlıklı yazıdan uyarlanmıştır.)

TAVSİYE EDİLEN KAYNAKLAR:

AK, Seyit Ali, Ustaların Fotoğrafları Sergilenirken, İstanbul 1995.

ERTAN, Güler, Fotoğraf Sanatı ve Türkiye, (Toplantı Notları), İstanbul 1995.

FİLMER, Cemil, Türk Sinemasında 65 Yıl (Hatıralar), İstanbul 1984.

GÖRGÜÇ, Namık, Fotoğraflarla Atatürk, İstanbul 1939.

LEWIS, Bernard, Kemal Atatürk -Değişim ve Ulusallaşma Süreci, Haz. Zafer Toprak, Milano 1998.

ÖĞRETMEN, İbrahim, Fotoğrafçılığın Gelişimi Ara Güler, (Yayınlanmamıştır), İzmir 1984.

ÖZGÜÇ, Agah, Başlangıcından Bu Yana Türk Sinemasında İlkler, 1990.

ÖZÖN, Nijat, Türk Sinema Tarihi, İstanbul 1962.

SCOGNOMİLLO, Giovanni, Türk Sinema Tarihi, İstanbul 1990.

Sefirden Sefile, Yapı Kredi Selahattin Giz Koleksiyonu, İstanbul 2004.

ATATÜRK DÖNEMİNDE ORDUNUN TOPLUMSAL HAYATA KATKISI

Derya Levent Miyak*

Öz

Kurumsal olarak bir güvenlik teşkilatı olmasının yanında Türk ordusu yakın tarihimizde modernleşme hareketinde önemli bir unsur olmuş; cumhuriyet dönemi öncesinde bu yöndeki gelişmelerde öncü konumda yer almıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra da bu niteliğinin devam etmesi yanında, yetişmiş personelinin katkılarıyla yeni kurulan devletin kalkınmasında ihtiyaç duyulan itici ivmenin unsurları arasında yer almıştır. Türk ordusu başlangıçta birçok yoksunluk ve fakirlik içerisinde bulunan toplumsal yapının kalkınması, refaha ulaşması ve modernleşmesi için kurumsal teşkilat yapısı ile üzerine düşen görevleri yerine getirmeye çalışmıştır. Bizzat Türk ordusu tarafından modernleşme hareketinde topluma örnek olacak tedbirler alınmıştır. Harf devriminin gerçekleştirilmesinden sonra okuma yazma oranının artırılması konusunda yapılan çalışmalarda önemli bir eğitim ocağı olmuştur. Ayrıca ülkenin kalkınması için çalışma hayatının çeşitli alanlarında yetişmiş eleman ihtiyaçlarının bir bölümünün yetişmesinde öncülük etmiştir. Atatürk döneminde askere gelen gençlerin bilinçli ziraat yöntemlerinin öğretilmesi, sağlık hizmetlerine destek olunması vd. birçok alanda toplumsal hayatın gelişimine destek olunmak üzere çalışmalar geliştirilmiştir. Atatürk döneminde başlatılıp sürdürülen bu çalışmalar zamanın ve koşulların değişimine göre sürekli düzenlenerek günümüze kadar başarıyla sürdürülmeye gayret gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Ordusu, Modernleşme, Ziraat, Eğitim, Sağlık.

CONTRIBUTION OF THE ARMY TO SOCIAL LIFE IN THE ATATÜRK ERA

Abstract

In addition to being an institutional security organization, the Turkish army has been an important element in the modernization movement in our recent history; It was a pioneer in developments in this direction before the republican period. In addition to continuing this quality after the proclamation of the Republic, it was among the elements of the driving momentum needed in the development of the newly established state, with the contributions of its trained personnel. The Turkish army initially tried to fulfill its duties with its institutional organizational structure for the development, prosperity and modernization of the social structure, which was in many deprivations and poverty. Measures were taken by the Turkish army itself to set an example for the society in the modernization movement. After the alphabet revolution, it became an important educational center in the studies carried out to increase the literacy rate. In addition, it has pioneered in meeting some of the needs of trained personnel in various fields of working life for the development of the country. Teaching conscious agricultural methods to young people who joined the military during the Atatürk period, supporting health services, etc. Studies have been developed to support the development of social life in many areas. These studies, which were initiated and continued during the Atatürk period, have been constantly adjusted according to the changes in time and conditions and efforts have been made to continue successfully until today.

* Dr. İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, miyak68@gmail.com.

Keywords: Turkish Army, Modernization, Agriculture, Education, Health.

Giriş

Türk ordusu Osmanlı Devleti'nin duraklama ve gerileme dönemlerinde ıslahat ve modernleşme hareketlerinin ön saflarında yer alan bir kurum olmuştur. Bunun için birçok sebep sıralanabilir. Kaybedilen savaşlardan dolayı orduda modernleşme çalışmalarının yetersiz kaldığı yaygın değerlendirilmesinin burada ön plana çıktığı söylenebilir. Bununla birlikte orduda başlayan ıslahat hareketlerinin topluma da yansıyan bir etkisi olduğu değerlendirilmesi de önemli derecede kabul görmektedir. Bu bağlamda 1773 yılında kurulan Mühendishane-i Bahri Hümayun ve III. Selim döneminde kurulan Mühendishane-i Berri Hümayun gibi önemli eğitim kurumları Osmanlı Devleti'nde eğitim hayatına modern anlamda itici güç unsurları olmuşlardır. Bu ve daha sonra açılan eğitim kurumları modernleşme hareketine öncülük eden önemli yapılanmalar olmuştur.

Ordu, milletin ordusu olduğuna göre, ordunun temel kaynağını oluşturan milletin her bakımdan refahı artarken buna paralel olarak ordunun gücü de artacaktır. Güvenlik politikasının, milletin her sahadaki maddi ve manevi gücüne yansıdığı kabulü ile toplumsal ve millî her konu ele alındığında güvenlik politikaları da bunlardan ayrı tutulmamaktadır. Güvenlik konusu her milletin tarihindeki barış devrelerinde millî, toplumsal, iktisadi ve kültürel konuların içinde varlığını sürdürmektedir. Millî güvenlik konusu ortak geleceği ilgilendirdiğine göre onu destekleyen her unsurun en üst seviyelere çıkarılmaya çalışılması doğaldır.¹⁹⁸ Bu bağlamda güvenlik unsuru olarak askeri gücün haricinde, ekonomik, sosyal, nüfus, coğrafi, kültür gibi birçok unsurun her biri ayrı ayrı milli gücün önemli elemanları olduğunu da daima göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Bu düşünceden hareketle, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren güvenliğin dışında elinde bulundurduğu imkân ve kabiliyetler nispetinde TSK'nın, milleti için gerek iktisadi gerek eğitim gerek sağlık gibi birçok alanda farklı şekillerde katkılarda bulunması öngörülmüştür. Cumhuriyet rejimi her platformda ordusunun halkın yanında olduğuna yönelik bir duruş da sergilenmesini sürekli olarak önemsemiştir. Özellikle yelpazesi geniş

¹⁹⁸ Muhlis Nadas, *Millî Müdafaa Politikaları*, Kenan Matbaası, İstanbul 1946, s. 11.

birçok alanda eğitimli kadrosuyla TSK'nın ülkenin refah ve aydınlanma çabasında pay sahibi olmasına gayret gösterilmiştir.

Bu çalışmalar ile halkın TSK'ya ve devlete olan sevgi ve güveninin artması sağlanmakla birlikte milli birlik ve beraberlik duygusunun daha da güçlenmesine olanak tanınmıştır.¹⁹⁹

Atatürk döneminde ülkenin birçok yerinde konuşlanmış teşkilat yapısı ile TSK, halka ulaşılmasında önemli bir organizasyon olmasından hareketle bu kapsamda yapılan çalışmalar hem halkçılığın²⁰⁰ hem de devletçiliğin²⁰¹ prensibi olarak dikkate alınmaktaydı.

1. Cumhuriyet Devrimi ve Türk Ordusu

Çağdaşlaşmanın ve medeni hayatın biçimlendirilmesine yönelik simgesel bir eylem gibi gözüken şapka devrimi, Cumhuriyet modernleşme hareketi içinde büyük bir önem taşımaktaydı. Bu devrim aynı zamanda TSK'da da kıyafet çalışmalarında yön verici bir unsur olacaktı.

Modernleşmeyi topyekün hareket olarak gören ve Batı'yı hayat felsefesi ile ve onun bütün sembolleri ve değer hükümleri ile benimseyen²⁰² Gazi Mustafa Kemal Paşa, 23 Ağustos 1925 tarihinde gittiği Kastamonu gezisi sırasında ilk defa giydiği şapka ile yaptığı konuşmada modernleşme hareketinin görsel bir ifadesi olarak bu konuya verdiği önemi şöyle açıklamaktaydı:

“...Çok kıymetli bir cevheri çamurla sıvayarak alemin gözleri önüne koymakta mana var mıdır? Ve bu çamurun içinde cevher gizlidir, fakat anlayamıyorsunuz demek isabetli midir?”

¹⁹⁹ Derya Levent Miyak, *Üçüncü Ordu Komutanlığının Bölge Kalkınmasına Etkileri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2005, s. 218.

²⁰⁰ Halkçılık ilkesinin, ordunun ve millî müdâfaa politikasının temel prensibi olarak kabul görmesi ile ilgili değerlendirme için bkz.: *Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Tarih: 17.08.1933, Dosya: 39103, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 47.301.12, Ek: 7-8. (MMV-Cumhuriyet İdaresi'nin İlk On Yılındaki Mesai Raporu) Atatürkçü düşüncede kuvvet, irade ve egemenliğin halka dayandırıldığı, egemenliğin hiçbir şahıs ve makama terkedilemeyeceği halkçılık anlayışında sosyal adalete, sosyal güvenliğe, ekonomik haksızlıkların giderilmesine önem verilen güçlü bir toplum yapısı öngörülmektedir. Bkz.: Cezmi Eraslan, *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk*, Kumsaati Yayınları, İstanbul 2003, s. 208; Yücel Özkaya, “Atatürk ve Halkçılık”, *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s. 62.

²⁰¹ Mazlum Boysan, Cezmi Türk, *Sihhiye Hizmeti: Kuruluş*, C. I, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1938, s. 116.

²⁰² Halil İncalcık, “Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi”, *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s. 127.

Cevheri gösterebilmek için çamura atmak elzendir ve tabiidir. Cevherin muhafazası için bir mahfaza yapmak lazımsa onu altından ya da platinden yapmak icap etmez mi? Bu kadar açık bir hakikat karşısında tereddüt caiz midir? Bizi tereddüde sevk edenler varsa, onların ahmaklığına ve bölüğüne hükmetmekte hala mı tereddüt edeceğiz? Arkadaşlar, Turan kıyafetini araştırıp canlandırmaya mahal yoktur. Medeni ve milletlerarası kıyafet bizim için çok cevherli, milletimiz için layık bir kıyafettir. Onu giyeceğiz. Ayakta iskarpin veya fotin, bacakta pantolon, üstünde yelek, gömlek, kravat, yakalık, ceket ve bittabi bunların tamamlayıcısı olmak üzere başta siperlikli başlık...Bunu çok açık söylemek isterim; bu başlığın ismine şapka denir. Redingot gibi bonjur gibi, frak gibi, işte şapkamız...”²⁰³

Mustafa Kemal Paşa'nın bu söyleviden bir müddet sonra 25 Kasım 1925 tarihinde 671 sayılı kanunla kamuda şapka giyilmesi zorunlu tutulmuştur.²⁰⁴ Bu devrimin TSK'da kıyafetlere ilk yansıması Deniz Kuvvetleri'nde olmuş, hatta kanunun kabul tarihinden önce siperli şapka giyilmesine başlanmıştır.²⁰⁵ Deniz Kuvvetleri'nde yeni tip şapka ile ilgili ilk emir Bahriye Vekâleti'nce 14 Mayıs 1925 tarihli ve 32 No.lu Donanma Emirnamesi ile bildirilmiştir.²⁰⁶ Bu kapsamda Deniz Kuvvetleri'nde şapka uygulamasına ait kesin esasların belirlenmesi amacıyla 1 Temmuz 1925 tarihinde 34 sayılı kararname çıkarılmıştır.²⁰⁷ Daha ilk safhada, basın tarafından, 22 Mayıs 1925 tarihinde yeni siperli şapkanın Bahriye'de kullanılmaya başlandığı duyurulmuştur.²⁰⁸

²⁰³ Mustafa Kemal Paşa bu konuşmayı 27 Ağustos 1925 tarihinde İnebolu'da Türk Ocağı'nda yapmıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz.: *Atatürk'ün Bütün Eserleri (1924-1925)*, C. XVII, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005, s. 285. Ayrıca bkz.: “Gazimiz İnebolu'da Mühim Bir Nutuk İrad Ettiler”, *Cumhuriyet*, 28.08.1341/1925, s. 1; “Gazi Paşa Hazretleri İnebolu'da Mühim Bir Nutuk İrad Ettiler”, *Vakit*, 28.08.1341/1925, s. 1.

²⁰⁴ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)*, Devre 2, C. 19, Birleşim 14, 25.11.1341/1925, Ankara, TBMM Matbaası, 1977, s. 220-232; “Şapka İktisası (giyinme) Hakkında Kanun”, *Kanunlar Dergisi*, C. 4, Ankara, [t.y.], s. 15. Ayrıca bkz.: “Herkes Şapka Giymeye Mecbur Tutulacaktır”, *Cumhuriyet*, 26.11.1341/1925, s. 1; “Bugünden İtibaren Fes ve Kalpak Giymek Memnuadır (Yasaktır)”, *Akşam*, 27.11.1341/1925, s. 1.

²⁰⁵ Daha önce Deniz Kuvvetleri'nde fes Birinci Dünya Savaşı'nın ortasına kadar giyilmiş daha sonra Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın emri ile “*Cemaliye*” adı verilen siyah bir şapka giyilmeye başlanmıştı. Cumhuriyet Reisi, Başvekil ve Bahriye Vekili imzası ile çıkan kararname sonrasında ise siperliği standart bir şapka giyilmeye başlandığı Afif Büyüktuğrul tarafından belirtilmektedir. Bkz.: Afif Büyüktuğrul, *Büyük Atamız ve Türk Denizciliği*, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul 2006, s. 88-89.

²⁰⁶ Raşit Metel tarafından anılan emirname sureti ve transkripti için bkz.: Raşit Metel, *Atatürk ve Donanma*, Deniz Basımevi, İstanbul 1966, s. 242-243. (Ek: 12)

²⁰⁷ Anılan kararname ve bu kapsamda şapkaların şekil ve ölçüleri için hazırlanan talimatname için bkz.: Metel, *age.*, s. 244-247. (Ek: 13)

²⁰⁸ Bahriye'de subaylar tarafından yeni siperli şapkanın giyilmeye başlandığı ve Bahriye Vekili İhsan Bey'in yeni şapkayı giydiği bilgisi ile kendisinin yeni şapka ile görüntüsü için bkz.: “Bahriyelilerimizin Yeni Serpuşu”, *Cumhuriyet*, 22.05.1341/1925, s. 1; “Bahriye Zabitanımız Kâmilin Yeni Serpuşlarını Giydiler”, *Akşam*, 22.05.1341/1925, s. 1. Bahriye Vekili İhsan Bey'in yeni şapka ile bir başka görüntüsü için bkz.: “Bahriye

Bu kapsamda yine anılan kanunun kabulünden önce MMV’ce hazırlıklar yapıldığı görülmektedir. Bu hazırlıklara yönelik deneme amaçlı üretilmiş siperli şapkalar, Ankara’da Muhafız Kıtaları subaylarına giydirilerek ilk tecrübeleri yapılmış ve bu tecrübelerin başarılı olduğu MMV’ce duyurulmuştur.²⁰⁹

Bu çalışmalarla birlikte 10 Mayıs 1924 tarihli Kıyafet-i Askerîye Kararnamesi için, askerî öğrenciler dahil bütün askerî mensupları kapsayacak şekilde değişiklik teklifi tamamlanmıştır. 7 Temmuz 1925 tarihinde²¹⁰ yapılan teklifte yeni şapkaların ebatları, kumaş cinsleri, renkleri ve üzerlerindeki işaretler detayları ile belirtilmiş, yeni şapkalar “başlık” veya “güneşlikli başlık” olarak adlandırılmışlardır. Yeni düzenleme 9 Temmuz 1925 tarihinde onaylanarak uygulamaya konulmuştur.²¹¹ Anılan kararname değişikliğine göre başlıkların bütün orduda 1 Ekim 1925 tarihinden itibaren kullanılmaya başlanmış olacağı talimatlandırılmaktaydı.²¹²

Ankara Manevrası (8-14 Ekim 1926), TSK’nın yeniden yapılandırılması kapsamında Millî Mücadele’nin tamamlanmasından itibaren devam eden çalışmalarda ulaşılan seviyenin test edilmesi bakımından da önem taşımaktaydı.²¹³ Manevraya ilk defa uçak filolarının etkin bir şekilde katılması da bu önemi artırmaktaydı. Hava Kuvvetlerinin unsurları olan bu filolar manevra icrası esnasında önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır.²¹⁴

Vekili”, *Vakit*, 22.05.1341/1925, s. 1. Dz. erbaş ve erlerinin şekli yeni belirlenmiş şapkalarını giymeye başladığı bilgisi ve yeni şapkaların görüntüleri için ayrıca bkz.: “Bahriye Efradımızın Serpuşları da Tebdil Edildi (değiştirildi)”, *Cumhuriyet*, 26.05.1341/1925, s. 1. İngiltere’nin, Türkiye’yi taassuplukla nitelendirmesi hakkındaki bilgide buna karşılık Bahriye’de siperli şapka giyilmesi ve bazı gençlerin de siperli şapka giymeye başlamasıyla birlikte, Avrupa’nın Türkiye’ye taassup nitelemesi yapabilmesine yarayacak elindeki son bahanenin de ortadan kalktığı değerlendirildi yapılmaktaydı. Bkz.: “Avrupa Muhabirlerimizin Mektupları- Bahriyemizin Yeni Serpuşu ve İngiltere”, *Cumhuriyet*, 11.07.1341/1925, s. 2. (Verilen bilgide gösterilen şapka modelleri günümüzdeki uygulamaya daha çok benzemektedir.)

²⁰⁹ MMV’ce yapılan deneme çalışmaları bilgisi ve örnek verilmiş siperli şapka giyimli subay görüntüsü için bkz.: “Orduda Siperşemli Serpuş Kabul Olunuyor”, *Cumhuriyet*, 22.06.1341/1925, s. 1. Yeni askerî şapkaların hepsinde güneşlik olarak adlandırılan siperlik olacak şekilde planlandığı ve şapkaların malzemesi hakkında bilgi için bkz.: “Yeni Askerî Serpuşlar”, *Cumhuriyet*, 29.06.1341/1925, s. 2.

²¹⁰ *BCA*, Tarih: 11.12.1926, Sayı: 6/4796, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 29.42.10, Ek: 14.

²¹¹ *BCA*, Tarih: 11.12.1926, Sayı: 6/4796, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 29.42.10, Ek: 8-23. Şapkaların örneğini gösteren resimler için bkz.: *BCA*, Tarih: 11.12.1926, Sayı: 6/4796, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 29.42.10, Ek: 16. Yeni şapka modellerinin gösterildiği bilgiler için ayrıca bkz.: “...Yeni Kabul Edilen Serpuşlarla Ordumuza Mükemmel Hazari Bir Başlık Temin Edilmiştir...”, *Cumhuriyet*, 19.07.1341/1925, s. 1.

²¹² *BCA*, Tarih: 11.12.1926, Sayı: 6/4796, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 29.42.10, Ek: 22.

²¹³ Fatih Özkurt, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Askerî Manevra ve Tatbikatlar (1909-1938)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2017, s. 87.

²¹⁴ Erdoğan, *age.*, s. ii.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 16 Haziran 1926'da planlanan İzmir ziyareti sırasında kendisine yapılmak istenen bir suikast girişimi ortaya çıkarılmıştır. Suikastle ilgili olan sanıkların yargılaması 26 Haziran'da başlayıp 13 Temmuz'da tamamlanmıştır.²¹⁵ Yurt genelinde derin iz bırakan bu gelişmenin kötü etkilerinin yok edilmesine ihtiyaç duyulmaktaydı. Bundan başka Özellikle Lozan'da çözümlenemeyen Musul sorunu, Türkiye'nin savunduğu tezlere cevap vermeyecek şekilde kabul etmek zorunda kaldığı şartlara göre Ankara'da, 5 Haziran 1926 tarihinde Türkiye-İngiltere-İrak arasında "*Türkiye Irak sınırı ve İyi Komşuluk Antlaşması*"²¹⁶ imzalanarak nihai sonuca ulaşmış olmakla birlikte. Türkiye'nin itibarı bir bakıma zedelenmiş olmaktadır.

Cumhuriyet'le birlikte Türk ordusu milli birlik ve beraberlik olgusunun simgesel bir yüzü olarak görülmüştür. Ankara manevrası tam da bu gelişmelerin yaşandığı sırada Türk ordusunun bu yüzüyle gündeme getirilmesi toplumsal bir moral unsuru olarak ön plana çıkması için bir fırsat oluşturacaktı. Bir diğer öne çıkan gerekçe ise modernleşen ordunun yeni yüzünü göstermek adına manevraya katılan ve izleyen asker şahıslarla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet ve Kazım Paşalar'ın da askerî üniformalarını giyinerek, katılmış olmaları da önemlidir. Bu davranışın bir diğer boyutu ise ordunun gücünü gösteren önemli bir organizasyona katılmış olmalarının,²¹⁷ iç siyasette güven ortamı yaratma ve dış siyaset açısından da irade kuvveti gösterme gayretine yönelik olduğudur.

2. Eğitim Faaliyetleri

TSK aynı zamanda bir okul olarak kabul görmekteydi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında toplumsal ve ekonomik sıkıntıların giderilmesinde TSK da bu yönüyle üzerine düşen görevleri üstlenecekti. Kıtalara katılan vatan evlatları silah altında geçirdikleri askerlik yükümlülüklerinde, bir yandan vatan savunması için donatılırlarken, bir yandan da bu sürede eksik kalmış ilköğretim eğitimlerinin kısmen de olsa tamamlanması bu ocakta

²¹⁵ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi: Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, C. III, 1. Bölüm, Bilgi Yayınevi, Ankara 1995, s. 135-145.

²¹⁶ Atay Akdevelioğlu, Baskın Oran, Çağrı Erhan, vd, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, C. I, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 260-271; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2007, s. 321-323.

²¹⁷ Muhammet Erdoğan, *8-14 Ekim 1926 Tarihleri Arasında İcra Edilen ve Cumhuriyet Tarihinin İlk Büyük Manevrası Olan 4'üncü Kolordu/Ankara Manevrasının Cumhuriyet Tarihindeki Yeri ve Önemi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006, s. ii.

sağlanmaktaydı. Ayrıca erlere bu süreçte meslek kazandırma eğitimleri de verilerek terhis sonrası yaşantıları için faydalı kazanımlar sağlanmasına çalışılmaktaydı.

Bu çalışmalar çerçevesinde TSK'ya katılan erlerin yeni harflerle okuma yazma öğrenerek terhis olmaları genç Cumhuriyet'in hedefi olarak gösterilmekteydi. Yeni harflerin kullanılmasına 1928 yılından itibaren geçildikten sonra ilk sene 10.000, ikinci sene 45.000, üçüncü sene 60.000 asker yeni harflerle okuma yazma öğrenmişti.²¹⁸ Orduda okuma yazma öğrenenlerin mevcudu bu nispette artan bir ivme ile devam etmekteydi. Ayrıca askere gelen memleket gençlerine yurt ve sağlık bilgisi, coğrafya, hesap, hayvan bakımı vb. dersler verilmekteydi.²¹⁹

Yunus Nadi, ordu içinde verilen bu eğitimlerin tamamı için "Ordu Mektebi" tanımlamasını yapmaktaydı. Ona göre, köylerde "Ali Onbaşılar", "Veli Çavuşlar" sözleri ve sohbetleri ile kabul görür insanlar olmuşlarsa bunda söz konusu mekteplerin terbiyesi önemli bir rol oynamıştı. Nitekim, ABD ve Rusya'da da ordu içerisinde böyle eğitim uygulamaları yapılmaktaydı. Yunus Nadi hem bu gerçekten hem de özellikle köy gençlerinin bu eğitimlerden çok yararlandığı gerçeğinden yola çıkarak imkân dahilinde söz konusu eğitimlerin ordu içinde artırılmasını talep etmekteydi.²²⁰

Savaştan yeni çıkmış Türk Devleti'nin kalkınması için başlangıçta elinde mevcut imkân ve kabiliyetler ölçüsünde ilk başvuracağı iktisadi silahlardan biri doğal olarak ziraat olacaktı. Devlet, birçok mahsulün yetiştirilebileceği tarıma müsait geniş arazilere sahip olduğu halde bu arazileri işleyecek nüfustan yoksundu. Memleketin ziraat işlerinde bir başka sorun ise, verimli arazileri ziraî yöntemlere göre işleyecek fertlerden yoksun olunmasıydı. Doğru ziraat yöntemlerinin halka öğretilmesine bir çözüm şekli olarak Çorum Mebusu İsmail Kerim Bey, fiili askerlik hizmetini yapan erlere kıtalarda ziraat ile ilgili uygulamalı kurslar verilmesi hakkında bir kanun teklifini 15 Ekim 1923 tarihinde TBMM'ye sunmuştur. Kanun tasarısı Lâyiha ve Müdâfaa-i Millîyye Encümenlerince

²¹⁸ "Cumhuriyet Devrinde Ordumuzun Terbiye ve Eslaha Noktasından Geçirdiği Azim Tekâmül", *Son Posta*, 29.10.1933, s. -; "Ordu Bir Halk Mektebidir", *Cumhuriyet*, 29.10.1933, s. 9.

²¹⁹ *BCA*, Tarih: 17.8.1933, Dosya: 39103, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 47.301.12, Ek: 19, 21. (MMV-Cumhuriyet İdaresi'nin İlk On Yılındaki Mesai Raporu); "Cumhuriyet Devrinde Ordumuzun Terbiye ve Eslaha Noktasından Geçirdiği Azim Tekâmül", *Son Posta*, 29.10.1933, s. 8; "Ordu Bir Halk Mektebidir", *Cumhuriyet*, 29.10.1933, s. 9.

²²⁰ Yunus Nadi, "Ordu Mektebi", *Cumhuriyet*, 16.07.1929, s. 1, 2. Milli Müdafaa Vekili Mustafa Abdülhalik Bey'in ordudan çıkan bir gencin ilköğretim eğitimiyle donanımlı olarak hayata atıldığını belirten açıklaması hakkında bilgi için bkz.: "Ordumuzda İlk Tahsil", *Cumhuriyet*, 30.04.1930, s. 1.

yeniden ele alınmıştır. MMV'den, bu uygulamanın erlerin eğitim programları içine alınması konusunda görüşleri alınmıştır. İktisat uzmanlarından alınan bilgiye göre bu eğitimin toplam 60 saatlik kurslarla verilebileceği anlaşılmıştır. Ayrıca kanun kabul edildiği takdirde, her yıl yaklaşık 40.000 asker terhis olduğunda memleketlerine yeni tarım usullerini öğrenmiş olarak gidebileceği değerlendirilmiştir. Vatan savunmasının Türk gençlerine öğretilmesi, askerlik mükellefiyetinin asıl amacı olması nedeniyle, getirilecek yeni uygulamaların bu önceliğin yerine getirilmesine engel olabileceği kaygısını duyan TBMM üyeleri de olmuştur. TBMM'de kanun teklifi hakkında görüşmelerde bu konuda kaygı duyanlar adına söz alan Bozok Mebusu Ahmet Hamdi Bey, fiili askerlik hizmeti esnasında iptidai (ilkokul) eğitimi verilmesinin de kanun olarak daha önce kabul edildiğini hatırlatarak, verilecek bu eğitimlerle beraber erlerin asıl öğrenmeleri gereken vatan savunmasına yönelik eğitimlerini tam olarak almaları konusunda Müdâfaa-i Millîye Vekili tarafından değerlendirme yapıp yapılmadığını sormuştur. Bunun üzerine Müdâfaa-i Millîye Encümeni adına cevap veren Kastamonu Mebusu Halid Bey, Encümen tarafından yapılan çalışmalar sırasında aynı konuda endişeler duyulduğunu ve Müdâfaa-i Millîye Vekili Kazım Paşa ve İktisat Vekâleti'nden bir uzman olarak Ziraat Genel Müdürü ile beraber konunun bütün boyutları ile ele alındıktan sonra, ziraat eğitimlerinin erlerin asıl eğitim görevlerini aksatacak bir durum yaratmayacağı konusunda fikir birliğine varıldığını ifade etmiştir.²²¹

Sonuçta anılan kanun teklifi görüşmeleri 14 Şubat 1924 tarihinde tamamlanmış ve hazırlanan çalışma 415 sayılı kanun olarak kabul edilmiştir. Buna göre fiili hizmetlerini yerine getiren askerlerin askerî görevlerine göre uygun olan zamanlarda, bulunulan bölgenin ziraat kurumları tarafından yeni ziraat yöntemleri uygulamalı olarak öğretilcekti. Şayet bulunulan bölgede ziraat kurum ve memurları yoksa, MMV tarafından başvuru yapılarak İktisat Vekâleti tarafından anılan eğitimler için geçici olarak fen memurlarının görevlendirilmesi ve ziraî vasıtaların tahsis edilmesi sağlanacaktı. İcra Vekilleri Heyeti tarafından anılan eğitim uygulaması için ayrıca bir talimatname de hazırlanacaktı.²²²

²²¹ TBMM ZC, Devre 2, C. 5, Birleşim 93, 31.01.1340/1924, Ankara, TBMM Matbaası, 1968, s. 511-512.

²²² TBMM ZC, Devre 2, C. 5, Birleşim 102, 14.02.1340/1924, Ankara, TBMM Matbaası, 1968, s. 849 ;“Hizmeti Fiiliye Erbabına Yeni Ziraat Usullerinin Öğretilmesi Hakkında Kanun”, *Kanunlar Dergisi*, C. 2, s. 216.. Anılan talimatnamenin yeniden düzenlenerek 9 Ekim 1929 tarihinde uygulamaya geçirilmesine onay verildiği İcra Vekilleri Heyeti kararname için bkz.: *BCA*, Tarih: 09.10.1929, Sayı: 8420, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 5.49.6. Bu yeni talimatnameye göre barış zamanında fiili askerlik hizmetinin bir senesini tamamlayanlar askerî eğitim ve öğretimi aksatmayacak şekilde garnizon kumandanlarının alacağı tertibe göre müfrezeler halinde en

Ziraat derslerinde ziraâ uygulamalar yapmak üzere askerî garnizonların civarında bulunan askerî arazilerden yararlanılmaktaydı. Erlere bu derslerde çağdaş ziraat yöntemleri gösterilmekteydi. Ayrıca garnizonların yakınlarındaki ziraat kurumlarından, çiftlik ve tohum ıslah istasyonlarından da yararlanılmaktaydı. Bu derslerde eski ve yeni ziraat usulleri arasındaki farkların gösterilmesi, yeni ziraat usulleri ve bu usullerin faydalarının öğretilmesi (mahsullerin daha çok ve daha iyi olduğunun gösterilmesi) bu eğitimlerin amacı olarak belirlenmiştir.²²³

Bu çalışmalar arasında fidan dikme zamanlarında ve ağaç bayramlarında askerlik şubelerinin de katılımı ile askerî garnizonlar civarında ağaç dikimi yapılarak yeni ormanlar yaratılmaya çalışılmaktaydı. Ağaç dikme faaliyetlerinde ilmi yöntemler uygulanmaktaydı. Erlere bu konuda hem teorik hem de uygulamalı bilgiler verilmekteydi. Onların ağacı sevmeleri için ağaç dikme, yetiştirme ve bakma konusunda heveslerinin artırılmasına çalışılmaktaydı. Ayrıca bu çalışmaların ülkeye sağlayacağı faydalar da anlatılarak; onlara terhis olduktan sonra da memleketlerinde bu çalışmalara devam etmeleri telkin edilmekteydi. Askerlerle birlikte yapılan ağaç dikim faaliyetlerinde 1933 yılına kadar iki yüz bini aşan ağaç fidanı dikilmiştir.²²⁴

Ayrıca ordu içinde lüzumlu sanat alanlarına teşvik edilerek eğitilen erler sıhhiye, nalbantlık, makinistlik, telsiz, telefon ve telgraf muhabereciliği, şoförlük, marangozluk, demircilik vb. konularda ülke genelindeki işlerde faydalı olacak yetişmiş personel olarak terhis edilmekteydiler.²²⁵

Meslek kazanımları içerisinde şimendifer alayları ayrı bir konuma sahipti. Şöyle ki, demiryolu görevlilerinin yetişmesine bu birlikler başlangıçta öncülük etmekle birlikte

yakın ziraâ kurumlara gönderilerek uygulamalı eğitim alacaklardı. Müfrezelere bir subay komuta edecek ve gidecekleri kurumlar 10 km.den uzak olmayacaktı. Bkz.: “Ordu ve Ziraat”, *Cumhuriyet*, 28.10.1929, s. 3.

²²³ BCA, Tarih: 17.08.1933, Dosya: 39103, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 47.301.12, Ek: 19, 22-23. (MMV-Cumhuriyet İdaresi'nin İlk On Yılındaki Mesai Raporu) Erlere verilen ziraat dersleri hakkında bilgi için bkz.: “Ziraat Müdüriyeti Efrad-ı Askerîyeye Halkalı, Beykoz Mekteplerinde Ziraat Dersleri Verecek”, *Akşam*, 31.01.1926, s. 1; “Askerlere Ameli Ziraat Gösterilecek”, *Cumhuriyet*, 31.01.1926, s. 2.

²²⁴ BCA, Tarih: 17.08.1933, Dosya: 39103, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 47.301.12, Ek: 23. (MMV-Cumhuriyet İdaresi'nin İlk On Yılındaki Mesai Raporu)

²²⁵ BCA, Tarih: 17.08.1933, Dosya: 39103, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 47.301.12, Ek: 20. (MMV-Cumhuriyet İdaresi'nin İlk On Yılındaki Mesai Raporu)

Şimendifer Okulları faaliyete geçirildikten sonra da bu sektöre personel sağlanmasında ikinci kaynak olma özelliğini dönem sonuna kadar korumaya devam etmişlerdir.²²⁶

Halk arasında bilimsel nalbantlığın yayılmasına katkı sağlamak maksadıyla nalbant okulu görevini üstlenmiş askerî hayvan hastanelerinde sivil nalbantlar için kurslar da verilmekteydi.²²⁷

1930 yılından itibaren yurtdışı yarışlarda birçok ülke sivil binicilerinin yarışlarda derece almaları ve yurt içinde biniciliğe merak ve ilginin artmasıyla birlikte bu sporun yaygınlaşmasına destek olunması amaçlanmıştır. Bu maksatla Süvari Binicilik Okulu'nda sivil sporcu gençlere binicilik eğitimi verilmeye başlanmıştır.²²⁸

3. Sağlık İşleri

Bir devlet hizmeti olarak sağlık işlerine önem veren Cumhuriyet Hükümetleri tarafından değişik iklim şartlarına sahip olan yurdun sağlık hizmetleri yönünden yıllarca mahrum kalmış vatandaşlarına bu dönemde tekrar ihmale maruz kalmamaları için başta TBMM tarafından temel mevzuat olarak çıkarılan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile getirilen esaslar olmak üzere birçok tedbir alınması amaç edinilmiştir.²²⁹

Yurt güvenliğinin teminatı olmak üzere görev yapacak TSK'nın sağlığı ve sağlamlığı da bu yurdun ve milletin sağlığına ve sağlamlığına bağlıydı. Bu itibarla barışta ve savaşta sıhhiye hizmetinden iyi neticeler elde edilebilmesi için genel sağlık hizmetlerinin de iyi yürümesi gerekmektedir.²³⁰

TBMM Hükümeti tarafından 2 Ocak 1921 tarihli ve 480 sayılı kararname ile yürürlüğe giren nizamnameye göre asker hastanelerinde yatak sayısının % 5'i oranında muhtaç durumda olan vatandaşların yararlanmaları öngörülmekteydi. Ayrıca bu

²²⁶ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. III-IV, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s. 1573-1574.

²²⁷ BCA, Tarih: 17.08.1933, Dosya: 39103, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 47.301.12, Ek: 10. (MMV-Cumhuriyet İdaresi'nin İlk On Yılındaki Mesai Raporu) Nalbantlık hakkında 8 Aralık 1937 tarihinde 3277 sayılı kanunla düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre Nalbant Okulları Ziraat Vekilliği tarafından açılacaktı. Bununla birlikte nalbantlık yapabilmek için askerî veya mülkî nalbant mekteplerini bitirmiş olmak gerekmektedir. Bkz.: *TBMM ZC*, Devre 5, C. 21, Birleşim 13, 08.12.1937, Ankara, TBMM Matbaası, 1938, s. 34-35; "Nalbant Mektepleri ve Nalbantlık Hakkında Kanun", *Kanunlar Dergisi*, C. 18, Ankara, [t.y], s. 20-21. Ayrıca bkz.: *Nalbant Mektepleri ve Nalbantlık San'atı Hakkında Kanun, Nizamname ve Talimatname*, Marifet Basımevi, İstanbul 1940, s. 6.

²²⁸"Binicilik Mektebinde Sivil Sporculara Meccanî Binicilik Dersleri Veriliyor", *Cumhuriyet*, 12.08.1930, s. 5.

²²⁹ Anılan kanunun ilk iki maddesi daha önce de belirtildiği üzere bu kapsamda bağlayıcı esaslar getirmekteydi. Bkz.: "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu", *Kanunlar Dergisi*, C. 8, s. 201. (madde 1-2)

²³⁰ Boysan, *Türk, Sıhhiye Hizmeti: Kuruluş*, C. I, s. 117.

nizamnameye göre fakir hastaların bedelsiz olarak polikliniklerde ayakta tedavi görmeleri hususunda imkân tanınmaktaydı.²³¹

Özellikle Umumi Hıfzıssıhha Kanunu bütün yurttta ve orduda halk sağlığının korunması ve kollanmasını amaçlamaktaydı. Bunun için il ve ilçelerde bu kanunla birlikte Hıfzıssıhha Meclisleri teşkil edilmiştir.²³²

Diğer yandan, Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun hükümlerine göre il ve ilçelerdeki en yüksek rütbeli askerî hekimlerin daha önce belirtildiği üzere Hıfzıssıhha Meclislerinde üye olmalarından başka Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye Riyaseti'nin 28 Aralık 1930 tarihinde 2'nci Şube ve 14750 sayılı emri ile askerî hekimler buldukları yerlerde Hıfzıssıhha Meclislerinin çalışmalarına katkı sağlamak amacıyla yerel sıhhi ihtiyaçlara göre plan hazırlayacaklardı. Bu planlar tümenler yolu ile kolordulara gelecek ve kolordular da kendi bünyelerinde oluşturdukları “*Sıhhati Koruma Komisyonları*” tarafından birer “*Sıhhi Mücadele İcra Planı*” hazırlayacaklardı. Hazırlanan bu planların her bölge için genelge ile yayınlanarak uygulanması sağlanacaktı. Bütün bu çalışmalardan güdülen amaç, memleketin sıhhi kalkınmasında asker hekimlerin de hisselerine düşen görevleri yapmalarına olanak tanınmasıydı.²³³

Bu kapsamda, askerî hastanelerde uzman hekimler tarafından haftanın her gününde ihtisas poliklinikleri açılarak burada halktan müracaat edenler parasız muayene ve tedavi edilmekteydiler.²³⁴

4. Yardım Faaliyetleri

Veterinerlik ve hayvan sağlığı, Türk ordusu için büyük önem taşıdığı gibi Türk milleti için de hayati bir konuydu. Bu konu o dönem için memleket ekonomisinde büyük rol oynamaktaydı. Millî Mücadele'den sonra ordu hayvan mevcudunun büyük bir kısmı muharebe güç ve yeteneğini kaybetmiş ve bunların çoğunluğu muhtaç köylülere

²³¹ *Deniz Müzesi Komutanlığı Arşivi*, Deniz Müsteşarlığı, K.: 125, G.: 3033, 1936. (“Askerî Hastanelere Alınacak Ahali ve Fukara Hakkında 480 Sayılı Nizamname”. *Yeni Ordu Emirnamesi*, No.: 195, 1936, MMV, s. 5-6.) Ayrıca bkz.: Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği ve Asker Hastaneleri*, C. I, Yörük Basımevi, İstanbul 1976, s. 457.

²³² “Umumi Hıfzıssıhha Kanunu”, *Kanunlar Dergisi*, C. 8, s. 204-205. (madde 23-28)

²³³ Boysan, Türk, *Sıhhiye Hizmeti: Kuruluş*, C. I, s. 118.

²³⁴ *BCA*, Tarih: 17.08.1933, Dosya: 39103, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 47.301.12, Ek: 9. (MMV-Cumhuriyet İdaresi'nin İlk On Yılındaki Mesai Raporu) Gülhane Hastanesi'nde haftanın yedi günü için hazırlanmış muayene programı ve hekimlerini gösteren duyuru hakkında bilgi için bkz.: “Gülhane Hastanesinde Muayene Günleri”, *Cumhuriyet*, 04.12.1927, s. 6.

dağıtılmıştır.²³⁵ Bu konuda yasal dayanak oluşturmak için ilk çalışma daha Millî Mücadele devam ederken yapılmıştır. Bu çalışma, bir kısmı askerî nakliye maksadıyla halktan toplanmış hayvanlardan verimli olarak yararlanılamayanların muhtaç köylülere ziraî çalışmalarda kullanılmak üzere verilmesini öngören kanun teklifiydi. Kütahya Mebusu Besim Atalay Bey tarafından yapılan teklif başlangıçta sadece ordu envanterine geçmiş öküzleri kapsarken; kanun görüşmelerinde ordu envanterindeki zayıf hayvanların tamamı kanun kapsamına alınmış²³⁶ ve 5 Ocak 1922 tarihinde 178 sayılı kanun olarak kabul edilmiştir.²³⁷

Bu kanun ile ordu hizmeti için yetersiz görülen hayvanlarla birlikte ordu ihtiyacına uygun olmayan kağrı arabalarının da muhtaç köylülerin ziraat çalışmalarında kullanmaları için tahsis edilmesi öngörülmekteydi. Hayvan ve araçlar MMV, Maliye, Dahiliye ve İktisat Vekâletleri'nce koordine edilerek bedelsiz olarak verilecekti. Düşman işgalinden zarar görmüş muhtaç köylülere öncelik tanınacak ve köylülere verilecek hayvanların tedavileri Hükümet tarafından üstlenilecekti.²³⁸

Yurt genelinde hayvan yetiştiriciliğinin geliştirilmesine katkı sağlanması ile ilgili olarak 1929 yılından itibaren İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul edilen bir kararname ile kolordu bölgelerinde askerî panayırlar açılması için çalışmalar başlatılmıştır. MMV'nin hayvan alımlarını bu panayırlardan sağlamak üzere MMV ve İktisat Vekâleti tarafından program hazırlanarak çalışmalar yürütülmüştür. Bu uygulamalardan beklenen amaca ulaşılması maksadıyla MMV tarafından panayırlarda yapılacak alımlarda hayvan sahiplerine ücretlerinin hemen verilebilmesi için alım heyetlerine 20.000 lira avans verilmesi MMV'ce teklif edilmiştir. Bu bağlamda ihale komisyonları emrine 20.000 lira kredi verilmesi; kredi açılması mümkün olmayan yerlere 20.000 liraya kadar avans

²³⁵ *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, Harita Genel Müdürlüğü, Ankara 1982, s. 126. Ayrıca bkz.: *BCA*, Tarih: 17.08.1933, Dosya: 39103, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 47.301.12, Ek: 9. (MMV-Cumhuriyet İdaresi'nin İlk On Yılındaki Mesai Raporu)

²³⁶ Kanun teklifinde gösterilen gerekçede ziraat için fazla bir öküzün varlığı bir avuç fazla ekinin üretilmesi olarak ifade edilmekteydi. Bkz.: *TBMM ZC*, Devre 1, C. 15, Birleşim 131, 20.12.1337/1921, Ankara TBMM Matbaası, 1958, s. 173-185.

²³⁷ *TBMM ZC*, Devre 1, C. 15, Birleşim 140, 05.01.1338/1922, Ankara, TBMM Matbaası, 1958, s. 326-329; "Ciheti Askerîye Emrinde Bulunan Lağar (Zayıf) Hayvanatının Bilâbedel (Bedelsiz) Muhtacini Zürraa (Ziraat) İtaası Hakkında Kanun", *Kanunlar Dergisi*, C. 1, Ankara, [t.y], s. 205.

²³⁸ "Ciheti Askerîye Emrinde Bulunan Lağar Hayvanatının Bilâbedel Muhtacini Zürraa İtaası Hakkında Kanun", *Kanunlar Dergisi*, C. 1, s. 205.

verilmesi İcra Vekilleri Heyeti'nce uygun bulunmuştur.²³⁹ Böylece açılan panayırlar ile yurt içinde bir hayvan piyasası oluşturulmasına katkı sağlanırken hayvan yetiştiricilerinin çalışmaları da teşvik edilmiş olmaktadır.

Cumhuriyet döneminde memleket gençliğinin vatan savunmasını öğrenmesi için belirlenmiş olan silah altında geçen askerlik süresinin en verimli şekilde geçirilmesi amaç edinilmekteydi. Bununla birlikte, uzun savaş yıllarının meydana getirdiği tahribat ve sonrasında ülkenin mevcut ekonomik şartlarının iyileştirilmesi ve ülkenin imar edilmesi hedefi göz önüne alınarak; askerlik süreleri kısaltılmak suretiyle genç nüfusun bu çalışmalara mümkün olduğunca süratle katılmaları sağlanmıştır.²⁴⁰ 1929 yılında meydana gelen dünya ekonomik buhranının yarattığı iktisadi şartlar göz önüne alınırken bu uygulamalarda tasarruf amacı da güdülmekteydi.²⁴¹ 1931 ve 1932 yıllarında Erbaş ve erlerin, erken terhis ya da fazladan verilecek izinlerinin askerliklerinden sayılması yönünde yapılan çalışmalar bu uygulamalara örnek olarak gösterilebilir.²⁴²

Sonuç

Cumhuriyet döneminde Türk ordusu Atatürk devrimlerinin, çağdaşlaşmanın ve kalkınmanın savunucusu olmakla birlikte bu hamlelerin gelişmesine omuz veren önemli bir unsur olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Türk ordusunun milletin ordusu olmasından hareketle başlatılan çalışmalar zamanın şartlarına göre doğal olarak değişim göstermiştir. Benzer çalışmalar Atatürk sonrası dönemde de sürdürülmeye gayret gösterilmiştir. Bu yönde birçok faaliyet uygulamada kalarak devam etmiştir. Örneğin meslek edindirme, okuma yazma kursları vd. uygulamaların günümüze kadar sürdürülmeye çalışıldığını söyleyebiliriz. Daha başka örnek verilecek olursa yakın

²³⁹ BCA, Tarih: 19.6.1929, Sayı: 8169, Dosya: 219-29, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 4.36.16.

²⁴⁰ BCA, Tarih: 17.8.1933, 39103, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 47.301.12, Ek: 21. (MMV-Cumhuriyet İdaresi'nin İlk On Yılındaki Mesai Raporu)

²⁴¹ BCA, Tarih: 22.12.1930, Sayı: 10365, Dosya: 56-597, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 16.82.8.

²⁴² 1 Temmuz 1931 tarihli ve 11402 sayılı kararname ile bütçe tasarrufunu temin maksadıyla terhislerine 2-4 ay kalmış 1,5 senelik erbaş ve erlerin % 20 nispetinde izne ayrılmaları ve bir aydan fazla kullanacakları izinlerin de askerliklerinden sayılmaları İcra Vekilleri Heyeti'nce kabul edilmişti. (Kararname "gizli" gizlilik derecesi ile çıkarılmıştı) Bkz.: BCA, Tarih: 1.7.1931, Sayı: 11402, Dosya: 56-60, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 21.48.4. Daha fazla tasarruf sağlamak maksadıyla 1932 yılında (gizli, gizlilik derecesiyle) bu uygulamanın kapsamı genişletilerek, 1,5 ve 2 senelik erbaş ve erlerin tamamına 2-4 ay izin verilmeleri konusunda 27 Haziran 1932 tarihli ve 13030 sayılı kararname ile yetki verilmiştir. Ayrıca bkz.: BCA, Tarih: 27.6.1932, Sayı: 13030, Dosya: 56-61, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 29.48.7.

zamana kadar kırsal bölgelerde üniversiteye hazırlık kurslarının ordu bünyesinde açılarak bu yönde katkılar sağlanmaya çalışıldığı bilinmektedir.

Sonuç itibarıyla Türk ordusunun kaynağı Türk milleti olduğuna göre ordunun millettten ayrı düşünülmesi mümkün değildir. Cumhuriyet'in ordusu milli güç bütünlüğünün önemli bir parçası olarak elindeki tüm imkanlarla Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren milletin ve ülkesinin çağdaşlaşması, kalkınması ve refahı doğrultusunda üzerine düşeni büyük bir sorumluluk duygusuyla yapmaya devam etmiştir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Deniz Müzesi Komutanlığı Arşivi

Sürelî Yayınlar

Akşam,

Cumhuriyet

Son Posta

Vakit

Raporlar

Kanunlar Dergisi

TBMM Zabıt Ceridesi

Kaynak Eserler

AKDEVELİOĞLU, Atay, Oran, Baskın, Erhan, Çağrı vd, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, C. I, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2007.

Atatürk'ün Bütün Eserleri (1924-1925), C. XVII, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005.

Atatürk'ün Doğumununun 100. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, Harita Genel Müdürlüğü, Ankara 1982.

BOYSAN, Mazlum, Türk, Cezmi, *Sıhhiye Hizmeti: Kuruluş*, C. I, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1938.

BÜYÜKTUĞRUL, Afif, *Büyük Atamız ve Türk Denizciliği*, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2006.

ERASLAN, Cezmi, *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk*, Kumsaati Yayınları, İstanbul, 2003.

ERGİN, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. III-IV, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

MUHAMMET Erdoğan, *8-14 Ekim 1926 Tarihleri Arasında İcra Edilen ve Cumhuriyet Tarihinin İlk Büyük Manevrası Olan 4'üncü Kolordu/Ankara Manevrasının Cumhuriyet Tarihindeki Yeri ve Önemi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006.

İNALCIK, Halil, "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi", *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1998, s. 125-132.

METEL, Raşit, *Atatürk ve Donanma*, Deniz Basımevi, İstanbul, 1966.

MİYAK, Derya Levent, *Üçüncü Ordu Komutanlığının Bölge Kalkınmasına Etkileri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2005.

NADAS, Muhlis, *Millî Müdafaa Politikaları*, Kenan Matbaası, İstanbul 1946.

Nalbant Mektepleri ve Nalbantlık San'atı Hakkında Kanun, Nizamname ve Talimatname, Marifet Basımevi, İstanbul 1940.

ÖZBAY, Kemal, *Türk Asker Hekimliği ve Asker Hastaneleri*, C. I, Yörük Basımevi, İstanbul 1976.

ÖZKAYA, Yücel, “Atatürk ve Halkçılık”, *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s. 55-64.

ÖZKURT, Fatih, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Askerî Manevra ve Tatbikatlar (1909-1938)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2017.

TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi: Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, C. III, 1. Bölüm, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995.

Ekler

Ek 1: Kıyafet Kararnamesi ile Belirlenen Şapkaların Son Şekli

يکي عسکری سرپوشلار من هم بد يعی، هم صحيد

يکي قبول ايدلين سرپوشلاره اردو منزه مکمل حضری بر باشلق تأمين ايدلشدره سفری پر
چليک مغفر قبول ايدلديکي کون اردو منزك سرپوش مسئله سی تماماً حل ايدلش اولاجقدو

اردو ايجوره يکي قبول ايديلن سرپوشلار مختلف نمونه لری

۱ — ارکان ، امرا و شاهانه مخصوص يکي سرپوشك جبهه دن منظره سی ، ۲ — عینی سرپوشك ياندن کورونوشی ،
۳ — قدملی کوچوک نایط باشلقی ، ۴ — سفری نایط برماؤورین باشلقی ، ۵ — نفر اوتباشی و قدمسز چاروش
باشلقك جبهه دن کورونوشی ، ۶ — عینی نفر باشلقك ياندن کورونوشی .

“Yeni Askeri Serpuşlarımız Hem Bedii, Hem Sıhhidir”. **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1341/1925, s. 1.

Ek 2: Orduda verilen ziraat eğitimini düzenlenlemek için tamamlanan talimatname hakkında bilgi.

Ordu ve ziraat

Bir sene askerlik yapan fili hizmet erbabına orduda ziraat fennî usulleri gösterilecek

Ankara 27 (Telefonla) — Vakti hizada fili hizmet erbabına ziraat usullerinin öğretilmesi hakkındaki talimatname Heyeti Vekileden çıkmıştır. Talimatnameye göre fili hizmet erbabından bir sene askerliğini ikmal etmiş olanlar askeri talim ve terbiyeye zarar vermeyecek zamanlarda kıt'a veya garnizon kumandanlarının tertip ettiği müfrezeler halinde en yakın ziraî müesseselere gönderilerek tatbikat göreceklerdir. Müfrezelere bir zabıt kumanda edecek, ve gidilecek ziraat müessesesi 10 kilometrodan uzak olmayacaktır.

“Ordu ve Ziraat”, Cumhuriyet, 28.10.1929, s. 3.

ENGELLİLERE YÖNELİK KAMU HİZMETLERİNDE YENİLİKLER

Ahmet İLVAN*, Fatma GÜÇ YÜKSEKDAĞ*, Sueda TERZİ VURAK*

Engellilik Dünya Sağlık Örgütü tarafından insanlığın bir parçası olarak görülmele birlikte insanların büyük bir kısmı yaşamlarının belirli bir bölümünde geçici veya tüm hayatları boyunca kalıcı bazı yetersizlikler yaşayabilmektedir ve bu yetersizlikler yaşanırken kişilerin bedensel ve ruhsal fonksiyonlarında zamanla şiddetlenen zorluklarla karşılaşabilmektedirler. Bu zorluklar engelli bireylerin kendi hayatlarını olumsuz etkilerken bireyin ailesinin, sosyal çevresinin ve bakım vericilerin de hayatında da zorluklar gözlemlenmektedir (WHO, 2011).

Türkiye’de en az bir engeli olan (3 yaş ve daha yukarı) nüfus oranı %6,9 (4.876.000)’dur. Bu nedenle engellilere yönelik kamu hizmetleri oldukça önem kazanmaktadır (T.C Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2021)

Bazı Engellilik Tanımları ve Sınıflandırmaları

Engellilik kavramı toplumca özürlülük, yetersizlik gibi kelimelerle de ifade edilebilse de bu kavramlar farklı anlamlar taşımaktadır. Bir karışıklığın önüne geçmek ve tüm disiplinlerde engellilikle ilgili çalışmaların sağlıklı ilerletilebilmesi için evrensel bir çerçeve çizmek adına Dünya Sağlık Örgütü engellilik kavramını tanımlamış ve uluslararası sınıflandırmalar uygulamıştır.

1980 yılında Dünya Sağlık Örgütü; Yetersizlik, Özürlülük ve Engelliliklerin Uluslararası Sınıflandırılması (International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps-ICIDH) adında bir sınıflama geliştirmiştir ve bu sınıflandırmaya göre özürlülüğü 3 kategoride ele almıştır. Bunlardan birincisi Yetersizlik (impairment); bireyin vücudunun fiziksel, zihinsel veya işlevsel bozukluğu anlamına gelmektedir. Bu tanımdaki yetersizlik; organ, doku, fonksiyonel sistem, ekstremiteler ya da vücut mekanizmasındaki psikolojik, fizyolojik veya anatomik yapı ve fonksiyonların geçici, kalıcı kaybedilmesi veya eksikliğini ifade eder (Bilsin & Başbakkal, 2014).

* Prof. Dr. Ahmet İLVAN, İstanbul Aydın Üniversitesi, ahmetilvan@aydin.edu.tr

* Öğr. Gör. Fatma GÜÇ YÜKSEKDAĞ, İstanbul Aydın Üniversitesi, fatmaguc@aydn.edu.tr

* Öğr. Gör. Sueda TERZİ VURAK, İstanbul Aydın Üniversitesi, suedaterzi@aydin.edu.tr

Bir diğerkategori olan özür lülük (disability); Bir yetersizliğin neticesinde fonksiyonel kapasitede azalma veya bu kapasitenin tamamen ortadan kaybolması anlamına gelmektedir. Birey, yetersizlik sonucu günlük yaşamının gerektirdiği aktiviteler için kendisinden beklenen fonksiyon ve davranışlarda eksiklik yaşamaktadır.

Üçüncü kategori olan engellilik (handicap); Bireyin statü performansı ile sosyal grubu tarafından kendisinden beklenen performans arasında bir farklılığa yol açan, bir bozukluk ve/veya engellilikten kaynaklanan sosyal dezavantaj olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla engellilik, engellerin ve sakatlıkların sosyal ve çevresel sonuçlarını temsil eder (Miniare, 1992).

Özür lülük ile ilgili konularda meydana gelen farklılaşmalar nedeniyle ICIDH özür lülük sınıflandırmasının meydana getirdiği sakatlık ve damgalamanın sosyal algısını değiştirmek adına 2001 yılında DSÖ İşlevsellik, Yetiyitimi ve Sağ lığın Uluslararası Sınıflandırılması (International Classification of Functioning, Disability and Health-ICF) sistemini tasarlamıştır ve ICF bu yıllardan itibaren ICIDH yerine kullanılmaya başlanmıştır (Erdugan, 2010). ICF'e göre belirlenmiş ve araştırmalarda kullanılması önerilen özür türleri listesi aşağıda verildiği gibidir.

1.	Görme
2.	İşitme
3.	Öğrenme ve Öğrendiklerini Uygulama
4.	Zihinsel Fonksiyonlar <ul style="list-style-type: none">○ Dikkat Fonksiyonu○ Bellek Fonksiyonu○ Düşünme Fonksiyonu○ Yüksek Düzeyde Bilişsel Fonksiyonlar
5.	Günlük Gereksinimlerini Karşılama <ul style="list-style-type: none">○ Günlük Gereksinimlerini Yönetme○ Günlük Gereksinimlerini Tamamlama
6.	İletişim Kurma <ul style="list-style-type: none">○ Alma○ Üretme
7.	Beden Duruşunu Değıştirme ve Sabit Tutma
8.	Eşyaları Tutma, Hareket Ettirme, Taşıma

	<ul style="list-style-type: none">○ Eşyaları Kaldırma ve Taşıma○ Parmaklarını Kullanma○ Ellerini ve Kollarını Kullanma
9.	Yürüme ve Hareket Etme <ul style="list-style-type: none">○ Yürüme○ Çevrede Gezinme
10.	Öz Bakım <ul style="list-style-type: none">○ Yıkama○ Bedensel Bakım○ Tuvaletini Yapma○ Giyinme○ Yemek Yeme○ İçme
11.	Temel Yaşam Aktiviteleri <ul style="list-style-type: none">○ Eğitim○ Çalışma
12.	Toplumsal, Sosyal ve Sivil Yaşam <ul style="list-style-type: none">○ Toplum Yaşamı○ Eğlence ve Boş Zaman○ Dini ve Ruhsal Yaşam

ICF sınıflandırması yalnızca engelli bireylerle değil tüm insanlarla ilgili evrensel bir sınıflandırmadır. Sağlıkla ilgili tüm durumlar ICF kullanılarak tanımlanabilir. ICF 2 bileşeni olan 2 bölümden oluşur. Birinci bölüm; İşlevler ve Yetiyitimi olarak adlandırılmıştır, bileşenleri ise; vücut işlevleri ve yapıları ve etkinlikler ve katılım şeklinde ifade edilmektedir.

İkinci bölüm; Bağlamsal Etmenler olarak adlandırılmış olup bileşenleri; çevresel etmenler ve kişisel etmenler olarak Dünya Sağlık Örgütü tarafından 2001 yılında belirlenmiştir (Bilsin & Başbakkal, 2014).

Engelli Bireylere Bakış Açısını Tanımlayan Modeller

1. **Medikal Model:** Endüstriyel yeniliklerin, toplumsal ve ekonomik yapıdaki değişimlerin, sanayileşmenin meydana getirdiği bir model olarak görülmektedir. Kırsal

bölgelerden şehirlere gerçekleşen göçler nedeniyle kişilerin emeklerini satmak zorunda kaldığı ve bir işçi sınıfının oluştuğu bu dönemde devletin işçiyi koruyucu herhangi bir önleminin olmaması nedeniyle işçi sınıfının zorlu koşullarla karşı karşıya kalması engellileri de zorlu çalışma koşullarına adapte olma noktasında olumsuz olarak etkilemiştir. Engelli bireylerin bu koşullara uyum sağlanması mümkün görülmemekle birlikte bu dönem her türden engelli bireyin iş gücüne katılamama anlamına gelmektedir. Avrupa’da engelli bireylerin toplumdan temizlenmesi bakış açısının hakim olmasının amacı insan ırkının temizlenmesi olarak görülmektedir. Bu nedenle diğer insanların da engellilere ön yargılı bir şekilde baktığı ifade edilmektedir (Aköğretmen, 2023).

2. Sosyal Model

Refah devleti dönemi içerisinde meydana gelen politik ortam engellilik noktasında önemli değişiklikler ortaya çıkartmıştır. Bunun nedeni sermaye, emek ve devlet arasında gerçekleşen uzlaşmalardır. Bu dönemde elde edilen gelirin vatandaşlara dağılımı için sosyal güvenlik, sağlık ve eğitim gibi araçlar kullanılmış ve kamu hizmetinin tüm topluma ulaştırılması sağlanmıştır. Bununla birlikte hasta, yaşlı, engelli gibi sosyal grupların da desteklenmesi sağlanmıştır. Sosyal model engelliliği medikal model gibi bireysel kusur olarak görmekten ziyade toplumsal baskı ve dışlanmaya odaklanmaktadır. Engelliliğin toplumsal bir sorun olduğu sosyal modelle birlikte anlaşılmıştır (Okur & Erdugan, 2010).

3. İnsan Hakları Modeli

1980 sonrası Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Para Fonu’nun da ekonomide devreye girmesiyle birlikte engelli hakları da küresel boyutta ele alınmaya başlanmıştır. 1981 yılının da “Engellilik Yılı” ilan edilmesiyle birlikte engellilik hareketi dünyada ses getirmeye başlamıştır (Goodley, 2011).

“İnsan hakları modeli, insanın doğuştan gelen haysiyetine ve ardından, ancak gerekliyse, kişinin tıbbi özelliklerine odaklanır. Kişiyi etkileyen tüm karrarlarda bireyi sahnenin merkezine yerleştirir ve en önemlisi asıl sorunu kişinin kendisi dışında toplumda aramaktadır” (Degener, 2016)

1920 Ve 1980 Yılları Arasında Türkiye’de Engelli Bireylere Yönelik Kazanım Ve Gelişmeler

Bu dönemde hakim olan medikal model engelliliği bireyin vücut sistemiyle ilgili bireysel bir bozukluk; fiziki ve biyolojik bir eksiklik olarak tanımlamaktadır (Goodley, 2011). Engelliğin bir hastalık ve rehabilitasyonla çözülebilecek bir konu olarak görülmesi

sebebiyle döneme ilişkin faaliyetler başlangıçta daha çok sağlık alanında gerçekleştirmiş olup 1950 yılı ve sonrasında eğitim, istihdam gibi konularda da yapılanmalar başlamıştır.

Bu dönemde engelli bireylere yönelik kazanım ve gelişmeler başlıca şöyledir:

1923- İzmir Buca'da yirmi üç yatak kapasiteli ilk sağır ve dilsizler okulunun eğitime başlaması

1930- Süleyman Sırrı Bey Gök önderliğinde Sağır, Dilsiz ve Körler Tescül Cemiyeti'nin kurulması

1950- Altı Nokta Körler Derneğinin kurulması

1952- Gazi Eğitim Enstitüsü bünyesinde Özel Eğitim Şubesinin kurulması

1957- 6972 sayılı Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanunun yürürlüğe girmesi

1960- Türkiye Sakatlar Derneğinin kurulması

1961- 222 Numaralı İlköğretim ve Eğitim Kanunu 12. Maddesine ile Türk Milli Eğitim sistemi içerisinde özel eğitimin resmen devlet tarafından kabul edilmesi ve özel eğitim hizmetlerinin devlet tarafından yürütülmesi

1963-1967- I. Beş Yıllık Kalkınma Planında yer alan "Sosyal Hizmet" başlığı ile engellilerin istihdamına yönelik hedeflerin belirlenmesi

1965- Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi bünyesinde Özel Eğitim Bölümünün kurulması ve bu alan için donanımlı personel yetiştirilmeye başlanması

1967- 854 Sayılı Deniz İş Kanunu ile engelli bireyler için ilk kota uygulaması

1970- Görme Engelliler Derneğinin kurulması

1971- 1475 sayılı İş Kanunu ile elli kişi ve üzeri işçi çalıştıran iş yerlerine %3 oranında engelli çalıştırma zorunluluğunun getirilmesi

1973- 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunundaki "Özel eğitime ve korunmaya muhtaç çocukları yetiştirmek için özel tedbirler alınır" maddesi ile özel eğitimin genel eğitim kategorisinde değerlendirilmesi

1976- 2022 sayılı 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşları İle Engelli ve Muhtaç Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Yönetmelik ile engelli bireylere aylık bağlanma kararının verilmesi

1980- 2916 sayılı Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Kanunu ile engelli çocuklara verilecek eğitim niteliklerinin belirlenmesi

1980 Ve 2005 Yılları Arasında Türkiye’de Engelli Bireylere Yönelik Kazanım Ve Gelişmeler

Medikal modelde kişiye özgü bir kusur olarak atfedilen engellilik hali, ilgili yıllardaki sosyal modelde toplumdaki kusurların bir sonucu olarak ortaya çıkan bir ayrımcılık biçimi olarak tanımlanmıştır (Çetin, 2017). Bu model çerçevesinde engelliler temel hakları olan, bu hakların korunması ve geliştirilmesi gereken, korunmadığı ve geliştirilmediği zaman yasalar önünde hak sahibi olan, başka bir deyişle hukukun öznesi olan bireylerdir (Çalık, 2008).

Bu dönemde yapılan çalışmaları incelediğimizde engellilerin korunması, desteklenmesi, ihtiyaçlarının karşılanması, yardım edilmesi gibi kavramların yerine daha çok engelli kişilerin hayata tam ve eşit katılımı ve insan haklarında eşitlik çerçevesinde kazanımları ve yapılanmaları görmekteyiz.

Bu dönemde engelli bireylere yönelik kazanım ve gelişmeler başlıca şöyledir:

1981- Engellilere yönelik hizmetlerin koordinasyonu ve izlenmesi amacıyla Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulunun kurulması

1982- 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu ile Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğünün kurulması

1983- Özel eğitime ilişkin tanım, ilke, kurum, özel eğitime gereksinimi olan çocukların belirlenme, yerleştirilme ve izlenme süreçlerini içeren 2916 sayılı Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Kanununun yürürlüğe girmesi

1983- 2918 sayılı Karayolları Trafik Kanunu ile engelli sürücülerin kullanımı için özel alanların tahsis edilmesi, bu alanların diğer sürücülerce kullanılmasının yasaklanması ve engelli bireyler için park kartları tasarlanması

1990-94 -VI. Beş Yıllık Kalkınma Planında eğitim ve istihdam açısından fırsat eşitliği kavramından bahsedilmesi

1992- 3797 sayılı Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanunu ile özel eğitim esaslarının yeniden tanımlanması

1992- 3797 sayılı Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanunu ile Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğünün kurulması

1992- Engellilere Yeşil Kart uygulaması

1993- Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 1993 yılının özel eğitim yılı ilan edilmesi

1997- 572 sayılı Kanun hükümleri uyarınca 3194 Sayılı Yapı Kanununun Erişilebilirlik planlamasıyla ilgili standartlarını yerine getirme yükümlülüğü kapsamında değiştirilmesi

1997- 573 sayılı Kanun Hükümünde Kararnamesi ile Özel eğitim gerektiren bireylerin, Türk Millî Eğitimi'nin genel amaçları ve temel ilkeleri doğrultusunda, genel ve mesleki eğitim görme haklarını kullanabilmelerini sağlamaya yönelik esasların düzenlenmesi

1997- 571 Sayılı Kanun Hükümünde Kararname ile engellilere yönelik hizmetlerin daha kapsamlı ve etkili bir şekilde sunulması, ulusal ve uluslararası kurumlar arasında koordinasyon ve iş birliği geliştirilmesi, engelli bireylerin sorunlarını tanımlamak ve bu sorunları çözmek için Özürlüler İdaresi Başkanlığı'nın Kurulması

1997- 573 sayılı Kanun Hükümünde Kararname ile kaynaştırma eğitiminin başlaması

2005- 5378 sayılı Özürlüler Kanununun yürürlüğe girmesi

2006- Millî Eğitim Bakanlığı'nda Görme Engelliler ile ilgili daire başkanlığına ilk engelli kadın başkan Hale Bacakoğlu'nun atanması

2007- 5580 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu yayımlanması

2008- 5793 sayılı Kanunla birlikte eğitime katılabilir engel oranının %20 olarak düzenlenmesi

2008- TBMM'nin Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesini kabul etmesi

2012- Yeşil Kartlıların Genel Sağlık Sigorta sistemine dâhil olmasıyla tüm vatandaşlar arası eşitliğin sağlanması

2005 Ve Sonrası Yıllarda Türkiye'de Engelli Bireylere Yönelik Kazanım Ve Gelişmeler

1920-80 arası engellilik, bireyin sorumlu olduğu, hastalık, rehabilite edilmesi gereken bir kavram iken 1980 sonrası sosyal modelinde desteğiyle toplumsal bir kimlik kazanmıştır. Böylece engellilik sadece sağlık sorunu olmaktan çıkmış eğitim, istihdam, sosyal yaşama katılım, eşitlik, ayrımcılığın önlenmesi gibi boyutlu bir kimlik kazanmıştır.

2005'te yayımlanan 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun'unda yer alan engelliliğin önlenmesi, engellilerin sağlık, eğitim, rehabilitasyon, istihdam, bakım ve sosyal güvenliğine ilişkin sorunlarının çözümü ile her bakımdan gelişmelerini ve önlerindeki engelleri kaldırmayı sağlayacak tedbirleri alarak topluma katılımlarını sağlamak ve bu hizmetlerin koordinasyonu için gerekli düzenlemeleri yapmak ibaresi artık medikal ve sosyal modelin dışında bir model üzerinden engellilerin değerlendirildiğini göstermektedir.

Bu dönemde engelli bireylere yönelik kazanım ve gelişmeler başlıca şöyledir:

2005- Türk Ceza Kanunu 122. Madde çerçevesinde engellilik durumunun bir başkasınca nefret eyleminde kullanılmasının bir suç haline gelmesi

2005- Türk Diyanet İşleri Başkanlığının camilere erişilebilirliğin sağlanması için genelge düzenlemesi

2006- 26204 sayılı Yükseköğretim Kurumları Engelliler Danışma ve Koordinasyon Yönetmeliği ile üniversitelerde Engelliler Danışma ve Koordinasyon Birimlerinin kurulması

2006- Bakıma Muhtaç Özürlülere Yönelik Resmî Kurum ve Kuruluşlar Bakım Merkezleri Yönetmeliği ile açılacak bakıma muhtaç özürlülere yönelik bakım merkezlerinin planlanması

2007- Bakıma Muhtaç Engellilerin Tespiti ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik kapsamında Evde Bakım Yardımı Düzenlemesinin yapılması

2007- Engellilere karşı ayrımcılığı ortadan kaldırmak ve yaşam standartlarını yükseltmek gibi yükümlülükleri içeren Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesinin Türkiye tarafından imzalanması

2007- Türk Diyanet İşleri Başkanlığının camilere erişilebilirliğin sağlanması için genelge düzenlemesi

2008- İş Kanunu'nda yapılan değişiklik ile 50 ve üzeri işçi çalıştıran özel sektör işyerlerinde %3; kamu sektöründeki işyerlerinde ise %4 engelli işçinin durumlarına uygun işlerde çalıştırma zorunluluğunun getirilmesi

2009- Engelli ayrımcılığı sebebiyle ilk cezanın verilmesi

2010- 2010/73 sayılı Poliklinik Hizmetlerinde Öncelik Sırasına İlişkin Sağlık Bakanlığı genelgesi ile engelli bireylere poliklinik muayenelerinde öncelik sırası hakkı tanınması

2011- 2011/20 Hasta Taşıma Hizmeti Alımı genelgesi kapsamında tedavi planı kapsamında belirli aralıklarla, ayakta günü birlik tedavi uygulanması gereken kişilerin ev ile ilgili sağlık kurumu arasındaki nakilleri engellilere uygun hasta nakil araçları sağlanması

2011- 633 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının kurulması

2011- 633 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kurulan Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bağlı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüklerinin il düzeyinde teşkilatlanması

2011- 633 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğünün oluşturulması

2011- Türkiye'nin İlk Engelli Kadın Derneğinin kurulması

2012- İlk Özürlü Memur Seçme Sınavının (ÖMSS) yapılması

2012- Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) tarafından yürürlüğe giren Kamu Hizmeti Duyurularına Dair Yönerge ile engelli odaklı spot filmlere öncelik verilmesi

2013- 28833 sayılı engelli bireyleri çalıştırmaya yönelik usul ve şartlar içeren Korumalı İşyerleri Hakkında Yönetmelik'in yürürlüğe girmesi

2013- Engelli Bireylerin Haklarını İzleme ve Değerlendirme Kurulunun kurulması

2013- İlk Kabul ve Müdahale Birimlerinin kurulması

2014- Devlet Memurları Kanunu'nun 101. Maddesince engelliye isteği dışında gece nöbeti verilmeyeceğinin bildirilmesi

2014- Devlet Memurları Kanunu'nun 72. maddesinde ve engelli devlet memurları ve birinci derecede yakınlarının tayinlerini kolaylaştırmak amacıyla yönelik düzenlemenin yapılması

2022- 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz Ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun Çerçevesinde 18 Yaşını tamamlamış, talebine rağmen Türkiye İş Kurumu tarafından işe yerleştirilememiş olan engellilere aylık bağlanması

Kaynakça

- AKÖĞRETMEN, M. (2023). Batı'da Engelli Emeğinin Kısa Tarihi: Engellilik Modelleri Bağlamında Bir Değerlendirme. *Emek ve Toplum*, 12(32), 129-144.
- BİLSİN, E., & BAŞBAKKAL, Z. (2014). Dünya'da ve Türkiye'de Engelli Çocuklar. *Ege Üniversitesi Hmeşirelik Fakültesi Dergisi*, 30(2), 65-78.
- ÇALIK, S. (2008). *Özürllülüğün Değerlendirilmesinde Mevcut Uygulama ve Yaşanan Sorunlar Işığında Yöntem Arayışı*. Antalya: Özürllüler Dairesi Başkanlığı.
- ÇETİN, B. (2017). Sanayi Devrimi'nden 21. Yüzyıla Batı Dünyasında Engellilik. *Sosyal Güvenlik Temsilcileri*, 7(1), 91-122.
- DEGENER, T. (2016). Disability in a Human Rights Context. *Laws*.
- ERDUGAN ERBİL, F. (2010). *Türkiye'de Özürllü Yoksulluğu ve Mücadele Politikalarının Değerlendirilmesi: Ankara-Keçiören Örneği*. Ankara: T.C. Başbakanlık Özürllüler Dairesi Başkanlığı.
- GOODLEY, D. (2011). *Disability Studies: An Interdisciplinary Introduction*. London: Sage Publication.
- MINAIRE, P. (1992). Disease, Illness and Health: Theoretical Models of the Disablement Process. *Bulletin of the World Health Organization*, 70(3), s. 373-379.
- OKUR, N., & ERBİL ERDUGAN, F. (2010). *Sosyal Haklar ve Özürllüler: Özürllülük Modelleri Bağlamında Tarihsel Bir Değerlendirme*. Denizli: Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu.
- T.C Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2021). *Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni*.
- WHO. (2011). *World Report on Disability*. Geneva.

ATATÜRK DÖNEMİ EKONOMİ POLİTİKALARI VE CUMHURİYET EKONOMİSİNİN KURULUŞ VİZYONU

Musa KESKİN*

1. GİRİŞ

Günümüzün modern Türkiye'sinin ekonomik temellerinin Atatürk döneminde atıldığını söylemek mümkündür. Atatürk döneminde kurulan çok sayıda fabrika günümüzde de üretim faaliyetlerine devam etmektedir. Bu yüzden Cumhuriyet Ekonomisinin kuruluş vizyonunu anlamak ve Atatürk dönemi ekonomi politikalarını bilmek günümüz Türkiye'sinin ekonomisine de ışık tutacaktır.

Atatürk dönemi ekonomi politikalarını genellikle üç ana başlık altında incelemek literatürde tercih edilen bir yöntem olmuştur: Osmanlı Devleti'nden devralınan ekonomik miras, 1923-1929 liberal ekonomi politikalarının uygulandığı dönem ve 1930-1938 devletçi politikaların uygulandığı dönem. Bu çalışmada da aynı yöntem tercih edilmiştir.

2. OSMANLI DEVLETİ'NDEN DEVRALINAN EKONOMİK MİRAS

Atatürk dönemi ekonomi politikalarını anlayabilmek için Osmanlı Devleti'nin özellikle son dönem ekonomik yapısını bilmek gerekmektedir. Çünkü Cumhuriyet döneminde yaşanan büyük ekonomik gelişme Osmanlı Devleti'nden devralınan ekonomik miras üzerine inşa edilmiş olup bu mirasın bir uzantısıdır.²⁴³ Bu yüzden Cumhuriyet ekonomisinin ekonomik inşasını Osmanlı Devleti'nin ekonomik yıkımından başlatmak gerekmektedir.²⁴⁴

Yeni Cumhuriyet Osmanlı Devletinden büyük oranda dış borç devralmıştı. Bu dış borçların toplanabilmesi için Düyunu-Umumiye'nin kurulması, yabancı sermayenin çeşitli imtiyazlarla ülkeye girmesi ve çok sayıda ülkeye tanınan kapitülasyonlar nedeniyle Osmanlı devleti yarı sömürge bir görünüm arz etmekteydi.²⁴⁵

* Dr.Öğr.Üyesi Musa Keskin, İstanbul Aydın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonomi ve Finans Bölümü, musakeskin@aydin.edu.tr, 0000-0001-8693-2682.

²⁴³ Yakup Kepenek, *Türkiye Ekonomisi*, 25. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2012, s.9.

²⁴⁴ Metin Kopar, *Atatürk Dönemi İktisadi Kalkınma*, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul 2013, s.9.

²⁴⁵ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015*, 24. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2019, s.23.

Ayrıca Osmanlı Devleti'nin son yıllarda devamlı toprak kaybetmesi devlet gelirlerinin de azalmasına neden olmuştur. Dünya ticaretinin Akdeniz limanlarının dışına kayması da elde edilen gelirlerin azalmasına yol açan bir diğer faktördür. Devletin Avrupa'da başlayan sanayi devrimine ve teknolojik gelişmeye ayak uyduramamasına rağmen pazarlarını yabancı sanayi ürünlerine açması ise sanayinin gelişmesinin önüne geçmiştir. Devletin son yıllarda sürekli savaş halinde olması da vatandaşların üretimle ilgilenememesinden dolayı tarımsal üretimin azalmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nde üretim büyük oranda tarım sektörüne dayanmış olup sanayi sektörü yeterince gelişmemiştir. Mevcut sanayi ise küçük ölçekli idi. Mevcut sanayinin işletme hakkı genellikle azınlıkların ve yabancıların elindeydi. Ticaret, ulaştırma, bankacılık gibi sektörler de büyük oranda azınlıkların ve yabancı sermayenin elinde idi.²⁴⁶

Cumhuriyet öncesinde üretim araçları ve tekniklerinin oldukça eski olduğu göze çarpmaktadır. Özellikle Orta Anadolu ekonomik açıdan oldukça geri kalmıştı. Ülkenin sadece demiryolu geçen yerlerinde ve kıyı bölgelerinde üretim araç ve yöntemleri diğer bölgelere göre nispeten biraz daha ileri idi. Son yıllarda tarım sektöründe de üretim büyük oranda düşmüştü. Bunun en önemli nedeni ise son yıllarda savaşların ara vermeden devam etmesi ve bu nedenle hem ülke nüfusunun hem de tarım sektöründeki nüfusun azalmasıdır.²⁴⁷

Azınlık ve yabancılara ekonomik alanda tanınan çok sayıda ayrıcalık, kamu gelirlerinin büyük ölçüde tarım sektöründen elde edilmesine olanak tanıyordu. Ayrıca tüccarlar, sanayiciler, serbest meslek mensupları ve son yıllara kadar İstanbul halkı da vergiden muaftılar. Alınan dış borçlar ise üretimde kullanılmıyordu. Bu durum dış borçların daha da artmasına neden olmuştu. 1881 yılında çıkarılan Muharrem Kararnamesiyle, yabancı ve Osmanlı Devleti temsilcilerinden oluşan Düyun-u Umumiye (Genel Borçlar) İdaresi kurulmuş ve bu idareye, devletin dış borç ana para ve faizlerini karşılaması amacıyla bazı vergi gelirlerine el koyması için izin verilmiştir.²⁴⁸ Bir devletin vergi gelirlerine yabancı devletlerce el konulması ekonomik bağımsızlık kadar siyasi bağımsızlığının da olmadığını bir göstergesidir.

²⁴⁶ Kepenek, *age.*, s.9-20.

²⁴⁷ Nadir Eroğlu, "Atatürk Dönemi İktisat Politikaları", *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 23/2 (2007), s.64.

²⁴⁸ Kepenek, *age.*, s.10-11.

Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin özellikle son yıllarında gelir ve giderleri arasında gelirleri aleyhine olumsuz bir tablo göze çarpmaktadır. Dış ticaret ile para ve maliye politikalarındaki dengesizlik bu olumsuz tabloyu da daha da kötüleştirmiştir. Sektörel bazda ise hem tarım hem sanayi hem de hizmetler sektörü alanlarında Osmanlı Devleti'nin büyük problemlerle karşı karşıya olduğu dikkat çekmektedir.

3. 1923-1929 DÖNEMİ EKONOMİ POLİTİKALARI

Yeni Cumhuriyet Osmanlı Devleti'nden ağır bir ekonomik miras devralmıştı. Devralınan bu olumsuz miras üzerinden güçlü bir ekonomi yaratmak gerekiyordu. Yani askeri bir zaferi ekonomik zaferle taçlandırmak gerekiyordu. Esas hedef ise bir an önce kalkınmak ve ekonomik bağımsızlığa kavuşmaktı. Uygulanan ekonomi politikalarında ise pragmatist, akılcı ve gerçekçi politika anlayışı hâkim olmuştur.²⁴⁹ Dolayısıyla 1923'ten 1930'lu yılların başına kadar yaşanan süreç, iki ekonomik amacı ön plana çıkarmıştır. Bunlar ekonomik bağımsızlık ve hızlı kalkınma idi.²⁵⁰

Bu kapsamda Cumhuriyet ekonomisinin kuruluş vizyonunun belirlenmesine katkıda bulunan iki önemli olay bulunmaktadır. Bunlardan birincisi İzmir İktisat Kongresi, diğeri ise Lozan Konferansıdır.

Atatürk, devletin gerçek kurtuluşunun ekonomik zaferlerle gerçekleşeceğine inanıyordu. Bu yüzden Cumhuriyetin ilanından da önce yeni devletin izleyeceği ekonomi politikalarını belirlemek amacıyla 17 Şubat-04 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de bir iktisat kongresi toplamıştır.²⁵¹ İzmir iktisat kongresi, yeni Türkiye'nin gelecekte uygulamayı planladığı ekonomik sistemin belirlenmesi açısından stratejik önemde bir kongreydi. Dolayısıyla İzmir İktisat Kongresi, bir ekonomi kongresi olmasının ötesinde, Türkiye'nin gelecekte izleyeceği rotayı Batı dünyasına göstermesi açısından siyasi yönü ağır basan bir kongreydi.²⁵²

²⁴⁹ Kopar, *age.*, s.7

²⁵⁰ Eroğlu, *agm.*, s.68.

²⁵¹ Eroğlu, *agm.*, s.64.

²⁵² Metin Toprak, "İzmir İktisat Kongresi: Bir Gelecek Perspektifi", *İktisat, İşletme ve Finans*, 19/214 (2004), s.2.

İzmir İktisat Kongresi tüccar, çiftçi, sanayici ve işçi kesimlerinin delegeleri olmak üzere 1135 delegenin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Kongrenin iki amacı bulunmaktaydı. Birinci amacı; kongreye katılan meslek gruplarının sorun ve isteklerini belirlemek ve bu isteklerin yönetim tarafından bilinmesini sağlamaktır. İkinci amacı ise; yabancı sermaye çevrelerine ekonominin gelecekte alacağı biçimi ve niteliği açıklamaktır. Böylelikle iç ve dış sermaye çevrelerine ekonomik ve siyasi anlamda güvence verilmek istenmekteydi.²⁵³

Bu amaçlara uygun olarak kongre sonunda Misak-ı İktisadi Esasları (Ekonomik Anlaşmanın İlkeleri) benimsenmiş ve yabancı sermayeye, ülkenin yasalarına uyduğu sürece karşı olunmadığı, özellikle vurgulanmıştır. Ayrıca, özel girişimciliğin teşvik edilmesi için, kredi imkânları ile altyapı ve teknik hizmetlerin devletçe sağlanması, aracı ve tekellere karşı olduğu, ticaret işlemlerinin yeniden düzenlenmesi, sanayinin dış rekabetten korunması, yeni açılacak tüm işlerin Türklere verilmesi, tütün rejisinin kaldırılması gibi konular da görüşülen hususlar arasında olmuştur.²⁵⁴

Kongre sonunda; sanayiye teşvik edecek yasaların çıkarılması, gümrük tarifelerinin milli sanayinin ihtiyacına göre belirlenmesi, yerli malların ucuza taşınması, sanayi bankalarının kurulması ve sanayicilere uygun kredi verilmesi, teknik eğitimin verilmesi kararları benimsenmiştir. Denk bütçe politikası da benimsenen ekonomik politikalar arasında idi.²⁵⁵ Ayrıca aşar vergisinin kaldırılması, bir ticaret ana bankasının kurulması, kabotaj hakkının kullanılması, iş gününün sekiz saat olması, işçilere bir gün istirahat verilmesi ve sendikalaşma hakkının tanınması gibi hükümler de kongrede benimsenmiştir.²⁵⁶ Misak-ı İktisadi Esasları yeni ekonomik düzenin esaslarını içermesi yanında, ülkenin her alanda bağımsızlığını da ilan eden bir

²⁵³ Kepenek, *age.*, s.32.

²⁵⁴ Kepenek, *age.*, s.32.

²⁵⁵ Sabahattin özel, "Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 2 (2002), s.238.

²⁵⁶ İsmail Türk, "Atatürk ve Türk Mali Sistemi", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 513, Ankara 1982, s.9-10.

bildirge özelliği taşımaktadır. Ayrıca kongrede, kapsayıcı bir kalkınma stratejisi ile yerli üretime, tasarrufa ve rekabete önem veren bir ekonomi politikası benimsenmiştir.²⁵⁷

Dönemin ekonomi politikalarını belirleyen bir diğer gelişme ise Lozan antlaşması ve antlaşmanın ekonomik hükümleridir.

Lozan antlaşmasında devletin geleceği ile ilgili siyasi hükümler yanında, ekonomi politikasını belirleyen maddeler de bulunmaktadır. Ekonomik hükümlerin en önemlisi ve Lozan'ın en büyük başarılarından biri kapitülasyonların kaldırılmasıdır. Osmanlının dış borçlarının devralınması da yine ekonomi ile ilgili önemli maddelerden biridir. Osmanlı'nın dış borçlarının devralınması ile genç Cumhuriyet daha kurulur kurulmaz büyük bir borç yükü altına girmiştir.²⁵⁸ Antlaşmaya göre Osmanlı Devleti'nin borçlarının 2/3'üne denk gelen 8,5 milyon altın ödenmek üzere yeni Cumhuriyete devredilmiştir. Ancak yapılan görüşmelerle borçların ödenmesi 1929 yılına kadar ertelenmiştir.²⁵⁹

Lozan'da Türkiye'nin siyasi bağımsızlığı yanında ekonomik bağımsızlığının sağlanması da hedeflenmiştir.

Lozan'da kapitülasyonlar ve dış borçlara ilave olarak ekonomi ile ilgili görüşülen diğer konular; yabancılara verilen ayrıcalıklar, gümrük düzenlemeleri, savaş zararları, nüfus değişimi ve Musul sorunudur. Antlaşmayla 1916 gümrük tarifelerinin beş yıl süreyle yürürlükte kalması kabul edilmek zorunda kalınmıştır. Ayrıca 1918'de İstanbul'da yaşayan Rumlar ile Batı Trakya'da yaşayan Türkler hariç olmak üzere nüfus mübadelesine karar verilmiştir. Bu kapsamda 1 milyon 300 bin Rum Yunanistan'a, 400 bin Türk de Türkiye'ye göç etmiştir. Bu durum Türkiye açısından kentli nüfusun azalmasına ve nitelikli işgücü sorunuyla karşılaşılmasına neden olmuştur. Musul sorunu ise Lozan'da bir sonuca bağlanamamıştır. Yabancılara verilen kabotaj ayrıcalığı da yine Lozan'da kaldırılmıştır.²⁶⁰

²⁵⁷ Yalçın Arslantürk, "Misak-ı İktisadi ve Sonuçlarına İlişkin Ekonomik ve Mali Göstergelerin Analizi", *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13/1 (2023), s.922.

²⁵⁸ Eroğlu, *agm.*, s.66.

²⁵⁹ Boratav, *age.*, s.46.

²⁶⁰ Kepenek, *age.*, s.34.

1923 sonrasında ekonomi politikalarını belirleyen bakış açısı, “milli iktisat” görüşüdür. Bu görüş; korumacı ve sanayileşmeyi önceleyen politikalarla yerli ve milli burjuvazi yetiştirilmesini, kalkınma ve modernleşmenin temeli olarak görmüştür. Nitekim bu iktisat görüşü ve felsefesi İzmir İktisat Kongresi’nde açık olarak görülmektedir. Cumhuriyetin kurulmasından sonra izlenen ekonomi politikalarına bu bakış açısı egemen olmuştur.²⁶¹

İzmir İktisat Kongresine katılan grupların hükümetten talep ettikleri konuların büyük kısmı Cumhuriyet’in ilk yıllarında gerçekleştirilmiştir. Ayrıca devlet, özel girişim eliyle serbest piyasa ortamında bir sanayileşme politikası izlemiştir. Bunun yanında, ekonomik faaliyetleri millileştirme ve ılımlı bir korumacılık politikası izlemiştir.²⁶²

Dolayısıyla Cumhuriyetin ilk yıllarındaki ekonomi politikaları, özel sektörü güçlendirmeyi de amaçlayan sınırlı bir devlet müdahaleciliğini benimsemiştir. Devlet eliyle bir girişimci sınıfı yaratılması da dönemin ekonomi politikalarının özelliklerindedir.²⁶³

Ancak Cumhuriyetin kuruluş yıllarında kalkınmayı gerçekleştirmenin bazı zorlukları bulunmaktaydı. Bu zorlukların başında, ticari ve sınai bilgi ve deneyimin yeterli olmaması gelmekteydi. Ayrıca ekonomik hayata dinamizm getirecek girişimciler de yeterli değildi. Kapitülasyonlar ve Düyun-u Umumiye’nin olumsuz algısı devam ettiği için, zaten az sayıda olan girişimcilerde, yatırımlar için gerekli dış borçlara karşı da bir çekingenlik bulunmaktaydı.²⁶⁴

Milli ekonomi politikası kapsamında 1924 yılında Haydarpaşa Limanıyla birlikte, Haydarpaşa-Ankara, Eskişehir-Konya, Arifiye-Adapazarı demiryolları, 1928 yılında ise Mersin-Tarsus-Adana demiryolları millileştirilmiştir. 1926 yılında kabotaj kanunu kabul edilmiştir. Tütün rejisi ise 1925 yılında devletleştirilmiştir.²⁶⁵

²⁶¹ Boratav, *age.*, s.41-48.

²⁶² Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi*, 17. Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa 2019, s.25.

²⁶³ Şevket Pamuk, *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, 15. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2023, s.161.

²⁶⁴ Cafer Unay, “Cumhuriyetin 60. Yılında Türkiye Ekonomisi”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4/2 (1983), s.49-50.

²⁶⁵ Boratav, *age.*, s.49.

Ancak Cumhuriyet ekonomisinin ekonomi vizyonu, yabancı girişimcilere ve sermayeye karşı olmamıştır. Sadece, yerli girişimcilere verilmeyen kapitülasyonları çağrıştıran birtakım imtiyazların yabancı yatırımcılara verilmesine karşı olmuştur. Ayrıca yabancı yatırımcılardan, yerli ortaklıkla gelenlerin öncelikle desteklenmesi görüşü benimsenmiştir.²⁶⁶

Döneme sektörel açıdan bakıldığında tarımsal üretimin hızlı artış gösterdiği göze çarpmaktadır. Bu artışın yaşanmasında, savaş yıllarında üretimden kopan nüfusun tekrar tarıma dönmesinin yanı sıra izlenen olumlu tarım politikalarının da katkısı olmuştur. Buğday üretimi bir milyon tondan ortalama iki milyon tona çıkmıştır. Dönem boyunca ekonominin yeniden inşasında, milli gelir içinde payı yüksek olan tarım sektörünün büyük rolü olmuştur.²⁶⁷ Ancak tarım alanında genellikle küçük aile işletmeleri faaliyet gösteriyordu. Kullanılan teknoloji geri olup, verimlilikte oldukça düşüktü.²⁶⁸ Tarımsal üretimin artırılması için özellikle vergi, kredi ve toprak mülkiyeti alanlarında önemli düzenlemeler yapılmıştır. Toprak üzerinde özel mülkiyeti yaygınlaştırmak için yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bazı tarım ürünlerinin üretiminin özendirilmesi ve sulama, gübre ve tohumluk sağlama ve teknik eğitim konularında devlet yardımları yapılmıştır. 1925 yılında da aşar vergisi kaldırılmıştır. 1929'da tarım kredi kooperatifleri kurulmuş, tarım tekniği okulları açılmış, örnek çiftlikler kurulmuştur.²⁶⁹ Aşarın kaldırılmasındaki amaç; küçük üreticilere destek olmak ve onların vergi yükünü hafifleterek üretimlerini artırmalarına destek olmaktır. Bu sayede dönem içerisinde tarım sektöründe toparlanma yaşanmış, küçük ve orta ölçekli mülkiyet ve aile işletmeleri güçlenmiştir.²⁷⁰

Ancak ekonomiye yön veren kadro ekonomik kalkınmanın sanayileşerek gerçekleşeceğine, sanayileşme olmadan sosyal ve ekonomik kalkınmanın gerçekleşmeyeceğine inanıyordu.²⁷¹ Bu yüzden dönem içerisinde sanayileşmeye büyük önem verilmiş ve bu alanda önemli düzenlemeler yapılmıştır.

²⁶⁶ Boratav, *age.*, s.44.

²⁶⁷ Boratav, *age.*, s.54.

²⁶⁸ Şahin, *age.*, s.31.

²⁶⁹ Kepenek, *age.*, s.43-44.

²⁷⁰ Pamuk, *age.*, s.157.

²⁷¹ Şahin, *age.*, s.22.

Bu kapsamda 1924 yılında çıkarılan bir yasayla ihracata yönelik sanayilerin kullandıkları ithal hammaddeleri gümrük vergisinden muaf tutulmaya başlanmıştır.²⁷² Sanayinin desteklenmesi amacıyla 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuş, 1927 yılında ise Sanayi Teşvik Yasası çıkarılmıştır.²⁷³ Teşvik-i Sanayi Kanunu ile sanayiye özendirme için birçok önlem alınmıştır. Vergi muafiyeti, navlun indirimi, ithalatta öncelik, alt-yapı, teknik eğitim, bu özendirme önlemlerinden bazılarıdır. Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan işyeri sayısı 1927'de 342 iken, 1932'de 1473'e yükselmiştir.²⁷⁴

Dönem içerisinde, maden ve savunma sanayiine de büyük önem verilmiştir. Bunun nedeni ise geçmiş yıllarda özellikle mühimmat alanında eksiklik hissedilmesi ve çıkması muhtemel savaflara karşı hazırlı olunması düşüncesidir.²⁷⁵

Dönem içerisinde sanayinin gelişme hızı yaklaşık yüzde 10,2 gibi oldukça yüksek bir oranda gerçekleşmesine²⁷⁶ ve bütün çabalara rağmen, ülke bu dönemde istenen sanayileşme düzeyine ulaşamamıştır.²⁷⁷ Bunun en önemli nedenleri; altyapının, sermayenin, girişimcilerin ve teknik elemanın yetersiz olmasıdır. Bunun yanında yabancı yatırım ve yatırımcının eksikliği ve gayrimüslim azınlıkların ülkeyi terk etmesi de sanayi üretimini olumsuz etkilemiştir. Devletin yetersiz kamu sermayesinin önemli bir bölümünü demiryolu yapımı ve yabancıların elindeki demiryollarının satın alınmasında kullanması da sanayi yatırımlarının yeterince yapılamamasına neden olmuştur.²⁷⁸

Bu dönemde kamu maliyesi alanında denk bütçe politikası izlenmiş ve kamu harcamalarının kamu gelirlerine eşit tutulmasına özen gösterilmiştir. Kamu harcamaları büyük

²⁷² Şahin, *age.*, s.26.

²⁷³ Kepenek, *age.*, s.44-46.

²⁷⁴ Unay, *agm.*, s.51.

²⁷⁵ M.Gökhan Polatoğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Devletinin İlk Planlı Dönem Sanayileşme Faaliyetleri (1934-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2020, s.32.

²⁷⁶ Boratav, *age.*, s.54.

²⁷⁷ Şahin, *age.*, s.32.

²⁷⁸ Eroğlu, *agm.*, s.66.

oranda iç ve dış borç ödemelerine, yeni demiryollarının yapımına ve daha önce yapılmış olanların millileştirilmesine gitmiştir.²⁷⁹

Dönem içerisinde gerçekleşen Genel Bütçe Gelir ve Giderleri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Genel Bütçe Gelir ve Giderleri 1923-1929 (Milyon, TL)²⁸⁰

Yıllar	Gelir	Gider	Açık (-)/Fazla (+)
1923	111,8	140,0	- 28,2
1924	138,0	132,0	+ 6,0
1925	171,0	202,0	- 31,0
1926	180,4	172,2	+ 8,2
1927	204,0	199,0	+ 5,0
1928	222,1	201,0	+ 21,1
1929	224,1	213,4	+ 10,7

Tablo 1’den görüleceği üzere 1923 ve 1925 yılı hariç dönem boyunca bütçenin fazla verdiği dikkat çekmektedir. Bu da denk bütçe amacına yönelik politikaların başarılı olduğunu ve bu amacın büyük oranda gerçekleştiğini göstermektedir.

Dış ticarete vergi oranlarının düzenleme hakkı 1929’da elde edilmiştir. Kamu gelirlerini artırmak, yerli üreticiyi dış rekabetten korumak ve dış borç tuzağına düşmemek için bu tarihte ithalat vergileri yüzde 16’dan yüzde 40’a çıkarılmıştır.²⁸¹ Döneme ait dış ticaret verileri Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Dış Ticaret Verileri 1923-1929 (Milyon, TL)²⁸²

Yıllar	İhracat	İthalat	Açık (-)/	İhracatın	İthalatın	İş Tica
--------	---------	---------	-----------	-----------	-----------	---------

²⁷⁹ Kepenek, *age.*, s.39.

²⁸⁰ Şahin, *age.*, s.40.

²⁸¹ Kepenek, *age.*, s.48.

²⁸² Kepenek, *age.*, s.48.

			azla (+)	G SMH'ya Oranı	ya Oranı	ret Hac mi
923	8 5	1 45	60	8, 9	1 5,2	4,1
924	1 59	1 94	60	1 3,2	1 6,1	0,3
925	1 92	2 41	49	1 6,6	1 5,8	8,4
926	1 87	2 35	48	1 1,3	1 4,2	5,5
927	1 58	2 11	53	1 0,7	1 4,3	5,0
928	1 73	2 23	50	1 0,6	1 3,7	4,3
929	1 55	2 56	101	7, 4	1 3,3	0,7

Dönem içerisinde 1929 yılına kadar dış ticaret açığının düşürülmeye başlandığı dikkat çekmektedir. 1929'dan itibaren ithalat vergilerinin artacağı düşüncesi firmaların bu yıl içerisinde ithalatlarını artırmalarına dolayısıyla dış ticaret açığının yükselmesine neden olmuştur.

Dönem içerisinde GSYH'nin yaklaşık yüzde 71,2 artış gösterdiği hesaplanmıştır. Yıllık ortalama büyüme oranının ise yüzde 11,4 olduğu tahmin edilmektedir. Bu dönemde tarım sektörünün hasılası yüzde 125,8 artarken, sanayi sektörü hasılası yüzde 66,9, diğer sektörlerin hasılası ise yüzde 96,1 artış göstermiştir.²⁸³ Dolayısıyla 1923-1930 döneminde hem sektörel bazda hem de ulusal hasılda yüksek artışların olduğu dikkat çekmektedir. Döneme ait milli gelir verileri sektörel bazda Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Sektörel Bazda Milli Gelir Verileri 1923-1929 (Milyon, TL)²⁸⁴

Y ıllar	Ta rım	Sa nayi	Tic aret	D iğer Hizmet ler	Ka tkılı Milli Gelir
------------	-----------	------------	-------------	----------------------------	----------------------------

²⁸³ Şahin, *age.*, s.30.

²⁸⁴ Kepenek, *age.*, s.52.

1					95
923	379,3 (39,8)	126,1 (13,2)	73,9 (7,8)	373,3 (39,2)	2,6
1	57		84,	2	1.0
924	3,3 (47,6)	118,8 (9,9)	9 (7,1)	76,8 (35,4)	23,8
1	73		11	5	1.5
925	3,0 (48,6)	147,7 (9,7)	0,0 (7,2)	34,9 (35,1)	25,6
1	82	16	11	5	1.6
926	0,7 (49,0)	6,3 (10,1)	5,5 (7,0)	48,0 (33,2)	50,5
1	60	19	11	5	1.4
927	8,5 (41,4)	1,6 (13,0)	8,3 (8,0)	52,8 (37,6)	71,2
1	72	18	11	5	1.6
928	4,0 (44,3)	8,8 (11,6)	9,8 (7,3)	99,9 (36,8)	32,5
1	1.0		13	6	2.0
929	75,2 (51,9)	204,5 (9,9)	1,2 (6,3)	62,2 (31,9)	73,1

Not: Parantez içindeki rakamlar sektörün GSYH içindeki oranını göstermektedir.

Tablo 3'te görüleceği üzere dönem içerisinde tarımın GSYH içindeki oranında belirgin bir artış yaşanırken, sanayi ve diğer sektörlerde istenen artışın yaşanmadığı dikkat çekmektedir.

Yukarıdaki tüm faaliyetler dikkate alındığında bu dönemde ekonomide liberal kapitalizm ilkelerinin benimsendiği görüşü hâkim olsa da Cumhuriyetin uyguladığı ekonomi modeli, liberal kapitalizmi insanlaştıran ve sosyalize eden bir içeriğe sahiptir. Dolayısıyla uygulanan model, sosyal devlet modelinin unsurlarını içermekte olup liberal yönü ağır basan karma ekonomi model özelliklerine sahiptir.²⁸⁵

Bu dönemde ekonomi alanında önemli iyileştirmeler yapılsa da arzu edilen kalkınma hamleleri yeteri ölçüde gerçekleştirilememiştir.

4. 1930-1938 DÖNEMİ EKONOMİ POLİTİKALARI

²⁸⁵ Hüseyin Akyıldız ve Ömer Eroğlu, "Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9/1 (2004), s.46-47.

Bu dönemde Cumhuriyet'in ekonomi politikalarını etkileyen en önemli olayların başında 1929 Dünya Ekonomik Buhranı gelmektedir. Bunalım Dünya ekonomisini olduğu kadar Türkiye ekonomisini de olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde Türkiye, korumacılık ve devletin önderliğinde ithal ikamesiyle sanayileşme politikası izlemiş ve devleti ekonomide yatırımcı ve üretimci olarak öne çıkaran devletçilik politikasını benimsemiştir.²⁸⁶ Bu dönem ayrıca, devletin ilk sanayileşme dönemidir.²⁸⁷

Aslında hızlı bir kalkınma için planlı sanayileşmenin önemi bu dönemden daha önce anlaşılmıştır. Bu maksatla sanayileşmeyi teşvik edici düzenlemeleri kolaylaştırmak için 1927'de Âli İktisat Meclisi kurulmuştur. 1929 yılında toplanan komisyon, öncelikli ihtiyaç olarak görülen dokuma, demir, şeker ve kâğıt gibi ürünlerin yurtiçinde üretilmesi için büyük sanayi tesislerinin kurulmasına devlet desteği sağlanması konusunu görüşmüş ancak Büyük Dünya Buhranı nedeniyle bu destek ilk yıllarda sağlanamamıştır.²⁸⁸

1930'lu yıllarda Türkiye'de sermaye birikiminin yetersiz olması, devletin özel sektöre destek sağlamasına rağmen ekonomide istenen başarının elde edilememesi, Lozan'da kabul edilen gümrük politikalarının bu konuda düzenleme yapmaya imkân vermemesi ve Osmanlı'dan kalan dış borçların ödenmesine başlanılması, Cumhuriyetin devletçi politikalar izlemesine neden olmuştur.²⁸⁹ Ancak ekonomide uygulanmasına karar verilen devletçilik politikası, özel sektörün geçici olarak devlet eliyle güçlendirilmesini amaçlamıştır.²⁹⁰

Özellikle 1923-1929 döneminde özel sektörün sanayileşme konusunda yeterince başarı gösterememesi, üretim ve gelirlerde azalma yaşanmasına yol açmıştır. İhracat gelirlerinin düşmesinin en önemli dış nedeni ise Türkiye'nin ihracatında önemli yeri olan ülkelerin yaşamış olduğu 1929 Dünya Ekonomik Buhranıdır. İhracatın düşmesi döviz gelirlerinin azalmasına dolayısıyla da üretim için gerekli hammadde ve araç gereç alımının zorlaşmasına neden

²⁸⁶ Pamuk, *age.*, s.163-166.

²⁸⁷ Boratav, *age.*, s.63.

²⁸⁸ Polatoğlu, *age.*, s.36.

²⁸⁹ Akyıldız ve Eroğlu, *agm.*, s.49.

²⁹⁰ Betül Gür, "Sanayi Planlarının Hazırlanmasına Temel Teşkil Eden Raporlar", *Öneri Dergisi*, 7/25 (2006), s.211.

olmuştur. İhracatı yapılması planlanan malların ülke içinde kalması yurt içi fiyatların düşmesine, bu da işsizliğe ve ekonomik durgunluğa neden olmuştur. Özel sektör ise ekonominin canlandırılması konusunda yetersiz kalıyordu. İthalat yapılamaması da ihtiyaç duyulan malların yerli üretimle tedarik edilmesini gerekli kılıyordu.²⁹¹

Türkiye'nin devletçi ekonomi politikalarını izlemesine ülke ekonomisini olumsuz etkileyen Büyük Buhran yanında, bu buhrandan 1929'dan itibaren uygulamaya koyduğu planlar sayesinde kurtulan Sovyetler Birliği'nin göstermiş olduğu başarı da yol açmıştır. Türkiye, Sovyetler Birliği'nde başarılı bir şekilde uygulanan planlı ekonomi modelinden büyük oranda etkilenmişti.²⁹²

Ancak Türkiye'nin izlediği devletçilik ılımlı bir devletçilik olmuştur. Dolayısıyla bu dönemde de özel kesim korunmaya ve teşvik edilmeye devam edilmiştir. Devletçilik sanayileşme politikasının bir aracı olarak kullanılmıştır. Yani özel girişimciliğin ve özel sermayenin kuvvetli olmaması durumunda devletin kalkınma amacıyla sanayi sektöründe öncü olarak öne çıkmasıdır.²⁹³

Bu kapsamda 1933 yılında hazırlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (I.BYSP) 1934 yılında yürürlüğe konmuştur. I.BYSP, temel tüketim maddelerinin yurtiçinde üretilmesini öngören ithal ikameci bir anlayışla hazırlanmış ve dokuma, maden, seramik, selüloz ve kimya sektörlerinde kamuya ait 20 civarında tesisin kurulması planlanmıştır.²⁹⁴ Bu kapsamda Sümerbank, Etibank ve diğer kuruluşların faaliyete geçmesiyle devlet, demir-çelik, tekstil, şeker, cam, çimento ve madencilik sektörlerinde büyük sanayi tesislerinin kurulmasına öncülük etmiştir.²⁹⁵

I.BYSP'nin başarılı olarak uygulanması ve çok sayıda büyük sanayi tesisinin açılması, yeni tesislerin açılmasını da tetiklemiştir. Bu sayede kurulan fabrikalar ile Türkiye yeraltı ve yerüstü

²⁹¹ Kepenek, *age.*, s.58-70.

²⁹² Eroğlu, *agm.*, s.68-69.

²⁹³ Rıdvan Karluk, *Türkiye Ekonomisi 'nde Yapısal Dönüşüm*, 12. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 2009, s.215-216.

²⁹⁴ B.Ali Eşiyok, "Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planına: Bir Dönüşümün Kısa Bir Öyküsü", *Memleket Siyaset Yönetim*, 4/11 (2009), s.92-94.

²⁹⁵ Pamuk, *age.*, s.166.

kaynaklarını verimli bir şekilde kullanma konusunda büyük başarı göstermiştir. Bu plan ile ülkede tarım ve sanayinin birlikteliği sağlanmış ve sanayi ülkenin kalkınmasını sağlayan bir sektör haline gelmiştir.²⁹⁶

Bu planın başarılı olarak uygulanması sonucu II.BYSP hazırlanmış ve yaklaşık yüzde fazla fabrika ve tesisin kurulması planlanmıştır. Ancak 2. Dünya Savaşı'nın yaklaşması bu planın uygulanmasına olanak vermemiş ve ulusal kalkınma hamlesi kesintiye uğramıştır.²⁹⁷ II. BYSP ile genellikle hammaddeyi yurtiçinde bulunan hafif sanayi sektörlerinde ithal ikamesine gidilmesi amaçlanmıştı.²⁹⁸

Dönem içerisinde tarım alanındaki önemli gelişmelerden biri, 1932 yılında Ziraat Bankasına bağlı olarak kurulan ve 1938 yılında bağımsız kamu kuruluşu olan Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO)'nin kurulmasıdır. Ayrıca ülke topraklarının toplamı içinde işlenen alan oranı yükselmiştir. 1927'de yüzde 4,86 olan bu oran 1934'te yüzde 10,2'ye çıkmıştır.²⁹⁹

Demir-çelik ve tekstil başta olmak üzere çok sayıda sanayi tesisinin temeli bu dönemde atılmıştır.³⁰⁰ Bu dönemde Türkiye, ihtiyacı olan un, şeker ve dokuma ürünlerini kendisi üretmeye başlamıştır. Ayrıca yatırım malı ve ara mal üretimi yapacak çok sayıda tesis bu dönemde açılmıştır. Metalürji, demir-çelik, kâğıt ve kimya sanayinde de üretim yapılmaya başlanmıştır. İnşaat malzemesi ve çimento üretiminde büyük artışlar yaşanmıştır.³⁰¹

Dönem süresince sanayi üretiminde büyük gelişme yaşanmıştır. Dokuma sanayisindeki yerli üretim iç talebin yüzde 80'ini karşılayacak duruma gelmiştir. Çimento üretimi 1927'de yılda 14,4 bin ton iken 1935 yılında 220 bin tona yükselmiş, iç talep fazlası olan 90 bin ton ihraç edilmeye başlanmıştır. Yeni Cumhuriyet madencilik alanına da büyük önem vermiştir. Madencilik çalışmaları 1935 yılında Maden Tetkik Arama Enstitüsü (MTA) ve Etibank'ın kurulmasıyla daha da hızlanmıştır. 1936 yılında, taşkömürü ve bakır madenlerinin işletme yetkisi

²⁹⁶ Polatoğlu, *age.*, s.96-99.

²⁹⁷ Özel, *agm.*, s.247.

²⁹⁸ Karluk, *age.*, s.217.

²⁹⁹ Kepenek, *age.*, s.71-72.

³⁰⁰ Zeynel Dinler, *Bölgesel İktisat*, 7. Basım, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2005, s.179.

³⁰¹ Boratav, *age.*, s.78.

yabancı ortaklıklardan satın alınmıştır. Başta krom ve demir madenleri olmak üzere üretim ve arama çalışmaları yaygınlaştırılmıştır. İlk demir çelik tesisi 1939 yılında Karabük’te kurulmuştur. Üstelik bu sanayi tesisleri o günün koşullarında genellikle dönemin en ileri teknolojisiyle kurulmuşlardır.³⁰²

Gerçekleştirilen devletçi sanayileşme döneminde para arzı hemen hiç artırılmamış, devlet bütçesinin gelir gider dengesi ile dış ticaret dengesi korunmuştur. Böylelikle enflasyon ve dış açık sorunuyla karşılaşılmaştır. İstikrarlı bir ekonomik ortamda özellikle 1933-1939 döneminde yıllık büyüme hızı yüzde 9’un üzerinde gerçekleşmiştir.³⁰³ Dönem içerisinde sektörlere göre milli gelir Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Sektörel Bazda Milli gelir Verileri 1930-1938 (Cari Fiyatlarla, Milyon, TL)³⁰⁴

Y ıllar	T arım	Sa nayi	Tic aret	D iğer Hizmetle r	Ka tkılı Milli Gelir
1 930	73 2,2	18 0,2	16 2,9	5 74,2	1.5 80,5
1 931	63 2,4	17 5,8	95, 5	4 87,9	1.3 91,6
1 932	47 0,9	16 5,2	84, 8	4 70,2	1.1 71,2
1 933	42 9,0	18 4,8	87, 4	4 02,7	1.1 41,4
1 934	41 7,4	21 8,1	98, 7	4 41,6	1.2 16,1
1 935	46 4,6	23 6,5	10 6,5	4 56,6	1.3 10,0
1 936	73 3,5	26 3,2	12 3,4	5 20,5	1.6 95,0
1 937	73 9,9	29 7,3	13 9,9	5 63,5	18 06,3

³⁰² Kepenek, *age.*, s.69-74.

³⁰³ Kepenek, *age.*, s.63.

³⁰⁴ Kepenek, *age.*, s.78.

1	76	31	15	6	1.8
938	2,7	7,4	1,9	06,8	95,7

Tablo 4'ten görüleceği üzere sanayi sektörünün milli gelirdeki payı Ekonomik Buhranın etkilerinin geçmeye başlaması ve uygulanan sanayi politikalarının etkisiyle özellikle 1932 yılından sonra artmaya başlamıştır. Tarım sektörünün payı ise 1934 yılından itibaren artmaya başlamıştır. Ancak dönem boyunca tarım sektörünün payının sanayi sektöründen daha fazla olduğu dikkat çekmektedir. İthal ikameci ekonomi politikalarının etkisiyle dönem boyunca dış ticaretin payının sınırlı olduğu görülmektedir.

Dönem boyunca kamu harcama ve gelirleri düzenli olarak artmıştır. Kamu gelirleri büyük oranda vergilerle karşılanmıştır. Dolayısıyla sanayileşmenin iç finansmanı vergiler olmuştur. Açık bütçe uygulamasından ise kaçınılmıştır.³⁰⁵ Döneme ait bütçe gelir ve giderleri Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Genel Bütçe Gelir ve Giderleri 1930-1938 (Milyon, TL)³⁰⁶

Yıllar	Gelir	Gider	Açık (-) /Fazla (+)
1930	217,5	210,1	+ 7,4
1931	185,5	207,5	- 22,0
1932	214,4	212,0	+ 2,4
1933	198,9	205,4	- 6,5
1934	241,2	228,8	+ 12,1
1935	266,8	259,5	+ 7,3
1936	270,8	265,8	+ 5,0
1937	317,0	310,7	+ 6,3
1938	329,3	314,7	+ 4,6

Açık bütçe uygulamasından kaçınmanın ve denk bütçe ekonomi politikaları uygulanmasının doğal sonucu olarak dönem boyunca 1933 yılı hariç devlet bütçesi devamlı fazla vermiştir.

Meydana gelen bu olumlu gelişmelerin ülkenin kendi gücüyle gerçekleşmiş olması ise en dikkat çekici husustur. Bir miktar dış borç alınmakla birlikte dönem boyunca 1938 yılı hariç dış

³⁰⁵ Kepenek, *age.*, s.64.

³⁰⁶ Kepenek, *age.*, s.65.

ticaret fazlası verilmiştir. Dış ticaret fazlası verilmesinde ithalatın kısılmasının büyük rolü olmuştur.³⁰⁷ Dış ticaret açığından kaçınma politikası bu dönemde de aynı şekilde yürütülmüştür. Döneme ait dış ticaret verileri Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6. Dış Ticaret Verileri 1930-1938 (Milyon, TL)³⁰⁸

Yıllar	İhracat	İthalat	Açık (-)/ Fazla (+)
1930	151	147	+ 4
1931	127	126	+ 1
1932	101	86	+ 15
1933	96,2	74,7	+ 21,5
1934	92,1	86,1	+ 5,3
1935	95,8	88,8	+ 7,0
1936	117,7	92,5	+ 25,2
1937	138,0	114,4	+ 23,6
1938	144,9	149,8	- 4,9

Bu dönemde çok sayıda ülke dünya ekonomik krizinin etkilerini hafifletmeye çalışırken Türkiye, kamu sanayi teşebbüslerinin yatırımlarını planlamış ve mümkün olduğu kadar dışa kapalı bir ekonomi politikası izlemiştir. Böylelikle Türkiye nispeten krizin dışında kalmayı başarmış ve sanayileşme adına önemli adımlar atmıştır.³⁰⁹

Devletçi politikaların izlendiği bu dönemde; kamulaştırmalar artmış, şirketlerin yerli hammadde kullanması teşvik edilmiş ve sanayi üretimi ile kalkınma hızı artırılmıştır. Bu dönemde ithal ikameci politikalar izlenerek, çok sayıda Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT) kurulmuş ve yıllık büyüme hızı ortalama yüzde altı olmuştur.³¹⁰

Ayrıca Dünya Ekonomik Krizinin etkilerinin sürdüğü bu dönemde bütçe açığı verilmemeye çalışılarak denk bütçe politikası izlenmiş ve para basma yoluna gidilmemiştir.³¹¹

³⁰⁷ Boratav, *age.*, s.79.

³⁰⁸ Kepenek, *age.*, s.76.

³⁰⁹ Eroğlu, *agm.*, s.70

³¹⁰ Akyıldız ve Eroğlu, *agm.*, s.49.

³¹¹ Pamuk, *age.*, s.168.

Osmanlı Devleti'nden sorunlu bir ekonomik miras alan Cumhuriyet, bu dönemde planlı ve programlı bir ekonomi politikası izlemiştir. Bu politika klasik ekonomi anlayışına değil, karma ekonomik modele dayanmıştır. Yöneticilerin “Yeni Türkiye İktisat Okulu” adını verdikleri ve Cumhuriyetin kendine has ekonomik özelliklerini içeren bu sistem ile büyük bir ekonomik başarı elde edilmiştir.³¹²

5. SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Atatürk, Osmanlı Devleti'ni yıkıma götüren en önemli nedenlerin başında ekonomik faktörlerin geldiğinin farkındaydı. Ekonomide yabancı ülkelere kapitülasyonlar yoluyla imtiyazlar verilmesi, Avrupa'da başlayan endüstri devrimine ayak uydurulamaması, dış borçların üretimde ve verimli alanlarda kullanılmaması ve dış borçların ödenemez duruma gelmesiyle yabancıların vergi gelirlerine el koyması, sürekli savaşlar ve toprak kayıpları nedeniyle halkın tarımda ve üretimde yer alamaması, ticaret, bankacılık gibi alanlarda yatırım yapan gayri müslimlerin de artık yatırım yapmada tereddüt yaşaması ekonominin bozulmasının en önemli nedenleri arasında olmuştur.

Atatürk bu yüzden genç Cumhuriyet'in askeri zaferlerden sonra tekrar güçlü bir ekonomi ile kalkınacağını ve ayakta kalabileceğini düşünüyordu. Bu yüzden İzmir İktisat Kongresi'nde izlenecek ekonomi politikaları şekillendirilirken, Lozan Antlaşması ile de kapitülasyonların kaldırılması gibi ekonomik kararlara imza atılmıştır. Ekonomide izlenecek politikaların milli politikalar olması ve ekonomik bağımsızlık ilke olarak benimsenmiştir.

Bu kapsamda 1923-1930 yılları arasında girişimciliği ve özel sektörü teşvik etmek ve ekonomide liberal politikalar yoluyla kalkınmak istenmiştir. Bu dönemde tarım, sanayi, ulaştırma ve bankacılık gibi çok sayıda sektörde yasal düzenlemeler yapılmış ve üretim tesisi açılmıştır.

Ancak sermayenin ve girişimciliğin yetersiz olması nedeniyle liberal politikalarla istenen amaçlara ulaşılamayacağı anlaşılmıştır. Bu yüzden 1930-1938 yıllarında ılımlı bir devletçilik politikası izlenmiş ve devlet eliyle planlı kalkınma modeli uygulanmıştır. Bu dönemde uygulanan ekonomik politikalar tarım ve sanayide büyük gelişme yaşanmasına neden olmuştur. Günümüzde de faaliyet gösteren şeker, çimento, demir çelik, mühimmat, kimya, kâğıt gibi

³¹² Kopar, *age.*, s.17.

alanlarda çok sayıda fabrika açılmıştır. Bu dönemde açık bütçe uygulamasından kaçınılmış, dış borç vermeye özen gösterilmiş ve dış ticaret dengesi korunmuştur. Başta demiryolları olmak üzere çeşitli madenlerin ve limanların millileştirilmesi sağlanmıştır.

Atatürk döneminde izlenen ekonomi politikaları Türkiye Cumhuriyeti'nin sağlam temeller üzerinde kalmasına ve varlığını güçlü olarak devam ettirmesine büyük katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- AKYILDIZ, Hüseyin ve EROĞLU, Ömer, “Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9/1 (2004), s.43-62.
- ARSLANTÜRK, Yalçın, “Misak-ı İktisadi ve Sonuçlarına İlişkin Ekonomik ve Mali Göstergelerin Analizi”, *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13/1 (2023), s. 915-940.
- BORATAV, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015*, 24. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2019.
- DİNLER, Zeynel, *Bölgesel İktisat*, 7. Basım, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2005.
- EROĞLU, Nadir, “Atatürk Dönemi İktisat Politikaları”, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 23/2 (2007), s.63-73.
- EŞİYOK, B.Ali, “Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planına: Bir Dönüşümün Kısa Bir Öyküsü”, *Memleket Siyaset Yönetim*, 4/11 (2009), s.86-131.
- GÜR, Betül, “Sanayi Planlarının Hazırlanmasına Temel Teşkil Eden Raporlar”, *Öneri Dergisi*, 7/25 (2006), s.209-219.
- KARLUK, Rıdvan, *Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm*, 12. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 2009.
- KEPENEK, Yakup, *Türkiye Ekonomisi*, 25. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2012.
- KOPAR, Metin, *Atatürk Dönemi İktisadi Kalkınma*, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, Yayın No.613, İstanbul 2013.
- ÖZEL, Sabahattin, “Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 2 (2002), s.235-248.
- PAMUK, Şevket, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, 15. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2023.
- POLATOĞLU, M.Gökhan, *Türkiye Cumhuriyeti Devletinin İlk Planlı Dönem Sanayileşme Faaliyetleri (1934-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2020.
- ŞAHİN, Hüseyin, *Türkiye Ekonomisi*, 17. Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa 2019.

- TOPRAK, Metin, “İzmir İktisat Kongresi: Bir Gelecek Perspektifi”, *İktisat, İşletme ve Finans*, 19/214 (2004), s.115-131.
- TÜRK, İsmail, “Atatürk ve Türk Mali Sistemi”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 513, s.7-21, Ankara 1982.
- UNAY, Cafer, “Cumhuriyetin 60. Yılında Türkiye Ekonomisi”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4/2 (1983), s.45-59.

BİR ASIRIN SONUNDA ULUSLARARASI ARAŞTIRMALARDAN TÜRK EĞİTİMİ

Mustafa Çağrı GÜRBÜZ³¹³

“Eğitim” in üç tür tanımı vardır (Scheffler 1960). İlki tanımlayıcıdır. Gerek olgunun ne olduğunu gerekse terimin nasıl anlaşılması gerektiğini açıklamak için çeşitli kelimeler kullanarak “eğitim” denilen kelimenin anlamının mahiyetini belirtmeyi veya açıklamayı öneren ifadedir. Bu tür bir tanım, “eğitim” olarak ifade edilen kelimenin en belirgin şekilde nasıl kullanıldığını tam olarak açıklama iddiasındadır. “Eğitim” in ikinci tanımı, eğitimin ne olması veya ne yapması gerektiğine dair bir inancı savunan programatiktir. Programatik bir tanım, eğitim olgusunun veya dilinin ne olduğuyla daha az meşgul olur ve arzu edilen kabul edilen belirli bir eğitim uygulamasının ilan edilmesiyle daha fazla ilgilenir. Bazen kuralcı tanımlar, Kozol'un eğitimi Erken Yaşta Ölüm olarak tanımlamasının başlığı (Kozol 1985) gibi kısa, kırpılmış cümlelerle ifade edilir. Programatik tanımlar sonuçta kısa sloganlardır veya eğitimin nasıl olması gerektiğine dair derinden hissedilen ifadelerdir. Üçüncü tür tanım ise koşullayıcıdır ve amacı teknik aynı zamanda faydacıdır. Bu, temelde, kişiyi her defasında ““Eğitim” terimiyle kastettiğim budur” demeye zorlamadan bir tartışmanın sorunsuz bir şekilde ilerlemesini sağlayan bir dilsel anlaşmadır.

Eğitim, genel olarak bireylerin bilgi, beceri, değer ve davranışlarını geliştirmek için tasarlanmış bir süreçtir. Eğitimin temel amacı, bireylerin bilişsel, duygusal, sosyal ve fiziksel gelişimlerine katkıda bulunarak onları topluma daha etkin bir şekilde katılmaya hazırlamaktır. Eğitimin temel amaçları; bireysel gelişim, toplumsal katılım, mesleki hazırlık, kültürel ve etik değerlerin aktarımı, eleştirel düşünme yeteneği, kişisel gelişim ve toplumun refahına katkı olarak sınıflanmaktadır. Eğitim, bireylerin yaşamları üzerinde derin etkiler bırakan bir süreçtir genellikle bireylerin potansiyellerini en üst düzeye çıkarmayı, toplumları güçlendirmeyi ve gelecekteki nesillerin liderleri olmalarını

³¹³ Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, mustafacagri@aydin.edu.tr

sağlamayı amaçlar. Bu durumlardan dolayı ulusal eğitimin durumu gelecek hakkında oldukça değerli bir tahminde bulunma ve geleceği şekillendirme imkânı tanımaktadır.

Türkiye'de eğitim sisteminin temelini "sınavlar" oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle Türkiye'de eğitim sistemi sınavlara dayalıdır. Liselere ve üniversitelere geçişler merkezi sınav sonuçlarına göre gerçekleştirilir. Türk eğitim sisteminin sınav merkezli olması, çeşitli tarihi, kültürel ve yapısal nedenlere dayanmaktadır. Türk eğitim sistemi, uzun yıllardır başarıya dayalı bir meritokrasi anlayışını benimsemiştir. Bu, bireylerin akademik başarılarına dayalı olarak sosyal ve ekonomik başarılarına ulaşmalarını öngörür. Bu nedenle, sınavlar başarıyı objektif bir ölçüt olarak kullanma amacı taşır. Sınav merkezli sistemlerin eleştirildiği bazı noktalar da vardır. Bu eleştiriler arasında, sınav stresinin öğrenciler üzerinde olumsuz etkileri, sınavın sadece belirli türde yetenekleri ölçmesi, yaratıcı düşüncüyü kısıtlaması ve sosyal eşitsizlikleri artırma potansiyeli gibi konular bulunmaktadır. Bu nedenle, eğitim sisteminin sürekli olarak değerlendirilip geliştirilmesi önemlidir. Bu noktada eğitim sisteminin gelişimini ve gücünü veya potansiyelini ortaya çıkarmak önemlidir. Bu izlemeyi yapmanın iyi bir yolu uluslararası eğitim araştırmalarının bir parçası olmaktan geçmektedir. İlgili literatürde popüler olan ve büyük kitlelere ulaşma potansiyelini beraberinde getiren uluslararası eğitim araştırmalarının (Gürbüz, 2019) başlıkları ve açıklamaları;

PISA – Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (Programme for International Student Assessment), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) tarafından üçer yıllık dönemler hâlinde, zorunlu eğitimini tamamlamış 15 yaş grubundaki öğrencilerin kazanmış oldukları bilgi ve becerileri değerlendiren bir araştırmadır.

TIMSS – Uluslararası Matematik ve Fen Eğilimleri Araştırması (Trends in International Mathematics and Science Study), Öğrencilerin matematik ve fen alanlarında kazandıkları bilgi ve becerilerin değerlendirilmesine yönelik bir tarama araştırmasıdır. Uluslararası Eğitim Başarılarını Değerlendirme Kuruluşu (International Association for the Evaluation of Educational Achievement) IEA'nın bir projesidir. Dünyadaki en büyük ve en kapsamlı uluslararası öğrenci başarılarını değerlendirme çalışmasıdır. 4. ve 8. sınıf

düzeyindeki öğrencilere uygulanır.4 yılda bir yapılmaktadır. Öğrenci başarılarındaki eğilimleri izlemekte ve ulusal eğitim sistemleri arasındaki farklılıkları belirlemektedir.

PIRLS – Uluslararası Okuma Becerilerinde Gelişim Projesi (Progress in International Reading Literacy Study), IEA'nın temel çalışmalarından biridir. Her beş yılda bir yürütülen PIRLS, dördüncü sınıftaki okuma başarısındaki eğilimleri değerlendirmede küresel standart olarak kabul edilmektedir. PIRLS, çocukların ne kadar iyi okuduğuna dair uluslararası karşılaştırmalı veriler sağlar ve öğrenme ve öğretmeyi geliştirmek için politikayla ilgili bilgiler sunar.

TALIS – Uluslararası Öğretme ve Öğrenme Araştırması (Teaching and Learning International Survey), OECD tarafından öğretmenlerin çalışma koşulları ve öğrenme çevresi üzerine yürütülen ilk uluslararası çalışmadır. TALIS çalışmasıyla; ülkelere, etkili eğitim koşullarının sağlanmasına yönelik politika üretilmesinde yardımcı olunması amaçlanmaktadır.

Uluslararası eğitim araştırmaları, farklı ülkelerdeki eğitim sistemlerini karşılaştırmak, öğrenci başarılarını değerlendirmek, eğitim politikalarını analiz etmek ve küresel eğitim trendlerini anlamak için yapılan çalışmalardır. Bu tür araştırmaların amaçları; eğitim sistemlerinin karşılaştırılmasını sağlamak, politika geliştirme ve değişikliklerini belirlemek, eğitimde sosyal adalet ve eşitliği sağlamak, öğrenci başarı ve becerilerinin belirlenmesi, öğretmen eğitimi ve performansının belirlenmesi ve son olarak eğitimin uluslararası iş gücüne yanıt verebilme durumunu analiz etmektedir. Uluslararası eğitim araştırmaları, farklı ülkelerdeki eğitim sistemlerini karşılaştırarak başarılarını ölçme ve analiz etme imkânı sağlar. Bu sayede, her ülkenin güçlü ve zayıf yönleri belirlenir. Elde edilen veriler, ülkelerin eğitim politikalarını değerlendirmelerine ve geliştirmelerine yardımcı olabilir. Hangi politikaların etkili olduğu ve nelerin değiştirilmesi gerektiği konusunda bilgi sağlar. Araştırmalar, eğitimde sosyal adalet ve eşitlik konularında bilgi sunar. Sosyal, ekonomik ve kültürel farklılıkları anlamak, eğitimdeki eşitsizlikleri azaltmak için politika yapıcılar için önemlidir. Uluslararası sınavlar (örneğin, PISA), öğrencilerin matematik, fen bilimleri ve okuma becerilerini değerlendirir. Bu tür veriler, eğitim sistemlerinin öğrenci başarıları üzerindeki etkilerini incelemeye yardımcı olabilir.

Öğretmenlerin eğitimi, performansı ve etkili öğretim stratejileri konularında bilgi sunarak, öğretmen eğitimi politikalarını şekillendirebilir ve öğretmen kalitesini artırabilir. Eğitim araştırmaları, küresel ekonominin değişen ihtiyaçlarına nasıl yanıt verilebileceğine dair bilgi sunabilir. Bu, işgücüne yönelik becerilerin geliştirilmesi ve uygun eğitim programlarının oluşturulması açısından önemlidir. Uluslararası eğitim araştırmaları, eğitimdeki sorunları tanımlamak, en iyi uygulamaları belirlemek ve dünya genelinde eğitim kalitesini iyileştirmek için önemli bir araçtır. Bu araştırmalar, küresel bir bakış açısıyla eğitim sistemlerini anlamamıza ve geliştirmemize yardımcı olabilir.

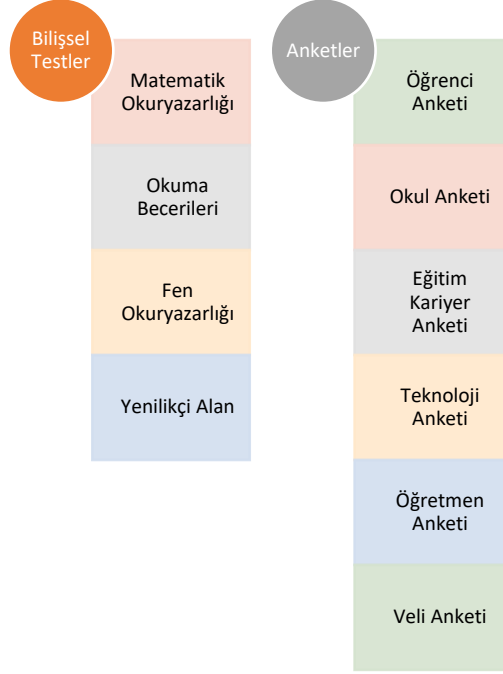
PISA

OECD Eğitim Direktörlüğü'ne bağlı olan PISA Yönetim Kurulu tarafından yürütölen PISA araştırması, ölkemizde Millî Eğitim Bakanlığı Ölçme Değerlendirme ve Sınav Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yürütölmektedir. 1997 yılında geliştirilen PISA araştırmasının ilk uygulamasına 2000 yılında başlanmıştır. Üç yıllık dönemler hâlinde uygulanan PISA'ya ölkemiz, ilk 2003 yılında katılım sağlamıştır. PISA araştırmasında zorunlu eğitimin sonunda örgün eğitime devam eden 15 yaş grubundaki öğrencilerin; matematik okuryazarlığı, fen okuryazarlığı ve okuma becerileri değerlendirilmektedir.

Şekil 1. PISA'da Yıllara Göre Öncelikli Alanlar

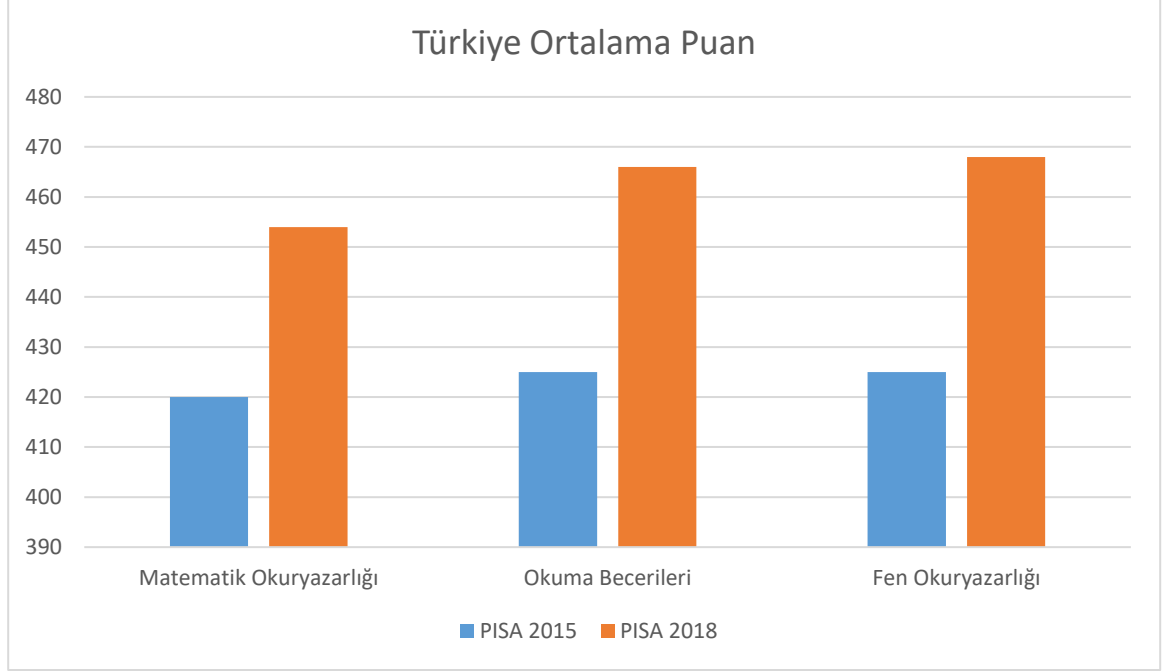

PISA araştırmasında belirlenen alanlarda öğrencilerin “okuryazar” olma durumları değerlendirilmektedir. PISA araştırmasında kullanılan “okuryazarlık” kavramı, öğrencinin bilgi ve potansiyelini geliştirip, topluma daha etkili bir şekilde katılmasını ve katkıda bulunmasını sağlamak için yazılı kaynakları bulma, kullanma, kabul etme ve değerlendirmesi olarak tanımlanmaktadır. Okuma becerileri; öğrencilerin hedeflerine ulaşmak, bilgi ve potansiyelini geliştirmek ve topluma katılmak amacıyla çeşitli şekillerde sunulan metinleri anlama, kullanma, değerlendirme, ilişkilendirme ve metinler üzerine derinlemesine düşünme kapasitesi olarak, Matematik okuryazarlığı, öğrencilerin formüleştirebilme, matematiği işe koşabilme ve yorumlayabilme kapasitesi olarak, Fen okuryazarlığı ise düşünceli bir vatandaş olarak öğrencilerin bilimle ilgili konularla meşgul olma ve bilimsel olgular üzerinde düşünme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır. PISA araştırmasında uygulanan anketler aracılığıyla da öğrencilerin motivasyonları, kendileri hakkındaki görüşleri, öğrenme süreçleri ile ilgili psikolojik özellikleri, okul ortamları ve aileleri ile ilgili veriler de toplanmaktadır. Okuma becerileri, matematik okuryazarlığı ve fen okuryazarlığı alanlarında öğrencilerin puanları yorumlanırken uygulanan anket verilerinden yararlanılmaktadır.

Şekil 2. PISA Anket Türleri

PISA 2018 sonuçlarına göre Türkiye'nin okuma becerileri alanındaki ortalama puanı 2015 yılına göre 38 puanlık artışla 466'ya ve ortalama matematik puanı 34 puanlık artışla 454'e yükselmiştir. Benzer şekilde fen okuryazarlığı alanındaki ortalama puanı da 2015 yılına göre 43 puanlık artışla 468'e yükselmiştir. Dolayısıyla araştırılan her üç alanda da ülkemizin puanlarının 2015 yılına göre yükseldiği, bir önceki döneme göre en büyük iyileşmenin fen okuryazarlığında elde edildiği görülmektedir.

Şekil 3. PISA 2015 ve 2018'de Türkiye'nin Ortalama Puanları

Ancak gerçek sonuçlar oldukça farklı bir durumu işaret etmektedir. PISA araştırması 2000 yılında 43, 2003 yılında 41, 2006 yılında 57, 2009 ve 2012 yıllarında 65, 2015 yılında 72, 2018 yılında 79, 2022 yılında 81 ülke ve ekonominin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. PISA araştırma sonuçlarına göre yıllar içindeki durumuna baktığımızda Türkiye, araştırmaya dahil olduğu 2003 yılından bu yana okuma, matematik ve fen bilimleri alanlarının tümünde OECD ortalamasının altında kalmış.

Türkiye'nin her 3 alandaki ortalama başarısının (2015 haricinde) artan trend gösterdiği görülebiliyor. Türkiye; matematik, fen ve okuma alanlarında, geçmiş uygulamalara kıyasla kayda değer bir gelişme göstermekle birlikte OECD ortalamasının altında yer almış. OECD tarafından belirtilen asgari performans düzeyinin altında kalan öğrenci oranının azaldığı anlaşılmaktadır. 2002- 2012 yılları arasında bütçeden eğitime ayrılan paydaki artışın, aynı süreçteki PISA puan artışını olumlu şekilde etkilediği gözlemlenmektedir. 2018 PISA sonuçlarına göre Türkiye'den sınava katılan öğrenciler performanslarına göre 65 ülke arasında matematikte 43., okuryazarlıkta 40. ve fen bilimlerinde 40. sırada yer almaktadır. Bu sonuçla Türkiye OECD ülkeleri içerisinde her üç alanda da puanlarını istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde artıran üç ülkeden birisi, okuma

becerileri alanında puanını en çok artıran ikinci ülke, matematik ve fen okuryazarlığı alanlarında ise puanlarını en çok artıran birinci ülke olmuş. 5 Aralık'ta yayımlanan 2022 PISA, Türk öğrencilerinin OECD üye ülkeler ortalamasının altında performans sergilediğini gösterdi. PISA 2022'ye Türkiye'nin 60 ilinden 196 okul ve 7.250 öğrenci katıldı. PISA 2022'nin ana konusu olan matematikte 15 yaşındakiler 453 puan alırken, OECD ülkelerinde ortalama 472 puan olarak açıklanmıştır. Türkiye'nin ortalaması 456 puan iken OECD ülkelerinde ortalama 476 puandır. Türkiye'de 15 yaşındaki gençlerin fen bilimlerindeki ortalama performansı 476 puanken, OECD ülkelerinde ortalama 485 puan olduğu görülmektedir. Ortalama 2022 sonuçları matematikte 2018'dekiyle hemen hemen aynıydı; okumada 2018 yılına göre düşüş ve fende 2018'e kıyasla daha yüksek puanlar alındığı görülmektedir (OECD, 2023). Bu durum bir önceki PISA uygulaması olan PISA 2018 ile son uygulama PISA 2022'nin karşılaştırmalı sonuçlarını göstermektedir. PISA 2022 sonuçları, Türk öğrencilerin matematik ve fen alanlarında katıldıkları PISA uygulamalarında bugüne kadar aldıkları en yüksek puanı özelliğini taşımaktadır. Okuma alanında da uzun vadeli genel ortalamaya çok yakın sonuçlar aldığı görülmektedir. Özellikle matematik ve fen alanlarında, PISA 2022 sonuçları 2006 ve 2015'te gözlemlenen sonuçlardan daha iyi olduğu anlaşılmıştır. Türkiye, PISA sonuçlarının 10 yılı aşkın bir süre içinde çoğu konuda iyileşme gösterdiği az sayıda ülkeden biri olarak PISA 2022'de farklı bir görüntü vermiştir. Son dönemde (2018'den 2022'ye) en yüksek puan alan öğrenciler (en yüksek puana sahip %10) ile en zayıf öğrenciler (en düşük puana sahip %10) arasındaki fark matematik ve okumada önemli ölçüde değişmedi. Matematikte performans hem yüksek hem de düşük başarılılar için önceki seviyelere yakın kaldı. Türkiye'de öğrencilerin %61'i matematikte en az Düzey 2 yeterliliğine ulaştı; bu, OECD ülkeleri ortalamasından (OECD ortalaması: %69) önemli ölçüde daha düşük. En azından, bu öğrenciler doğrudan talimatlar olmadan basit bir durumun matematiksel olarak nasıl temsil edilebileceğini yorumlayabilir ve tanıyabilirler.

Türkiye'deki öğrencilerin yaklaşık %5'i matematik alanında en iyi performans gösteren kişilerdi (OECD, 2023); bu da onların PISA matematik testinde Düzey 5 veya 6'ya ulaştıkları anlamına geliyor (OECD ortalaması: %9). Bu seviyelerde öğrenciler karmaşık durumları matematiksel olarak modelleyebilir ve bunlarla başa çıkmak için

uygun problem çözüme stratejilerini seçebilir, karşılaştırabilir ve değerlendirebilir. Türkiye'de PISA uygulamasına katılan öğrencilerin %33'ü sosyo-ekonomik ölçeğin en alt uluslararası beşte birlik diliminde yer aldı (MEB, 2023); bu da onların 2022'de PISA sınavına giren en dezavantajlı öğrenciler arasında yer aldığı anlamına gelmektedir. Matematikteki ortalama puanları 424 puan oldu. Benzer sosyo-ekonomik geçmişe sahip öğrenciler için en yüksek oranlardan birisi olarak karşımıza çıkıyor. Türk öğrencileri içinde buldukları zor şartlara rağmen iyi performans gösterme potansiyeline sahip olduklarını ifade edebilmişlerdir.

Türkiye'de kız ve erkek öğrenciler matematikte ortalama olarak benzer düzeyde performans gösterirken, okumada kızlar erkeklerden 25 puan daha geride kaldı. Küresel olarak, matematik alanında, 40 ülkede erkekler kızlardan daha iyi performans gösterirken, diğer 17 ülkede kızlar erkeklerden daha iyi performans gösterdi ve geri kalan 24 ülkede anlamlı bir fark bulunamadı (OECD, 2023). Türkiye'de öğrencilerin %61'i okul binalarının Covid-19 nedeniyle üç aydan uzun süre kapalı olduğunu açıklamışlardır (OECD, 2023). Performansın yüksek kaldığı ve öğrencilerin aidiyet duygusunun geliştiği eğitim sistemlerinde, daha az sayıda öğrenci daha uzun süreli okul kapanması yaşadığı anlaşılmaktadır (OECD, 2023). Asya hariç, okul eğitimi standartlarının dünya çapında düştüğünü ortaya konulmuştur. Bunun ana sebebi olarak COVID-19 salgını ve neden olduğu tahrifat ilk şüphelidir (Gürbüz & Gürbüz, 2022). Diğer OECD ve ortak ülkeler/ekonomilerle karşılaştırıldığında, Türkiye'deki öğrenciler nispeten güçlü bir kararlılığa sahip oldukları ifade edilmiştir (OECD, 2023). PISA Direktörü Andreas Schleicher basın toplantısında, pandemi döneminde sosyoekonomik olarak dezavantajlı çocukların eğitime erişiminde farkı öğretmenlerin yarattığını, öğretmenlere daha fazla yatırım yapan ülkelerin pandemiye daha iyi atlattığını ifade etmiştir, Schleicher, pandemi sırasındaki öğretim politikalarında öğrenci-öğretmen temasını, yüz yüze olmasa da korumayı başaran ülkelerin bu süreci başarılı geçirdiğini belirtti (Öztürk, 2023). Diğer yandan pandemi sürecinde velilerin öneminin de anlaşıldığını belirten Schleicher, "Biz yıllarca sadece okulla eşitleyici politikalar yaratabileceğimizi, çocukların arasındaki farkları sadece okulla kapatabileceğimizi düşünüyorduk fakat salgın dönemi bize velileri işin içerisinde katmadığımız sürece bunu başaramayacağımızı gösterdi" dedi (OECD,

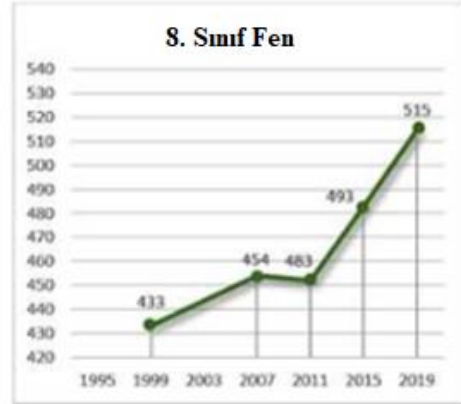
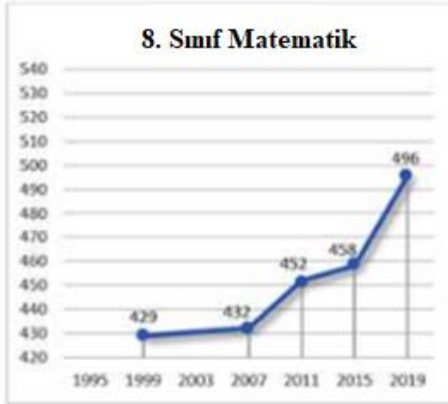
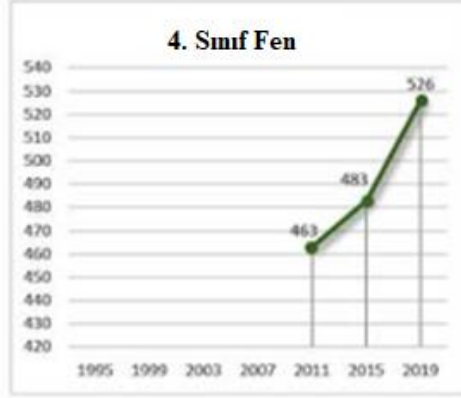
2023). Ayrıca salgın döneminde farklı ülkelerin eğitimde dijitalleşme dalgasının çok geç yakalanmasının da bu düşüğe yok açabileceği ifade edilebilir. Çok puan kaybeden ülkelere oranla Türkiye'nin pandemiye daha iyi atlattığını söylemek yerinde olacaktır. Ancak pandemi döneminde Türkiye'den çok daha iyi performans gösteren ülkeler de bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır, bu yüzden genel sıralamada çok ciddi bir değişiklik yaşanmamıştır.

PISA 2022 verilerine göre Türkiye'deki öğrenciler diğer OECD ülkelerindeki öğrencilere kıyasla kendilerini “nispeten daha az güvende hissettiklerini” ifade etmişlerdir (OECD, 2023). PISA 2022 sonuçlarına göre Türkiye, 73 ülkeden gelen öğrenciler arasında “yaşam memnuniyeti” alanında da en alt sıralarda yer aldı. PISA 2022 raporuna göre diğer ülkelerle karşılaştırıldığında nispeten düşük performansına rağmen, "Türkiye, on yılı aşkın bir sürede PISA sonuçlarında iyileşme gösteren az sayıda ülkeden biri" olduğu vurgulanmıştır.

TIMSS

Türkiye, 4. ve 8. sınıf öğrencilerinin matematik ve fen bilimleri test puanlarına dayalı olarak öğrenme kalitesinde önemli iyileşmeler kaydetti. Bu durum dünya çapında 64 ülkeyi kapsayan 2019 Uluslararası Matematik ve Bilim Eğilimleri Araştırması (TIMSS) tarafından da doğrulandı. Aynı zamanda yüksek ve gelişmiş uluslararası ölçütlere ulaşan öğrencilerin oranını da artırdı. Bu ilerleme, Türkiye'nin eğitimin kalitesini ve eşitliğini artırma konusundaki kararlılığının yanı sıra, okula erişim konusunda daha önceki kazanımlara da atfedilebilir. Türkiye, 1999, 2007, 2011, 2015 ve 2019 yıllarında TIMSS değerlendirmelerine katılmıştır. Hem matematik hem de fen bilimlerinde sürekli bir iyileşme görülmektedir (bkz. Şekil 4) ve ortalama puanlar, fen bilimlerinde sınırlı bir artış gösteren Batı Karadeniz bölgesi dışındaki tüm bölgelerde artmıştır.

Şekil 4. Yıllara göre TIMSS Matematik ve Fen Puanları

TIMSS Matematik Performansı: Dördüncü sınıf düzeyinde, tüm katılımcılar arasında Türkiye, aralarında Slovak Cumhuriyeti, Hırvatistan, İspanya ve Fransa'nın da bulunduğu 28 ülkeyi geride bıraktı. Türkiye, aralarında İrlanda, Letonya, Litvanya, Avusturya, Hollanda, Çek Cumhuriyeti ve Belçika'nın da bulunduğu 17 ülkeden daha düşük performans sergiledi. Türkiye'ye benzer performans sergileyen ülkeler arasında Kıbrıs, Finlandiya, Portekiz, Danimarka, Macaristan, İsveç, Almanya, Polonya, Bulgaristan ve İtalya yer aldı.

Sekizinci sınıf düzeyinde Türkiye, Fransa ve Romanya'nın da aralarında bulunduğu 18 ülkeden daha iyi performans gösterdi. Türkiye, aralarında İrlanda, Litvanya, Macaristan ve Finlandiya'nın da bulunduğu 14 ülkeden daha düşük performans sergiledi. Türkiye ile benzer düzeyde performans sergileyen AB ülkelerinden katılımcılar arasında İsveç, Kıbrıs, Portekiz ve İtalya yer aldı.

TIMSS Fen Performansı: Dördüncü sınıf seviyesinde 58 ülke arasında Türkiye, aralarında Kıbrıs, İspanya, İtalya, Portekiz, Belçika (Flaman Bölgesi) ve Fransa'nın da bulunduğu 29 ülkeden önemli ölçüde daha yüksek performans gösterdi. Türkiye, aralarında Finlandiya, Letonya, Litvanya ve İsveç'in de bulunduğu 12 ülkeden daha düşük performans sergiledi. Türkiye ile benzer performans düzeyine sahip AB ülkeleri Çek Cumhuriyeti, Polonya, Macaristan, İrlanda, Hırvatistan, Danimarka, Avusturya, Bulgaristan, Slovak Cumhuriyeti, Hollanda ve Almanya'dır.

Sekizinci sınıf düzeyinde 39 ülke arasında Türkiye, aralarında İtalya, Fransa, Kıbrıs ve Romanya'nın da bulunduğu 22 ülkeden daha iyi performans gösterdi. Türkiye'nin bilim performansı aralarında Finlandiya, Litvanya ve Macaristan'ın da bulunduğu 9 ülkeden daha düşük. Türkiye ile aynı seviyede performans sergileyen AB ülkeleri İrlanda, İsveç ve Portekiz'dir.

Türkiye'nin Genel Performansı: Türkiye'nin öğrenme gelişmelerini açıklayan temel müdahalelere atfedilen faktörler arasında öğretmen eğitime yapılan yatırımlar, e-öğrenme desteği, değerlendirme reformları ve 21. yüzyıl/modern becerilerin tüm K-12 müfredatına dahil edilmesi (Selçuk, 2020) olduğu ifade edilmektedir. TIMMS ayrıca öğrenmenin iyileştirilmesine katkıda bulunabilecek diğer ev ve okul faktörleri hakkında da ön veriler topladı. Türkiye için bunlar arasında okul iklimi, okul personeli, öğrencilerin tutumu, müfredat ve öğretim yer almaktadır (WORLD BANK, 2021). Okul iklimi boyutunda dikkat çeken, 4. sınıf öğrencilerinin %71'inin, 8. sınıf öğrencilerinin ise %54'ünün okula aidiyet duygusu uluslararası ortalamaların oldukça üzerindedir. Okul akranları tarafından alay edilme, fiziksel olarak yaralanma veya etkinliklerden dışlanma gibi zorbalığa uğrama sıklığı düşüktür (4. sınıf öğrencilerinin %60'ı ve 8. sınıf öğrencilerinin %72'si zorbalığa maruz kalmamıştır). Okul personeli boyutunda ise Öğretmen memnuniyet oranları uluslararası ortalamaların üzerindeydi. Öğrencilerin Tutumları boyutunda Öğrenciler, özgüven ve matematik ve fen öğrenimine ilişkin olumlu tutum konusunda uluslararası ortalamaların üzerinde puan aldılar (8. sınıf matematik öğrencileri hariç). Bu durum erken yaşlardaki öğretimde öğrencilerin bilim ve matematiğe daha fazla değer verdikleri, yaşları ilerledikçe matematiğe verilen değer azaldığını göstermektedir. Eğitim sistemi veya öğretmen kaynaklı bir sorunlar zinciri nedeniyle öğrenciler derslerden ve/veya

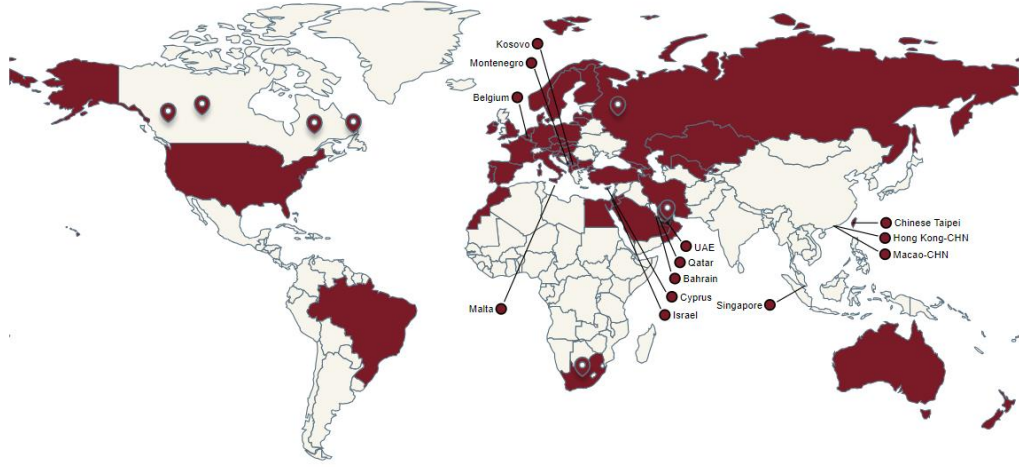
matematikten uzaklaşmaktadırlar. Bu durum PISA sonuçlarında da benzerdir. İki farklı araştırmada benzer sonuçlar ile bu durumu desteklemektedir. Müfredat ve öğretim boyutunda 8. sınıfta matematiğe ayrılan süre uluslararası ortalamanın üzerinde, 4. sınıfta ise ortalamanın altındadır. Öğrencilerin çoğunluğu her iki alanda da öğretimin “yüksek düzeyde anlaşılır” olduğunu ancak teknoloji kullanımının yetersiz olduğunu bildirmişlerdir.

TIMSS 2019 uygulaması sonucunda elde edilen veriler ışığında, performansına bakıldığında Türkiye’nin pozitif bir ivme yakaladığı çeşitli ulusal raporlarda hem fikir bir görüş olarak karşımıza çıktığı söylenebilir (Altunel, 2020; ERG, 2020; MEB, 2020).

PIRLS

The Progress in International Reading Literacy Study (PIRLS), dördüncü sınıf düzeyinde okuma başarısının yanı sıra öğretimle ilgili okul ve öğretmen uygulamalarını ölçmek için tasarlanmış uluslararası bir değerlendirme ve araştırma projesidir. Dördüncü sınıf öğrencileri, öğrencilerin okumaya karşı tutumlarını ve okuma alışkanlıklarını ele alan bir okuma değerlendirmesini ve anketini doldururlar. Ayrıca öğrencilerin okuma yazma becerilerini geliştirmede okul deneyimleri hakkında bilgi toplamak amacıyla öğrencilerin öğretmenlerine ve okul müdürlerine anketler verilmektedir. PIRLS, 2001 yılından bu yana her 5 yılda bir uygulanmakta olup, geçmiş tüm değerlendirmelere Amerika Birleşik Devletleri katılmaktadır. PIRLS, Uluslararası Eğitim Başarısını Değerlendirme Derneği (IEA) tarafından desteklenmektedir.

Şekil 5. PIRLS Uygulamasına Katılan Ülkeler

Türkiye PIRLS'e ilk kez 2001 değerlendirme döngüsü sırasında katılmıştır. PIRLS 2001, Türkiye'deki öğrencilerin okuma alanındaki başarılarının ilk uluslararası fotoğrafını sunmuştur. Öğrencilerin performansı uluslararası ortalamanın altında kalmıştır. Yaygınlaştırma çabalarına rağmen, kamuoyu PIRLS 2001 sonuçlarına çok az ilgi göstermiştir. Bu döngüden sonra Türkiye, 20 yıl sonra PIRLS 2021 döngüsüne katılana kadar PIRLS'e katılmadı. İlkokul ve ortaokullarda uygulanan Türkçe Dersi Öğretim Programı bilgi, beceri ve değerleri kapsayacak şekilde yapılandırılmıştır. Program, öğrencilerin yaşamları boyunca kullanabilecekleri dinleme/izleme, konuşma, okuma ve yazma ile ilgili dil becerilerini ve bilişsel becerileri kazanarak bireysel ve sosyal yönden gelişmelerini, etkili iletişim kurmalarını, Türk diline olan tutkuyla okuma ve yazma alışkanlığı edinmelerini sağlar. Türkçe Dersi Öğretim Programı, dil becerilerinin ve yetkinliklerinin geliştirilmesini, diğer tüm alanlarda öğrenmenin, kişisel ve sosyal gelişimin, mesleki beceriler edinmenin ön koşulu olarak benimser. Öğretim programı, öğrencilerin üst düzey bilişsel becerilerinin yanı sıra temel dil becerilerini de içerecek şekilde 1. sınıftan 8. sınıfa kadar kazanımların yapısını ve hiyerarşisini geliştirecek şekilde düzenlenmiştir.

Covid-19 salgınına rağmen Avrupa ülkelerinin okuma testlerinde başarı düzeyini arttırdığı görüldü. Türkiye de puan arttıran ülkeler arasında yer aldı. PIRLS 2021 araştırma raporuna göre İngiltere, Finlandiya ve Polonya, okuma testlerinde özellikle yüksek puanlar elde etti. Her beş yılda bir yapılan PIRLS testlerinde en başarılı olan ülke 587 puanla

Singapur ve onu izleyen ülkeler Hong Kong 573 puanla ikinci, Rusya ise 567 puanla üçüncü sırada yer aldı. Türkiye'nin PIRLS'te 2001 yılında 449 olan ortalama puanı, 2021 yılında 47 puanlık artışla 496'ya yükseldi. Bu sonuca göre Türkiye puanını en çok artıran ikinci ülke oldu. Türkiye, PIRLS 2001 uygulamasında 35 ülke arasında 28'nci ve PIRLS 2021 uygulamasında ise 57 ülke arasında 39'uncu sırada yer almıştır. Açıklandığı dönemde Milli Eğitim Bakanı olarak görev yapan Mahmut Özer kız öğrencilerin başarısına dikkat çekmiştir (EURONEWS, 2023). Özer, PIRLS 2021 uygulamasında kız öğrencilerin ortalama puanın 505, erkek öğrencilerin ortalama puanın ise 488 olarak hesaplandığını ve buna göre kız öğrenciler 500 ortalama puanın üstünde bir performans sergilediğine vurgu yapılmıştır. İleri yeterlilik düzeyine ulaşan öğrenci sayısı artış göstermesi, alt yeterlilik düzeyindeki öğrenci oranını gerilemesi (Reynolds vd., 2021) ise Özer tarafından "Türkiye'de eğitimde fırsat eşitliğinin arttığı ve daha fazla sayıda öğrencinin nitelikli eğitimden faydalandığı şeklinde değerlendirildiğini" ifade edilmiştir. Türkiye'de öğrenci performansının ölçülmesi ve değerlendirilmesinden Millî Eğitim Bakanlığı sorumludur. Temel Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı okullarda öğrenim gören öğrenciler için sonuçları olan tek ulusal sınav, ortaokuldan lise eğitimine geçiş yapan sekizinci sınıf öğrencilerine uygulanan Liselere Giriş Sınavı'dır. Öğrencilerin Türkçe, matematik ve fen bilimlerindeki güçlü ve zayıf yönleri hakkında okullara tanıtılabilir bilgi sağlamayı amaçlamaktadır (Kitchen vd., 2019).

TALIS

Uluslararası Öğretme ve Öğrenme Anketi (TALIS); öğrenme ortamları, öğretmenler ve okul yöneticileriyle ilgili uluslararası seviyede gerçekleştirilen önemli bir çalışmadır. İlk kez 2008 yılında yapılan TALIS, 2013 ve 2018 yıllarında tekrarlanmış; Türkiye ise 2008 ve 2018 yıllarında yapılan çalışmalara katılmıştır. TALIS 2018'de okul idarecilerine ve öğretmenlere anketler ile sorular sorulmuştur. Okul yöneticilerine verilen anketler; okul liderliği, öğretmenlerin değerlendirilmesi, okul iklimi, iş memnuniyeti gibi konulara odaklanırken öğretmenlere verilen anketler ise mesleki gelişim, geri bildirim, öğretim, okul iklimi, iş memnuniyeti ve öz yeterlilik gibi boyutlara odaklanmıştır. Türkiye TALIS 2018 çalışmasından elde edilen veriler ışığında öğretmen ve yöneticilere ilişkin boyutlar, oluşturulan karşılaştırma gruplarıyla birlikte değerlendirilmektedir. TALIS, ilk olarak 2008

yılında 24 ülkenin, 2013 yılında 34 ülkenin ve son olarak da 2018 yılında 48 ülkenin katılımı ile gerçekleşmiştir.

Tablo 1. TALIS 2018 Kavramsal Çerçeve

		ODAK	
DÜZEY	OKUL	MESLEKİ NİTELİKLER	ÖĞRETİM UYGULAMALARI
		İNSAN KAYNAKLARI SORUNU	OKUL İKLİMİ
			OKUL LİDERLİĞİ
	ÖĞRETMEN	ÖĞRETMEN EĞİTİMİ	MESLEKİ UYGULAMALAR
		İŞ TATMİNİ VE MOTİVASYON	
		ÖĞRETMEN GELİŞİMİ	ÖĞRETİM UYGULAMALARI
		ÖZ YETERLİK	

TALIS 2018’de belirlenen bu temalar, iki ana eksen düşünülerek oluşturulmuştur. Bunların ilkinde, öğretmenlerin mesleki özellikleri (nitelikleri) veya pedagojik (öğretim) uygulamaları odağa alınırken diğerinde, okul veya öğretmenlerin hangisiyle ilgili olduğunun düzeyi ortaya konulmaktadır. Aşağıdaki şekilde TALIS 2018’in kavramsal çerçevesi ortaya konulmuştur (Ainley ve Carstens, 2018).

TALIS 2018 verilerine göre Türkiye’deki öğretmenlerin %65’i, OECD ülkeleri ve TALIS’e katılan ekonomilerdeki öğretmenlerin ise %67’si için ilk tercih edilen kariyerdir. Mesleğe katılma nedenleri açısından, Türkiye’deki öğretmenlerin en az %98’i çocukların gelişimini etkileme veya topluma katkıda bulunma fırsatını önemli bir motivasyon olarak

belirtmektedir. Türkiye'de öğretmenlerin yaş ortalaması 36'dır ve bu yaş ortalaması OECD ülkeleri ve TALIS'e katılan ekonomilerdeki öğretmenlerin yaş ortalamasından (44 yaş) daha düşüktür. Ayrıca, Türkiye'deki öğretmenlerin %6'sı 50 yaş ve üzerindedir (OECD ortalaması %34). Bu durum Türkiye'nin önümüzdeki on yıl içinde öğretim işgücünün onda birinden daha azını yenilemek zorunda kalacağı anlamına gelmektedir. Türkiye'de öğretmenlerin %56'sına karşılık müdürlerin sadece %7'si kadındır. Bu oran, okul liderleri arasında %47 ve öğretmenler arasında %68 olan OECD ortalamaları cinsiyetlere göre karşılaştırıldığında Türkiye'nin cinsiyete dayalı okul liderliği pozisyonunda yeterli olmadığını göstermektedir.

Sınıf ortamları açısından, öğrenciler ve öğretmenler arasındaki ilişkiler genel olarak olumludur; Türkiye'deki öğretmenlerin %93'ü öğrencilerin ve öğretmenlerin genellikle birbirleriyle iyi geçindiğini ifade ederken, müdürlerin %13'ü öğrencilerin arasında düzenli olarak yıldırma veya zorbalık eylemleri yaşandığını bildirmektedir ki bu oran OECD ortalamasından (%14) önemli ölçüde farklıdır. Türkiye'de öğretmenlerin %10'u, öğrencilerin en az %10'unun göçmen kökenli olduğu okullarda çalışmaktadır (OECD ortalaması %17). Aynı zamanda, okul liderlerinin %94'ü öğretmenlerinin, çocukların ve gençlerin farklı kültürlerden gelen insanların birçok ortak noktası olduğunu öğrenmeleri gerektiğine inandıklarını ifade etmişlerdir, bu oran OECD ortalaması ile oldukça yakındır (OECD ortalaması %95).

Sınıf içi uygulamalar bakımından TALIS'in öğretmenlere sorduğu bir dizi öğretim uygulaması arasında, sınıf yönetimini ve öğretimin anlaşılabilirliğini artırmayı amaçlayanlar, TALIS'e katılan OECD ülkeleri ve ekonomilerinde olduğu gibi Türkiye'de de yaygın olarak uygulanmaktadır. Örneğin, Türkiye'de öğretmenlerin %78'i sık sık rahatsızlık veren öğrencileri sakinleştirdiğini (OECD ortalaması %65) ve %93'ü sık sık yeni ve eski konuların birbiriyle nasıl ilişkili olduğunu açıkladığını (OECD ortalaması %84) bildirmiştir. Öğrencilerin öğrenmesi için önemli olduğu bilinen öğrenci bilişsel aktivasyonunu içeren uygulamalar daha az yaygındır ve OECD genelinde öğretmenlerin yaklaşık yarısı bu yöntemleri kullanmaktadır. Özellikle, Türkiye'de öğretmenlerin %57'si sıklıkla öğrencilerden karmaşık görevleri çözmek için kendi prosedürlerine karar vermelerini istediklerini bildirirken, bu oran OECD genelinde ortalama %45'tir. Tipik bir

ders sırasında öğretmenler sınıfta geçirdikleri zamanın ortalama %72'sini gerçek öğretme ve öğrenmeye ayırmaktadır; bu oran Türkiye'de %78 olan OECD ortalamasının altındadır. Son beş ila on yıl içinde, TALIS'e katılan ülke ve ekonomilerin yaklaşık yarısında sınıfta fiili öğretme ve öğrenmeye harcanan zaman azalmıştır. Türkiye'de son on yılda fiili öğretme ve öğrenme için harcanan sınıf içi zaman yüzde 6 puan azalmıştır. Türkiye'de öğretmenlerin %84'ü rutin olarak öğrencilerini gözlemleyerek ve anında geri bildirim vererek öğrencilerinin gelişimini değerlendirirken (OECD ortalaması %79), aynı zamanda öğretmenlerin %83'ü öğrencilerine kendi değerlendirmelerini uyguladıklarını (OECD ortalaması %77) ve öğretmenlerin %59'u sıklıkla öğrencilerin kendi gelişimlerini değerlendirmelerine izin verdiklerini (OECD ortalaması %41) bildirmektedir. Genel olarak, öğretmenlerin ve okul liderlerinin büyük çoğunluğu meslektaşlarını değişime açık, okullarını ise yenilikçi uygulamaları benimseyebilecek kapasiteye sahip yerler olarak görmektedir. Türkiye'de öğretmenlerin %79'u yeni fikirlerin uygulanmasında kendilerinin ve meslektaşlarının birbirlerini desteklediğini belirtmektedir. Bu oran, TALIS'e katılan OECD ülkeleri ve ekonomilerindeki ortalama orandan (%78) önemli ölçüde farklı değildir. TALIS, veri toplamak için öğretmenlere ve okul müdürlerine uygulanan anketleri kullanır. Temel amacı, öğrenci öğrenimini etkileyen yönlere vurgu yaparak okul liderleri, öğretmenler ve öğretime odaklanan politikaların geliştirilmesi ve uygulanması ile ilgili uluslararası karşılaştırılabilir bilgi üretmektir. Öğretmenlere ve okul liderlerine bir ses vererek, kilit alanlarda eğitim politikası analizi ve geliştirilmesine girdi sağlamalarına olanak tanır.

İlk olarak TALIS, politika yapıcıların öğretmenlik mesleğini ve etkili öğretim- öğrenim için en iyi koşulları teşvik eden politikaları gözden geçirmelerine ve geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. İkinci olarak, TALIS öğretmenlerin, okul liderlerinin ve eğitim paydaşlarının kendi uygulamaları üzerine düşüncelerine, tartışmalarına ve bunları geliştirmenin yollarını bulmalarına yardımcı olur. Üçüncü olarak TALIS, araştırmacıların gelecekteki çalışmalarını bilgilendirirken geçmiş araştırmaların üzerine inşa edilmektedir. Bu bakımdan Türkiye'de öğretmenlerin, okul, sınıf içi ve dışı dinamikleri bakımından değerli veriler sunmakta gerekli tedbirleri almayı kolaylaştırmaktadır.

Sonuç

Türkiye son yıllarda uluslararası araştırmalarda ÷lke puanını artırsa da sıralamada ki yerini hala değiştiremediği anlaşılmıştır. Bu durum eğitimimizde olumlu gelişmelerin olduğunun bir göstergesidir. Ancak bizim ÷lkemizin politik durumu, vizyonu dūřün÷ldüğünde bu durumun tatmin edici olmadığı da ayrı bir gerçekliktir. ÷lkemiz uluslararası araştırmalarda bazı ÷lkeleri geride bıraksa da asıl misyonu bakımında bu durum bir başarı olarak sunulmamalıdır. ÷lkemiz muasır medeniyeler seviyesine ulaşma olarak tanımlanan hedefine yürürken asıl yarış içinde olması gereken OECD üye ÷lkeler ve OECD ortalamasının altında değil tam aksine bu ortalamanın üzerinde puanlar alması gerektiği herkesçe takdir edilecektir. Bir diğer önemli husus uluslararası araştırmaların sonuçlarını yorumladığımızda pandemi sürecini eğitim bakımından çok olumlu atlattığımız gerçekliğidir. Bununla birlikte hem pandemi sürecinde beklentilerin karşılanmaması hem de sosyo-ekonomik olarak bazı eksiklikler ve temel gereksinimlerde ekonomik olarak geri kalsa da Türk öğrencilerin potansiyellerinin bu durumu telafi ettiği uluslararası araştırmaların sonuçlarında ve uzmanların yorumlarından anlaşılmaktadır. Özetle ÷lkemizde öğrencilerimizi tüm imkansızlıklara rağmen yüksek potansiyellerinin olduğu bu potansiyeli verimli kullanabilirsek gelecek yüzyılın ÷lkemiz ve insanlarımızın damga vuracağını söylemek hem bir temenni hem de beklenen bir olgudur.

Kaynakça

- ALTUN, M. & Gürbüz, M. Ç. (2019). PISA Uygulamalarının Tanıtımı. Çepni, S. (Ed.) *PISA VE TIMSS MANTIĞINI VE SORULARINI ANLAMA* içinde (s. 1-16). Pegem Akademi.
- GÜRBÜZ, M. Ç. (2019). Uluslararası Sınavların ve Bazı ÷lkelerin Merkezi Sınav Sistemlerinin ve Soru Örneklerinin Tanıtımı. Çepni, S. (Ed.) *PISA VE TIMSS MANTIĞINI VE SORULARINI ANLAMA* içinde (s. 45-111). Pegem Akademi.
- GÜRBÜZ, M. Ç. & Altun, M. (2019). Matematik Okuryazarlığı. Çepni, S. (Ed.) *PISA VE TIMSS MANTIĞINI VE SORULARINI ANLAMA* içinde (s. 188-230). Pegem Akademi.
- GÜRBÜZ, M. Ç. & Gürbüz, T. (2023). Interpretation of Covid-19 Data from Mathematical Literacy Perspective. S. Alabay & G. Günçavdı Alabay, (Eds.) *Contemporary Education*

- Issues* içinde (s. 11-28). LAP LAMBERT Academic Publishing.
- KOZOL, J. (1985). Literacy instruction in the US military: some reflections on the words of CP Snow. *Journal of Education*, 167(2), 42-49.
- EURONEWS (2023). PIRLS Okuma Araştırması: Avrupa ülkeleri ve Türkiye'de çocukların okuma başarısı nasıl? Erişim: 25.12. 2023
<https://tr.euronews.com/kultur/2023/05/17/pirls-okuma-arastirmasi-avrupa-ulkeleri-ve-turkiyede-cocuklarin-okuma-basarisi-nasil>
- ÖZTÜRK, F. (2023). *PISA testinin Türkiye sonuçları ne anlatıyor?* Erişim: 24.11.2023
<https://www.bbc.com/turkce/articles/c192x7d8r44o>
- ERG (2020). TIMSS 2019 Sonuçları Ne Söylüyor? Erişim: 25.10.2023
<https://www.egitimreformugirisimi.org/timss-2019-sonuclari-ne-soyluyor/>
- ALTUNEL, M. (2020). TIMSS 2019 Araştırması Sonuçları ‘Umut Verici’. Erişim: 24.12.2023
<https://www.setav.org/timss-2019-arastirmasi-sonuclari-umut-verici/>
- THE WORLD BANK (2021). Türkiye'nin Öğrenme Kalitesindeki Gelişmeler: TIMMS 2019 Sonuçları. Erişim: 24.12.2023
<https://www.worldbank.org/en/country/turkey/brief/turkeys-improvements-in-the-quality-of-learning>
- KİTCHEN, H., et al. (2019), *OECD Reviews of Evaluation and Assessment in Education: Student Assessment in Turkey*, OECD Reviews of Evaluation and Assessment in Education, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/5edc0abe-en>.
- MEB (2023). PISA 2022 Türkiye Raporu. Milli Eğitim Bakanlığı, Ölçme, Değerlendirme ve Sınav Hizmetleri Genel Müdürlüğü. Ankara: MEB.
- OECD (2023). PISA 2022 results (Volume I): The state of learning and equity in education. Paris: OECD Publishing.
- OECD (2019). *TALIS 2019 Technical Report*. PISA, OECD Publishing, Paris. Retrieved from the OECD website:
https://www.oecd.org/education/talis/TALIS_2018_Technical_Report.pdf
- SCHEFFLER, I. (1960). *The language of education*. Springfield, IL: Charles C. Thomas.

REYNOLDS, K.A., Wry, E., Mullis, I.V.S., & von Davier, M. (2022). *PIRLS 2021 Encyclopedia: Education Policy and Curriculum in Reading*. Retrieved from Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center website: <https://pirls2021.org/encyclopedia>

1920'Lİ YILLARDAN 2000'Lİ YILLARA TÜRKİYE'NİN GELİŞİMİ VE DEĞİŞİMİNİN TÜRKİYE TİYATROSUNA VE TÜRK OYUN YAZARLIĞINA ETKİSİ

THE EFFECT OF TURKEY'S DEVELOPMENT AND CHANGE FROM THE 1920'S TO THE 2000'S ON TURKISH THEATER AND TURKISH PLAYWRITING

Gökay Akgör*

Özet

Bu çalışmada; Cumhuriyet'in ilk yıllarından 2000'li yıllara kadar olan süreçte Türkiye'nin siyasal, toplumsal ve ekonomik yönden sorunları araştırılıp, Türkiye Tiyatrosu'na yansımaları ve Türk oyun yazarlığının bu bağlamda gelişimine ve değişimine olan etkileri ele alınmıştır. Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanından önce ve sonrasında yaşanan değişimler, inkılaplar, baskılar ve yasaklamalar gibi olumlu-olumsuz tüm gelişmeler Türkiye'de tiyatro sanatına da etki etmiştir. Türkiye'de tiyatro sanatı, Devlet Tiyatroları ve Şehir Tiyatrolarının dışında özel tiyatroların da kurulmasıyla topluma yansıyan sorunları ele alınmış ve insanların bu sorunlar içerisinde var oluşları anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tiyatro, Özgürlük, Baskı, Yasaklar, Türkiye

Abstract

This product; Throughout the period from the first years of the Republic to the 2000s, the problems of Turkey's social, social and economic conditions were researched and presented to the Turkish Theater and the effects of Turkish playwriting on these conditions and changes were taken into consideration. All positive and negative developments such as events, reforms, pressures and prohibitions that took place before and after the proclamation of the Republic in Turkey also affected the art of theater in Turkey. With the spread of theater art, State Theaters and City Theaters in addition to

* Öğretim Görevlisi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Radyo ve Televizyon Programcılığı, gkgor@aydin.edu.tr

private theaters in Turkey, the problems reflected in the society are discussed and the existence of people in these problems is explained.

Key Words: Theatre, Freedom, Oppression, Prohibitions, Türkiye

GİRİŞ

Türkiye Tiyatrosu, siyasal, toplumsal ve ekonomik durumların getirdiği sorunlara dayanarak gelişme göstermiştir. Türkiye oyun yazarları, yaşadıkları dönemlerden etkilenerek oyunlarını yazmışlardır. Türkiye, Cumhuriyet Tarihi boyunca birçok dönemden geçmiştir. Yeniliklerin, devrimlerin, olumlu gelişmelerin yanında; savaşların toplumun yaşamına olumsuz etkileri, göç sorunu, köy yaşamındaki insanların yaşadıkları sorunlar, kadınlara bakış açısının Cumhuriyet'in başlangıcından 2000'li yıllara kadarki değişimi, aile bireylerinin düzene karşı ve birbirleriyle çatışması gibi konular, Türkiye Cumhuriyet Tarihi boyunca sanat alanında da kendisini göstermiştir. Geçmişten 2000'li yıllara kadar toplumsal düzenin devamlı değişmesi, tiyatro oyunlarının içeriğini de değiştirmiştir. Türk oyun yazarları, topluma ayna tutarak, insanın değişen düzen içerisindeki gelişimini ve değişimini sahne üzerinde yine insana anlatmışlardır.

1920-1940 YILLARI TÜRKİYE

1. Dünya savaşından sonra Osmanlı İmparatorluğu zor duruma düşmüş ve çöküş evresine geçmiştir. Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Milli Mücadele başlamıştır. Türkiye üzerinde baskı kuran devletlerle anlaşma sağlanmış ve Türkiye Devleti'nin kurulmasının karşısında herhangi bir engel kalmamıştır.³¹⁴ Mustafa Kemal Atatürk yönetim şeklinin Cumhuriyet Sistemi olmasına karar vermesiyle 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet tüm Anadolu'da ilan edilmiştir.³¹⁵ Türkiye Devleti Atatürk'ün; "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" sözüne sadık kalarak hareket etmiş ve tüm dünyada barışın önemini

³¹⁴ Hasan Erkek vd. *Türk Tiyatrosu*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2015, s.105

³¹⁵ M. ve Kandır, Ş. ve Söğüt, M. Balabanlılar, *Türkiye'nin Yetmiş Yılı Gün Gün Cumhuriyet Tarihi 1. Cilt*, Hürğüç Gazetecilik, İstanbul 1994, s.5-6

vurgulamıştır.³¹⁶ Türkiye Devleti kurulduktan sonra siyasal, kültürel ve sosyal alanda reformlar gerçekleşmiştir. Atatürk, Türkiye Devleti'ni medeniyetler çerçevesi içerisinde batılılaşma yoluna sokmuştur.³¹⁷ Bu yönde hilafeti, tekke ve türbeleri kaldırmıştır. Osmanlı Devleti'nin uyguladığı hukuk kurallarının dışına çıkmış, batı medeniyetlerinin (İsviçre Medeni Hukuku, İtalya Ceza Kanunu, İsviçre Ceza Muhakemeleri Kanunu) hukuk kralları kabul edilmiştir.³¹⁸ Eğitim ve öğretimde de yenilikler gerçekleşmiştir. Okur yazar oranının artması Türkiye Devleti'nin en önemli hedeflerinden biri olmuştur. Medreseler kapatılmıştır. Eğitim ve öğretim parasız olmuştur. Latin harfleri kabul edilerek yeni bir alfabeyle eğitim vermeye başlanmıştır. Atatürk, diğer alanlarda da devrimleri gerçekleştirmiştir. Saat ve takvim uygulamasına geçilmiştir. Şapka kanunu çıkarılmıştır. Etnografya müzesi açılmıştır. Milli Kütüphanenin de açılmasıyla eğitim alanında önemli bir yenilik sağlanmıştır. Atatürk, Türkiye'yi Avrupa standartlarında bir ülke haline getirmeyi amaç edinmiştir. Cumhuriyetten önce özgürlüğü kısıtlanan kadınların durumunu da ele almıştır. Kadınların eşit haklara sahip olması gerektiği belirtmiştir. Kadınların da söz sahibi olmasını sağlamak için seçme ve seçilme hakkını tanımıştır. Yapılan devrimlerle beraber Türkiye'yi medeniyetler çerçevesine taşımak için toplum içerisinde bu devrimlerin uygulanmasını sağlamak en önemli hedeflerden biri olmuştur. Cumhuriyet kurulduktan sonra toplum, batının yaşam tarzına uyum sağlayamamıştır. Muhafazakâr kesimin çağdaş yaşamı reddetmesiyle aydın sınıfı arasında çatışmalar yaşanmıştır. Okuyan, düşünen, sorgulayan aydın kesiminin karşısında yeniliklere açık olamayan, bağınaz düşünceli, gerici ve öfkeli kesim aydın sınıfının karşısında olmuştur. Atatürk, Türkiye'yi çağdaş ve medeni toplum derecesine getirmenin en iyi yolunun eğitim ve kültüre önem verilmesiyle gerçekleşeceğini savunmuştur.³¹⁹ Bunun için hem okuma yazma oranını yükseltmek hem de yapılan devrimlerin anlaşılması amacıyla sanatın her alanında tüm toplumun eğitim görmesi için Türkiye'nin her yerine halkevlerinin açılması kararı alınmıştır. Böylece edebiyat, müzik, tiyatro, spor ve diğer alanlardan halkın eğitim almasıyla kültür alanından

³¹⁶ Hasan Erkek vd. *Türk Tiyatrosu*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2015, s.105-106

³¹⁷ Sevda Şener, *Cumhuriyetin 75 Yılında Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s.47

³¹⁸ Hasan Erkek vd. *Türk Tiyatrosu*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2015, s.107

³¹⁹ Sevda Şener, *Cumhuriyetin 75 Yılında Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s.47-48-50-51-52

geri kalmaması ve kendi gelişimlerini sağlamaları amaç edinilmiştir.³²⁰ Halkevlerinin açılmasının diğer nedenlerinden biri de ulusal kültür yaratmak ve sanatın gelişmesini sağlamak olmuştur.³²¹ Atatürk, tarih ve bilimin ön plana çıkmasını istemiştir. Türkiye'nin gerici bir ülke olmadığını, tarihinin ve kültürünün araştırılarak şanlı bir geçmişe sahip olduğunu batı devletlerine göstermek ve Türk halkının bu geçmişi öğrenmesini ve sahip çıkmasını ön görmüştür.³²² Kültür alanında bu eylemlerin gerçekleşmesiyle ulusal birlik sağlanmış olacak ve halk her alanda bilgilendirilerek kültür seviyesi artırılabilecektir.³²³

1920-1940 Yılları Türkiye Tiyatrosu

Cumhuriyet'in ilanı ile beraber "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" düşüncesi sanata da yansımıştır. Atatürk, dünyada barış düşüncesini sanatla bağdaştırmış ve ülke ilişkilerinde bu barışı sağlamanın en önemli yolu olarak da sanata değer vermekle gerçekleşeceğini savunmuştur. O dönemde İran Şahının Türkiye'ye gelmesiyle Türk operasının gelişimini göstermek için İran Şahına gösteri düzenlenmiştir. Kurtuluş Savaşı'nda Türkiye'ye karşı savaşan Yunanistan Türkiye'ye gelip tiyatro sanatını icra etmiş ve aynı şekilde de Türkiye de tiyatro sanatının gelişmeye başlamasıyla Yunanistan'da tiyatro oyunları oynanmıştır. Bu durum dünyada barış teması altında Türkiye'de sanat açısından yeni bir döneme girildiğini göstermektedir.³²⁴

Atatürk'ün tiyatroya önem vermesi Türkiye'de tiyatronun gelişimine olumlu anlamda katkı sağlamıştır. Zaman buldukça tiyatroya giden Atatürk, tiyatro oyuncularıyla hem tiyatronun sorunlarını konuşmuş hem de oynadıkları oyunlar hakkında fikirler vermiş, yazılan oyunları okumuş ve oyunlar üzerinde değişiklik yapılması konusunda fikirlerini sunmuştur. Atatürk, böylece Türkiye'de ilk dramaturg olarak tarihe geçmiştir.³²⁵

Atatürk'ün tiyatroya önem vermesiyle özgür bir halde tiyatro yapmak daha çok kolaylaşmıştır. Meşrutiyet Döneminde dağılan tiyatro toplulukları tekrar bir araya gelerek varlıklarını sürdürmeye devam etmiştir. Tiyatro toplulukları hem tiyatro yapmak hem de

³²⁰ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019, s.205-206

³²¹ Sevda Şener, *Cumhuriyetin 75 Yılında Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s.55

³²² Hasan Erkek vd. *Türk Tiyatrosu*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2015, s.108

³²³ Sevda Şener, *Cumhuriyetin 75 Yılında Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s.55

³²⁴ Metin And, *Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 157

³²⁵ A.g.e., 158.

geçimlerini sağlamak amacıyla turnelere çıkararak tiyatro oyunlarını sergilemişlerdir. Tuluat tiyatrosu varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Kendi topluluğunu kuran tuluat sanatçısı Naşit, Naşit'ten sonra tuluat geleneğini Kel Hasan ve İsmail Dümbüllü devam ettirmişlerdir.³²⁶ Cumhuriyet'ten önce en önemli tiyatro topluluğu 1914 yılında kurulan Darülbedayi-i topluluğu olmuştur. Darülbedayi-i topluluğunda iç sıkıntılar yaşanmış ve bu kurumun oyuncularını kurumdan ayrılarak kendilerine başka bir topluluk kurmuşlardır. Darülbedayi-i kurumunun toparlanması için o dönemin belediye başkanı Muhittin Üstündağ'ın isteğiyle Muhsin Ertuğrul kurumun başına getirilmiştir.³²⁷

Osmanlı döneminde batıcılık anlayışıyla toplumda değişiklik yapılmaya çalışılmış ancak batının taklidinden öteye geçilemediği için başarısız olunmuştur. Tiyatro sanatında da bu değişim yaratılmaya çalışılmıştır. Bu değişim tiyatrodaki kendini gösterememiş ve tiyatro sanatını medeniyetler çerçevesinde bir konuma sokamamıştır. Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet sonrası yaşanan bu gelişmeler olumlu yönde oyun yazarlarının eserlerinin konusu olmuştur.³²⁸

Cumhuriyet kurulmadan önce ve kurumun başına Muhsin Ertuğrul önce Türkiye tiyatrosunun en önemli sorunu kadının sahneye çıkmasının yasak olması olmuştur. Atatürk, kadınların özgür bir halde sahneye çıkmaması durumunda Türkiye Tiyatrosunun gelişemeyeceğini belirtmiştir. Zorluklar içerisinde sahneye çıkan Afife Jale'den sonra özgür bir halde sahneye çıkan ilk kadın Bedia Muvahhit olmuştur. Bedia Muvahhit'ten sonra kadınların sahneye çıkması ülkenin her yerinde özgür kılınmıştır.³²⁹ Muhsin Ertuğrul'un Darülbedayi-i topluluğunun başına gelmesiyle önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Daha önce vodvil tarzında oyunların sergilenmesine karşın dünya tiyatro tarihinin önemli tiyatro eserleri sahneye konmaya başlamıştır. Muhsin Ertuğrul, yerli oyunların da yazılması için harekete geçmiş ve bu yönde gelişme sağlamak için destek göstermiştir.³³⁰

³²⁶ Sevda Şener, *Cumhuriyetin 75 Yılında Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s.58-59

³²⁷ Özdemir Nutku, *Atatürk ve Cumhuriyet Tiyatrosu*, Özgür Yayınları, Ankara 1999, s.74-76

³²⁸ Özdemir Nutku, *Dünya Tiyatrosu Tarihi 2*, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul 2008, s.308-309

³²⁹ Sevda Şener, *Cumhuriyetin 75 Yılında Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s.60-61-63

³³⁰ Özdemir Nutku, *Atatürk ve Cumhuriyet Tiyatrosu*, Özgür Yayınları, Ankara 1999, s.76-77

Türkiye tiyatrosu batıdan etkilenmiş ve batı tarzını örnek alarak bir gelişme göstermiştir. Ancak tam olarak başarılı olamamasının sebebi; batının yaşam tarzını, kültürünü ve insanını tam olarak bilmeden kendi kültürüyle bağdaştırması taklitten öteye gidilememesinden kaynaklanmıştır. Batının kültürünü, değerlerini ve sorunlarını anladıktan sonra oyun kişilerle gerçek insanlar bağdaştırılabilir. İnsanın içinde bulunduğu toplumu, yaşam tarzını ve değerlerini anlayıp buna göre hareket edip bir sanat insanı yaratmak önemli olacaktır.³³¹

Cumhuriyet döneminde yazılan tiyatro oyunları daha çok didaktik olarak yazılmıştır. Yazılan tiyatro oyunları, topluma karşı sorumluluğu yerine getirmek ve topluma verilen değeri göstermek amacıyla yazılmıştır. Atatürk, Türk tarihini topluma anlatmak ve Türk kültüründeki yeniliklerin halkın benimsemesi için tiyatro oyunlarının bu yönde yazılmasını ön görmüştür. Oyun yazarları, bu düşünceyle hareket etmiş ve Anadolu'daki yerleri oyunlarında konu edinmişlerdir.³³² Oyun yazarları, yazdıkları oyunlarda Birinci Dünya Savaşı'nda meydana gelen ekonomik durum ele almışlardır. Savaştan etkilenen halkın işsizliğine karşı sömürülmesi, ekonomik alanda toplumun ihtiyaçlarının fırsatçıların eline geçerek halka pahalıya satması, yine fırsatçıların düşman ülkelerin sermayedarlarıyla anlaşıp iş birliği yapması kadın ticareti, kumar ve uyuşturucu gibi konular baz alınarak ahlaki değerler eleştirilmiş ve bu konular üzerinden tiyatro oyunları yazılmıştır. Kapitalizmin doğurduğu kötü sonuçları anlatan Nazım Hikmet'in yazdığı "Kafatası", toplumda haksız kazanç elde eden insanları ve bu haksız kazançtan zarar gören insanları ele alarak ahlaki sorgulayan; "Vedat Nedim Tör'ün "İşsizler" ve "Köksüzler", Cevdet Kudret'in "Yaşayan Ölümler" oyunları yukarıda bahsedilen konular doğrultusunda yazılmıştır. Bu konuların dışında toplum içerisinde yaşanan bu olumsuzluklara karşı kayıtsız, kendini düşünen sefa içinde yaşayan insanlar da tiyatro oyunlarında konu edinmiştir. Buna örnek olarak Musahipzade Celal'in "Selma" adlı oyunu gösterilebilir. Batının değerlerine, kültürüne ve yaşam tarzına ayak uyduramayan ve batı taklitçiliğinden öteye gidemeyen insanların durumları da tiyatro oyunlarında anlatılmıştır. Cumhuriyet kurulduktan sonra devrimlerin yapılmasına, yeniliklerin gerçekleşmesine ve

³³¹ Sevda Şener, *Çağdaş Türk Tiyatrosunda İnsan*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1972, s.60-61

³³² Hasan Erkek vd. *Türk Tiyatrosu*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2015, s.113

toplum içerisindeki değişimlere ayak uyduramayan insanların dramı Reşat Nuri Güntekin'in "Yaprak Dökümü" adlı oyununda anlatılmıştır. Aile içi şiddet, kadınlara yapılan baskı ve şiddet, geçimsizlik, inançların sömürülmesi ve çocukların eğitiminin yetersizliği gibi konular üzerinden de tiyatro oyunları yazılmıştır.³³³ Halit Fahri Ozansoy, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Faruk Nafiz Çamlıbel bu dönemde tiyatro oyunu yazan yazarlardan olmuşlardır.³³⁴

1930'lu yıllarda müzikli operetler sergilenmeye başlamıştır. Halkın tiyatroya karşı ilgisinin artması ve bir tiyatro seyircisi yaratmak için Muhsin Ertuğrul girişimde bulunmuştur. Halkın ilgi duyduğu müzikli oyunlar sergilenmeye başlamıştır. Ekrem Reşit Rey, Cemal Reşit Rey, Muhlis Sabahattin'in yazdığı müzikal oyunlar; 1933 "Lüküs Hayat", 1934 "Deli Dolu", 1935 "Saz Caz", 1936 "Maskara", 1937 "Hava Cıva" sergilenmiştir.³³⁵ 1934 yılında Darülbeydi-i Osmani'nin ismi İstanbul Şehir Tiyatrosu olarak değiştirilir. Bu dönemde tiyatronun gelişmesini sağlamak ve yeni tiyatro insanların yetişmesi için konservatuvar açılmasına karar verilmiştir. Almanya'dan gelen Carl Ebert, Türkiye Tiyatrosunu araştırmaya başlamış ve repertuar tiyatrosunun kurulmasını istemiştir. Tiyatro okulunda okuyan ve mezun olan öğrencilerin bu repertuar tiyatrosunda sahneye çıkmaları zorunlu kılınmıştır.³³⁶ Bunun yanında tiyatroyu çocuklara sevdirmek ve yeni nesil tiyatro genç oyuncuların yetişmesi için de Muhsin Ertuğrul bir çocuk tiyatrosu açmıştır.³³⁷ Yapılan devrimlerin, yeniliklerin ve halkın kültür seviyesinin artması için açılan Halkevlerinde oynanan oyunların, Türkiye'de yapılan devrimler ve yenilikler doğrultusunda, halka ulus sevgisini anlatan ve çağdaşlaşma seviyesinde değişimlerin ortaya çıkacağı düşüncesiyle oynanması gerektiği belirtilmiştir.³³⁸ 1930'lu yıllarda yazılan oyunlar daha çok yerli oyunlar olmuştur. Bu da Türkiye Tiyatrosunun gelişimi açısından önemli bir aşama olmuştur. Yerli oyun yazarları, oyunlarının konularını savaş döneminde meydana gelen sorunlar, toplumun eleştirisini yapan, Cumhuriyet devrimlerini ve yeniliklerinin yer aldığı konular üzerinden oyunlarını yazmışlardır.

³³³ Sevda Şener, *Oyunlar ve Gerçekler*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2007, s.10-11-12

³³⁴ Sevda Şener, *Cumhuriyetin 75 Yılında Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s.69

³³⁵ A.g.e., 66

³³⁶ Hasan Erkek vd. *Türk Tiyatrosu*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2015, s.110-111

³³⁷ Özdemir Nutku, *Atatürk ve Cumhuriyet Tiyatrosu*, Özgür Yayınları, Ankara 1999, s.77

³³⁸ Sevda Şener, *Cumhuriyetin 75 Yılında Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s.56

Devrimlerin anlaşılması, yeniliklerin toplum içerisinde kendini göstermesi ve toplum kültürünün gelişmesi açısından tiyatro sanatıyla halkın eğitilmesi amaç edinilmiştir. Cumhuriyet kurulduktan sonra yapılan yenilikleri ve devrimleri halka anlatmak için yazılan tiyatro oyunları; Faruk Nafiz Çamlıbel'in yazdığı "Akın", "Özyurt" ve "Kahraman" örnek gösterilebilir. Kurtuluş Savaşı sırasında savaşıyan halkı ve fedakarlıklarını anlatan oyunlar; Nihat Sami "Kızıl Çağlayan", Bürkün Cavit "Gavur İmam" ve Celal Edip "Uzun Mehmet" tarafından yazılmıştır.³³⁹ Batının yaşam tarzına tam olarak uyduramayan insanların durumunu anlatan oyunlar da yazılmıştır. Batı taklitçiliğine özenip bunu kendi yaşamına uygulamaya çalışan ve bu doğrultuda yaşayıp evlenen çiftlerin yaşamlarında karşılaştıkları hayal kırıklıklarını anlatan oyunlar da yazılmıştır. Yusuf Ziya Ortaç'ın "Aşk Mektebi", Celalettin Ezine'nin "Bir Misafir Geldi" oyunları batı taklitçiliği ve yeniliklere alışamayan insanların toplum içerisindeki durumunu anlatmasıyla bu dönemde ön plana çıkmıştır. Bu oyunların dışında batı taklitçiliği çerçevesinde batının yaşam koşullarına ayak uyduramayan kadınların durumu da tiyatro sahnesinde anlatılmıştır. Cumhuriyetten önce kadınların geri kalmışlığının, düşüncesizliğinin yanı sıra Cumhuriyetten sonra da yapılan yeniliklerle ve devrimlerle yetinmeyip kadınlık ve annelik görevini küçümseyerek kendi yaşamını, ailesini ve çocuklarını tehlikeye atan kadınların durumu bu dönemde Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın "Kadın Erkekleşince" adlı tiyatro oyununda yer almıştır.³⁴⁰

Cumhuriyet kurulduktan sonra yapılan devrimler ve yeniliklerle beraber tiyatro sanatında da değişimler meydana gelmiştir. En önemli değişimin kadınların özgür bir halde sahneye çıkması olmuştur. Atatürk'ün ileri görüşlülüğü ve Muhsin Ertuğrul'un çabasıyla tiyatronun gelişmesi için harekete geçilmiştir. Halkevlerinin açılması, halkın kültür seviyesinin artması, yapılan yeniliklerin ve devrimlerin insanlara ulaşmasında büyük rol oynamıştır. Bunun yanında, yerli oyun yazarlarının oyun yazması için özgür bir alan oluşturulmasıyla oyun yazarlığının gelişmesi sağlanmıştır.

³³⁹ Hasan Erkek vd. *Türk Tiyatrosu*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2015, s.113-114-115

³⁴⁰ Sevda Şener, *Cumhuriyetin 75 Yılında Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s.72-74

1940-1960 YILLARI TÜRKİYE

10 Kasım 1938’de Atatürk vefat ettikten sonra Türkiye yeni bir döneme girmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi milletvekilleri kararıyla İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Başbakanlık görevini Celal Bayar bir yıl sürdürdükten sonra istifa etmiştir.³⁴¹

1939’da Almanya’nın Polonya’ya savaş açmasıyla İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. İngiltere ve Fransa ise Almanya’ya savaş açmıştır. Sovyetler Birliği Birinci Dünya Savaşı’nda kaybettiği baltık topraklarını geri almak için de Almanya’yla anlaşmış ancak 12 Temmuz 1941’de Almanya’ya savaş açmıştır. Japonya da Amerika’ya savaş açarak İkinci Dünya Savaşı’na dahil olmuşlardır. 7 Mayıs 1945 yılında Almanya savaşı kaybetmiş ve İkinci Dünya Savaşı sona ermiştir.³⁴²

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı’na katılmamış ancak savaşın getirdiği olumsuzluklar Türkiye’ye yansımıştır. Savaş sırasında ordunun güçlü olması için her erkeğin savaşa hazırlıklı olması gerektiği karar verilmiştir. Bunun üzerinde tarımda çalışan çiftçi orduya katılmıştır. Çiftçinin orduya katılması tarımda üretim durmasına neden olmuştur. İthalatın da üretimde durma noktasına gelmesi Türkiye’de yaşayan vatandaşları zora sokmuştur. Üretimin durmasıyla halkın ihtiyacı olan ürünlerin fiyatları yükselmiştir. Sermayedarlar bu durumdan faydalanmış, ürünleri karaborsacılık yaparak halka pahalıya satmaya başlamıştır. Arpa, buğday, yulaf ve çavdar gibi ürünlerin kısıtlı olması ve bu ürünlerin devlet kontrolünde olması da halkı zor duruma düşürmüştür. Fiyatların yükselmesinden sonra halk ürünlerin kısıtlı olmasında korkarak evlerinde stoklamaya başlamışlardır. Bu durum da fiyatların artmasını daha çok artırmıştır. Buğdayın fiyatının artması ve kısıtlı olması sebebiyle unun da fiyatı artmış ve ekmek almak dahi imkansız hale gelmiştir. Bu durumda ekmeğin karneyle verilmesi kararlaştırılmıştır. Savaşın Türkiye’ye getirdiği diğer olumsuz durum ise sağlık alanında görülmüştür. Frengi hastalığının yayılması ve ilaçlarının karaborsaya düşmesi halkın sağlığının tehlikeye girmesine yol açmıştır.³⁴³ Bu

³⁴¹ A.g.e., 95.

³⁴² Ceren Utkugün, *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Ekonomik Sıkıntıların Sosyal Hayata Etkileri*, (Afyon: Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 11-14

³⁴³ M. S. Özkan ve A. “Temizer, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Karaborsacılık” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/2 (2009), s.320-322-323

sırada siyasi alanda da gelişmeler yaşanmıştır. Çok partili döneme geçişin kararı alınmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi(CHP) içinden Adnan Menderes ve Fuat Köprülü ihraç edilmiş ve Celal Bayar Başbakanlık görevinden istifa etmiştir. Bunun üzerine ihraç edilen ve istifa eden kişiler anlaşarak Demokrat Parti(DP) kurulmuştur. Böylece çok partili döneme geçilmiştir.³⁴⁴ 1946'da yapılan seçimlerde CHP kazanmış ancak 1950'de yapılan seçimlerde DP birinci gelerek hükümet CHP'den DP'ye geçmiştir.³⁴⁵

DP seçimleri kazandıktan sonra Celal Bayar Cumhurbaşkanı seçilmiş, hükümeti kurma görevi Adnan Menderes'e verilmiştir.³⁴⁶ DP seçildikten sonra demokrasinin önemli kılınacağı söylenmiş ve siyasi alanda demokratik kararlar doğrultusunda ilerleneceği belirtilmiştir. Özgür bir siyaset, özgür üniversite, özgür meslek kuruluşları, grev hakkı, özgür bir sendika, protestoların özgür bir biçimde gerçekleşeceği, işçilerin, öğretmenlerin, çiftçilerin ekonomik bir düzen oluşturmaları için dernekler, kooperatiflerin kurarak örgütlenmesini sağlayacak bir ülke yaratılacağını vizyonuna eklemiştir. DP'nin bu vizyonu halk tarafından sevinçle karşılanmıştır.³⁴⁷ DP ekonomiye ve tarımın elverişliliğini ön planda tutarak tarım alanında ilerleme sağlamıştır. Tarım alanında kalkınma projesini başarılı bir şekilde yürüten DP, enerjide ve sanayide de ilerleme kaydederek ülke ekonomisini düzene sokmuştur. Ülkenin yönetiminde her alanda iyileşme kaydeden DP, 1954 yılından sonra eleştiriler almaya başlamıştır. Hükümeti yöneten parti olarak başa gelen DP'nin ekonomide, sanayide gösterdiği başarılı tutum bozulmaya başlamıştır. Demokratikleşme yolunda ve demokrasinin her alanda kendini göstereceğini belirttiği vizyonuyla çelişmeye başlamıştır. Özgürlük adına verdiği söylemlerinin aksine tam tersi bir tutum sergilemiştir. 1954 yılından sonra gösterilen tutumda muhalif gazeteciler tutuklanmaya başlamış, tarımda ve ekonomide elde edilen başarı kaybedilmeye başlanmıştır. Tarım alanında tefecilik boy göstermiş ve fiyatlar yükselerek tarımda tekelleşme başlamıştır. Bunun dışında göç sorunları da meydana gelmeye başlamıştır. Malların üretiminin durma noktasına gelmesiyle karaborsacılık bu dönemde de ortaya

³⁴⁴ Ş. G. Berber, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Sivil Hükümet Darbesi: CHP'de 35'ler Vakası", *Akademik Bakış Dergisi*, 11/6 (2012), s.136-137-138-139

³⁴⁵ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019, s.147

³⁴⁶ A.g.e., 249.

³⁴⁷ O. C. Kanca, "1950-1960 Arası Türkiye'de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19/9 (2012), s.50-51

çıkarak ekonomik alanda olumsuzlar daha fazla kendini göstermiştir. Bu durum da DP'yi halkın gözünde olumsuz anlamda farklı bir gözle bakmasına neden olmuştur.³⁴⁸ Tüm bu olumsuzluklara rağmen 1954 seçimlerinde DP, tekrar iktidar olmuştur. 1957 seçimlerinde de oyları azalarak iktidara gelmiştir. Tarımda, sanayide ve ekonomide meydana gelen tüm olumsuzlukların devam etmesiyle halk arasında hükümete karşı tepkiler çoğalmaya başlamıştır. 1959'un sonlarına gelindiğinde Hava Harp Okulu öğrencilerinin, üniversite öğrencilerinin ve halkın kötü gidişata karşı ayaklanmasıyla eylemler meydana gelmiş ve hükümet protesto edilmeye başlanmıştır. 27 Mayıs 1960 yılına gelindiğinde Türk Silahlı Kuvvetleri(TSK) tarafından hükümete el konularak askeri darbe yapılmıştır. DP kapatılmış ve yönetim TSK'nın eline geçmiştir.³⁴⁹

1940-1960 Yılları Türkiye Tiyatrosu

Savaş yıllarında ortaya çıkan olumsuzlara karşı alınan önlemler kültür alanında da kendini göstermiştir. Eğitim ve sanat alanında gelişmeler yaşanmıştır. Köy Enstitülerinin kuruluşu bu gelişmelerden en önemlisi olmuştur. Halkın eğitim alanında kendini geliştirmesi, okuma yazma oranının yükseltilmesi amaç edinilerek Köy Enstitüleri kurulmuştur. Öğrencilerin, gördüğü eğitimden sonra köylerine öğretmen olarak gelip kendinden sonra gelecek öğrencilere eğitim vermeleri Köy Enstitülerinin amaçlarının başında yer almıştır. Sanata da önem veren Köy Enstitüleri burada eğitim gören öğrencilerin edebiyat, müzik, tiyatro, resim, heykel alanlarında başarılı olmalarını sağlayarak kültür düzeyinin artırılması sağlanmaya çalışılmıştır. Gördükleri eğitimi pratiğe döndüren öğrenciler, her yılsonunda gösteri hazırlamışlardır. Öğrenciler, hangi alanda başarılıysa o alana yönlendirilerek, yaşamlarına yön vermişlerdir. Öğrendikleri her şeyi pratiğe çevirerek yılsonu gösterileri hazırlamışlardır. Köy Enstitüleri'nde sanat alanında verilen tiyatro eğitimi köy halkının gelişimine katkıda bulunmuştur. Köy halkının tiyatro izlemek için kasabaya gitmesinin önüne geçmek için her köye tiyatroyu götürmek Köy Enstitülerinin amaçlarından birisi olmuştur. Böylelikle köylerde de tiyatronun gelişmesi sağlanmış olacak ve köy halkının hayatlarının bir parçası olması amaçlanan tiyatroya

³⁴⁸ Hasan Erkek vd. *Türk Tiyatrosu*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2015, s.132

³⁴⁹ Sevda Şener, *Cumhuriyetin 75 Yılında Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s.95-

yaklaşımı eskisine göre daha farklı olacaktır.³⁵⁰ Köy Enstitülerinde oynanan oyunlar; köylerde eğitim gören kişiler, eğitimlerini bitirip kendi köylerine gelerek öğretmen oluşlarını anlatan konulardan oluşmuştur. Cüneyt Gökçer, Mahir Canova, Ulvi Uraz, Saim Alpago gibi Ankara Devlet konservatuvarı hocaları tarafından hem dersler verilmiş hem de oyunlar bu tiyatro oyuncular tarafından sergilenmiştir. Oyuncular, bu konuların dışında dünya tiyatro tarihinden seçilmiş; Müfettiş, Cimri, Kibarlık Budalası, Julius Caesar, Bir Yaz Dönümü Gecesi Rüyası gibi oyunları da köy halkına karşı oynamışlardır. Halkın kültür seviyesinin artması, eğitimde ve sanatta gelişiminin sağlanması için kurulan Köy Enstitüleri, 1954 yılında ilköğretim okullarına dönüştürülerek kapatılmıştır.³⁵¹

1940'lı yılların tiyatro alanında en önemli gelişmelerinden biri de Ankara Devlet Konservatuvarından mezun olan öğrenciler(Cüneyt Gökçer, Mahir Canova, Muazzez Yücesoy, Ulvi Uraz, Saim Alpago, Suat Taşer vd.) olmuşlardır. Carl Ebert'in yöneticiliğini üstlendiği konservatuvardan ilk mezunlar oynadıkları, Maurice Maeterlinck'in; "Evin İçi" ve Moliere'in; "Gülünç Kibarlar" oyunlarını kurdukları Tatbikat Sahnesinde sergilemişlerdir.³⁵² 1947 yılında ülkesine dönen Carl Ebert gittikten sonra Konservatuvarın başına Muhsin Ertuğrul getirilmiştir. Muhsin Ertuğrul, yönetime geldikten sonra Tatbikat sahnesinden sonra bir apartmanın altında bulunan daha önce güreş müsabakaları düzenlenen ve savaş yıllarında depoya çevrilen bir yeri tiyatroya çevirerek buraya Küçük Tiyatro adını verip, Ahmet Kutsi Tecer'in yazdığı "Köşebaşı" tiyatro oyunu burada oynatarak bir Ankara'ya bir tiyatro sahnesi daha kazandırmıştır.³⁵³ Daha önce sergi evi olarak açılan ve daha sonra tiyatro salonuna çevrilen Büyük Tiyatro da temsiller vermeye başlamıştır. Burada Ahmet Adnan Saygun'un "Kerem" operasından bir bölüm seyirciye sunulmuştur.³⁵⁴ Küçük Tiyatro'nun dışında Büyük Tiyatro'da da temsiller verilmeye başlanmasıyla Devlet Tiyatrosu(DT), 1 Ekim 1949 yılında genel müdürlüğüne Muhsin Ertuğrul'un atanmasıyla perdelerini açmıştır.³⁵⁵ Büyük Tiyatro ve Küçük Tiyatro'da;

³⁵⁰ E. Elpe, "Köy Enstitüleri ve Sanat Eğitimi", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 2/4 (2014), s.17-23-24-26

³⁵¹ Sevda Şener, *Cumhuriyetin 75 Yılında Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s.98-99

³⁵² Özdemir Nutku, *Atatürk ve Cumhuriyet Tiyatrosu*, Özgür Yayınları, Ankara 1999, s.88

³⁵³ Sevda Şener, *Cumhuriyetin 75 Yılında Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s.100-103

³⁵⁴ Hasan Erkek vd. *Türk Tiyatrosu*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2015, s.135

³⁵⁵ Özdemir Nutku, *Atatürk ve Cumhuriyet Tiyatrosu*, Özgür Yayınları, Ankara 1999, s.57

Goethe'nin yazdığı; "Faust", Cevat Fehmi Başkut'un yazdığı; "Küçük Şehir", "Paydos", Oktay Rıfat'ın; "Paydos", Luigi Pirandello'nun; "Size Öyle Geliyorsa Öyledir" oyunları sergilenmiş ve bu oyunlar DT'nin repertuarından seçilmiştir. Muhsin Ertuğrul'un kurduğu çocuk tiyatrosunda da oyunlar sergilenmiştir. Mümtaz Zeki Taşkın'ın; "Kara Böcek", Ziya Demirel'in; "Perili Değirmen" adlı çocuk oyunları çocuk tiyatrosunda sergilenmiştir.³⁵⁶

İstanbul Şehir Tiyatrolarında bu dönemde daha önce yaşanan olumsuzluklar baş göstermiştir. Tiyatro içerisinde yaşanan olumsuzlukların sonucunda oyuncular kurumdan ayrılmaya başlamıştır. Kurumdan ayrılan oyuncular kendilerine yeni topluluklar kurarak tiyatro yapmaya devam etmiştir. Muhsin Ertuğrul'un Şehir Tiyatrolarından ayrılarak Devlet Tiyatrosunun başına geçmesiyle kurum içerisinde kıdemli oyuncularla yeni gelen oyuncular arasında çıkan anlaşmazlıklar kurumda içerisinde huzursuzluk yaratmıştır. Bu dönemde Şehir Tiyatroları açısından önemli gelişmeler de yaşanmıştır. Avni Dilligil'in katkısıyla İzmir Şehir Tiyatrosu kurulmuştur. Strindberg'in; "Suçlu Mu?" adlı oyunuyla açılan İzmir Şehir Tiyatroları bir zaman sonra yanmış ve İzmir'de tiyatro oyunları halkevlerinde oynanmaya devam etmiştir. Tiyatronun kalkınması için yardımlar yapılmış ancak kurum 4 yıl hizmet verdikten sonra 1950 yılında kapanmıştır. Diğer açılan Şehir Tiyatrosu da oyunlarını halkevlerinde oynayarak halka tiyatroyu aşılmiş Adana şehrinde açılmıştır. 1940'lı yıllarda Devlet Tiyatrosu ve Şehir Tiyatrolarının dışında Seniye Tepsi Tiyatrosu, Toto ve Sıtkı Akçatepe Tiyatrosu, İstanbul Vodvil Tiyatrosu, Doğu Tiyatrosu, Vahi Öz Opereti, Çığır Sahne bu dönemde açılan özel tiyatrolar olmuştur.³⁵⁷

1940 yıllarında oyun yazarlığı İkinci Dünya Savaşı yıllarında ve savaştan sonraki yıllarda yazdıkları oyunlarda savaştan etkilenerek oyunlarını yazmıştır. Daha çok aile konuları üzerinde durmuşlardır. Ekonominin toplum üzerindeki olumsuz etkileri ve bu durumun aile bireylerine yansımaları ele alarak oyunlarını yazmışlardır. Kadının toplum içinde kendisine verilen değeri de anlatan oyunlar yazılmıştır. Cumhuriyetten sonra kadının özgürleşmesine karşın kadının çalışmasının aileyi olumsuz etkileyeceğine ve ailenin dengesini bozacağını anlatan oyunlar da yazılmıştır.³⁵⁸ Aile içerisinde meydana gelen bu

³⁵⁶ Sevda Şener, *Cumhuriyetin 75 Yılında Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s.103

³⁵⁷ A.g.e., 103-109-112-113-114-115.

³⁵⁸ Özdemir Nutku, *Dünya Tiyatrosu Tarihi 2*, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul 2008, s.317

olumsuzluklarında yanında kadının özgür bir halde hareket etmesinin önemini belirten oyunlar arasında; Ahmet Kutsi Tecer'in; "Bir Pazar Günü", Sabahattin Kudret Aksal'ın; "Şakacı, Tersine Dönen Şemsiye, Evin Üstündeki Bulut", Orhan Asena'nın; "Yalan" adlı oyunu yer almıştır. Ekonominin toplum üzerindeki etkisi yazılan tiyatro oyunlarının diğer bir konusunu oluşturmuştur. İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan ekonomik bozukluklarını fırsat bilerek karaborsacılık yapan insanların halkın üzerindeki etkisi tiyatro oyunlarının konusunu oluşturmuştur. Ülkeden göç eden insanların haksız kazanç sağlayarak para kazanma hırsı, çeşitli dalaverelerle yasa dışı işler yaparak zengin olan insanların durumunu anlatan oyunlar yazılmıştır. Bu konuları içeren oyunları yazan en önemli yazar Cevat Fehmi Başkut olmuştur. Nazım Kurşunlu'nun; "Branda Bezi", Nazım Hikmet'in; "Yusuf İle Menofis", "Enayi" oyunları halkın toplum içerisinde yaşadığı sorunları ele almıştır.³⁵⁹

1950'li yıllarda DP hükümeti kurduktan sonra Halkevlerinin hazineye bağlanarak devletleştirilmesiyle eskisi gibi hizmet vermemeye başlamıştır. Sanat alanında gençlerin kendilerini geliştirmesini sağlayan Köy Enstitülerinin ilköğretim okullarına dönüştürülmesi de olumsuz etki bırakmıştır.³⁶⁰ Devlet Tiyatrosunun başına gelen Muhsin Ertuğrul'un Devlet tiyatrosunu geliştirmek için genç yazarları oyun yazmaları için teşvik etmiştir. Bu yazarlar arasında; Ahmet Kutsi Tecer, Melih Cevdet Anday, Oktay Rıfat, Turgut Özakman gibi isimler yer almıştır. Genç yazarların dışında yeni sahnelerin açılması için de harekete geçilmiştir. 1956 yılında Oda Tiyatrosu ve Üçüncü Tiyatro açılarak Devlet Tiyatrosuna yeni sahneler eklenmiştir. Devlet tiyatrosunda oynanan oyunları diğer şehirlere de götürmek için hazırlıklar yapılmıştır. Eskişehir, Kayseri, Kırıkkale ve Konya'da Devlet Tiyatrosunda oynanan oyunlar sergilenmiştir. Bunun üzerine Bölge Tiyatrolarının açılması için de Bölge Tiyatroları kanununun çıkması için başvuruda bulunulmuştur. Adana ve Bursa'da belediye tiyatroları Devlet Tiyatrosuna bağlanmıştır. Muhsin Ertuğrul'un Devlet Tiyatrosunda karşılaştığı en önemli sorun bütçe kısıtlaması olmuştur. Bu konuyla ilgili anlaşmazlık yaşayan Muhsin Ertuğrul Devlet Tiyatrosundan istifa etmiş ve üç yıl sonra tekrar kurumun başına geri gelmiştir. Muhsin Ertuğrul Tiyatro araştırmaları için Rusya'ya

³⁵⁹ Hasan Erkek vd. *Türk Tiyatrosu*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2015, s.139-140-141

³⁶⁰ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019, s.250-251

yaptığı geziler sırasında yazdığı belgeler konu edilerek Cumhurbaşkanlığına ihbar mektupları gelmiştir. Bu ihbar mektuplarından sonra dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Muhsin Ertuğrul'un yaşandığı gerekçesiyle Devlet Tiyatrosundaki görevine son verilmiştir. Muhsin Ertuğrul ayrıldıktan sonra yerine bu görevde yirmi yıl kalacak olan Cüneyt Gökçer getirilmiştir.³⁶¹ 1950'li yıllarda kurum tiyatrolarının dışında Türkiye Tiyatrosu'nda önemli olan özel tiyatrolar da açılmıştır. Bu tiyatrolar; daha önce Darülbey-i Osmani'de görev alan Muammer Karaca'nın kurduğu Muammer Karaca Tiyatrosu ve tiyatro eğitimini Amerika'da alan Haldun Dormen'in Cep Tiyatrosunda sergilediği oyunlarla özel tiyatrolar arasında yerini aldığı Dormen Tiyatrosu olmuştur.³⁶²

1950'li yıllarda yazılan oyunlar Türkiye Tiyatrosu açısından verimli geçtiği yıllardır. Yazarlar, gündelik yaşamda geçen sorunları eserlerinde konu edinerek bu sorunlara yorumlarını da ekleyerek oyunlarını yazmışlardır. Daha çok bireyin psikolojik ve ruhsal sorunları ele alınarak bireyden yola çıkarak toplum sorunlarına değinen oyunlar bu dönemde ön plana çıkmıştır. Bireyin sorunlarına bireyin psikolojisine değinmeden toplum sorunlarını anlatan oyun olarak Aziz Nesin'in; "Toros Canavarı" adlı tiyatro oyunu gösterilebilir.³⁶³ Bu dönemde meydana gelen; Anadolu'dan büyük kentlere göç eden insanları, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra savaşın getirdiği olumsuzlukları fırsat bilerek karaborsacılık yapıp halka zarar veren ahlaki yönden yoksun kişilerin karşısında dürüst, işine emek veren ahlaki yönden tutarlı kişilerin de tiyatro oyunlarının konuları arasında yer almıştır. Buna en önemli örnek oyun olarak Cevat Fehmi Başkut'un yazdığı; "Soygun" ve Nazım Kurşunlu'nun "Branda Bezi" oyunları gösterilebilir.³⁶⁴ Oyun yazarlığında bu dönemde politik oyunlara da yer verilmiştir. Profesör olan bir kişinin bakan seçildikten sonra başından geçen olayların anlatıldığı ve demokrasinin de tartışıldığı oyun olan Haldun Taner'in yazdığı "Günün Adamı" adlı tiyatro oyunu sakıncalı olduğu gerekçesiyle yasaklanmıştır. Yasaklanan diğer bir oyun ise Cevat Fehmi Başkut'un yazmış olduğu; "Sana Rey Veriyorum" adlı tiyatro oyunu olmuştur. Oyun; politikacıların kirli işlerini,

³⁶¹ Hasan Erkek vd. *Türk Tiyatrosu*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2015, s.135-136

³⁶² Sevda Şener, *Cumhuriyetin 75 Yılında Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s.165-166

³⁶³ Özdemir Nutku, *Atatürk ve Cumhuriyet Tiyatrosu*, Özgür Yayınları, Ankara 1999, s.115-116

³⁶⁴ Sevda Şener, *Cumhuriyetin 75 Yılında Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s.36-37

kendilerinden ödün vererek burayı ticari bir yer olarak görüp iş adamlarıyla iş birliğinde oluşlarını konu edinmiştir. Oyunun konusundan dolayı rahatsız olan dönemin politikacıları, demokrasinin küçük düşürüldüğünü belirtmişlerdir. Bunun üzerine oyun vali ve belediye başkanı tarafından sahnelenmeden yasaklanmıştır.³⁶⁵ Gazetecilerin yaşadıkları sorunlar da tiyatro oyunlarında konu edinilmiştir. Gazetecilerin yolsuzluklara karşı mücadelesini ve halkın da bu yolsuzluklara karşı sessiz kalınışı konu edinilmiştir. Sevgi Sanlı'nın; "Dilsizlerin Dili", Refik Erduran'ın; "İkinci Baskı", Recep Bilginer'in; "Gazetecide Dost" ve Mahmut Yesari'nin; "Serseri" adlı tiyatro oyunları gazetecilerin sorunlarını konu edinen oyunlar olmuştur. Gündelik yaşamadaki gerçeklerin de anlatıldığı oyunlar ön plana çıkmıştır. Çetin Altan'ın yazdığı "Çemberler" adlı oyunda gündelik yaşamdaki gerçeklerin farkına varamamış, kendi içindeki uyuşmazlıklarıyla beraber bir aile içerisindeki sorunlar anlatılmıştır. Gündelik yaşamdaki gerçeklere farklı açılardan yaklaşılmasını sağlayan Çetin Altan'ın "Tahtıravalli" adlı oyunda; bir apartmanda altta katta oturanların üst kata geçmek için ellerinden geleni yaptıkları anlatılmıştır.

1940'lı yıllarda savaşın getirdiği zorluklarla beraber, halkın gündelik hayattaki geçiminin en son raddeye ulaşması, Türkiye Tiyatrosu oyun yazarlığında, gerçeklerden uzaklaşmayıp ele alınan en önemli sorunlardan biri olmuştur. 1950'li yıllarda ise; yeni bir hükümetin gelmesiyle her şeyin bir süre iyiye gitmesinin yanında daha sonra ekonominin, tarımın ve kültür yaşamının kötüye gitmesi de halkı zor duruma düşürmüştür. Türkiye tarihinde 1940 ve 1960 yılları arasında hem siyasal hem de ekonomik, toplumsal ve kültürel yönden halkın gündelik hayatta karşılaştıkları sorunların tiyatro sahnesinde de anlatıldığı bir dönem olarak göze çarptığını söyleyebiliriz.

1960 – 1970 YILLARI TÜRKİYE

Çok partili döneme geçtikten sonra halk tarafından seçilen Demokrat Parti seçildikten sonra yürüttüğü siyasi, ekonomik ve toplumsal hakimiyeti 1960'lı yıllara geldiğinde kaybetmeye başlamıştır. Ekonominin kötü bir hal alması, siyasetteki baskıcı tutumu da gerçekleşen 1960 darbesinin göstergeleri olmuştur. 1960 yılının Nisan ayında Tahkikat Komisyonunu kurmasıyla CHP'nin kapatılması için harekete geçmiş, gazeteciler

³⁶⁵ Uğur Akıncı, *Kalemde Sahneye 1. Cilt*, YGS Yayınları, İstanbul 2003, s.88-89-90-91

tutuklanmaya başlamış, medyaya sansürün uygulanmaya başlamasıyla baskıcı bir dönem yaratılmak istenmiştir. Bunun sonucunda 27 Mayıs 1960 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri(TSK) askeri darbe yaparak hakimiyeti ele geçirmiş DP iktidarına son vermiştir. Askeri darbe gerçekleşikten sonra DP kapanmış ve 1961 yılında yeni anayasa halk tarafından kabul edilmiştir. Demokrasinin ve halkın güveni doğrultusunda temel hak ve özgürlüğünün tekrar sağlanması için Anayasa Mahkemesi kurulmuştur.³⁶⁶ Çağdaş bir ortamın kurulması düşüncesiyle farklı fikirler ortaya çıkarak yeni partiler kurulmaya başlamıştır. Bu partiler arasında; 12 sendikanın birleşmesiyle kurulan Türkiye İşçi Partisi(TİP), DP'nin devamı niteliğinde kurulan Adalet Partisi(AP) olmuştur.³⁶⁷ AP kurulduktan sonra hükümet CHP ve AP tarafından koalisyonla kurulmuştur. AP, koalisyonla kurulan hükümet içerisinde olumsuz tavırlar sergilemeye başlamıştır. Asker ve birey bürokrasisine karşı çıkan AP, tek başına iktidar olma yolunda tavırlar sergilemiştir. 1965 yılına gelindiğinde AP, tek başına iktidar seçilmiştir. AP'nin başında olan Süleyman Demirel iktidara geldikten sonra asker bürokrasisiyle arası pozitif yönde gelişmiştir. Bu duruma dayanarak 1966 yılında Orgeneral Cevdet Sunay Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Süleyman Demirel'in başbakanlığı 12 Mart 1971 yılında askeri müdahale sonucunda sona ermiştir.³⁶⁸

Bu dönemde sanayinin gelişmesi de hız kazanmıştır. Ticaretin sanayiye doğru yol almasıyla beraber özel kişiler yatırımları ve gelirleri ellerinde tutmaya başlamıştır. Devletin enerji kaynaklarının yanında fabrikaların ve barajların yatırımlarına önem vermesiyle sanayi kavramı gelişmeye başlamıştır. Sanayinin gelişmeye başlamasıyla malların değişik taktiklerle çoğalması ve pazarlanması sanayileşmenin hem gelişmesini hem de farklı ilişkilerin kurulmasına yol açmıştır. Bu durum haksız kazançların elde edilmesine yol açarak Türkiye'de sınıfsal farklılıklara yol açmıştır. 1960'lı yıllarda Türkiye'de insanların yaşam tarzı, iş hayatı ve toplumsal yapı değişmeye başlamıştır. Bunun en önemli örneklerinden biri de sanayi gelişmesiyle Türkiye'de meydana gelen köyden kente

³⁶⁶ B. Nilüfer Uluç, *Türk Sinemasında Kültür Sorunlarına Yaklaşım Biçimleri*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 16-17

³⁶⁷ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019, s.266-267

³⁶⁸ Bora Gürdaş, *1960'larda Türkiye'de Siyasi ve Toplumsal Değişimler Bağlamında Görsel Kültür*, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 56-57

gerçekleşen göçler olmuştur.³⁶⁹ Türkiye’de sanayinin gelişmesi tarım alanında çalışan işçilerin hayatlarını düzene sokmak amacıyla göç etmesine sebep olmuştur. Kentlerdeki yaşam olanaklarının artmasıyla köyden gelen insanlar kurulan fabrikalarda çalışmaya başlamışlardır. Kentin kenarlarında yaşamlarını idame ettirmek isteyen insanlar, kendi gücü ve olanaklarıyla burada sahipsiz ve boş arazilerde evlerini yaparak gecekondulaşmaya başlamışlardır. Bunun en önemli sebeplerinden biri de; göç eden insanların yoksul olması olmuştur. Gecekonduya oturmaya başlayan insanlar, kentin düzenine ve yaşamına ayak uydurmak zorunda kalmışlardır.³⁷⁰ Türkiye’de gerçekleşen göçün sebeplerinden biri dünya ekonomisinin canlanma dönemine girmesi ve kentlerin Pazar yerlerine dönmesi olmuştur. Fabrikaların üretiminin gelişmesi sonucunda daha fazla iş gücüne ihtiyaç duyulmuştur. Tarımsal alanda makineleşmenin gelmesiyle tarım alanında çalışan insanlar kentlerdeki iş gücünü kapatmak için kentlere göç etmişlerdir.³⁷¹ Türkiye’de gerçekleşen iç göçün dışında dış göçler de gerçekleşmiştir. Genç nüfus, kendi yaşamlarını düzene sokmak ve ekonomik fırsatları değerlendirmek amacıyla dış ülkelere göç etmek istemişlerdir. Dış göçlerin gerçekleşmesi ülkeler arasında olumlu sonuçlar vermiştir. Ülkeler arasında döviz alış verişinin döviz sanayisini ortaya çıkarmasıyla daha fazla göçmen işçiye ihtiyaç duyulmuştur.³⁷²

1960’lı yılların sonlarına doğru dünyada düzene karşı gerçekleşen öğrenci ayaklanmaları meydana gelmeye başlamıştır. Öğrenciler, düzeni eleştirmiş ve düzene karşı ayaklanmıştır. Bu ayaklanma Türkiye’de de ortaya çıkmaya başlamıştır.³⁷³ İşçiler de bu ayaklanmaya katılarak kendi haklarını istemişler ve düzene karşı gelerek öğrencilerle birlikte harekete geçmişlerdir.³⁷⁴ Türkiye’de bu ayaklanmalar sonucunda öğrenciler arasında çatışmalar başlamıştır. Öğrenciler seslerini söz sahibi mevkilere ve halka duyurmak amacıyla dernekler kurmuşlardır. Olumsuz sonuçların doğmasıyla öğrenciler

³⁶⁹ Hasan Erkek vd. *Türk Tiyatrosu*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2015, s.152-153

³⁷⁰ Bora Gürdaş, *1960’larda Türkiye’de Siyasi ve Toplumsal Değişimler Bağlamında Görsel Kültür*, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 140-141

³⁷¹ Kerem Tabak, *1960’lı Yıllar Türkiye’inde Gündelik Hayat ve Sinemaya Yansımaları*, (Bilecik: Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 42

³⁷² M. Peker, “Türkiye’de Göçün Değişen Yapısı Kaynaklı İki Olgu”, *Nüfus Bilim Dergisi*, 1/41 (2019), s.134-135

³⁷³ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019, s.167

³⁷⁴ Sevda Şener, *Cumhuriyetin 75 Yılında Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s.143

arasında sağ ve sol olmak üzere iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bu görüş farklılığı öğrenciler arasında çatışmaları meydana getirmiştir.³⁷⁵

1961 Anayasasının kabul edilmesiyle Türkiye’de fikirlerin özgür bir halde söylenmeye başlaması kültür alanında da kendini göstermeye başlamıştır. Bu dönemde Türkiye’de tiyatro en verimli dönemini gerçekleştirmiştir. Toplumsal konuları ele alan tiyatro sanatında yazarlar, toplumsal ve bireylerin sorunlarına eğilmişlerdir.³⁷⁶

1960 – 1970 Yılları Türkiye Tiyatrosu

1960’lı yıllarda Türkiye Tiyatrosunda çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerden en önemlisi özel tiyatroların kurulması olmuştur. Muammer Karaca ve Dormen Tiyatrosunun dışında Devlet Tiyatrolarından ayrılan Yıldız Kenter ve Müşfik Kenter’in kurduğu “Kenter Tiyatrosu”, diğer özel tiyatro olan; “Engin Cezzar ve Gülriz Sururi Topluluğu”, “Oraloğlu Tiyatrosu”, “Arena Tiyatrosu”, “Alpago Tiyatrosu” bulvar ve vodvil komedilerin oynandığı; “Küçük Opera Tiyatrosu”, “Azak Tiyatrosu”, “İstanbul Tiyatrosu” yine Devlet Tiyatrolarından ayrılan Ulvi Uraz’ın kurduğu “Ulvi Uraz Tiyatrosu” bu dönemde kurulan özel tiyatrolar olmuştur. Türkiye’de bir ilk olarak politik ve işçilerin sorunlarını anlatan tiyatro toplulukları da tiyatro sanatında yerlerini almışlardır. “Dostlar Tiyatrosu”, “Ankara Birliği Sahnesi”, “Ast”, “Halk Oyuncuları”, “Devrim İçin Hareket Tiyatrosu” ve “Arena Topluluğu” bu dönemde kurulan politik tiyatrolardır. Münir Özkul’un kurduğu topluluklar, “Gazanfer Özcan ve Gönül Ülkü Tiyatrosu” ve “Nejat Uygur Tiyatrosu” bu dönemde meddahlık ve tuluat geleneğini sürdüren tiyatrolar olmuşlardır.³⁷⁷

Devlet Tiyatrolarının başına Cüneyt Gökçer geldikten sonra dünya edebiyatından eserler Devlet Tiyatroları sahnelerinde oynanmaya başlamıştır. Devlet Tiyatrolarına bağlı olarak Adana Devlet Tiyatrosu, Yeni Sahne ve Altındağ Sahnesi ve İstanbul’da ilk önce

³⁷⁵ Kerem Tabak, *1960’lı Yıllar Türkiye’sinde Gündelik Hayat ve Sinemaya Yansımaları*, (Bilecik: Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 46

³⁷⁶ Hasan Erkek vd. *Türk Tiyatrosu*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2015, s.153

³⁷⁷ G. Erkoç, “1960-1970 Dönemi Tiyatro Hareketleri”, *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 13/13 (2002), s.12-13

ismi İstanbul Kültür Sarayı olarak açılan daha sonra çıkan yangınla beraber yapımına tekrar başlanılan ve ismi değiştirilerek “Atatürk Kültür Merkezi” açılmıştır. Devlet Tiyatroları oyunlarını sergilemeden önce Cüneyt Gökçer, Ahmet Muhip Dıranas, Bedrettin Tuncel, Lütfi Ay, İrfan Şahinbaş tarafından çok ciddi repertuar çalışması yapılmıştır. Dünya edebiyatından çok önemli tiyatro eserlerini sahneye taşımamanın dışında Orhan Asena, Haldun Taner, Adalet Ağaoğlu, Necati Cumalı, Çetin Altan, Refik Erduran ve Cahit Atay gibi yerli yazarların eserleri de Devlet Tiyatroları repertuarında yerlerini almışlardır. Devlet Tiyatrolarında meydana gelen gelişmelerin dışında İstanbul’da da tiyatro sanatında değişiklikler meydana gelmiştir. İstanbul Şehir Tiyatrosu’na bağlı; “Kadıköy Tiyatrosu”, “Üsküdar Tiyatrosu”, “Fatih Tiyatrosu”, “Zeytinburnu Tiyatrosu” ve “Rumelihisarı Yazlık Tiyatrosu” açılmıştır.³⁷⁸ Muhsin Ertuğrul Devlet Tiyatrolarından ayrıldıktan sonra 1959 yılında İstanbul Şehir Tiyatrosu’nun başına geldikten sonra yeniliklere açık olmuştur. Genç tiyatro oyuncularına önem veren Muhsin Ertuğrul, yurtdışında eğitim görmüş, tiyatroya emek veren yönetmen, sahne tasarımcısı ve oyuncu olarak görev yapan; Genco Erkal, Tunç Yalman, Engin Cezzar, Nüvit Özdoğru, Güngör Dilmen, Ayla Algan, Beklan Aklan gibi genç tiyatro insanları İstanbul şehir Tiyatrosu’nda görev yapmaya başlamışlardır. Kurum içerisinde bulunan eski kadro tiyatro oyuncuları genç kadroya karşı olumsuz bir tavır sergilemiş ve kurum içerisinde anlaşmazlıklar çıkmıştır. Yeni anayasanın kabul edilmesi özgür bir ortamda demokrasinin ve bireylerin gündelik yaşamı belirleyeceği düşüncesine karşın anayasanın karşısında olan, yeniliklere açık olmayan, sanata karşı sansür uygulayan muhafazakar kesim de varlığını sürdürmüştür. Bu duruma en önemli örnek; Beklan Algan’ın yönettiği Bertolt Brecht’in yazmış olduğu Sezuan’ın İyi İnsanı adlı tiyatro oyununun komünizm propagandası olarak görülmüştür. Oyunun oynanacağı tiyatronun camları kırılmış, afişleri yırtılmış ve tiyatro oyuncularına saldırılmıştır. Oyun, bilirkişi heyetinin takipsizlik kararıyla oynamaya devam etmiştir.³⁷⁹

1960’lı yıllarda yazılan tiyatro oyunlarının konuları, 1961 Anayasasının getirdiği özgür bir ortam, üniversitelere verilen özerklik, basının özgür olması ve sendikal hakların herhangi bir baskı olmadan korunması gibi değişiklikler sonucu özgür bir ortamda yazılmaya

³⁷⁸ Sevda Şener, *Cumhuriyetin 75 Yılında Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s.147-148-162

³⁷⁹ Hasan Erkek vd. *Türk Tiyatrosu*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2015, s.154-155

başlanmış, toplumun ve düzenin eleştirisi anlatılmıştır. Kadınlara karşı yapılan baskılar, kırsal kesimden göç ederek kentlere gelen insanların düzene ayak uydurma çabası, aile içerisindeki düzensizlikler, aile bireylerinin birbirleriyle olan olumsuz ilişkileri sonucu toplumsal düzene karşı yabancılaşmaları, bürokratların söz sahibi kişilerle olan iş birliği ve ilişkileri bu dönemde tiyatro eserlerinin konularını oluşturmuşlardır. Ele alınan bu konularla beraber tiyatro seyircisinden izlediği oyunlardan kendilerine pay çıkartılması sağlanmaya çalışılmıştır. Seyircilerin, toplumsal düzeni eleştiren oyunlar üzerine düşünceleri ve sorgulamaları sonucu bu sorunları değiştirmek için harekete geçmesini sağlayacak oyunlar da yazılmaya başlanmıştır.³⁸⁰ Bu dönemde Oktay Rıfat, Melih Cevdet Anday, Haldun Taner, Orhan Asena, Nazım Kurşunlu gibi yazarların yanında Sermet Çağan, Erol Toy, Güngör Dilmen, Vasıf Öngören, Cahit Atay gibi oyun yazarlarının bulunduğu bir dönem olmuş ve Türkiye Tiyatrosunun en verimli dönemi olmuştur.³⁸¹ Bu dönemde ele alınan konulardan biri siyasetin ve ekonominin nedenleri olmuştur. Bu nedenlerin toplumsal düzene de etkisi olmuştur. Bu etki, toplumsal, siyasal ve ekonomik çatışmayı getirmiştir. Tiyatro eserleri bu çatışmadan yola çıkarak yazılmıştır. Devlet kurumlarında gerçekleşen rüşvet ve yolsuzlukların ortaya çıkması, bu kurumlarda çalışan insanların cahil ve bilgisiz olması sonucu halk da tüm bunlardan etkilenmiş ve bu sorunlarla beraber yaşadığı düzen zarar görmüştür. Devlet kurumlarında görülen rüşvet ve yolsuzluk gibi konular Çetin Altan'ın "Dilekçe" ve Recep Bilginer'in "Ben Devletim" adlı oyunlarında ele alınmıştır. Düzeni eleştiren ve düzenin değişmesini ele alan oyunlar da yazılmıştır. Bu oyunlara örnek olarak; devletin kurduğu düzenin olumsuz sonuçlarının topluma zarar veren bir hale gelmesini anlatan Erol Toy'un "Pir Sultan Abdal" ve Orhan Asena'nın "Atçalı Kel Mehmet" oyunları örnek gösterilebilir. Ekonomik ve siyasal aksaklıkları, adalet sisteminin eleştirildiği; Sermet Çağan'ın; "Ayak Bacak Fabrikası", Aziz Nesin'in; "Düdükcüler ve Fırçacıların Savaşı" ve Recep Bilginer'in; "İsyancılar" adlı tiyatro oyunları olmuştur.³⁸² Siyasal ve ekonomik aksakların toplum düzeni olumsuz etkilemesi toplumu oluşturan aile bireylerini de etkilemiştir. Toplum içerisinde gerçekleşen bu sorunlarla aileler içerisinde huzursuzluğa, geçim sıkıntısına, tartışmalara ve

³⁸⁰ Sevda Şener, *Oyunlar ve Gerçekler*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2007, s.41-42-43

³⁸¹ Hasan Erkek vd. *Türk Tiyatrosu*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2015, s.146

³⁸² Ö. Belkıs, "Oyun Yazarlığımız Üzerine Dağınık Düşünceler...Neden Hiç Büyük Tragedyamız Yok?", *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 29/29 (2010), s.71-72

parçalanmalara sebep olmuştur.³⁸³ Yazarlar, küçük esnafın çektiği zorlukları, dar gelirli memurların yaşam karşısında güçsüz kalmalarının aile fertleri içerisinde parçalanmalara sebep olduğunu oyunlarında anlatmaya başlamışlardır. Oyunlarında; aile fertleri içerisinde yer alan yaşlı ve genç insanlar arasında fikir ayrılığının meydana gelmesi de anlatılmıştır. Yaşlı insanların tüm bu olumsuzlukları kader olarak görmesinin yanında genç insanların kötüye giden düzeni değiştirmek istemeleri yazarların oyunlarında ele alınmıştır. Güner Sümer'in; "Bozuk Düzen" ve "Turgut Özakman'ın; "Ocak" adlı oyunları aile fertleri içerisinde parasal sorunların yol açtığı huzursuzluklar anlatılmıştır. Dar gelirli bir memurun karısıyla tüm zorluklara karşı gelmesini anlatan İsmet Küntay'ın; "Evler Evler" evli bir çiftin yaşamın getirdiği zorluklara dayanamayıp bu zorluklar karşısında evliliğinin bitişini tutuklu bir adamın ağzından anlatıldığı Melih Cevdet Anday'ın; "İçerdekiler" adlı oyunları aile fertleri içerisinde yaşanan zorlukları eserlerinde konu edinmişlerdir. Aile bireylerinin siyasal, ekonomik ve toplumsal düzendeki olumsuzluklar sonucu yaşadıkları sorunların anlatıldığı diğer oyunlar; Başar Sabuncu'nun; "Şerefiye", Orhan Kemal'in; "Bekçi Murtaza", Vasıf Öngören'in; "Almanya Defteri", Ülker Köksal'ın; "Yollar Tükendi", Bilge Erenus'un yazdığı "El Kapısı" olmuştur.³⁸⁴ Vasıf Öngören'in; "Asiye Nasıl Kurtulur", Haldun Taner'in; "Gözlerimi Kapatırım Vazifemi Yaparım", Aziz Nesin'in; "Toros Canavarı" adlı oyunları siyasal ve ekonomik nedenlerden dolayı toplum içerisinde geçimini sağlayamayan ve düzenin bozukluğunu anlatan oyunlar olarak bu dönemde ön plana çıkmıştır. Birey üzerinden toplumun sorunlarının anlatıldığı oyunlar da bu dönemde yazılmıştır. Bireyin iç dünyasındaki çatışmalar, evli çiftlerin yaşadığı sorunların anlatıldığı bu oyunlarda bireyden yola çıkılarak toplum sorunlarına değinilmiştir.³⁸⁵ Birey ve toplumun sorunlarını anlatan en iyi yazarlardan biri Adalet Ağaoğlu olmuştur. "Evcilik Oyunu" bu konuda yazdığı oyunlarından biri olmuştur. Ekonomik zorluklar içerisinde zorluk çeken bireyleri anlattığı "Çatıdaki Çatlak", etrafında gelişen olaylara karşı kayıtsız kalan bireyleri anlattığı "Kozalar", evli çiftlerin sorunlarını anlattığı "Tombala" ve bu konulara dayanarak yazdığı diğer oyunlar; "Bir Sessiz Adam", "Çıkış", "Kendini Yazan Şarkı" ve "Çok Uzak Fazla Yakın" olmuştur.³⁸⁶ Toplumsal sorunlar ve ekonomik

³⁸³ Hasan Erkek vd. *Türk Tiyatrosu*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2015, s.158

³⁸⁴ Sevda Şener, *Gelişim Sürecinde Türk Tiyatrosu*, Alkım Yayınları, İstanbul 2003, s.31-32

³⁸⁵ Hasan Erkek vd. *Türk Tiyatrosu*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2015, s.159

³⁸⁶ Özdemir Nutku, *Atatürk ve Cumhuriyet Tiyatrosu*, Özgür Yayınları, Ankara 1999, s.127-128

nedenlerden dolayı zorluklar yaşayan bireylerin kendi iç dünyasına kapanması ve düşünceleriyle var olmaya çalışmasının anlatıldığı oyunlar da bu dönemde ön plana çıkmıştır. Bu oyunlara örnek olarak; Güngör Dilmen'in "Avcı Karkap", "Küp Hamit", Aziz Nesin'in "Çiçü" ve Oktay Rıfat'ın "Atlarla Filler" adlı oyunları gösterilebilir.³⁸⁷ Ekonomik, toplumsal, siyasal ve bireyin iç çatışmalarını konu edinen oyunlardan sonra sanayinin gelişmesiyle tarım alanında çalışan insanların köy yaşamından kent yaşamının düzenine ayak uydurma çabalarının anlatıldığı oyunlar da bu dönemde yazılmıştır. Haldun Taner'in "Keşanlı Ali Destanı", Cahit Atay'ın "Gültepe Oyunları", Dinçer Sümer'in "Katip Çıkmazı" Orhan Asena'nın "Fadik Kız", Oktay Rıfat'ın "Çil Horoz", Erdoğan Aytekin'in "Kırmızı Sokağı Suzanı" adlı tiyatroları kentin kenar mahallelerinde gecekonuda yaşayan insanların çektikleri zorluklar ve sorunları anlatılmıştır.³⁸⁸ Bu dönemde yazılan tiyatro oyunlarında köyde yaşayan insanların sorunları da ele alınmıştır. Ağalık düzeninin getirdiği baskılar sonucunda köy insanının sömürülmesi de tiyatro eserlerinde yer almıştır. Köy insanının ve köy kadınlarının ağalık düzenine başkaldırışı da bu dönemde yazarların yazdıkları tiyatro oyunlarına konu olmuştur. Cahit Atay'ın "Pusuda", Fakir Baykurt'un roman olarak yazdığı ve Ergin Orbey tarafından oyunlaştırılan "Yılanların Öcü", Necati Cumalı'nın "Susuz Yaz", Haşmet Zeybek'in "Irgat", O. Zeki Özturanlı'nın "Bataklı Göl", Nazım Kurşunlu'nun "Toprağın Kurbanları", Şemsi Belli'nin "Zeydo Ağa" köy sorunlarına değinen tiyatro oyunları olmuştur.³⁸⁹ Ağalık düzenine başkaldıran, baskıya, şiddete ve haksızlıklara maruz kalan köy kadınlarının anlatıldığı "Hidayet Sayın'ın "Pembe Kadın", Güngör Dilmen'in "Kurban", Cahit Atay'ın "Sultan Gelin", "Ana Hanım Kız Hanım", Necati Cumalı'nın "Nalınlar", "Susuz Yaz", Recep Bilginer'in "Sarı Naciye" Turan Oflazoğlu'nun "Kezban", "Elif Ana" adlı tiyatro oyunları gösterilebilir.³⁹⁰

1960-1970 yılları arasında Türkiye'de tiyatro; Devlet Tiyatrolarının yeni tiyatro binalarını açması, Şehir Tiyatrolarının genç yönetmenlere, yazarlara ve oyuncularını kendi

³⁸⁷ Hasan Erkek vd. *Türk Tiyatrosu*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2015, s.159-160

³⁸⁸ Sevda Şener, *Cumhuriyetin 75 Yılında Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s.193-194

³⁸⁹ Özdemir Nutku, *Dünya Tiyatrosu Tarihi 2*, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul 2008, s.329-330

³⁹⁰ Sevda Şener, *Cumhuriyetin 75 Yılında Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s.197-200

bünyesine alması, Türkiye’de çok önemli yazarların en verimli eserleri ortaya koyup sahnelenmesi açısından yükselişe geçtiği bir dönem olarak Türkiye Tiyatrosu tarihinde yerini aldığı söylenebilir.

1970 – 1980 YILLARI TÜRKİYE

İkinci Dünya Savaşından sonra Amerika ve Avrupa’da ekonomik düzenin bozulması sorunlara yol açmıştır. Üniversite öğrencileri, düzenin halka zarar vermesinden dolayı ayaklanmaya başlamışlardır. Özgür bir ortamın gerçekleşmesi adına yapılan eylemler sonucu soğuk savaş başlamış ve dünya iki kutup haline gelmiştir. Daha fazla özgürlük isteyen kesimin sol kesim olarak görülmesi ve Sovyetler Birliği’nin modelinin yayılmasına korkmuştur. Bu durumdan kaynaklanan çatışma gençlik hareketlerinin doğmasına sebep olmuştur. Asya, Afrika, Amerika ve Avrupa’da düzene başkaldıran gençlik hareketleri Türkiye’de de görülmüştür. Türkiye’de ekonominin kötüye gitmesi sonucu protestolar artmış ve kutuplaşmalar meydana gelmiştir. Bu kutuplaşmalar sonunda sol-sağ olarak görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır. Bu ayrım sonrası işçiler de bu ayaklanmalara katılarak haklarını istemek içinde eylemlerde bulunmaya başlamışlardır. Sendikaların işçilere destek vermesiyle işçiler sendika kanununun çıkması için iş bırakma eyleminde bulunmuşlardır. 1970 yılında gerçekleşen bu olayla işçiler yürüyerek eyleme geçmiş ve bu eylemleri sonucu baskıya maruz kalmıştır. Baskı sonucunda üç işçi hayatını kaybetmiş ve birçok yaralı meydana gelmiştir. Tüm bu olaylardan sonra İstanbul’da ve Kocaeli’nde sıkıyönetim uygulanarak sokağı çıkma yasağı uygulanmaya başlanmıştır.³⁹¹ Sıkıyönetimin ilanından sonra gençlik hareketleri devam etmiş ve üniversite öğrencileri arasında çatışmalar sürmüştür. Bu karışıklıkların sona ermesi için Türk Silahlı Kuvvetleri duruma el koyarak 12 Mart 1971 muhtırasını yayınlamıştır. Tüm bu olanlardan dolayı hükümeti sorumlu tutmuştur.³⁹² 1971 muhtırası, eylemler yapan gençler, işçiler ve üniversitelere karşı bir gözdağı vermek için yapılmış bir darbe olarak tarihte yerini almıştır.³⁹³ Bu

³⁹¹ M. ve Kandır, Ş. ve Söğüt, M. Balabanlılar, *Türkiye'nin Yetmiş Yılı Gün Gün Cumhuriyet Tarihi 2. Cilt*, Hürgüç Gazetecilik, İstanbul 1994, s.233

³⁹² Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019, s.268

³⁹³ Hasan Erkek vd. *Türk Tiyatrosu*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2015, s.170

muhtıradan sonra siyasi partiler ülkeyi yönetmek için koalisyon yapmışlar ancak bu koalisyon sonucunda 1970’li yıllarda siyasi başarısızlıklar meydana gelmeye başlamıştır. Gençlik hareketlerinin sürmesi, sağ-sol kavgasının devam etmesi sonucu 1 Mayıs 1977’de İşçi Bayramını kutlamak için Taksim Meydanında bulunan sendika üyelerine ateş açılmış ve 34 işçi silahlı saldırıda öldürülmüştür.³⁹⁴ Diğer yandan petrol fiyatlarının artması sonucu ekonomik durumun kötüye gitmesi devam etmiştir. Ekonominin kötüye gitmesi sonucu Türkiye yurtdışına bağımlı bir ülke haline gelmeye başlamış ve Uluslararası Para Fonu’ndan kredi almak zorunda kalınmıştır. Bu olumsuz gelişmeler, halkın yaşadığı düzene de etki etmiştir. Yemeklik yağ, benzin ve gaz gibi halkın ihtiyaç duyduğu her şey halka kısıtlı bir şekilde verilmeye başlanmış ve karaborsacılık ortaya çıkmış ve ekmek fırınlarının önünde kuyruklar oluşmaya başlamıştır.³⁹⁵

1970’li yıllar arası; gençlik hareketlerinin artmasıyla sağ-sol çatışmaların ortaya çıkması, ekonominin kötüye gitmesiyle halkın zor duruma düşmesi, haksız kazanç sağlayan fırsatçıların çoğaldığı, siyasi açıdan karışıklıkların yaşandığı, köyden kente göç eden halkın düzene ayak uyduramaması sonucu zor duruma düşmesi kredi alamayan işçilerin bankerlere başvurması gibi sorunlar açısından en karmaşık dönemlerden olmuştur.

1970 - 1980 Yılları Türkiye Tiyatrosu

1970’li yıllarda meydana gelen ekonomik, siyasal ve toplumsal sorunların tiyatroya da yansması sonucu 1960 yıllarında yükselişe geçen Türkiye Tiyatrosunun yükselişinin etkisi azalmaya başlamıştır. 1970’li yılların ortalarına gelindiğinde teknolojinin gelişmeye başlaması, kentlerde eğlence yerlerinin açılması ve televizyonun ortaya çıkmasıyla tiyatro giden seyircileri başka yönlere çekmiş ve etkilemiştir.³⁹⁶

³⁹⁴ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019, s.271

³⁹⁵ Ali Kemal Sunal, *Tv ve Sinemada Kemal Sunal Güldürüsü*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998), 31-32-33

³⁹⁶ Hasan Erkek vd. *Türk Tiyatrosu*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2015, s.171

Toplumsal sorunların, halkın gündelik yaşamlarını olumsuz etkilemiş ve bu durum Türkiye’de özel tiyatrolar tarafından ele alınmaya başlanmıştır. Fakat bu dönemde toplumsal sorunlardan etkilenmeyen kurum Devlet Tiyatroları olmuştur. Cüneyt Gökçer yönetiminde Devlet tiyatroları görkemli oyunları sahneye koyarak tiyatro seyircisini etkilemeye devam etmiştir. Oynanan müzikli oyunlar; “Sam Bella – Spewack”, Cole Porter’in “Öp Beni Kate”, A.J Lerner ve F. Loeve’nin “My Fair Lady”, “Maçalı Don Kişot” Joseph Stein- Jerry Bock’un “Damdaki Kemancı” halk tarafından büyük ilgi görmüştür. Halkın bu ilgisi bu dönemin ortalarına gelindiğinde etkisini kaybetmeye başlamıştır. Çünkü bu sırada özel tiyatrolar, toplumsal sorunlara ve halkın gündelik yaşamlarını konu edinen oyunlar başlamıştır. Özel tiyatroların bu konuları barındıran oyunlar oynamaları Devlet Tiyatrolarının eleştirilmesine sebep olmuştur. Yine bu dönemde Türkiye’de sürekli bir hükümet değişikliği olması ve Devlet Tiyatrolarının her gelen iktidarların isteğine göre hareket etmesi sonucu kurum zedelenmeye başlamıştır. 1977 yılında Ecevit’in iktidara gelmesiyle kurumun başında olan Cüneyt Gökçer, görevden alınmış yerine Ergin Orbey getirilmiştir. Ergin Orbey, Devlet Tiyatrolarının genel müdürlüğüne geldikten sonra yerli oyunlara ağırlık vermiş ve oyunların devamlı Anadolu’ya turnelere gitmesini sağlamıştır. Gittikleri her yerde tiyatro salonlarını doldurmayı başarmışlardır. Başarılı bir süreç geçiren Ergin Orbey, Devlet Tiyatrolarında oynayacak oyunları sırf yurtdışında ilgi gördü diye repertuara almamıştır. Oyun seçimlerinde titizlikle davranmıştır. Bertolt Brecht’in “Arturo Ui’nin Yükselişi” oyununun Devlet Tiyatrolarında oynanmasının sakıncalı bulunduğu gerekçesiyle Ergin Orbey görevden alınmıştır.³⁹⁷ 1974 yılında İstanbul Şehir Tiyatrolarının başına Muhsin Ertuğrul’un tekrar gelmesiyle, tiyatrodaki oyunların daha çok gecekondu yaşamını konu edinen ve yoksul halkın gündelik yaşamlarını sahneye koyulması yönünde olmuştur. Muhsin Ertuğrul, halkın da provalara katılmasını sağlayarak amatör tiyatroların kurulmasına ön ayak olmuş ve semt tiyatrolarının oluşmasını sağlamıştır. Ancak bir süre sonra Şehir Tiyatrolarında, her sahnenin ayrı bir sanat yönetmeninin olması yönünde politikanın izlenmesi Muhsin Ertuğrul’u rahatsız etmiş ve bu durumu kabul etmeyerek görevinden istifa etmiştir. 1980’lere yaklaşıldığında Şehir Tiyatrolarında sorunlar devam

³⁹⁷ Sevda Şener, *Cumhuriyetin 75 Yılında Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s.148-150-153

etmeye devam edecek ve 1980 darbesinden sonra bu kurum farklı dönem içerisine girecektir.³⁹⁸ Bu dönemde Türkiye Tiyatrosu'nda diğer önemli bir olay da Ankara Sanat Tiyatrosu'nda oyuncuların yöneticilerle tartıştıktan sonra 182 gün grevden olmaları olmuştur. Grevden sonra Ankara Sanat Tiyatrosu'nun ismi Ankara Tiyatrosu olarak değiştirilmiştir. Bu dönemde Ankara'da diğer önemli bir gelişme Kültür Bakanlığı'nın kurulması olmuştur. Kültür Bakanlığı, geçmiş dönemde açılan Halkevleri gibi tiyatroyu Türkiye'nin her köşesine götürmek istemiştir. Ancak bir süre sonra Kültür Bakanlığı da Halkevleri gibi kapatılmıştır. Bu dönemde yeni tiyatro topluluklara kurulmaya başlanmış ve yasaklanan tiyatro oyunlarının olduğu bir döneme girilmiştir. Bu oyunlar arasında; Bertolt Brecht'in "3. Reich'in Korku ve Sefaleti" ve Hans Mangus Enzensberger'in "Havana Duruşması" oyunları sakıncalı olduğu gerekçesiyle Dostlar Tiyatrosu'nun kapanmasına sebep olmuştur. Bu dönemde özel tiyatrolar ekonomik sebeplerden dolayı kapanmaya da başlamıştır. Tiyatroya gösterilen ilgi yavaş yavaş etkisini kaybetmeye başlamıştır. Tiyatroya gösterilen saygı da yitirmeye başlamıştır. Yeni özel tiyatrolar kurulmaya başlanmış fakat kaliteli oyun yöneten yönetmen çok az olduğu için ve ekonomik sorunların da devam etmesiyle özel tiyatrolar zor duruma düşmüş ve kapanmak zorunda kalmıştır.³⁹⁹ Ekonomik sorunlar nedeniyle kapanan özel tiyatrolarda oynayan tiyatro oyuncuları geçimlerini sağlamak amacıyla şarkıcılık yapmaya ve televizyonda işler yapmaya başlamışlardır. Tiyatro sahnelerinde oynanan oyunların içeriği değişmeye başlamıştır. Hiçbir mesaj taşımayan sadece eğlenceli olduğu için vodvil ve bulvar komedileri sahneye konulmaya başlanmıştır. Kapanan özel tiyatroların yerine otoparklar, alışveriş merkezlerinin kurulması da Türkiye Tiyatrosu'nun zor duruma düşmesinin bir göstergesi olmuştur.⁴⁰⁰ Bu dönemde Türkiye Tiyatrosu'nun başına gelen en üzücü durum ise 1979 yılında Muhsin Ertuğrul'un vefat etmesi olmuştur.⁴⁰¹

1970'li yıllarda oyun yazarlığı gerçekleşen baskı ve yasaklarla birlikte azalmaya başlamıştır. Yasak olan kitap listelerinin oluşturulması, baskınlarda toplanan kitapların

³⁹⁸ Hasan Erkek vd. *Türk Tiyatrosu*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2015, s.171-172

³⁹⁹ Özdemir Nutku, *Dünya Tiyatrosu Tarihi 2*, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul 2008, s.364-365-366-367

⁴⁰⁰ Hasan Erkek vd. *Türk Tiyatrosu*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2015, s.173

⁴⁰¹ Özdemir Nutku, *Dünya Tiyatrosu Tarihi 2*, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul 2008, s.373

yakılması gibi sorunlardan dolayı tiyatro oyun yazarlığında azalma görülmüştür. Yazılan tiyatro oyunlarının tam olarak yazarların yazdığı biçimde sahnelenmeyişi, yazar ve yönetmen arasındaki anlaşmazlıklar sonucu da tiyatro oyunlarının yazımında azalmaya sebep olmuştur. Bu dönemde daha çok halkın eğlenmesini sağlayan ve müzikli oyunlar yazılıp oynanmaya başlamıştır. Evrensel nitelikte yazılan oyunların yanında aile sorunlarını, gençlerin cinsel sorunlarını, mitolojik ve kahraman karakterleri barındıran, göç ve işçi sınıfının sorunlarına değinen oyunlar yazılmıştır. Ahmet Oktay'ın "Kurt Dişi", Bayezid Gülercan'ın "Lodos" ve Zeynep Oral'ın "Adsız Oyun" adlı tiyatro oyunları evrensel nitelikte yazılan oyunlar olmuştur. Kadın yazarların ele aldığı; Almanya'ya çalışmaya giden işçilerin sorunlarını, kadın-erkek ilişkilerinde bireylerin yaşadığı sorunların toplum içindeki yansımalarını anlatan Bilgesu Erenus'un "Ortak", "Nereye Payidar" ve "İkili Oyunu" adlı oyunları ile anlatılmıştır. Diğer kadın yazar olan Ülker Köksal'ın "Sacide", "Besleme" ve "Yollar Tükendi" adlı oyunları ise; aile kavramının anlatıldığı, aile içindeki bireylerin çatışmasına dayanarak toplumsal sorunların ve köyden kente göçen insanların içinde bulunduğu zorlukların anlatıldığı oyunlar olarak ön plana çıkmıştır.⁴⁰² Bu dönemde işçi sınıfının sorunlarını ele alan oyunlar da ön plana çıkmıştır. Haksız kazanç sağlayan yöneticilerin, işçilerin haklarını vermemeleri sonucunda bozuk düzene karşı ayaklanan toplum anlatılmıştır. İşçi sınıfının yükselmesi ve işçilerin haklarını aramasıyla ilgili konular tiyatrodaki detaylı bir biçimde bu dönemde anlatılmıştır. Bu konuyu ele alan; Haşmet Zeybek'in "Alpagut Olayı", İsmey Küntay'ın "403. Kilometre", Vasıf Çngören'in "Almanya Defteri", Hüsamettin Çetinkaya'nın "Hatboyu Şantiye" Erol Toy'un "Bir İşçinin Günlüğü", Ömer Polat'ın "804. İşçi" adlı oyunları olmuştur. Tiyatro oyunlarında ele alınan diğer bir konu ise köy sorunları olmuştur. Kırsal kesimde yaşayan halkın ekonomik nedenlerden dolayı düştüğü zor durumlar, sanayinin gelişmeye başlamasıyla köyden kente göçen insanların ise düzene ayak uydurmak için verdiği mücadele tiyatro oyunlarında anlatılmıştır. Nezihe Araz'ın "Bozkır Güzellemesi", Recep Bilginer'in "Sarı Naciye", Turan Oflazoğlu'nun "Elif Ana", Ali Yörük'ün "Türkmen Düğünü" bu oyunlara örnektir.⁴⁰³ Bu dönemde aile sorunlarının ele alındığı oyunlar da yazılmıştır. Birey ve toplum ilişkileri üzerine yazılan oyunlarda, kentlerin kenar

⁴⁰² Özdemir Nutku, *Atatürk ve Cumhuriyet Tiyatrosu*, Özgür Yayınları, Ankara 1999, s.130-131-132.

⁴⁰³ Hasan Erkek vd. *Türk Tiyatrosu*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2015, s.176-177

mahallelerinde yaşayan ailelerin sorunu, gençlerin cinsel sorunları, bir kadının konsomatrisliği gibi konulardan da yola çıkılarak aile sorunları bu dönemde yazarların eserlerinde kendini göstermiştir. Aile sorunlarıyla ilgili yazılan oyunlarda ön plana çıkan yazar “Kâtip Çıkmazı”, “Üç Derste Aşk”, “Eski Fotoğraflar” gibi oyunları yazan Dinçer Sümer olmuştur. Bu konuyla ilgili oyunlar yazan diğer yazarlar ve oyunları ise; Sabahattin Engin’in “Bunalım”, “Kendi Dünyamız” ve Nuri Güngör’ün “Osmangiller” oyunu olmuştur.⁴⁰⁴ Tarihsel ve mitolojik konuları da içinde barındıran tiyatro oyunları da bu dönemde başarılı bir şekilde yazılmıştır. Bu oyunlar daha çok Bertolt Brecht’in tarihselleştirme kavramından yola çıkılarak yazılmıştır. Yazılan oyunları izleyen seyircinin oyunlar üzerine düşünceleri ve oyunları sorgulamaları sağlanmak istenmiştir. Haldun Taner’in “Sersem kocanın Kurnaz Karısı”, Turgut Özakman’ın “Fehim Paşa Konağı”, Orhan Asena’nın “Şili’de Av”, “Bir Başkana Ağıt”, Turan Oflazoğlu’nun “Kösem Sultan”, “Genç Osman”, Tarık Buğra’nın “İbiş’in Rüyası” oyunları bu dönemde tarihsel ve mitolojik konularına dayanarak yazılmıştır.⁴⁰⁵

1970’li yıllar, siyasi açıdan birçok karışıklık içerisinde olmuştur. Diğer ülkelerde görülen düzene karşı ayaklanmalar, Türkiye’de de görülmüş, bir gençlik hareketi başlamıştır. Düzene karşı ayaklanmanın sonucunda, insanlar fikir ayrılığına düşerek sol ve sağ kavgasına dönüşmüş, iki ayrı kutba ayrılmıştır. Bu çatışmaya işçilerin de katılmasıyla Türkiye, toplumsal olarak da bir kaosa doğru sürüklenmiştir. Bu çatışmanın sonucunda birçok ölüm ve yaralanmalar meydana gelmiştir. Diğer yandan ekonominin de kötüye gitmesi, halkı zor duruma düşürmüş ve halk geçim sıkıntısı yaşamaya başlamıştır. Yiyecek ve içeceğin pahalı bir gelmesi, petrolün de beklenmedik zamlanmasıyla, tarım alanında çalışan işçileri de zor duruma sokmuştur. Bu zorlukla beraber büyük kentlere ve dış ülkelere göçler meydana gelmiştir. Türkiye’de gelişen tüm bu sorunlar, tiyatrodaki kendisini göstermiştir. Tiyatro, eskisi kadar ilgi duyulan bir yer olmaktan çıkmaya başlamıştır. Ancak özel tiyatrolar, oynadıkları oyunlarla toplumsal sorunları ele almış, içinde buldukları dönemi eleştirmiş ve tiyatro seyircisinin farkındalığını artırmaya çalışmıştır. Edebiyat alanında yasakların meydana gelmesi de yazarların oyun yazmasına

⁴⁰⁴ Özdemir Nutku, *Atatürk ve Cumhuriyet Tiyatrosu*, Özgür Yayınları, Ankara 1999, s.138-139

⁴⁰⁵ Hasan Erkek vd. *Türk Tiyatrosu*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2015, s.175-177

engel olmuştur. Yazarlar gereken ilgiyi görememiş ve oyun yazarlığı bu dönemde azalmaya başlamıştır. 1980 yılına gelindiğinde, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin hükümete el koymas, Türkiye Tiyatrosu'nu başka bir dönem içerisine sokacak ve yasaklamalar bu dönemde de devam edecektir.

1980 – 1990 YILLARI TÜRKİYE

Türkiye 1980'li yılların başına geldiğinde, siyasi açıdan partilerin anlaşamaması, toplumsal çatışmalar sonucu ölümlerin meydana gelmesi, ekonominin kötüye gitmesiyle Türkiye her yönden zor duruma düşmüştür. Tüm bunlara son vermek ve yeni bir düzen oluşturmak düşüncesiyle Türk Silahlı Kuvvetleri askeri darbe yaparak duruma el koymuştur. Darbenin yapılmasının sebebi; 1960 darbesinde, özgür bir ortamın oluşturulmasından, demokratikleşme ve insan haklarına verilen değerin tekrar yaratılması olduğu belirtilmiştir. 12 Mart 1971 Muhtırasının bunu gerçekleştirmek için yapıldığını ancak yeterli olmadığını, durumu kökten çözmek gerektiği belirtilmiş ve yeni yapılacak anayasayla güven ve huzur ortamının yaratılacağını duyurmuşlardır.⁴⁰⁶ Türk Silahlı Kuvvetleri'nin gerçekleştirdiği darbeye karşı halk karşı bir tutum sergilememiştir. Halk, yaralanmalardan, öldürmelerden, içinde bulunduğu kaostan dolayı hem psikolojik hem de fiziksel olarak yorulmuş bir haldeyken, darbenin getireceği huzur ortamına inanmak istemiş ve bu darbeye destek vermiştir. Düzeni sağlamak hedefiyle sıkıyönetimin uygulanması ve sıkıyönetim komutanlarına tam yetki verilmesiyle halk içerisindeki çatışmalara, öldürmelere ve yaralanmalara son vermek istemişlerdir. Yeni bir otorite kurarak hedeflerine ulaşmışlardır.⁴⁰⁷ Siyasi açıdan parlamentoların kapatılmasıyla, siyasi partilerin dağıtılmasıyla otoriteyi elinde bulunduran ordu yönetimi toplumda içerisinde huzuru sağlamak isterken diğer yandan da baskı yapmıştır. Sendikaları kapatarak, işçilerin haklarını savunmalarına, grev haklarına yasak getirilmiştir.⁴⁰⁸ Yeniden parlamento kurulması için yapılan çalışmalar sonucunda darbeyi gerçekleştiren Milli Güvenlik

⁴⁰⁶ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019, s.276

⁴⁰⁷ Dilek Kırkpınar, *12 Eylül Askeri Darbesi'nin Gençliğin Üzerindeki Etkisi*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 99-100

⁴⁰⁸ Özgür İntaş, *24 Ocak 1980 Ekonomik Kararların Türkiye Ekonomisine Etkileri, Yansıması ve Sonuçları*, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 13

Konseyi, yeni bir anayasa oluşturmak istemiştir. Bu anayasaya göre; yeni kurulacak partilen yeni anayasada belirtilen maddelere uygun olarak kurulması ön görülmüştür. Yeni anayasa halka sunulmuş ve %91 oyla kabul edilmiştir. Anayasaya göre; kabul edilmesi halinde Milli Güvenlik Konseyi'nin başındaki kişinin Cumhurbaşkanı seçilmesi maddesi yer aldığından dolayı Kenan Evren Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Böylelikle halk hem anayasayı kabul eden hem de Cumhurbaşkanı seçen maddeleri onaylamıştır.⁴⁰⁹ 1982 Anayasası, 1961 Anayasa'sında belirtilen özgürlükçü demokratik ortam yok olmuş ve yasaklar meydana gelmeye başlamıştır. Halkın siyaset yapması yasaklanmıştır. Böylelikle halk politikadan uzaklaştırılmıştır. Özerklik kavramı da yasak getirilerek siyasi, sosyal haklar engellenmiştir. Bu durum da devlete bağlı hareket edilmesini zorunlu kılmıştır. Sendikalar, dernekler, sivil toplum kuruluşları ve üniversiteler tamamen devlete bağlı yönetilmesine karar verilmiştir.⁴¹⁰ 1983 yılında partilere koyulan yasaklar ortadan kaldırılmıştır. Turgut Özal, kurduğu Anavatan Partisi'yle başbakan seçilmiştir. Turgut Özal, 1980'lerin sonlarında 8. Cumhurbaşkanı seçilerek tekrar iktidara gelen Anavatan Partisi'nin başına ve hükümeti kurması için başbakanlık görevine Yıldırım Akbulut'u getirmiştir.⁴¹¹

Darbeden sonra baskılar, yasaklamalar ve değişimlerin sonucunda Türkiye'de ortaya çıkan diğer sorun ekonomide yaşanmıştır. Enflasyonun neredeyse %100 artmasıyla döviz açısından sıkıntılar içerisine giren Türkiye, ekonomik açıdan zor duruma düşmüştür. Ekonominin düzeltilmesi için harekete geçilmiş, Uluslararası Para Fonundan yardım istenmiştir. Uluslararası Para Fonu, Türkiye için bir istikrar programı hazırlamıştır.⁴¹² 1980 yılında faizlerin serbest bırakılmasıyla yüksek faizle para çekmek isteyen insanlar zor durumda kalmışlardır. Faizlerin yükselmesiyle bankerler çoğalmaya başlamışlardır. İnsanlar borçlarını ödemek için takılarını ve özel eşyalarını satmak zorunda kalmışlardır.

⁴⁰⁹ Dilek Kırkpınar, *12 Eylül Askeri Darbesi'nin Gençliğin Üzerindeki Etkisi*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 103-104-105

⁴¹⁰ Özgür İntaş, *24 Ocak 1980 Ekonomik Kararların Türkiye Ekonomisine Etkileri, Yansıması ve Sonuçları*, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 14-15

⁴¹¹ Ali Kemal Sunal, *Tv ve Sinemada Kemal Sunal Güldürüsü*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998), 39-40

⁴¹² A. Mumyalmaz, "24 Ocak Ekonomik İstikrar Kararları İle 12 Eylül Askeri Darbesinin Neoliberalizm İttifakı ve Siyasal İslam'ın Süreçteki Rolü", *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 4/54 (2019), s.1904

Bunun sonucunda bu durum insanların evlerini ve mal varlıklarını satmalarına sebep olmuştur. Türk parasının değer kaybetmesiyle enflasyon yükselerek ekonomik alanda Türkiye zorlanmaya başlamıştır. İşletmelerin özerkleşmeye başlamasıyla değerinin altında satılmıştır. Fabrikaların satılmasıyla birçok işçi işsiz kalmıştır. İşletmeler, başlangıçta yerli sermayeye satılırken daha sonra yabancılara satılmaya başlamıştır.⁴¹³

Türkiye, 1980 darbesiyle yeni bir döneme girmiştir. 1961 Anayasasının getirdiği özgürleşme ve demokratikleşme yerini 1982 Anayasasıyla baskılara ve yasaklamalara bırakmıştır. Ekonomide enflasyonun yükselmesi ve Türk parasının değer kaybetmesiyle insanlar, mal varlıklarını yitirmiş ve ellerindeki her şeyi satarak zor durumda kalmışlardır. Türkiye’de 1980 darbesinin getirdiği baskılar ve yasaklamalar tiyatrodada da kendini göstermiştir.

1980 – 1990 Yılları Türkiye Tiyatrosu

1980 darbesinin olumsuz etkileri tiyatrodada da kendisini göstermiştir. 1960’lı yıllarda yükselişe geçen Türkiye Tiyatrosu, 1980 darbesinden sonra canlılık dönemini yitirmeye başlamıştır. Eleştirmenler, bu dönemde yapılan denetimlere karşı olmuşlardır. Yazarların, mesajı olmayan oyunlar yazmalarına ve kendi eserlerine sansür uygulamasına karşı büyük sitem içerisinde olmuşlardır. Darbenin getirdiği ekonomik zorluklar karşısında en çok darbeyi alan özel tiyatrolar olmuştur. Özel tiyatrolar, ekonomik durumdan olumsuz etkilenmiştir. Devlet tarafından yapılan yardımlarla özel tiyatrolar ayakta kalmaya çalışmışlardır. Ödenekli tiyatrolar ve özel tiyatroların bilet fiyatlarında değişiklik olmuştur. Ödenekli tiyatroların bilet fiyatları, seyircinin alabileceği uygunlukta olup, özel tiyatroların ise bilet fiyatları, içinde bulunduğu koşulların zorluğundan dolayı daha fazla belirlenmiştir. Özel tiyatrolar, sahnede popülerliği olan sahnelenmesi daha kolay olan oyunları sahneye koymuşlardır. Ancak bu oyunlara seyircilerin katılımı çok az olmuştur. Oyuncular geçimlerini sağlamak için özel sektörlerde seslendirme yapmaya başlamışlardır. Televizyonda da çalışmaya başlayan oyuncular, kendi popülerliğini artırmaya

⁴¹³ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019, s.286-287

başlamışlardır. Sahnede müzikal oyunların sahnelenmesiyle popüler olan oyuncuların bu oyunlarda yer alması, televizyon seyircisini tiyatroya çekmeyi başarmıştır. Buna bağlı olarak Ferhan Şensoy'un Şan Tiyatrosu'nda kendi yazıp yönettiği ve oynadığı "Muzır Müzikali" adlı oyununun ilgi görmesi bazı kesimler tarafından kabul edilmemiştir. Şan Tiyatrosu, daha sonra nedeni bilinmeyen sebeplerden dolayı yanmıştır.⁴¹⁴

İstanbul Şehir Tiyatrosu, darbeden en çok etkilenen kurum olmuştur. Kurumun başına Vasfi Rıza Zobu gelmiştir. Daha önce gençler kurum içinde yerinden yönetimi uygulamaya geçirmiş ancak Vasfi Rıza Zobu, kurumu denetleme görevinin kendisine verildiğini belirterek merkezi yönetimin gelmesini sağlamıştır. Zobu, kurumun başına geldikten sonra yasakları uygulamaya başlamıştır. Tepebaşı Deneme Sahnesi'ni kapatmasının yanında Liselerarası Tiyatro Şenliği'nin yapıldığı Kadıköy Halk Eğitim Merkezi'ni kapatmıştır. Tuncer Cücenoglu'nun uğraşlarıyla 1 yıl sonra Kadıköy Halk Eğitim Merkezi tekrar açılmıştır. Zobu, kurum içinde yer alan 38 tiyatro oyuncusunun görevine 1402 kanun gereğince hiçbir sebep olmadan son vermiştir. Konserler, konferanslar ve söyleşiler İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda yapılamaz hale gelmiştir. Kurumda oynanan oyunlar sakıncalı bulunmayan sadece eğlence amaçlı oynanan bulvar komedileri ve vodviller olmuştur. 1984 yılında İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda, Genel Sekreter ve Başdramaturg olan Gencay Gürün kurumun başına gelmiştir. Gencay Gürün göreve geldikten sonra İstanbul Şehir Tiyatrosu eski sorunsuz günlerine geri dönmeye başlamıştır. Tiyatro seyircisini tekrar kazanmak için her kesimden inşaların izleyebileceği oyunları sahneye koymaya başlamıştır. Ekrem Reşit Rey ve Cemal Reşit Rey'in yazdığı "Lüküs Hayat" ve Andrew Lloyd Weber'in yazdığı "Evita" adlı oyunlar bu dönemde seyirci tarafından ilgi görmüştür. Yerli oyun yazarların oyunları Türk yönetmenler; Yücel Erten, Nurhan Karadağ, Ferhan Şensoy, Haldun Dormen, Tunç Yalman, Işıl Kasapoğlu tarafından yönetilmiştir. Oyunlar, Leonid Heifetz, Jean Louis Martin Barbaz ve Kalyagin gibi yabancı yönetmenler tarafından da yönetilmiştir. Vazfi Rıza Zobu yönetiminde kurumda görevine son verilen oyuncuların tekrar kuruma geri dönmesi sağlanmıştır.⁴¹⁵

⁴¹⁴ Hasan Erkek vd. *Türk Tiyatrosu*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2015, s.188-189

⁴¹⁵ Sevda Şener, *Cumhuriyetin 75 Yılında Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s.244-245-247

Devlet Tiyatrolarında Ergin Orbey görevden alınmış yerine Cüneyt Gökçer getirilmiştir. Cüneyt Gökçer göreve geldikten sonra Arturo Ui'nin Yükselişi adlı oyunu yasaklamıştır. Oyunun yönetmeni Yücel Erten'in kurumdaki sözleşmesi feshedilmiştir. Yücel Erten'in kurumdan uzaklaştırılmasından sonra Tarık Ünlüoğlu, İstemi Betil, Levent Özdilek ve Teoman Gülek de görevlerinden 6 ay uzaklaştırılmıştır. Bunun sebebinin de İngiliz yönetmenin sahneye koyacağı Macbeth oyununun seçmelerine gelmemeleri ileri sürülmüştür. Bunun üzerine Devlet Tiyatroları Edebi Kurul'da yer alan; Prof. Dr. Sevda Şener, Prof. Dr. Cevat Çapan, ve Vedat Günyol'da görevlerinden alınmıştır. Oyuncuların ve edebi kurulun görevlerinden alınmasından sonra Cüneyt Gökçer istifaya çağrılmış ve imza kampanyası başlatılmıştır. Ancak bu imza kampanyası sonuç vermemiştir.⁴¹⁶

1980'li yıllarda Türkiye Tiyatrosu'nda oyun yazarlığı düşüşe geçmiştir. Yazarların tiyatro oyunu yazmamalarının en önemli sebebi; yasaklamaların ve baskıların olmasıdır. Bunun yanında seyircilerin eğlenceli oyunlara ve müzikli şovlara eğilim içinde olmaları olmuştur. Bu dönemin en önemli yazarı Memet Baydur olmuştur. "Limon" oyununda eylemsizliği, "Yalnızlığın Oyuncakları" adlı oyununda yirmi birinci yüzyılı sorgulayan üç yaşlı insanı, "Cumhuriyet Kızı" adlı oyununda ise; 1402 sayılı kanunla görevlerinden uzaklaştırılan öğretim üyeleriyle kendini geliştirmeye çalışan kadınları, "Yangın Yerinde Orkideler" adlı oyununda eğitimsiz bireylerin bilgili olmasını eğitilmiş bireylerin bilgisizliğini anlatmıştır. Bu dönemde diğer önemli bir yazar ise Anadolu'nun kültürel farklılıklarını ilişkilerini anlattığı Mezopotamya Üçlemesi; "Mahmud İle Yezida", "Taziye" ve "Geyikler Lanetler" oyunlarının yazarı Murathan Mungan olmuştur. Ülkü Ayvaz bu dönemde ön plana çıkan bir diğer yazar olmuştur. Kendilerini sorgulayan insanları ele aldığı; "Yeniden Yaratma", merkezi otoriteyi eleştirdiği "Vali-i Vilayet Hademe-i Devlet" adlı oyunları bu dönemde yazmıştır. Bu dönemin yazarlarından olan Yılmaz Onay'ın yazdığı gençlik müzikali "Tren Gidiyor" ve "Bu Zamlar Bana Karşı", "Dev Masalı", "Sanatçının Ölümü", "Karagöz'ün Muamması", "Arafta Kalanlar" Yılmaz Onay'ın 1980'li yıllarda yazdığı oyunları olmuştur.⁴¹⁷

⁴¹⁶ Zerrin Akdenizli Çelenk, *1980 -1990 Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu'nda Oyun Yazarlığında Görülen Eğilimler ve Kaynakları*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), 87-88-89-90

⁴¹⁷ Özdemir Nutku, *Atatürk ve Cumhuriyet Tiyatrosu*, Özgür Yayınları, Ankara 1999, s.141-142-143-144

1980’li yıllar Türkiye’de zor zamanların yaşandığı yıllar olmuştur. 1970’lerde gerçekleşen sol-sağ kavgası, işçilerin eyleme geçmesi, siyasette partilerin birbirleriyle anlaşamamaları ve ekonominin kötüye gitmesi sonucunda tüm bunlara son vermek için 1980’de askeri darbe gerçekleşmiştir. Bu askeri darbeye yeni bir döneme girilmiştir. Bu dönemde baskılar ve yasaklamalar artmaya başlamıştır. Halk geçmiş zamanlardan dolayı hem fiziki hem de psikolojik olarak yorulmasına karşın askeri yönetimin düzeni sağlayacağına inanmak istemiştir. Fakat otoriter bir tutumla başlayan yönetim biçimi partilerin yasaklarının kalkmasıyla da pek de iyi bir düzen sağlanamamıştır. Ekonominin de kötüye gitmesi halkı zor duruma düşürmüştür. Faizlerin yükselmesi insanların yaşam tarzını değiştirmiştir. Toplum içerisinde varlığını sürdürmek için her şeylerini kaybeden insanlar, ekonominin daha da kötüye gitmesi sonucu evlerini ve mallarını da satmak zorunda kalmıştır. Bu durum sanatta da kendini göstermiştir. Devlet Tiyatroları ve Şehir Tiyatroları’nda da baskılar ve yasaklamalar ortaya çıkmıştır. Tiyatro oyuncuları geçimlerini sağlamak amacıyla televizyonlarda çalışmaya başlamıştır. Tiyatro sahnesinde hiçbir mesajı olmayan oyunların oynanmaya başlaması, tiyatro oyunlarına yasakların gelmesi, tiyatrolarda baskıların artması, özel tiyatroların varlıklarını sürdürmek için bilet fiyatlarını artırmak istemeleri de tiyatronun darbeden etkilenerek zor duruma düştüğünü göstermiştir. Oyun yazarlarının, yasaklamalar ve baskılar sonucunda yeni eserler vermekten çekinmişleridir.

1990 – 2000 YILLARI TÜRKİYE

1989 yılında Turgut Özal’ın Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra Mesut Yılmaz başbakan seçilmiştir. Turgut Özal, 1993 yılında kalp krizi sonucu vefatından sonra Süleyman Demirel, Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Mesut Yılmaz’dan sonra başbakanlığa daha önce milletvekilliği yapmış olan Tansu Çiller seçilmiştir. Tansu Çiller’in başbakanlık yaptığı dönemde enflasyon Türkiye tarihinde gördüğü %146’lık oranla en yüksek seviyesine ulaşmıştır.⁴¹⁸ 1990’ların en önemli olaylarından biri de 1999 yılında gerçekleşen

⁴¹⁸ İ. Toruk, “Türkiye’de 1990-2000 Yılları Arasında Sosyo-Ekonomik Ortamın ve Kültürel Hayatın Reklamlar Üzerinden Temsili” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14/0 (2005), s.494-495

İstanbul depremi olmuştur. Deprem gerçekleşikten sonra birçok ev ve fabrika yıkılmıştır. Bunun sonucunda çok sayıda insan yaralanmış ve ölmüştür. Depremin gerçekleşmesiyle ihmallerin ve yolsuzlukların ortaya çıkması da düzenin kötü bir hal almasında büyük bir payı olduğu görülmüştür. Kurallara uyulmadan yapılan binaların ve yapı işleri için kullanılması düşünülen birçok araziye binaların yapıldığı ortaya çıkmıştır.⁴¹⁹

Körfez savaşının meydana gelmesiyle petrol boru hatlarının getirdiği gelirlerden Türkiye mahrum bırakılmıştır. Bu savaşın etkisi Türkiye'ye büyük zararlar vermiştir. Türk Lirası değer kaybetmiştir. Devletin borcunun çoğalmasıyla ekonomi kötüye gitmiştir. Türkiye bu zarardan kurtulmak için vergilerden yararlanmıştır. Ancak bu vergiler, para kazanan sektörler tarafından değil de telefon, elektrik, içki ve sigara gibi toplumun ödediği vergiler olmuştur. Enflasyonun kötüye gitmesi ve ekonominin zarar görmesi en çok çalışan işçileri ve asgari ücret alan çalışan kesimi etkilemiştir. 1990'lı yılların en önemli sorunlarından biri de terör olayları olmuştur. Anadolu'da ve Güneydoğu'da görülen terör olayları büyük kentlerde de görülmeye başlamıştır. Terör olaylarıyla birçok asker ve polis şehit olmuştur. Bu dönemde özel televizyonlar açılmaya başlanmıştır. Özel televizyonların açılmasıyla, halkın yaşamlarına dair gösterilmeyen yönlerinin yayınlanması medya özgürlüğünün doğduğu görülmüştür.⁴²⁰ Enflasyonun artması ve ekonominin kötüye gitmesi insanların alım gücünü azaltmıştır. İnsanlar, emek gücüyle para kazanmak yerine kısa yoldan para kazanma girişiminde bulunmaya başlamışlardır. Serbest piyasa ekonomisinin olanakları sonucunda insanlar cesaretlenmeye başlamış ve kısa yoldan para kazanma yolunu seçmişlerdir.⁴²¹

1990 -2000 Yılları Türkiye Tiyatrosu

1980'li yılların getirdiği yasaklar, baskılar ve zorlamalar karşısında tiyatro oyun yazarlarının verimliliği azalmaya başlamıştır. Toplumun gerçeklerinden ve insanların

⁴¹⁹ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019, s.307

⁴²⁰ İ. Toruk, "Türkiye'de 1990-2000 Yılları Arasında Sosyo-Ekonomik Ortamın ve Kültürel Hayatın Reklamlar Üzerinden Temsili" *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14/0 (2005), s.498-500-501

⁴²¹ Sevda Şener, *Cumhuriyetin 75 Yılında Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s.222

gündelik yaşamlardan uzaklaşarak, örnek alınıp pay çıkartılacak, mesajı olmayan ve sadece ticari amaçla kazanç sağlamak için oynanan oyunlarla Türkiye Tiyatrosu'nu gündelik yaşamdan uzaklaştırmıştır. Toplumun gerçeklerinden uzaklaşılması tiyatro sanatının üretkenliğini etkilemiştir. Televizyon izleyen seyirci, tiyatrodaki ortaya çıkan bu olumsuzluklara karşı sessiz kalmayı sürdürmüştür. Özel tiyatrolar, hem buldukları yerde tiyatro yapmanın zorluğundan hem de kapanmamak için verdiği mücadeleden vazgeçmeyerek toplumdaki ve yaşamdaki gerçekleri sahnede anlatmaya devam etmiştir. Devlet Tiyatroları'nda da olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Türkiye'nin diğer bölgelerine tiyatro götürmek amacıyla Antalya, Sivas, Erzurum ve Van Devlet Tiyatrosu açılmıştır. İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda da Kamyon Tiyatro dönemi başlamıştır. Türkiye'nin her yerine gitmeyi amaçlayan Şehir Tiyatrosu ücretsiz olarak kamyonla tiyatroyu Türkiye'nin diğer bölgelerindeki şehirlere götürmüştür. İstanbul şehir Tiyatrosu, yeniden bir yapılanma içerisine girmiştir. Sanat politikası, seyircinin gelecekteki konumu ve en önemlisi kurumda çalışan insanların sorumlulukları ve hakları üzerine yeni karar alma doğrultusunda ilerleme sağlanmıştır.⁴²²

1990'lı yıllarda yazılan tiyatro oyunları, Türkiye'de geçmişte gerçekleşen siyasi, toplumsal ve ekonomik durumların olumsuzlukları üzerine yazılmışlardır. Baskılar, yasaklamalar, özgürlüklerin kısıtlanması, şiddet, adalet arayışı, işçilerin ve sanatla uğraşan insanların uğradığı haksızlıklar bu dönemde yazarlar tarafından yazdıkları eserlerinde ele alınmıştır. 1980 darbesinde insanlara gösterilen şiddet, baskı, kanlı çatışmalar, yaralanmalar da tiyatro oyunlarının konusunu oluşturmuştur. Adem Tatar'ın "Cam Bardakları Kırılısın", Cuma Boynukara'nın "Çok Geç Olmadan", "Muhtar", Eşber Yağmurdereli'nin "Akrep", Bilgesu Erenus'un "Acılar Şenliği" Adlı oyunlar 12 Eylül sonrası yaşanan olumsuz gelişmeler üzerine yazılmışlardır. Düzenin bozukluğunun kentlerdeki yaşamlarda meydana gelişini Turgay Nar "Çöplük" adlı oyununda anlatmıştır. Emek göstermeden kısa yoldan para kazanmanın peşine düşen insanları ve kentlerdeki betonlaşmayı eserlerinde konu edinen Behiç Ak'ın "Bina", kara güldürüleri ve kadın-erkek

⁴²² a.g.e., 223-224-236-247

ilişkilerini absürd yaklaşımla anlattığı “Ayrılık”, “Tek Kişilik Şehir”, ”Fay Hattı” ve “İki Çarpı İki” oyunlarıyla bu dönem içerisinde ön plana çıkmıştır.⁴²³

SONUÇ

1920’li yıllardan 2000’li yıllara kadar olan Cumhuriyet Tarihine bakıldığında Türkiye’de siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel alanda değişiklikler yaşanmıştır. 1923 yılında Mustafa Kemal Atatürk’ün Cumhuriyet’i ilan etmesiyle her alanda değişim yaşanmış ve bu değişim kültür alanında tiyatro sanatına da yansımıştır. Cumhuriyet’in ilk yıllarında yapılan devrimler sonucunda, tiyatro sanatıyla bu devrimlerin halka anlatılması sağlanmıştır. Kadınların sahneye çıkmasının özgür bir ortamda gerçekleşmesi, Türkiye tiyatro tarihinde meydana gelen en önemli gelişmelerden biri olarak ön plana çıkmıştır. Halkevlerinin ve Köy Enstitülerinin açılmasıyla yetişkin insanların ve çocukların her alanda kendisini geliştirmesinin yanında tiyatro sanatına da ilgisi kaçınılmaz olmuştur. Türkiye’de tiyatronun gelişmesi, Devlet Tiyatroları ve İstanbul Şehir Tiyatrosu’nun açılmasıyla kendisini göstermiştir. Özel tiyatroların açılması da Türkiye’de gerçekleşen olumlu ve olumsuz gelişmelerin sahneye taşınmasına ön ayak olmuştur. Türk yazarları, her dönemdeki siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel alandaki gelişmeleri takip ederek topluma yansıyan sorunları eserlerinde anlatmışlardır. Ülkesinin gerçeklerini ve sorunlarını kendine görev edinen tiyatro yönetmenleri ve oyuncularını, yazarların yazmış olduğu oyunları sahneye taşımış ve insanlara içinde buldukları düzen üzerine düşüncelerini ve sorgulamalarını sağlamışlardır.

KAYNAKÇA

⁴²³ Hasan Erkek vd. *Türk Tiyatrosu*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2015, s.195.

KİTAPLAR

AKINCI, Uğur, *Kalemden Sahneye 1. Cilt*, YGS Yayınları, İstanbul 2003.

AKŞİN, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019.

AND, Metin, *Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

BALABANLILAR, M. ve Kandır, Ş. ve Söğüt, *Türkiye'nin Yetmiş Yılı Gün Gün Cumhuriyet Tarihi 1. Cilt*, Hürğüç Gazetecilik, İstanbul 1994.

ERKEK, Hasan. vd. *Türk Tiyatrosu*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2015.

NUTKU, Özdemir, *Atatürk ve Cumhuriyet Tiyatrosu*, Özgür Yayınları, Ankara 1999.

NUTKU, Özdemir, *Dünya Tiyatrosu Tarihi 2*, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul 2008.

ŞENER, Sevda, *Çağdaş Türk Tiyatrosunda İnsan*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1972.

ŞENER, Sevda, *Cumhuriyetin 75 Yılında Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999.

ŞENER, Sevda, *Gelişim Sürecinde Türk Tiyatrosu*, Alkım Yayınları, İstanbul 2003.

ŞENER, Sevda, *Oyunlar ve Gerçekler*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2007.

MAKALELER

BELKIS, Ö. "Oyun Yazarlığımız Üzerine Dağınık Düşünceler...Neden Hiç Büyük Tragedyamız Yok?", *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 29/29 (2010), s. 203-215

BERBER, Ş. G. “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Sivil Hükümet Darbesi: CHP’de 35’ler Vakası”, *Akademik Bakış Dergisi*, 11/6 (2012), s. 131-150

ELPE, E. “Köy Enstitüleri ve Sanat Eğitimi”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 2/4 (2014), s. 15-34

ERKOÇ, G. “1960-1970 Dönemi Tiyatro Hareketleri”, *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 13/13 (2002), s. 1-21

KANCA, O.C. “1950-1960 Arası Türkiye’de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19/9 (2012), s. 47-63

MUMYAKMAZ, A. “24 Ocak Ekonomik İstikrar Kararları İle 12 Eylül Askeri Darbesinin Neoliberalizm İttifakı ve Siyasal İslam’ın Süreçteki Rolü”, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 4/54 (2019), s. 1899-1915

ÖZKAN, M. S. ve TEMİZER, A. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Karaborsacılık” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/2 (2009), s. 319-325

PEKER, M. “Türkiye’de Göçün Değişen Yapısı Kaynaklı İki Olgı”, *Nüfus Bilim Dergisi*, 1/41 (2019), s. 131-159

TORUK, İ. “Türkiye’de 1990-2000 Yılları Arasında Sosyo-Ekonomik Ortamın ve Kültürel Hayatın Reklamlar Üzerinden Temsili” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14/0 (2005), s. 493-508

TEZLER

ÇELENK, A. Z. *1980 -1990 Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu’nda Oyun Yazarlığında Görülen Eğilimler ve Kaynakları*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999)

GÜRDAŞ, B. *1960'larda Türkiye'de Siyasi ve Toplumsal Değişimler Bağlamında Görsel Kültür*, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015)

İNTAŞ, Ö. *24 Ocak 1980 Ekonomik Kararların Türkiye Ekonomisine Etkileri, Yansıması ve Sonuçları*, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019)

KIRKPINAR, D. *12 Eylül Askeri Darbesi'nin Gençliğin Üzerindeki Etkisi*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009)

SUNAL, A. K. *Tv ve Sinemada Kemal Sunal Güldürüsü*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998)

TABAK, K. *1960'lı Yıllar Türkiye'sinde Gündelik Hayat ve Sinemaya Yansımaları*, (Bilecik: Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019)

ULUÇ B. N. *Türk Sinemasında Kültür Sorunlarına Yaklaşım Biçimleri*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010),

UTKUGÜN, C. *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Ekonomik Sıkıntıların Sosyal Hayata Etkileri*, (Afyon: Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016)

CUMHURİYETİN 100. YILINDA FEN EĞİTİMİNE KURAMSAL BİR BAKIŞ

Şirin YILMAZ⁴²⁴

Yapılandırmacı yaklaşım

Toplumların sanayi çağından bilgi çağına geçmesiyle birlikte değişen bilimsel bilgiler, ilerleyen teknoloji, günlük yaşamımıza olduğu kadar eğitim sistemimize de yansımaktadır. Var olan öğretmen merkezli, değişmeyen doğrulardan oluşan geleneksel eğitim anlayışı yerini değişen bilim ve gelişen teknoloji ile birlikte daha öğrenci merkezli, bilginin nesnel olmadığı postmodern bir anlayışla beraber yapılandırmacı eğitim anlayışına bırakmak zorunda kalmıştır (Akpınar ve Aydın, 2007).

Var olan eski geleneksel eğitim anlayışında bilgi değişmezlik paradigması çatısı altında toplanmış ve değişebileceğinden söz edilmesi bile düşünülemez, var olan bilgiler kişiden kişiye aktarılmakta, üzerine herhangi yeni, değişen bilgiler eklenemez nitelikteydi. Öğrenciler için bilgi tek ve değişmezdi. Teknoloji ve bilimin ilerlemesiyle birlikte artık paradigma değişimleri de gözlenmeye başlamış, eski bilgiler yenileri ile değişmeye, var olanların üzerine daha üst seviyede bilgiler oluşturulmaya başlanmıştır. Bilginin doğrudan aktarılması mümkün kılınmazdı.

Bireyler, önceki deneyimlerinden bir bilişsel yapıya sahiptir. Yeni öğrendikleri bilgiler bu bilişsel yapı üzerine oluşturulur (Bağcı Kılıç; 2001). Birey bu bilgi inşası ile birlikte yeni durumlara karşı yeni tutumlar oluşturur. Yapılandırmacılığa dayanan bu yöntemde en önemli özellik bireylerin bilgileri oluşturması, yorumlaması ve değerlendirmelerine fırsat verilmesidir. Bilgiyi almak ve bilgiyi yapılandırmak aynı anlama gelmemektedir. Öğrenen, aldığı bilgileri önceki bilgileri ile karşılaştırır, çelişki yaşıyorsa yeni kurallar oluşturur (Gültepe, Yıldırım ve Sinan; 2008).

Bahsettiğimiz bu bilişsel yapı üç şekilde oluşturulur. Bu yapılar Bilişsel Yapılandırmacılık, Sosyal Yapılandırmacılık ve Radikal Yapılandırmacılık olarak karşımıza

⁴²⁴ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Sınıf Öğretmenliği ABD, İstanbul, TÜRKİYE. sirinyilmaz@aydin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0238-8550.

çıkılmaktadır. Bilişsel Yapılandırmacılık Piaget'in üzerinde durduğu *özümleme*, *düzenleme* ve *bilişsel denge* teorileriyle açıklanır. Bireylerin daha önceden var olan bilgilerinin üzerine yenilerinin eklenmesi, bireyin bu yeni bilgileri eski bilgileri ile çelişmeden anlamlı bir halde oluşturmaları ile açıklanır. Böylece birey yeni bilgiyi özümlemiş olur. Eğer yeni öğrendiği bilgiler eski bilgileri ile çelişiyorsa birey zihninde dengesizlik yaşar ve bir düzenlemeye gider. Böylece bilişsel dengeye ulaşır (Bağcı Kılıç; 2001). Sosyal Yapılandırmacılık Lev Vygotsky tarafından ileri sürülen bir kuramdır. Bu kuramda bireylerin öğrenmesinde en önemli iki faktör *dil* ve *çevredir*. Sosyal yapılandırmacılara göre bilgi sosyal grubun ortak kanısı ile oluşur. Bilgi sosyal ortamda oluşturulurken bir yandan da grupla paylaşılır (Akyol ve Fer; 2010). Böylece etkileşimli bir ortamda bilgi oluşturulurken diğer taraftan da bireyler birbirileri ile iletişim içerisindedirler ve akran işbirliği gerçekleşir. Bunların yanında çocuğun *yakınsal gelişim alanı* da önemlidir. Yakınsal gelişim alanı çocuğun bağımsız problem çözme ile gerçek yeteneğinin yanında yetişkin ile işbirliği içerisinde problem çözme becerisi arasındaki farktır. Bu teoriye göre yakınsal gelişim alanı sonsuzdur. Radikal Yapılandırmacılık ise bireyler bilgiyi tamamen kendileri oluşturmaktadırlar. Ne öğrenmek istediklerine, hangi bilginin gerekli olduğuna, hangi etkinlikleri yapacaklarına karar vermelerinde bireyler bağımsızdırlar ve bilginin oluşma sürecinde tamamen aktiftirler (Dougiamas, 1998).

Bu bilgiler doğrultusunda etkili bir fen eğitimi nasıl gerçekleştirilmelidir?

Fen okuryazarlığı ve öğretim programı

Ülkelerin nitelikli bireyler yetiştirmesi, gençler için sağlam bir eğitim temeli oluşturulmasına bağlıdır. Ülkelerin gelişmişlik seviyelerine ulaşma hedeflerinin temellerinde iyi yapılandırılmış eğitim sistemiyle birlikte iyi bir matematik ve fen eğitimi yer almaktadır. Bu noktada eğitimin genel tanımının da tarih içerisinde farklılık gösterdiği söylenebilir. Günümüze geldiğimizde bu amaçları gerçekleştirebilmek için fen, teknoloji, matematik ve mühendislik (STEM/Science-Technology-Engineering-Maths) eğitiminin entegrasyonun önem kazandığı görülmektedir. STEM, geleceğin bireylerine geleceğin becerilerini bugünden kazandırmak amacıyla birçok disiplini, öğrenme ortamlarını zenginleştirerek etkili bir şekilde entegre etmektedir.

Dünya genelinde fen eğitiminin birincil hedeflerinden biri olan bilimsel okuryazarlık kavramı ve anlamı uzun süredir karşılıklı tartışmalara neden olmakla birlikte; varılan ortak karar birliği, öğrencilerin fenle ilgili konulara yönelik fikir sahibi olma ve tartışmalara katılma, bilimsel süreç ve yöntemler hakkında yeterli düzeyde farkındalığa sahip olma ve bu konulara yönelik karar verme süreçlerine katılmaları gerekliliğidir (Saunders & Rennie, 2013).

Robert (2007)'e göre bilim okuryazarlığı ve bilimsel okuryazarlık kavramları bilim toplumlarında birbirilerinin yerine kullanıldığı ve bilim okuryazarlığının bilimsel bilgi, bilimsel süreçler ve bilimin ürünlerine odaklanırken; bilimsel okuryazarlığın ise bilimsel bilgiyle birlikte, bilimle ilgili bireysel ve toplumsal durumlar hakkında karar verebilmek için bilimsel bilginin entegrasyonunun gerektiğini vurgulamaktadır. Yani, bilimsel okuryazarlık bilimle ilgili konularda karar verme, farklı kaynaklardan elde edilmiş bilgileri analiz etme, sentezleme, değerlendirme, ahlaki muhakemeler, sosyobilimsel konular gibi karmaşık yapılardaki doğayı anlayabilme becerilerini gerektirir. Buradan yola çıkarak bilimsel okuryazar bir birey bilimsel bilgi ve kavramları biliyor olmakla birlikte bu bilgileri hayatının ekonomik, sosyal, toplumsal ve kültürel alanlarında karar verme süreçlerine de yansıtılabilmelidir (Zeidler, 2001). Bu tanımla birlikte, bireyler konu alan bilgisi ve bilimsel süreçler hakkında bilgi sahibi değil aynı zamanda bu bilgileri kullanarak günlük yaşamlarında bilimle ilgili sosyal ve hayatını ilgilendiren konularda ahlaki muhakeme ve bilinçli karar vermelerini de gerçekleştirebilmektedir (Sadler, 2004). Fen öğretiminin verimli ve kalıcı olması için kullanılacak yöntem ve tekniklerin öğrenci seviyelerine uygun olması ve daha çok duyu organına hitap etmesi gerekir. Bunun için fen bilimleri dersi öğretim programında (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2018) çağdaş öğretim yöntem ve teknikleri ile birlikte öğrencilerin yaratıcılıklarını ortaya çıkaracak ve bilimsel yöntemi kullanmaya fırsat tanıyacak, sadece bilişsel değil duyuşsal ve devinişsel gelişimlerine ve çoklu ölçme ve değerlendirmeye yardımcı olacak yeterli düzeyde kaynak, araç gereç, deney, gezi-gözlem, araştırma, inceleme, proje ve uygulamalarından, girişimcilik, teknoloji temelli uygulamalar, fen-teknoloji-matematik-mühendislik (STEM) (MEB, 2018) ve günümüzde yapay zeka temelli uygulamaları becerilerinden yararlanılması önerilmektedir.

Son yıllarda fen ve matematik eğitimi çerçevesi, bilimi didaktik öğretim uygulamaları yoluyla statik bir bilgi bütünü olarak sunmaktan daha fazlasını yapmak

amacıyla sınıf ortamını entelektüel açıdan daha ilgi çekici hale getirmekle ilgilenmektedir. Bu amacı gerçekleştirmek için ilk olarak bireylerin nasıl öğrendiğine odaklanılmakta ve öğretimin hedefi olan bilimsel fikirleri anlama ve anlamlandırmada öğrenciyi aktif bir katılımcı olarak içeren sınıf ortamları yaratılmaya çalışılır (Bransford, Brown & Cocking, 2000). İkinci olarak öğrencilerin sadece bilgiyi öğrenmekten daha fazlasını yapmaları hedeflenir; öğrencilerin, bilim insanlarının fiilen yaptıklarına benzer etkinliklere katılarak bilimsel girişimi anlamalarına odaklanmaktadır. Bilgiden beceri üretimi ve ortaya bir ürün çıkarma ön plana çıkmaktadır. Bilimsel içeriği öğrenmek ve özgün bilimsel uygulamalara katılmak birbirinden bağımsız değildir. Bu iki amacı gerçekleştirmenin potansiyel bir yolu, öğrencilerin sınıf ortamında bilimsel tartışmaya girmeleri için fırsatlar oluşturmak olabilir.

Öğrenme-öğretmen süreci ve öğrenme ortamları

Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programının felsefesini oluşturan yapılandırmacı yaklaşımın uygulandığı eğitim ortamlarında, öğrencilerin aktif olacağı ve daha fazla sorumluluk almalarını sağlayacak öğrenme yaklaşımlarından yararlanılmalıdır (Özsevgeç, 2006). Bu nedenle fen öğretiminde öğrencilerin ön bilgilerine önem veren öğretim stratejilerinin kullanılması gerekir (Köseoğlu ve Kavak; 2001). Neredeyse yirmi yıl öncesine kadar bireylerin teknofobileri, gelişen teknolojiye ayak uyduramama sorunları vardı. Yazılım hataları, program yükleme sorunları, pedagojiye yansımaları vs... Bu sorunların pek çoğu bugün aşılmış olmakla birlikte (Hewitt, 2008) 21. yüzyılda iletişim, çalışma alanları, kullanılan araçlar 20. yüzyıla göre farklılığa uğramıştır. Gelişen teknoloji ile birlikte bu alanlar da değişime uğramış ve yerine bilgisayar tabanlı, elektronik eğitim sistemine bırakmaya başlamıştır (Niess, 2009). Okullar yıllar öncesine göre teknolojiye daha uygun tasarlanmış, internet bağlantıları sağlanmış, genç ve teknolojiye hâkim öğretmenler mevcuttur (Hewitt, 2008).

Yapılandırmacı yaklaşımda geleneksel yaklaşımda olduğu gibi bilgiler nesnel değil, öğretmen de bu bilgileri aktaran değildir. Öğretmen bir yol gösterici, bir rehber rolündedir. Sınıf içi iletişimin seviyeli bir şekilde gerçekleşmesini sağlayan, öğrencileri etkinlikleri yapabilmelerinde rehber rolde olan, bilginin öğrenciler tarafından oluşturulmasında etkili bir öğedir. Ayrıca öğretmen öğrencilere bilimi ve bilimin doğasını sevdiren, araştırma sorgulama, problem çözme becerileri kazandırmada rehberlik eder (Çınar, Teyfur ve Teyfur;

2006). Fakat öğretmenlerin bu süreci iyi yönetebilmesi için yapılandırmacı yaklaşımı tanıyarak olması gerekir.

Teknoloji öğretmenlere öğrenme-öğretme sürecinde zengin ortamlar sağlayabilmektedir. International Society for Technology in Education (ISTE) eğitim fakültelerine alanla ilgili pedagoji eğitimini de tavsiye etmektedir. Okullarda teknoloji daha iyi, daha anlamlı bir öğretime kavuşmaları için önemli bir role sahiptir ve bu konuda öğrencilere yardımcı olur. Öğrencilere kavramları öğretmede teknolojiyi kullanmak konu alan bilgisi, pedagoji, teknoloji bilgilerini gerektirir. Öğretim sürecinde öğretmenler sınıflarında gelişen teknolojiyi takip ederek sınıflarında kullanmalı, pedagojik bilgilerini teknoloji ile entegre etmelidirler (Suhawoto & Ho Lee, 2005). 21. yüzyılda öğretmenlerin teknolojiyi kullanmaları ve iyi bir teknoloji okuryazarı olmaları gerekli görülen önemli bir yeterlilik haline gelmiştir. Konuları geleneksel yöntemle anlatma ile teknoloji kullanarak ele alma arasında anlamlı bir farklılık vardır. National Centre for Education Statistics çalışmalarının sonucunda devlet okullarındaki öğretmenlerin sadece %20'sinin öğrenme öğretme sürecinde teknolojiyi kullandıklarını ileri sürmüştür. ISTE öğretmenlerin ve öğrencilerin teknolojiyi doğrudan öğrenme öğretme sürecine entegre edebilecekleri standartlar belirlemiştir (Niess, 2005).

Dijital teknolojilerin gelişmesi daha güçlü ve başarılı bir rol üstlenmesi eğitimde öğrenme araçlarını da etkilemiş ve potansiyel araçlardan biri haline gelmiştir (Niess, van Zee ve Gillow-Wiles,2010). Başarılı bir teknoloji entegrasyonu öncelikle öğretim programı ve alan içerikli öğrenme süreci ile ilişkilidir. Bu yapıyı eğitim teknolojilerine entegre etmek için öğretmenler öğrencilerin öğrenme ihtiyaçlarını, mevcut uygun teknolojileri ve sınırlarını, okul ve sınıf ilişkisini göz önünde bulundurmalıdır (Harris ve Hoffer, 2011).

Değişim yaşamımızda kaçınılmaz bir olgudur. Etrafımızdaki dünya bizler nefes alırken değişmektedir. Teknoloji şaşırtıcı derecede ilerlemekte ve yansımaları eğitime de değinmektedir. Hatta karatahta ve tebeşir bu çok renkli, dijital dünyada kaybolamaya yakındır (Tannu, 2009). Bilgi ve iletişim teknolojileri öğrenme ve öğretme sürecinde baskın bir role sahiptir. Bu nedenle sınıflarda bu teknolojileri kullanmak büyük faydalar sağlayacaktır. Geleneksel eğitim yönteminde fen öğretim programı, öğretmenleri yenilikler kullanmaya yönlendirmez, aksine onların bu yeniliklerden izole olmalarına yol açar. Bu nedenle yeni öğretim yaklaşımları, öğrenme öğretme sürecinde öğretmenleri yenilikleri

kullanmaya teşvik eder (Campbell, 2004). Kaliteli bir eğitimin sınıf içinde kaliteli yöntemlerin kullanılmasına bağlı olacağı dünya çapında kabul almış bir görüştür. Bu da sadece öğretim programını aynen uygulamakla değil aynı zamanda eğitim ve öğretimde açığa çıkan yeniliklerden faydalanmakla sağlanır. Teknolojinin eğitimde kullanılmasıyla eğitim ve öğretimin kalitesi artmış, teknoloji eğitimde önemli bir role sahip olmuştur (Tannu, 2008; İnaç, 2010). Bir ülkenin teknolojik gelişmişliği, o ülkenin teknolojiyi nasıl kullandığından çok teknolojiyi üretebilme yeterliliği ile ilgilidir. Gelişmiş ülkeler öğretim programlarına teknolojiyi entegre ederek, teknolojiyi verimli kullanabilen ve yeni teknolojiler üretebilen bireyler yetiştirmeyi hedeflemektedir (İnaç, 2010).

Eğitim ve öğretimin dijital teknolojileri içermesi sınıf ortamlarında kullanılan geleneksel yöntemlerin değişmesine yol açmıştır. Pasif öğretmen merkezli yaklaşımın yerini öğrenci merkezli, aktif katılımı sağlayan öğrenme yaklaşımı almıştır. Bununla birlikte kuşkusuz pek çok öğrenme yaklaşımı teknolojinin etkisini kullanmaya başlamıştır. Böylece teknoloji kullanımı ile geleneksel yöntemden uzaklaşmaya başlanmıştır ve geleneksel öğrenme ortamları yerini teknoloji donanımlı ortamlara bırakmaktadır (Neo, Neo & Teoh, 2010). Bilgi ve iletişim teknolojileri öğrencilere sınıf ortamında süreci kendilerinin yönlendirip yönetecekleri, gerçek hayata uygun problemlerle karşılaştıkları, daha aktif, içerik ve olgulardan daha haberdar oldukları ortamlar sunarak onları sürecin bir parçası haline getirir. Bunun aksine, geleneksel ortamlarda öğretmenler sınıf içerisinde kontrole sahipken öğrenciler pasif, kapsamdan uzak kalmaktadırlar bırakmaktadır. Bu şekilde hazırlanan ortamların çıktıları geleneksel ortamlara göre daha verimli sonuçlar verdiği belirtilmektedir (Campbell, 2004; Tannu, 2009; Neo, Neo & Teoh, 2010).

Bireyler için teknolojiyi nasıl kullanacaklarını öğrenmek birçok nedenden dolayı önemlidir. İlk olarak aileler, çocuklarının hem iş hayatında hem de her eğitim seviyesinde kullanacakları becerileri kazanmalarını istemekte; işverenler, bireylerin bilgisayar okuryazar bireyler olmalarını istemekte; toplum, okulların teknolojik gelişmelerden faydalanarak eğitim vermelerini istemektedirler (Campbell, 2004).

Fen eğitiminin önemli hedeflerinden biri öğrencilerin bilimsel kavram ve yasaları anlamalarına, zihinlerinde yapılandırmalarına yardımcı olmak ve bu öğrenilenlerin herhangi bir durumda problem çözümünde kullanmalarını sağlamaktır (Geban, 1995). Fen eğitiminde pek çok soyut kavramların yer alması var olan konuların somutlaştırılmaması, öğretimi

zorlu bir sürece taşımaktadır. Bu durumu ortadan kaldırmak konuların somutlaştırılması, yaparak yaşayarak öğrenme etkinlikleri ile mümkün olabilir. Ayrıca öğretmen yetersizlikleri ve fiziksel ortamların elverişsiz olması içeriğin somutlaştırılmasını zorunlu hale getiren diğer olgulardan birkaçıdır. Özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerinin son yıllarda eğitim öğretim ortamlarında çok kullanılmaya başlanması bu kavramların daha da somutlaştırılmasına yardımcı olmaktadır. Bilgi ve iletişim teknoloji ile öğrenciler aktif, araştırmaya meraklı, deneme yoluyla öğrenmeye yönlendirilebilirler. Özellikle teknolojinin eğitime yansımaları sonucu açığa çıkan bilgisayar destekli öğrenme, bilgisayar yazılımları, simülasyon kullanımı, yapay zekâ uygulamaları gündeme gelmektedir. Video gösterimi, animasyon ve simülasyonlar ile öğrenci- öğrenci, öğrenci öğretmen etkileşimi artmakta, kompleks bilgilerin kavranmasına yardımcı olmaktadır (Karal, Fiş Erümit ve Çimer, 2010; Pekdağ, 2009; Tannu, 2008). Öğrencilerin günlük hayatta karşılaşabilecekleri durumları sınıf ortamında oluşturmak için bilgisayarlar en uygun teknolojik araçlardan biridir. İyi tasarlanmış bir bilgisayar yazılımı öğrencilerin kavramlar arasındaki ilişkileri anlamalarına yardımcı olacaktır (Geban, 1995).

Dış dünyadan izole olarak öğretmekten ziyade teknoloji öğrencilere var olan programı öğretmede tamamlayıcı bir unsur olarak kullanılabilir (ISTE, 1998; Akt. Campbell, 2004). Teknolojiyi bilgi ve iletişim teknolojilerine katmanın üç aşaması vardır. İlk olarak uzmanlar eşliğinde teknolojiyi kullanmak. İkinci olarak, teknolojiyi öğretim programına entegre etmek. Son olarak da programlarda zayıf olan teknoloji kullanımını arttırmak (Campbell, 2004)

Kaliteli bir eğitimin sınıf içinde kaliteli yöntemlerin kullanılmasına bağlı olacağı dünya çapında kabul almış bir görüştür. Bu da sadece öğretim programını aynen uygulamakla değil aynı zamanda eğitim ve öğretimde açığa çıkan yeniliklerden faydalanmakla sağlanır. Teknolojinin eğitimde kullanılmasıyla eğitim ve öğretimin kalitesi artmış, teknoloji eğitimde önemli bir role sahip olmuştur (Tannu, 2008; İnaç, 2010).

Fen eğitiminde pek çok soyut kavramların yer alması var olan konuların somutlaştırılmaması, öğretimi zorlu bir sürece taşımaktadır. Bu durumu ortadan kaldırmak konuların somutlaştırılması, yaparak yaşayarak öğrenme etkinlikleri ile mümkün olabilir. Ayrıca öğretmen yetersizlikleri ve fiziksel ortamların elverişsiz olması içeriğin somutlaştırılmasını zorunlu hale getiren diğer olgulardan birkaçıdır. Özellikle bilgi ve

iletişim teknolojilerinin son yıllarda eğitim öğretim ortamlarında çok kullanılmaya başlanması bu kavramların daha da somutlaştırılmasına yardımcı olmaktadır. Bilgi ve iletişim teknoloji ile öğrenciler aktif, araştırmaya meraklı, deneme yoluyla öğrenmeye yönlendirilebilirler.

Öğretmen ve öğrenci özelliklerinde belirtildiği üzere öğrencilerin aktif olduğu bu kuramda, sınıfların yapısı da önemli bir etkiye sahiptir. Öğrencilere konuyla ilgili deney yapabilecekleri bir laboratuvar ortamı sunulmalıdır. Bu deney düzenekleri için ya ayrı bir fen sınıfı ya da her sınıfta sınıfın bir bölümünü oluşturan sıralar bulunmalıdır. Eğer öğrenilenler daha da somutlaştırılmak isteniyorsa sınıf dışı gözlemler de yapılabilir. Öğrenciler kendi bilgileri doğrultusunda öğrendiklerini deneylere yansıtabilir, deneyler sonucunda bilgilerinin doğruluk derecelerini de gözlemlemiş olurlar. Yapılandırmacı sınıflarda, kendi öğrenme etkinliklerini düzenleyebilen, öğrenme planları oluşturup uygulayabilen, karar verebilen öğrenciler bulunmaktadır. Öğretmen ve öğrencinin birlikte karar verdikleri öğrenme ortamında, öğrenecekleri konuya ilgili olmaları, güdülenmeleri ve ön bilgilerinin öğretmen tarafından açığa çıkarılması gerekmektedir. Sınıf içinde yapılan aktivitelerde işbirlikli ve sosyal etkileşim modelleri önemli yer tutmaktadır. Bu süreç içerisinde yer alan öğrenciler hem sosyalleşme hem de farklı kararlar alabilme yetisine sahip olma imkanını elde ederler (Öznur, 2008).

Yapılandırmacı öğrenme kuramının en kullanışlı formlarından biri olduğu bilinen Biological Science Curriculum Study (BSCS)'nin öncülerinden olan Bybee tarafından geliştirilen *5E Modeli* bu yaklaşımlardan biridir (Özsevgeç, 2006). 5E modeli öğretmenlerin öğrencilere çevrelerinde gerçekleşen olayları merak etmelerini sağlamada, problem çözme becerileri kazandırmada seçenekler sunar (Akt. Süzen, 2009). Yapılandırmacı yaklaşımda oldukça fazla kullanılan 5E modeli, öğrencinin araştırma merakını artıran, konu ile ilgili beklentilerine cevap veren, bilgi ve becerilerinin aktif kullanımını içeren aktivitelerden oluşmaktadır. 5E modeli her aşamada öğrencileri aktivite içine dahil ederken aynı zamanda öğrencileri kendi kavramlarını oluşturmalarına da teşvik etmektedir. 5E modeli, yeni bir kavramın öğrenilmesinde veya bilinen kavramın daha derinlemesine anlaşılmasına çalışan doğrusal bir süreçtir. 5E modeline yönelik yapılan çalışmalarda, modelin öğrencilerin başarılarını artırdığı, kavramsal gelişimlerini sağladığı ve tutumlarını pozitif yönde değiştirdiğine yönelik bulgular bulunmaktadır (Özsevgeç; 2006).

Ölçme ve değerlendirme

Yapılandırmacı yaklaşımda geleneksel ölçme-değerlendirme tekniklerinin yanında alternatif ölçme-değerlendirme tekniklerine daha çok önem verilir. Öğrencilerden cevapların ezberlenmiş kalıplar halinde değil, bilgileri gerçekten sentezleyerek doğru cevaba ulaşmaları istenir. Klasik yazılı yoklama, çoktan seçmeli testler, boşluk doldurma gibi geleneksel yöntemler yapılandırmacı yaklaşımın doğasını yansıtmamaktadır. Yapılandırmacı yaklaşımda daha çok kavram haritaları, tanılayıcı dallanmış ağaç, kavram karikatürleri, yapılandırılmış gibi alternatif ölçme değerlendirme teknikleri kullanılmaktadır. Bu yöntemler bilgi oluşturulmadan öğrencilerin konu ile ilgili ön bilgilerini yoklamada, dersin araştırma aşamasında, konuyla ilgili ne anladıklarını yansıtmak ve dersin değerlendirme aşamasında ne kadar iyi öğrendiklerini tespit etmek için kullanılabilirler (Kaptan, 1998). Öğretim sırasında, öğrencilerin sahip oldukları yanlış öğrenmeler ile bilimsel bilgi arasındaki çelişki ortaya konularak bir öğretim ortamı yaratılıp öğrencinin bilgiyi doğru yapılandırması sağlanabilir. Bunların dışında ayrıca dersin aşamalarında hands-on aktivitelere de yer verilebilir. Öğrenilenler sadece teoride kalmamalı, uygulamaları da yapılmalıdır. İşlenen konu günlük yaşam ile bütünleştirilmelidir. Uygulama anında bilimsel süreç becerilerine önem verilmelidir.

Erken çocukluk eğitiminden başlanarak eğitimin her kademesinde öğretim sürecinde kullanılacak ve öğrenilenleri görselleştirebilecek birçok teknik bulunmaktadır. Bu teknikler öğrencilerin öğrendiklerini ön bilgileri ile nasıl ilişkilendirdiklerini ve anlamlandırmalarını ve kavramlar arasında nasıl bir ilişkilendirme kurduklarını, kavramlar arası geçişleri sunması ve görselleştirmesi açısından büyük öneme sahiptir. Eğitimde bireylerin kavramlar arasındaki ilişkilerini, geçişlerini, bağlantı yollarını görselleştirerek sunan en fazla kullanılan tekniklerden biri kavram haritalarıdır. Kavram haritası, bireylerin nasıl öğrendikleri ile anlamlı öğrenme arasında bağlantılar kuran bir öğretim stratejisidir (Novak, 1990; Kaptan, 1998). Kavram haritası, daha genel/çerçeve bir kavram başlığı altında yer alan kavramların birbirileri ile olan ilişkilerini sunan iki boyutlu şemadır (Novak, 1990). Kavram haritaları ilk defa 1970li yılların ortalarında Joseph Novak adlı bir araştırmacı ile Cornell Üniversitesi mezunu olan öğrenciler tarafından yürütülen araştırma projesinin bir parçası olarak geliştirilmiştir ve temeli Ausubel'in anlamlı öğrenme teorisine dayanmaktadır (Bahar, 2001). Kavram haritaları ile ilgili ana konuya yönelik anahtar kelimeler belirlenerek,

bu kavramların bireylerin bilişsel yapılarında önceden var olan bilgi ağlarına bilinçli olarak katılmaları, yeni öğrenilenler ile önceki bilgiler arasında bağlantılar kurularak anlamlı bir bütün oluşturma hedeflenir (Kaptan, 1998). Bu süreçte bireyin ezber bilgilerden uzaklaşması ve algı süzgecinden geçirdiği bilgileri var olan bilgi yapıları ile ilişkilendirmesi gerekmektedir. Eğer birey gerekli bağlantıları kuramaz, bilişsel olarak yapılandıramaz ise bilgiler zihinde kendi başına depolanabilir ve ilerleyen adımlarda ezberciliğe neden olabilir (Bahar vd., 2009). Ezbere öğrenme, ilgili bilgileri tam olarak anlamlandıramadan veya ön bilgilerle ilişkilendirmeden bilgilerin alınmasıdır (Kaptan, 1998). Yapılandırmacı yaklaşımda ise bireyin yeni öğrendiği bilgilerle eski bilgileri arasında bağlantılar kurularak anlamlandırmanın gerçekleştirilmesi öngörülür. Bu sayede kavramlar arasındaki ilişkiye dikkat çekilir ve öğrencilerin öğretim süreçlerinde derslere aktif katılımları, düşüncelerini dil ve yazılı anlatımlar ile açığa çıkartarak ilgili konulara yönelik kavram haritaları oluşturularak bilgileri zihinlerinde nasıl oluşturdukları/anlamlandırdıkları ortaya çıkarılabilmektedir (Şahin, 2002).

Kavram haritaları belirli bir konuya yönelik konunun anlaşılabilmesi için kavramların seçimi, kavramlar arasındaki en genel olandan en özel olana doğru hiyerarşik sıralama, hiyerarşik akışı gösteren kavramlar arasındaki bağı oklar aracılığıyla sunan ara bağlantılar, aynı (merkeziden çıkan ve yapılanan) veya hiyerarşik seviyelerdeki kavramlar arasındaki bağlantıları sunmak için çapraz bağlantılar ve ara ve çapraz bağlantıları adlandırmak amaçlı oklar aracılığıyla gösterimler sunmak, konunun yapılandırılması ve sunulması, ilgili dersin planlanması, konunun ölçülmesi ve değerlendirilmesi, öğrenci öğrenmelerindeki yanlış yapılandırmaların tespit edilmesi, zihinsel şemaların ortaya çıkarılması ve varsa yanlış ilişkilendirmelerin tespiti, üstbilişsel yapıların oluşturulması, sınıf içi tartışmaların başlatılması veya tartışma süreçleri planlanarak öğrencilerin düşüncelerini dil ve iletişim becerileri ile ortaya çıkartmak, öğrencilerin çalışma hafızalarını (working memory) uzun dönem hafızaya geçmeden önce bilginin nasıl işlendiğini ve ortaya konulduğunu ortaya koymak, öğrenme süreçlerinde bireysel farklılıkları ortaya koymak, bireylerin bilgileri zihinlerinde nasıl yapılandırdıklarını/ilişkileri ortaya çıkarmak amaçlı görsel ağlardan faydalanılmak amaçlı geliştirilebilir (Bahar, 2001).

KAYNAKÇA

AKPINAR, B.ve AYDIN, K. (2007). Eğitimde değişim ve öğretmenlerin değişim algıları. *Eğitim ve Bilim*, 32, 144.

AKYOL, S. ve FER, S. (2010). Sosyal yapılandırmacı öğrenme ortamı tasarımının öğrenenlerin akademik başarılarına ve öğrenmenin kalıcılığına etkisi nedir? *International Conference on New Trends in Education and Their Implications*, 11-13 November, 2010.

BAĞCI KILIÇ, G. (2001). Oluşturmacı fen öğretimi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1, 7 – 22.

BAHAR, M. (2001). Biyoloji eğitiminde kavram haritalarının kullanımı. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 25-40.

BAHAR, M., NARTGÜN, Z., DURMUŞ, S. ve Bıçak, B. (2009). *Geleneksel-alternatif ölçme ve değerlendirme öğretmen el kitabı* (3. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

BANSFORD, J.D., A.L. BROWN, & COCKING R. R. (2000). *How people learn*. Washington, D. C. National Academy Press.

CAMPBELL, L. (2004). The design and development of a simulation to teach water conservation to primary school students. *International Education Journal* 4 (4).

ÇINAR, O., TEYFUR, E. ve TEYFUR, M. (2006). İlköğretim okulu öğretmen ve yöneticilerinin yapılandırmacı eğitim yaklaşımı ve programı hakkındaki görüşleri. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7 (11), 47–64.

DOUGIMAS, M. (1998). *A journey into constructivism*. <http://dougimas.com/writing/constructivism.html>

GEBAN, Ö. (1995). The effect of microcomputer use in a chemistry course. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 11, 25-28.

GÜLTEPE, M. B., YILDIRIM, O. ve SİNAN, O. (2008). Solunum sistemi konusunun oluşturmacı yaklaşıma dayalı öğretiminin 6. sınıf öğrenci başarısına etkisi. *İlköğretim Online Dergisi*, 7 (2), 522-536.

GÜVEN, E. ve AYDOĞDU, M. (2009). Portfolyonun 6. sınıf fen ve teknoloji dersi vücudumuzda sistemler ünitesinde başarı ve kalıcılığa etkisi. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 6, (2).

HARRIS, J. B. & HOFER, M. J. (2011). Technological pedagogical content knowledge (TPACK) in action: A descriptive study of secondary teachers' curriculum-based, technology-related instructional planning. *Journal of Research on Technology in Education*, 43(3) EJ 918905. Retrieved December 18, 2023, from ERIC databases.

HEWITT, J. (2008). Reviewing the handbook of technological pedagogical content knowledge (TPCK) for educators. *Canadian Journal of Science, Mathematics, and Technology Education*, 8(4), 355–360.

İNAC, A. İ. (2010). *Animasyon kullanımının ilköğretim öğrencilerinin fen ve teknoloji dersindeki akademik başarılarına ve akılda tutma düzeylerine etkisi: 6, 7 ve 8. sınıflar örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

KAPTAN, F. (1998). Fen öğretiminde kavram haritası yönteminin kullanılması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4, 95-99.

KARAL, H., FİŞ ERÜMİT, S. ve ÇİMER, A. (2010). Bitkilerde üreme konusunda bilgisayar destekli öğretim materyalinin tasarlanması ve değerlendirilmesi. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 7(2).

KÖSEOĞLU, F. ve KAVAK, N. (2001). Fen öğretiminde yapılandırıcı yaklaşım. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1), 139-148.

NISS, M. L. (2005). Preparing teachers to teach science and mathematics with technology: Developing a technology pedagogical content knowledge. *Teaching and Teacher Education*, 21, 509–523.

NEO, T., NEO M. & TEOH, B. (2010). Assessing the effects of using Gagne's events of instructions in a multimedia student-centred environment: A Malaysian experience. *Turkish Online Journal of Distance Education-TOJDE* 11 (1).

NIESS, M. L., van ZEE, E. H. & GILLOW- WILES, H. (2010). Knowledge growth in teaching mathematics/science with spreadsheets: moving PCK to TPACK through online professional development. *Journal of Digital Learning in Teacher Education*, 27(2).

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2018). *Fen bilimleri dersi öğretim programı (İlkokul ve Ortaokul 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*. Ankara.

NOVAK, J. D. (1990). Concept mapping: A useful tool for science education. *Journal of Research in Science Teaching*, 27(10), 937-949.

ÖZNUR, A. S. (2008). *İşbirlikli öğrenme yaklaşımının öğretmen adaylarının çevreye ilişkin tutumlarına etkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Fen Bilgisi Öğretimi Anabilim Dalı: Bolu.

ÖZSEVGİ, T. (2006). Kuvvet ve hareket ünitesine yönelik 5E modeline göre geliştirilen öğrenci rehber materyalinin etkililiğinin değerlendirilmesi. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 3 (2).

PEKDAĞ, B. (2009). Kimya öğreniminde alternatif yollar: Animasyon, simülasyon, video ve multimedya ile öğrenme. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 7 (2).

ROBERTS, D. A. (2007). Scientific literacy/science literacy. SK Abell & NG Lederman (Eds.). *Handbook of research on science education* (pp. 729-780).

SADLER, T. D. (2004). Informal reasoning regarding socioscientific issues: A critical review of research. *Journal of Research in Science Teaching*, 4, 513-536.

SAUNDERS, K. J., & RENNIE, L. J. (2013). A pedagogical model for ethical inquiry into socioscientific issues in science. *Research in Science Education*, 43(1), 253-274.

SUHARWOTO, G. & HO LEE, K. (2005). *Assembling the pieces together: what are the most influential components in mathematics preservice teachers' development of technology pedagogical content knowledge (TPCK)?* ED 490649. Retrieved December 18, 2023, from ERIC databases.

SÜZEN, S. (2009). 5E ve geleneksel metotla işlenen fen ve teknoloji dersinin yapılandırılmış gridle değerlendirilmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 181.

ŞAHİN, F. (2002). Kavram haritalarının değerlendirme aracı olarak kullanılması ile ilgili bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1).

TANNU, K. (2008). *Computer animations a science teaching aid: contemplating an effective methodology*. ED 500006. Retrieved December 18, 2023, from ERIC databases.

TANNU, K. (2009). *Empirical estimation of computer animation as a self- study material for science learning*. ED 503789. Retrieved December 18, 2023, from ERIC databases.

ZEIDLER, D. L. (2001). Participating in program development: Standard F. In D. Siebert & W. McIntosh (Eds.), *College pathways to the science education standards* (pp. 18-22). Arlington, VA: National Science Teachers Press.

TÜRKİYE’DE ÇAĞDAŞ KADIN İMGESİNİN YARATILMASINDA ŞAPKANIN YERİ

Dr.Öğr. Üyesi. H. Meryem İMRE
İstanbul Aydın Üniversitesi, Türkiye
meryemimre@aydin.edu.tr

Orcid:0000-0002-5308-1217

Doç Dr. Sinem BUDUN GÜLAS
İstanbul Aydın Üniversitesi, Türkiye
sinembudun@aydin.edu.tr

Orcid:0000-0002-5557-359X

Özet

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması ile başlayan çağdaş ve modern sosyal yaşamın önemli yapı taşlarından biri kılık-kıyafet devrimi ve buna paralel olarak kadın imajının çağdaş hale getirilmesidir. Atatürk, ön yargıdan uzak ve batıyı örnek alan ilerici bakış açısıyla gerçekleştirdiği reformlar ile kadının toplumsal konumunu değiştirmiş ve Türk toplumunu yeniden yapılandırmıştır. Modernleşme sürecinin sağlam temeller üzerine yerleşmesinin ve benimsenmesinin görsel olarak ilk etkisi kılık kıyafet devrimi ile olmuştur. Yeniden yapılanma, Türk kadınının modernleşme ve çağdaşlaşmasının bir göstergesi olarak Cumhuriyet döneminin etkili kültürel mücadele alanı olmuştur. Türk kadınının kıyafetiyle Avrupalı kadınlar ile aynı konuma gelmesi Latin alfabesine geçiş, yeni iş alanlarının oluşması ve kadının bu alanda yerini alması, seçme seçilme hakkı verilmesi çağdaşlık seviyesini belirlemiş, her alanda erkekler ile eşit konuma gelmesini sağlayan atılımlar ile tarihsel gelişim içerisinde yerini almıştır.

Türk kadınları, çalışma ve sosyal hayatın içerisinde yer almaları ile beraber Avrupa’nın moda ile olan ilişkisini ve kadın giyimindeki yerini izleyerek, değişen moda tarzlarını kendi giyimlerinde uygulamışlardır. Giyimin tamamlayıcı ögesi olan şapka, modern kadının giyiminde önemli bir yere sahip olmuştur.

Bu çalışma, başlangıçta erkeklerin görünümünü çağdaş konuma getirmek için uygulamaya konan kıyafet kanununun uygulanması ile, hiç vakit kaybetmeden kadının dış görünümünün de değişimini sağlayan ve modernleşmenin, çağı ve çağdaşını yakalayabilmenin önemini vurgulanması amacıyla yapılmıştır. Tarama yöntemi kullanılarak, yazılı ve görsel belgeler araştırılmış ve şapkanın Türk kadını için bir sembole dönüşümünün tarihsel süreci incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, Kıyafet Devrimi, Kadın, Şapka, Çağdaşlık, Sembol

THE PLACE OF THE HAT IN CREATING THE IMAGE OF CONTEMPORARY WOMEN IN TURKEY

Abstract

One of the important building blocks of the contemporary, modern social life project that started with the establishment of the Republic of Turkey is the clothing revolution and the goal which accompanied it is to modernize the image of women. Changing the social position of women through image change is the progressive perspective of Atatürk, who restructured Turkish society with his reformist movements, free from prejudice and taking the West as an example. The first visual impact of our modernization process being established and adopted on solid foundations was the clothing revolution.

Restructuring became the most effective cultural struggle area of the Republican period as an indicator of the modernization and modernization of Turkish women. Turkish women reaching the same position as European women through their clothing, the transition to the Latin alphabet, the creation of new business areas, and women's taking their place in this field have determined the level of modernity and they have taken their place in historical development with the breakthroughs that enabled Turkish women to be equal with men in every field.

As Turkish women took part in work and social life, by following Europe's relationship with fashion along with its place in women's clothing and applied the changing fashion styles to their own clothing. The hat, which is a complementary element of clothing, had an important place in terms of design.

This study was carried out with the aim of emphasizing the importance of modernization and keeping up with the age and contemporary, by implementing the dress code, which was initially put into practice to bring the appearance of men to a contemporary position, which without wasting any time enabled the change of women's appearance. As a method, the historical process of the hat's transformation into a symbol for Turkish women was examined by scanning written and visual documents.

Key Words: Turkish Republic, Clothing Revolution, Woman, Hat, Contemporary, Symbol

Giriş

Toplumların var oldukları coğrafya sosyal değişimleri, ekonomik gelişmeleri, gelenek ve görenekleri de içermektedir. Bütünsel bir kültürel anlayış içerisinde çağlar boyunca kimlik ve statü belirleyici en temel öge ise giyim- kuşam olmuştur. Giyim kuşamı tamamlayıcı en önemli unsurlardan biri iletişim, inanç, süslenme ve mesaj verme fonksiyonuna sahip olan başlıklardır. İnsan toplulukları, giyim geleneklerine yüzyıllar boyu devam eden çeşitli aşamalardan sonra sahip olmuşlardır. Başlıkların Türk kültüründe her zaman yeri vardır ve korunmuştur. Türk kültüründe başlığa bu denli anlam yüklenmesinde Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra Müslümanların şekil ve görünüşte diğer toplumlardan ayrı olmasını istemelerinin rolü büyüktür (Arıç, 2006, s. 143; Kılıç, 1995, s. 529).

Osmanlı İmparatorluğu çatısı altında yaşayan Yahudiler ve Hristiyanlar şapka taktığı için Müslüman toplumlarda şapka, bir Hristiyan başlığı olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca şapka 1451 tarihli Gazavat-ı Sultan Murad'da (Sultan Murat Gazavatnamesi) Hristiyan başlığı anlamında kullanılmıştır (TDV, 1996). İmparatorluğun yapısı gereği çok uluslu bir toplum olan Osmanlı İmparatorluğu'nda sadece askeri giyim kuşamında bir bütünlük ve birlik hakim olmuştur. Her inançtan, çeşitli tarikatlara mensup insanlar tarikatlarına özgü giyim-kuşamlarıyla dolaşmışlar ve toplum içinde sosyal konumlarını görünür hale getirmişlerdir (Aysal, 2011; s. 5).

Çağdaş Türkiye'nin kurulması sürecinde topluma milli bir kimlik kazandırma çalışmalarında giysinin ve şapkanın önemi büyük olmuş, bu giyim öğeleri toplumu şekillendirmeleri bakımından önemli görevler üstlenmiştir. Yeni kurulan bir ülkede, bireyin kimlik oluşturması, toplumun birliği ve sosyal hayatın inşasında şapkanın yeri, anlamı ve verdiği mesaj önemli hale gelmiştir.

Türklerde Giyim -Kuşamın Kısa Tarihçesi

Toplumun kültürünü, gelenek ve göreneğini yansıtan belirgin özelliklerden biri giyim-kuşamdır (Turan, 1995; s.180). Türk kültür tarihi içerisinde coğrafi koşullara ve çağın değişimine uygun olarak en hızlı ve çabuk değişim gösteren unsurlar kıyafetlerdir. Özellikle Anadolu'ya gelişleri ve İslamiyet'i kabul etmeleri ile başlayan yeni dönemde Türklerin giyim kuşamında formlar değişerek yeni biçimler oluşmuştur. Atlı ve göçebe yaşam şekline uygun olarak deriden yapılmış giysileri tercih eden Orta Asya Türkleri, yerleşik yaşamın ihtiyaçlarına uygun olarak dokuma giysileri benimsemişlerdir (Ögel, 1991; s.3). Öncelikle değişim başlıklarda başlamış, başlık olarak kullanılan kalpak; sarık, kavuk ve külâh gibi isimler alarak çeşitlenmiştir. İslamiyet öncesi Türklerin giyim kuşamı ile Selçuklu giyimi birbirine benzerlik gösterse de kadın giyimini ayıran en önemli unsur başlıklarda görülmektedir. Baş giyiminde yaşmak ve bürümcük kullanmışlardır. Uygur Türklerinde kadınların hotozlu şapkalar giydikleri, çiçekler ile süslenmiş kumaşları kullandıkları kaynaklarda görülmektedir (Ögel,1997; s.89). Giyim insanın uygarlık düzeyini, cinsiyetini, inancını, duygu ve düşüncesini, hatta ait olduğu toplumsal grubu ifade ederken, başa

giyilenler hep dikkat çekici olmuştur. Uygarlık tarihinde önemli yeri olan kıyafet özellikle başa giyilen başlıklar, bireyi ve toplumu diğerlerinden ayıran belirgin öğeler olarak giyim tarihinde yerini almıştır.

Osmanlı Döneminde kıyafet ise, giyenin sosyal konumunu ve mevkiini belli eden bir unsur olduğundan, giysinin hazırlandığı kumaşın ve renginin her zaman bir anlamı olmuştur. Bu dönemde saray ile halk arasında toplumsal yaşam olarak büyük farklar olduğu gibi giyimde de saray giysisi ile halkın giyimi arasında farklılıklar olmuştur. Giysiler zaman ve mekana göre de değişiklikler göstermiştir. 16. yüzyıla ait kadın giysi, başlık ve aksesuarlara ait örnekler İngiliz seyyah Fynes.Moryson'un anılarında anlatılmıştır (Reyhanlı, 1983; s.69-73). Osmanlı Döneminde giyim-kuşamdaki değişim öncelikle saraya ve saraya yakın Müslüman kadınların giyiminde olmuştur. Batılı anlamda giyimin ilk örnekleri eldiven, çorap gibi aksesuarlarda görülmüş zamanla dış giyimi de etkilemiştir. Giysiler Paris'ten getirilmiş veya orada diktirilmiştir (Ülkütaşır, M.Ş.1957;s.771-772).

Kadın Giyim-Kuşamında Batılılaşma Süreci

Osmanlı İmparatorluğunda genel olarak kadın giysisi gömlek, entari, şalvar olarak görülmektedir. Giyimde olan değişiklikler 1850'li yılların sonlarına kadar çok belirgin olmamıştır. Batı tarzı giyim 19. yüzyılın ortalarında etkisini göstermiş, geleneksel giyim ile Avrupa tarzı unsurları bir arada bulunduran giysiler kullanılmıştır (Resim 1). 1854 yılı saray terzi defterinde incelenen kayıtlara göre hâlâ geleneksel giysi formları görülmekte, diğer taraftan elbiselerde geleneksel çizgi ile dönemin Avrupa modasına göre süslü giysi hırka dikilmiştir. Bütünlük bozulmadan detaylarda yenilikler yapılmıştır. Dantel, pile ve korsaj elbiselerde görünür hale gelmiş, yaka formlarında değişimler yaşanmıştır (Tezcan, 1981, ss.166-175).

Resim 1: XIX. yüzyıl batılı detaylar olan kadın giysileri (<https://istanbultarihi.ist/118-osmanli-istanbulunda-giyim-kusam#gallery-31-Malumat>) Kartpostal üzerinde Osmanlıca “Sokak Modası İki Kat Libas” yazmaktadır (Osmanlıca çeviri; Dr. Uğurtan Yapıcı)

1867 yılında Sultan Abdülaziz’in Avrupa seyahati, padişahların yabancı elçiliklerin balolarına katılması batılılaşma etsisini daha çok saray ve çevresinde göstermiştir (Kutay, 1991). Bununla birlikte 1867 yılında İstanbullu Türk kadını tasvir eden fotoğrafta (Resim 2) evde giyilen kıyafet formunun sarayda giyilenlere benzer biçimde ancak daha sade hali ile belden bağlamalı bol kesim eteğe ve kollara sahip giysiler olduğu görülmektedir. Dışarıda giyilen kıyafetler ise kültürel nedenlerle daha farklıdır (Peltre, 2015) (Hamdi, Launay; 1873, s.22).

Resim 2: Solda: İstanbullu Türk kadını kendi evindeki giyimi, Sağda: Aynı Türk kadınının dışarıdaki giyimi (Peltre; 2015, s.33) (Hamdi, Launay; 1873, s.22)

Giyim-kuşam reformu ilk olarak II. Mahmut döneminde erkek giyiminde başlasa da saray ve çevresindeki Müslüman kadınlar bu değişimi benimseyerek hem Avrupa modasını takip etmiş hem de kumaş ve aksesuarları getirtilip burada giysi diktirmişlerdir (Barbarosoğlu, 2019, s.111).

Giyim kuşam ile başlayan batılılaşma hareketi II. Mahmut'un kararlılığı ile başlık kullanımında da yenilenmeyi beraberinde getirmiştir. 1840'lı yıllardaki bu yapılanma; Cumhuriyet'in, giyim-kuşam ve yaşamın her alanında çağdaşlaşma yolundaki çalışmalarından biri olan 1925 tarihli şapka İnkılabı öncesinde, geleceğe yönelik önemli bir adım olmuştur. II. Mahmut'un batılılaşma

hareketinden Cumhuriyet'in ilk yıllarına ve sonrasında günümüze kadar şapkanın Türk kültüründeki önemli bir yeri ve kültürel bir değeri olmuştur.

Sanayi Devrimiyle beraber Avrupa'da tekstil makinelerinin teknolojik gelişimi ve ardından seri üretime geçiş; giyim-kuşamın malzeme, renk, stil olarak çeşitliliğin artmasını sağlamıştır. Bu süreçte Kırım Savaşı ile farklı kültürel ve sosyal yapıya sahip insanların İstanbul'a gelmesi beraberinde moda ve sosyal gelenekler de gelmiştir. Osmanlı Devleti'ne 1870'li yıllarda gelen dikiş makineleri de değişim sürecini hızlandırmıştır (Ellison, 1913).

Geleneksel giyimden çağdaş giyime geçiş 19. yüzyılın son çeyreğinde hızlanmıştır. Edmondo de Amicis 1870 yılında İstanbul'a geldiğinde kadın giyimindeki değişikliği "Constantinople" isimli kitabında, kadın giyiminde feracenin genellikle Paris tarzı bir elbise üzerine giyildiğini yazarak belirtmiştir (De Amicis, 1883; ss138-142).

1873 yılında; Avrupa'da yetişmiş bir Osmanlı aydını olan ve modernleşmede önemli bir dinamik oluşturan Osman Hamdi Bey tarafından hazırlanan "Les costumes populaires de la Turquie" basılmıştır (Hepdinçler, 2022:1), (Hamdi, Launay; 1873).

Sanayi devrimi ve Osmanlı devletindeki batılılaşma hareketleri; Paris ve Londra'da gelişen modanın İstanbul'da Pera bölgesinde yaygınlaşmasına neden olmuş ve bu bölgede atölyeleri olan yabancı terzilerin tanınır ve aranır olmalarını sağlamıştır. Modistre olarak isimlendirilen Frenk terziler dergilerde yayınlanan modelleri, kumaşları, aksesuarları Osmanlı kadınına tanıtmış ve onları giydirmişlerdir (Karakişla, 2014; s.14). 19.yüzyılda yayınlanan Muhadderat, Şükufezar, Mürüvvet, Hanımlara Mahsus Gazete (Resim 3), Alem-i Nisyan gibi kadın dergileri de çocuk sağlığı ve eğitimi, edebiyat gibi yayınları ile moda içerikli yayınlar da yapmıştır (Kılıç, 2019).

Resim 3: Hanımlara Mahsus Gazete'nin terzihanesi (Karakişla, 2014, s. 35)

Kadınların Birinci Dünya Savaşı sırasında çalışması, sosyal hayatın içerisinde daha fazla görünür olmasıyla birlikte, giyimde rahatlık süslenmenin önüne geçmiştir. Sosyo-kültürel değişimler kadınların evin dışında daha özgürce bulunmalarına, giyim alternatiflerinin fazlaşmasına ve batılı giyim unsurlarının yerleşmesinde etkili olmuştur. Özellikle Bolşevik Devrimi'nin ardından ülkelerinden ayrılan Rus kadınlar giyimleri ve baş aksesuarlarıyla (Resim 4) Avrupa modasının İstanbul'da moda elçileri olmuşlardır (Bulut, 1968).

Resim 4: Rus başlık çizimleri, Yeni İnci Dergisi arka sayfa. Yeni İnci, no. 2 (Temmuz 1922).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında İstanbul'da yayınlanan birçok dergide kadın giyimi tartışılıp eleştirilmiş, kadın kıyafetleri dikkat çekici renklerde ve gösterişli bulunmuştur. Bu tartışmalar ışığında ulusal bir giyim tarzı ve başlıklar oluşturulmaya çalışılmışsa da Avrupa modası kalıcı bir biçimde İstanbul'da varlığını sürdürmüştür (Elif, 2005).

Osmanlı kadınında giyim- kuşamdaki bu gelişmeler bir değişimin temelini oluştursa da giyim devrimi yapılanmasını Cumhuriyet sonrasında almıştır. Cumhuriyet ile birlikte sosyal konuma ve inanca göre çeşitlenen giyim farklılıkları terkedilmiş, batı kültürü giyim modasında ön plana çıkmıştır (Resim 5). Kılık kıyafette yaşanan bu değişimin bir parçası olan şapka devrimi ile toplumun sosyal hayat içerisinde kıyafet bütünlüğü sağlanmış ve şapka çağdaş görünümün sembolü olmuştur.

Resim 5: 1923 yılına ait bir kartpostal (Peltre, 2015: 104)

Kadın giyiminin tamamlayıcı unsuru olan şapka için bu dönemde bazı çizimler yapılarak, dönemin kadın dergilerinde yayınlanmıştır. Şapka ve başlık çizimlerinden örnekler Resim 6'da görülmektedir.

Resim 6: Terzi Osman Zeki'nin kızının "Ulusal Başlık" çizimleri, Mart 1924 (Resimli Ay Dergisi No: 2, s 32)

Şapka Devrimi ve Özellikleri

Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte kıyafet kanunu, medeni kanun gibi modernleşme çalışmaları temel politika olmuştur. Uygar toplumların sosyal konularının bazı unsurları alınarak, batılı giyim-kuşam unsurları ile bir yaşam tarzı yerleştirilmeye çalışılmıştır (Duman, 2016: 43). Türkiye'nin devrimler ile yeniden yapılandığı yıllarda; 1924 Tevhid-i Tedrisat, 1925 Şapka ve 1934 Kılık Kıyafet Kanunları gibi değişimler kadın hakları konusunda ilerlemeyi hazırlamıştır (Tanilli,2006:119-120).

Mustafa Kemal, Türk halkının imajının değiştirilmesinde en önemli temel konuyu, kadının toplumsal yaşamdaki yerinin değiştirilmesi ve özgürleşmesi düşüncesi olarak ele almıştır.

Bu anlayış ile öncelikle, kıyafet şekli, şapka kullanımı gibi erkeklerin dış görünümünün değişimini konu edindiği 27 Ağustos 1925 tarihli İnebolu konuşmasında, erkekler ve kadınlar arasındaki eşitliğe vurdu yapmış ülkenin gelişmesi ve çağdaşığa yükselmesinde kadınların dünyadaki değişim ve gelişmeleri takip etmesi ve anlamasının önemli olduğunu ifade etmiştir. Yeni Cumhuriyetin getirmiş olduğu değişimlerin etkisi ile geleneksel kültürün etken olduğu giysilerin yerini, batı modası ve buna bağlı olarak yeni giyim-kuşam formları almıştır. 30 Ağustos 1925 günü Kastamonu konuşmasında yine kadınların erkekler ile aynı çizgide yürümeleri gerektiğini savunarak, Türk kadınının yüzünü dünyaya göstermesinde ve dünyayı incelemesinde korkulacak bir durum olmadığına da özellikle vurgu yapmıştır (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, 4. Baskı, Ankara-1989, s. 221).

Eşi Latife Hanım da zamanının en modern kadını görüntüsüyle Gazi'nin yanında yer almış ve ona destek olmuştur. Kıyafet konusu Atatürk inkılapları arasında şapka kanunu ile yer almakla birlikte, bu konu daha sonra kadın kıyafetindeki değişim üzerinde yoğunlaşmıştır. Giysiler ve dış görünüm konusunda erkeklere yönelik zorlayıcı yaptırımlar ve yasal düzenlemeler olmasına karşın kadın giyiminde herhangi bir yasa çıkarılmamıştır (Çapa, 1996; s24).

Kadının toplum içindeki yeri, I. Dünya Savaşı ve sonrasında Bağımsızlık Savaşı sürecinde farklılaşarak yükselmiştir. Savaşa giden erkeklerin görevlerini alan kadınlara, savaş sonrası ekonomik şartlar ve erkek nüfusunun azalması, kamusal yaşam içinde olmaları için ortam yaratmıştır. Böylece kadının eğitimi, giyim kuşamı, mesleğinin olması devlet politikası olarak yerleşmiştir (Çakır, 1996: s 125). Kadının çalışma hayatı içinde varlığını kabul ettirmesi ve Cumhuriyetin ilanı ile kazandığı haklar için yeni düzenlemeler yapılmıştır. Toplumsal değişimin süreci hızlanmıştır. Bu gelişmelerle toplumun sosyal değişiminin merkez noktasında kadının önemli roller alacağı ortaya konmuştur.

Cumhuriyet'in özgürlükçü yaklaşımı ile sokaktaki kadının kıyafetine karışılmamıştır. Kadının giyimini düzenleyen yasa çıkartılmamış olmasına karşın büyük kentlerde çarşaf kullanımı hızla azalarak, çağın giyim modasına uygun giysiler kadınlar tarafından hızla benimsenmiştir (Göle, 1999).

Toplumsal Değişim ve Kadın Giyiminde Şapkanın Yeri

Osmanlı döneminde 17. yüzyıl itibariyle başlayan batılılaşma, çağdaşlaşma veya yenileşme gibi başlıklar ve kadının toplumsal konumuna dair yapılanmalar, Cumhuriyet dönemine kadar yüzeysel olarak ele alınmıştır. Osmanlı döneminde kadınların toplum içindeki konumunun bilinir ve görünür hale gelmesi, eğitim kurumlarının çoğalması ve kız öğrencilerin artırılması için bazı yenilikçi uygulamalar oluşturulmuşsa da bu uygulamalar özgürlükçü, çağdaş bir kadın yaratma amacından çok kadının geleneksel rollerini dinsel yapı içerisinde şekillendirerek bazı ayrıcalıklar verilmesinden öteye geçememiştir (Yetkin, 1983; s140).

Osmanlı İmparatorluğunda sıklıkla gündeme gelen kadının giyim kuşamı, imparatorluğun son döneminde daha çok tartışılmaya başlanmıştır (Kaplan, 2001). Kadının sosyal yaşam alanının genişletilmesi, onlara kamusal alan yaratma çalışması 1908 yılı Meşrutiyet'in ilanı sonrasında çıkarılan dergiler, gazeteler aracılığıyla ve kadınların dernek toplantılarına katılmaya başlamaları ile gündeme taşınmıştır (Çakır, 1996; s.126). Kadının özgürleşme konusunda haklarını savunan derneklerin üyeleri kadınların peçesiz giyinen, peçesiz gezen, az da olsa şapkalı Müslüman kadınlar olduğu bilinmektedir (Kaplan, 2001: 142).

Türkiye feminizminin öncülerinden sayılan ve Kurtuluş Savaşı döneminde yazdığı makaleleri ile savaşın kazanılmasına büyük destek verdiği bilinen Müfide Ferit Tek'e ait 1910'lu yıllarda çekildiği tahmin edilen fotoğrafta da Tek'in peçesiz, boynu açık ve başı saçları görünecek şekilde kısmen kapalı görüntüsü dikkat çekmektedir (Resim 7).

Resim 7: 4 Ağustos 1922 tarihli Yarın Mecmuasında da basılan (Yarın Mecmuası, Milli Kütüphane Dijital Arşivi; 20 Kasım 2023) Müfide Ferit Hanım a ait fotoğraftan üretilen kartpostal (Peltre, 2015:86). (Fotoğrafın 1910 civarına ait olduğu tahmin edilmektedir.). Kartpostal üzerinde Osmanlıca “Büyük Türk Kadını Müfide Ferid Hanım” yazmaktadır (Osmanlıca çeviri; Sinem Budun Gülas, H. Meryem İmre)

Dış görünüş ve biçime yönelik bir yenilik olarak bilinen şapka devrimi toplum içinde birliği sağlamak ve gelişmeye açık batı uygarlığına ulaşmak hedefi ile gerçekleşmiştir. Öncelikle çalışmalar, düşünceyi, fikri hapseden gelenek ve inanışları değiştirebilmeyi amaçlamıştır. Yapılan değişiklik benimsenmeden, içselleşmeden ve hayatın içinde uygulanmadan hiçbir değişimden sonuç alınamayacağı anlaşılmış ve bu yapının değişebilmesinin ilk adımı olarak geleneksel giyimin ve başlığın varlığını sonlandırmayı halka anlatabilmek olmuştur.

Batılı kadının giyim tarzını Osmanlı kadınına benimsetmeye çalışan bazı gazete ve dergiler yazı ve yayınlarında, kadın giysilerinin kadının sosyal hayata çabuk uyum sağlamasını kolaylaştıracak bir tarzda olması gerektiği üzerinde durmuştur (Oktar, 1998: 48).

Resim 8: Teali-i Nisvan Cemiyeti Kadınları 1913 (Women of Teali-i Nisvan Community founded in 1913)
(Kaynak: Gönüller, 2009)

Aydın Türk kadını imgesi oluşturma çabalarının sonucu olarak, gerek kadınların sosyal konumunun değerlendirilmesi için gerekse siyasi ve toplumsal haklara sahip olabilmeleri yönünde ilerici adımlar atılarak 28 Nisan 1913'de Teali-i Nisvan Cemiyeti (Kadınların Durumunu Yükseltme Derneği) kurulmuştur. Dernek üyelerinin yüzleri açık resim çektirmeleri ve bir bölümünün tamamen Avrupalı giyim tarzı dikkat çekmektedir (Resim 8). Avrupa'dan gelen moda dergilerini takip ederek giyim kuşamlarının tarzlarını belirleyen kadınlar küçük bir grup olmalarına karşın yaptıkları, Türk kadını için bir devrim niteliğindedir. 1923'ün hemen sonrasında, başlangıçta önemli bir tarihsel geçmişe, kültürel birikime, altyapıya uymasa da devrimlerle yeni kadın tipi ortaya çıkmıştır.

Resim 9: 1926 yılı kadın giyimi, şapka ve başlık (<https://gazetemanifesto.com/2021/17-subat-1926-medeni-kanun-kabul-edildi-2-419759/>)

Cumhuriyet ile birlikte giyim kuşamının ve toplumdaki yerinin değişimi ve dönüşümüne zemin sağlayan birçok araç kullanılmıştır. Cumhuriyet Baloları bu amaçla giyim tarzının çağdaş duruma gelmesi, kadının gelenekselleşmiş rolünün değişmesinde, modern hale gelmesinde önemli ve etkili araç olarak görülmüştür (Duman,1997). Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde İzmir'de genç kızlara verilen modern eğitim ve beraberinde Cumhuriyet baloları sosyal ve kültürel anlamda çağdaş bir yapıya ulaşmaya çalışan toplumun üst katmanlarından aşağı doğru hızlı etki yaratacak öğelerden biridir. Batının giyim esasları aynen kullanılmasına karşılık şapka uygulaması hemen oluşmamıştır. Baş örtüsü giymeye devam edilmiştir. Tarihsel süreç içinde baş örtülerinin kullanım şekli şapkaya benzemeye başlamış ve bir süre sonra yerini şapkaya bırakmıştır (Taşçıoğlu, 1958). Şapka kadın tarafından ilk olarak 1925 yılında Selma Ekrem tarafından başa giyilmiştir (Koloğlu, 1991). Bu arada kızların eğitiminde giyim kuşamdaki değişim başlıkları da etkilemiştir (Cumhuriyet Gazetesi,5 Ekim 1925, s.1). 21 Şubat 1925 yılında açılan ilk hemşirelik okulu Kızılay Özel Hemşire Okulu Müdür Vekili Esmâ Deniz'in özverili çalışmalarıyla, öğrencilerin başlarına peçe yerine şapka giymeleri sağlanmıştır (Erhan, 2011,ss.107-138). Yeni Cumhuriyet'in eski geleneklere uygun giyiminin çağdaşlık göstergesi olma açısından eksik olması özellikle kadın giysisinin modern bir tarz oluşturması zorunluluğunu doğurmuştur. Değişimin tam yerini bulması için kadın dış görünüşüyle elbise, şapka vb. unsurlar ile yeni dönemin içinde yer almıştır. Fes ile peçenin aynı zaman diliminde kullanımdan kalkmasıyla, kadın toplumsal alanda erkekle bir bütün olarak yer almıştır. Şapka bu ikili değişimin sembolü olmuştur. Bu bağlamda şapka üretimi de bu değişime paralel olarak gelişmiştir.

Şapka Dikim Atölyeleri

1928 yılı Cumhuriyet Bayramı'nda bir konferans veren İffet Halim Hanım, kadınları şapka giymeye çağırırken, modern giysiye kavuşan erkekle beraber olan kadına şapkanın yakışacağını

telkin etmiştir (Gençosman, 1981). Yaygınlaşan şapka kullanımı beraberinde şapka dikim atölyelerinin ve moda evlerinin açılmasını getirmiştir. Şapka devrimi demokratik ve laik kuralların var olduğu, uygulandığı, gericiliğin kalktığı toplumun tüm katmanlarına kadar yaygınlaştığını ifade eden bir sembol olmuştur.

Tanzimat ile başlayan batılılaşma hareketi beraberinde Batıcı ve Millici olarak iki grup oluşmuş, “Millici” yerli kumaş ile giysi üretimi isterken “Batıcı” ise Avrupa kumaşında ısrarcı olmaya başlamıştır. Tüm unsurları ile ulusal olmaya çalışan yeni Cumhuriyet giysi ve başlığını da yerli fabrikalarda, yerli kumaşlardan yapmak istemiştir. Yeni Devlet, bu amacını gerçekleştirmek için Milli Burjuvazisini” yaratmaya çalışmıştır. Osmanlı imparatorluğunda, azınlık ve yabancıların elinde olan ticaret gelişmiş, terzilik zanaatı üst seviyelere ulaşmıştır. Yeni kurulan devlet Türk vatandaşını ticarete alıştırmak için destekleyici çalışmalarda bulunmuştur (Avcıoğlu, 1976). Bu bağlamda özellikle İstanbul Beyoğlu çevresinde şapka üretim atölyeleri kurulmuştur. 1935 yılına ait bir haberde, Kadın Moda Albümü’nde Hulki Ekler tarafından kaleme alınan “Lion Mağazası’nın danslı çayında” başlıklı yazıda mağazanın düzenlediği etkinliğe *“İstanbul’un en yüksek terzileri olan Cemal, Fegara, Olivye ,Calibe, Iren Fayn gibi moda mucitleri ile şapkacılarımızdan Bayan Emilia, Zoe ve Kunduracı Paçiakis ve beyaz çamaşırlardan Eskinazi müesseleri bu toplantıya en güzel modellerle iştirak etmişlerdi”* ibaresi şapka devrimi ile şapka üreten atölyelerin kurulduğunu göstermektedir.

(<https://www.gazeteduvar.com.tr/konuk-yazar/2020/07/09/beyoglu-moda-yasaminda-yahudiler-4-beyoglundun-kumas-ve-kiyafet-magazalari>)

Bu atölyelerin bir dönem sayıları gittikçe artmış ancak zaman içerisinde modadaki değişimler sonucu şapka kullanımının azalması ile birlikte birçoğu yok olmuştur. Bazıları günümüzde hala şapka üretimine devam etmektedirler.

Cumhuriyet Döneminde Şapka Kullanımı

Atatürk’ün giyimde çağdaşlaşmayı öngörmesi ve yaptığı devrimler ile oluşturduğu yapıya uygun olarak giysi ve şapka üretimi gelişmeye başlamıştır.1930’lu yılların başlarında mağazalarda şapka reyonları açılarak şapka modelleri sergilenmiştir. Türkiye'nin modernleşmesinin, batılı yaşam anlayışındaki estetik dönüşümlerin tarihi özellikle şapka devrimi ile karşımıza çıkmaktadır.

Şapkanın günlük kullanım içindeki yerini Kadın dergileri ve Cumhuriyet Balolarına ait fotoğraf ve belgelerde görmek mümkündür. 1928 yılında kurulan İsmet İnönü Kız Enstitüsünün öğrencileri 1942 yılında bahar- yaz elbise ve şapka modelleri sunmuşlardır. Resim 10 Ulus Gazetesinden bu haberi göstermektedir. İsmet Paşa Kız Enstitüsü öğrencileri düzenledikleri sergi, defile gibi etkinliklerle başta Ankara olmak üzere ülkede batılı giyim tarzının yaygınlaşmasına öncülük etmiştir.

Resim 10: Uls Gazetesi, 1942 yılı Mayıs “ İsmetpaşa Kız Enstitüsü” haberi. Bahar elbise ve Şapka modelleri. Scenes From The Social Life of Ankara During The Early Republican Period, Turan Tanyer, 2006).

1935 yılında Ankara Palas'ta gerçekleşen bir sergiye katılan terzi Bay Cemal'in “Modella Şapkaları” büyük beğeni kazanmıştır.

Resim 11: 5 Kasım 1935 Uls gazetesi ilanı. Modella Şapkaları reklamı, Beyoğlu. (Scenes From The Social Life of Ankara During The Early Republican Period, Turan Tanyer, 2006).

Cumhuriyet'in ilanı ve devamında devrimler ile başlayan çağdaşlaşma, Türk kadınının giyim kuşamdaki özgüvenini, varlığını özellikle şapka ile estetik yönünü en güçlü şekilde ortaya çıkarmıştır. Resim 12-13-14 ve 15 bu ifadeyi görsel olarak da ortaya koymaktadır.

Resim 12: Saten abiye kep 1930 civarı

Resim 13: Fötr Kadın şapkası 1950 civarı

Resim 14: Muazzez Türker'e ait 1965 drapeli şapka

Resim 15: Alageyik Apaydın'a ait grogren hasır şapka

(Cumhuriyet Dönemi Ankara'sının Sosyal Hayatından Sahneler isimli sergi kataloğu 2006)

Seksenli yıllar ile kadınların giyimindeki önemini yitirmeye başlamış olmasına karşın bir süre daha kloş şapkalar kullanılmaya devam etmiştir. Teknolojinin gelişmesi ve yaşamın içerisinde önem oluşturmasıyla beraber yeni stil şapkalar üretilmiştir. Özellikle kulaklıkların yaygınlaşması ile çeşitli şapka modelleri yeniden tasarlanmıştır (Uysal, 2011,s. 131). Şapka devriminin ortaya koyduğu çağdaşlaşma ve sosyal konum sembolü olan şapka bu dönemde bir kişilik ve kimlik belirtisi olmaktan uzaklaşıp yerine göre tercih edilen bir aksesuara dönüşmüştür.

Sonuç

Giyim kültürü tarih boyunca değişken bir yapıda olup, insanın dış görünümü toplumun sosyal yönünü ortaya koyan önemli unsurlardan biri olmuştur.

Cumhuriyetin ilanından önce giyim-kuşam ve başlık ile ilgili birçok iyileştirme çabaları olmasına karşın eski ve yeni çağdaş görünümün bir arada kullanılması ve değişime karşı varolan baskının etkisiyle Türk kadını çağdaş bir görünüme kavuşamamıştır. Türkiye’de toplumsal gelişim ve değişim Cumhuriyet’in ilanı ile yeniden inşa edilmeye başlanmıştır. Bu süreç içinde eş zamanlı olarak giyim kuşam da sosyal ve kültürel yapının değişimi ile etkilenmiş ve Türk kadının toplum içindeki konumunu yeniden oluşturmuştur.

1925 yılında çıkan kanun, ulus olmanın en belirgin özelliklerinden olan giyim-kuşamın bütünlüğünü ifade eden şapka devrimi ile Türk kadın giyiminde çağdaşlaşmanın yolunu açmıştır. Atatürk, çağın gerisinde kalan ve kendini yenileyemeyen toplumların gelişmeye açık olmadığını ve yok olmaya mahkum olduklarını bilerek var olmak, bir ulus ve kimlik oluşturmak için çağdaş görünümü öncelikli duruma getirmiştir. Bu noktada aynı zamanda erkek ve kadını aynı seviyede tutmuş, tüm konuşmalarında bunu öne çıkarmıştır. Şapka, sadece bir başlık değil özellikle kadının toplumsal yapı içerisinde varlığını ortaya koyan değişimin, gelişmenin, çağdaş görünmenin, fikir ve düşüncenin özgürleşmesi için sembol bir unsur olmuştur. Tüm bu bilgiler doğrultusunda tarihin toplumsal gelişimini ve değişimini anlamının önemli yollarından biri giyim-kuşam kültürünü bilmektir. Türk kadınının toplum ile birlikte kimliğini yeniden yapılandırmasını, keşfetmesini sağlayan ve bunun bir göstergesi olan şapka sosyal değişim alanında varlığını devam ettirecektir.

Kaynakça

Arıç, A. S. (2006). *Türklerde Kıyafetin Kısa Tarihi*. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 22 (64-65-66), 141-160.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, (4. Baskı), Ankara-1989, s. 221.

Avcıoğlu, D. (1976). *Milli Kurtuluş Tarihi 1838’den 1995’e*. İkinci baskı. 4. Kitap. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1976.

- Aysal, N. (2011). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Giyim Ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri*. DEÜ Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, X(22), 3-32.
- Barbarosoğlu, F. (2019), *Modernleşme Sürecinde Moda ve Zihniyet*. İstanbul: İz.
- Bulut, R. (1968). "İstanbul Kadınlarının Kıyafetleri ve II. Abdülhamid'in Çarşafı Yasaklaması," *Türk Tarih Dergisi*, 1968, vol. 8, pp. 34-36.
- Çakır, S., (1991). Osmanlı Kadın Dernekleri, *Toplum ve Bilim Dergisi*, sayı:53, Bahar, ss:139-159
- Çapa, M., (1996). "Giyim Kuşamda Medeni Kıyafetlerin, Benimsenmesi ve Trabzon Örneği", *Toplumsal Tarih*, 5/30, s. 22-28.
- De Amicis, E.(1883), *Constantinopol*, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2190>
- Dönmezer, S. (1989). "Atatürk inkılapları ve Sosyal Değişme Teorileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* V/15, Temmuz 1989, s. 534.
- Duman, D. (2016). "Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet Dönemine: Batı Kültürünün Bir Yansıması Olarak Balolar" *TURKISH STUDIES* (Prof. Dr. Hayati Akyol Armağanı). Sayı 11/1, s. 39-58.
- Duman, D. (1997). "Cumhuriyet Baloları", *Toplumsal Tarih Dergisi*, sayı 37.
- Elif Mahir, "Fashion and Women in the Istanbul of the Armistice Period 1918-1923", (MA Thesis), Bosphorus University, 2005.
- Ellison, G. (1913), Zeyneb Hanoum, *A Turkish Woman's European Impressions*, ed. Grace Ellison, Philadelphia: Seeley, Service & Co. Ltd., 1913, pp. 97-98. 133.
- Erhan Ş. S. (2011). *Hemşirelik Tarihi*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri; 2011. ss:107-138.
- Gençosman, K. Z. (1981). *Altın Yıllar*. İstanbul: Hür Yayınları, 1981.
- Gönüller, Y. (28.05.2009). Teali-i Nisvan Cemiyeti, <http://gizlenentarihimiz.blogspot.com/2009/05/teali-i-nisvancemiyeti.html>, Alıntı tarihi;(25.10.2010).
- Göle, N. (1999). *The Forbidden Modern: Civilization and Veiling*, University of Michigan Press.
- Hakko, V. (1997). *Hayatım Vakko, Şedele Matbaacılık*, İstanbul. ISBN 975-438-049-X
- Hamdi, O., Launay, M., de. (1873) *Les Costumes Populaires de la Turquie en 1873*, Constantinople: Impr. du Levant Times & Shipping Gazette.
- Hepdinçler, T. (2022) Fotoğraflarla Geç Dönem Osmanlı'nın Kostümlü Kimlikleri, *Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Cilt:4, Sayı:1, sf 161-180
- İzler, Sayı: 14, 1 Haziran 1926, s. 16; Yeşil Giresun, Numro: 67, 21 Temmuz 1927.

Kaplan, L. (2001). Türk Bedai' yini Koruma Derneği ve Cumhuriyet Döneminde Türk Güzelliğini Geliştirme Çabaları, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı:49, Mart, Cilt:17, ss:139-171.

Karakışla, Y.S. (2014). Osmanlı Hanımları ve Kadın Terzileri. İstanbul: Akıl Fikir

Kılıç, N. (2019). Osmanlı Basınında Muhafazakar Bir Kadın Dergisi Mürüvvet. İstanbul: Kriter

Kutay, C. (1991), *Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati*, (Ömer Faiz Efendi risalesi), Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

Koloğlu, O. (1978). İslâm'da Başlık. Ankara: TTK. Yayınları, 1978.

Oktar, T. (1998). Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı, Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, Bilim Teknik Yayınevi, 1. Basım, İstanbul.

Ögel, Bahaeddin. (1991). Türk Kültür Tarihine Giriş- Türklerde Giyecek ve Süslenme, C.5, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Peltre, C. (2015) Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadınlar Bir Kartpostal Koleksiyonu (1880-1930), Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul

Reyhanlı, T. (1983). İngiliz Gezginlerine Göre XVI. yüzyılda İstanbul'da Hayat, (1582-1599), Ankara.

Tanilli, Server (2006). Ne Olursa Olsun Savaşıyorlar: Kadın Sorununun Neresindeyiz?, İstanbul: Alkım Yayınevi.

Tanyer, T. (2006). "Scenes From The Social Life of Ankara During The Early Republican Period", Vehbi Koç ve Ankara Araştırmaları Merkezi (VEKAM), Desen Ofset, Ankara.

Taşçıoğlu, M. (1958). Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri. Ankara: 1958.

Tezcan, H. (1981). "Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde Bulunan Bir Terzi Defteri", *Topkapı Sarayı Müzesi-Yıllık 2*, İstanbul 1981, s. 166-175.

Turan, Şerafettin. (1995). Türk Devrim Tarihi, 3.Kitap, I.B, Bilgi Yayınları, Ankara.

"Şapka İktisası Hakkında Kanun Görüşmeleri," TBMM Zabıt Ceridesi. Cilt no 19, Devre no 2, (Ankara: TBMM Yayınları, 1977), s.221.

TDV. (1996), İslam Ansiklopedisi, 13.Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı

Uysal, M. (2011). Şapka Devriminden Günümüze Türkiye'de Kadın Şapkalarının Giysi Tasarımındaki Yeri ve Önemi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Prof. Dilek Alpan), İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ülkütaşır, M.Ş. (1957). Eski Devirlerde Türk Kadın Giyimleri ve Süsleri, Türk Yurdu, Sayı: 257, Nisan.

Yetkin, Ç. (1983), Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945 (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi).

İnternet Kaynakları

<https://istanbultarihi.ist/118-osmanli-istanbulunda-giyim-kusam#gallery-31> - Malumat.

<https://gazetemanifesto.com/2021/17-subat-1926-medeni-kanun-kabul-edildi-2-419759/>.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:%C5%9Een_%C5%9Eapka.jpg

<https://www.avlaremoz.com/2019/04/05>

<https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/catalog/details/805> (Milli Kütüphane, Yarın Mecmuası Dijital Arşivi)

<https://www.gazeteduvar.com.tr/konuk-yazar/2020/07/09/beyoglu-moda-yasaminda-yahudiler-4-beyoglunun-kumas-ve-kiyafet-magazalari>.

SAĞLIK BİLİMLERİNDE SON GELİŞMELER

Zuhal BAHAR*
Sercan KARA**

Öncelikle, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100.yılı nedeniyle hazırlanan bu kitapta bölüm yazarları olarak yer almaktan onur duyduğumuzu belirtmek isteriz.

Bilim ve teknolojinin ilerlemesiyle sağlık alanında; Dijital Sağlık, E-Sağlık, Yapay Zekâ, Nano Teknoloji, Uzaktan Sağlık Hizmetleri: Telemedicine (Uzaktan Tıbbi Hizmet), Kişiselleştirilmiş Tıp, Genetik, Robotik vb. birçok alanda izlemesi zor baş döndürücü hızla gelişmeler olmaktadır. Bu yazımızda sağlık bilimlerinin tüm alanlarında değil tıp ve hemşirelik alanlarında son gelişmelere bazı olabildiğince özet olarak yer verilmiştir. Son yıllarda ülkemizden bu konularda birçok makale yayınlandığını görmek de gurur vericidir.

Nanoteknoloji

Ergül ve Çakır “Nanoteknolojinin Sektörel Uygulamaları “ adlı makalesinde tarihsel nanoteknolojiyi, atomik ve moleküler ölçekte işlem yapan, onları tek tek düzenleyerek yığın ölçekteki eşdeğerine göre üstün özellikte yapılar oluşmasına imkân tanıyan çığır açıcı bir teknoloji olarak tanımlamaktadır. Metrenin milyarda bir ölçüsündeki uzunluğu temsil etmekle birlikte nanoteknoloji sadece boyutla ilgili değildir, nano ölçekte doğal olarak ortaya çıkan benzersiz fiziksel, kimyasal, biyolojik ve optik özellikler ve bu tür etkileri manipüle etme ve tasarlama yeteneği ile ilgilidir (Ergül ve Çakır, 2023).

Günümüzde hızla ilerleyen nanoteknoloji, birçok yeni buluş gibi önce savaş endüstrisi ve uzay teknolojisinde gelişimini sürdürüp olgunlaşmış, bilimin diğer alanlarında olduğu gibi, Tıp ve Hemşirelik alanında da tanı ve tedavide çığır açacak yeniliklere açık bir halde, daha önce hiç düşünülmemiş yöntemleri ve fırsatları önümüze getirmiştir (Yula ve Deveci,2010; Halema ve ark.,2023; Gürkan ve ark.,2023)

Nanopartiküller, nanometre ölçeğindeki boyutları nedeniyle önemli bir yüzey alanı hacim oranına sahiptir, bu da onların büyük miktarda ilaç emmesine ve hızlı bir şekilde kan

* Profesör Doktor, İstanbul Aydın Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü, e-posta: zuhalbahar@aydin.edu.tr

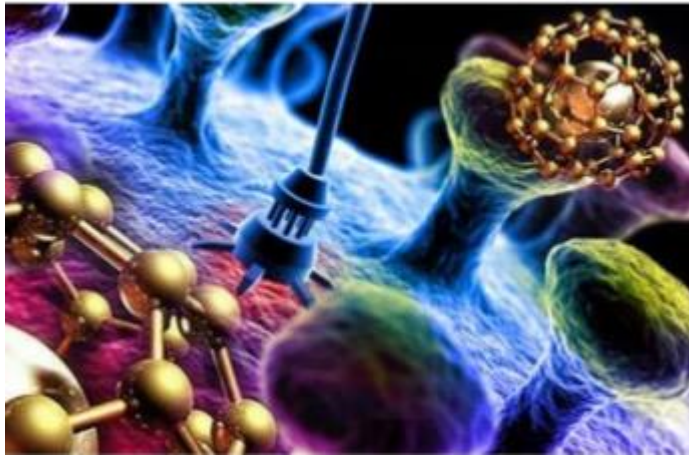
** Araştırma Görevlisi, İstanbul Aydın Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü, e-posta: sercankara@aydin.edu.tr

dolaşımı içinde hareket etmesine izin verir. Artan yüzey alanları, mekanik, manyetik, optik ve katalitik özelliklerini artırarak daha fazla farmasötik uygulamada kullanılmalarına olanak tanır.

Nanopartiküller, kimyasal bileşimlerine göre organik, inorganik ve karbon temelli olarak üç kategoriye ayrılır. Proteinler, karbonhidratlar, lipitler ve diğer organik moleküller, genellikle 100 nm'den daha az yarıçapa sahip belirli boyutlarda organik nanopartiküller haline getirilir. İnorganik nanopartiküller ise toksik olmayan ve hidrofilik özellikleriyle bilinirler. Bunlar da farmasötik araştırma ve uygulamalarda önemli bir rol oynarlar (Haleema ve ark.,2023).

Nanoteknolojinin sağlık alanında kullanımı giderek genişlemektedir. Elektron mikroskopunun bulunması ile birlikte, artık malzeme üretirken malzemeyi oluşturan elementlerin atomları üzerinde çalışmalar yapılarak (atomların diziliş biçimleri değiştirilerek) onlara çeşitli şekiller verilmeye başlanmıştır. Günümüzde nano teknoloji yardımıyla maddeyi oluşturan atomların dizilişinde şekillendirmeler yapılabilmektedir (Nanoteknoloji,2023). Bu cihazlar ve materyaller moleküler seviyede, tıp ve fizyoloji uygulamaları için hücre ve dokularla etkileşim halinde olacak şekilde tasarlanabilirler. Böylece nanoteknoloji, kimya, fizik, materyal bilimi ve biyoloji gibi farklı disiplinleri bir araya getirebilir (Olçay,2023).

Resim 1. Multidisipliner Nanoteknoloji

Kaynak: <https://nanoteknoloji.org/tip-ve-nano-teknoloji>

Nanoteknoloji alanındaki gelişmeler, biyolojik sistemlere atomik ve moleküler ölçeklerde müdahale etme kabiliyeti kazandırmıştır. Nanoteknoloji alanında yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak erken teşhis ve tedavi için nanosensörler, kanser tedavisi, hedefli

ilaç salım sistemleri ve dışarıdan ameliyat izi olmadan hassas cerrahi operasyonlar gerçekleştirebilen nanorobotlar üzerinde yoğunlaşmıştır (Ergül ve Çakır, 2023).

Nano materyaller ayrıca onkoloji uygulamaları için ideal olan “artan geçirgenlik ve tutma etkisi” (enhanced permeability and retention (EPR) effect), farklı biyodağılımı, farmakokinetiği ve kontrollü salımı gibi çeşitli karakteristiklere sahiptir. Tümörlere özgü sızdıran damarlar ve verimsiz lenfatikler, nanotaneciklerin tümörlere akmasına izin verir, fakat onların dolaşıma geri dönmesine müsaade etmez. Bu EPR etkisi olan tümörlerde nanotaneciklerin tercihli birikimi ile sonuçlanır. Bu tercihli birikim hem tanı hem tedavi edici uygulamalarda avantaj sağlar. Nanotanecikler ayrıca küçük moleküller ile karşılaştırıldığında, kendilerine özgü bir biyodağılıma sahiptir. Küçük moleküllerle kıyaslandığında nanotanecikler, normal damarlar ve kılcal damarlara yapışmazlar. Bu özellik, normal organlarda (deri, akciğerler ve kalp gibi) istenmeyen ilaç birikimlerinin çok az olmasını sağlar. Sonuç olarak, birçok nanotanecik yavaş ve kontrollü bir şekilde içeriklerini serbest bırakmak için tasarlanabilir. Bu kontrollü salınım sayesinde, tümör hücrelerinin, nanotaneciklerin içindeki anti-kanser ilaçlara maruz kalma ihtimali artmaktadır (Özdoğan,2020).

Nanopartiküllerin tıpta geliştirilmekte olan bir uygulaması ilaç, ısı, ışık veya diğer maddeleri belirli tipte hücrelere (örneğin kanser hücreleri) taşımak için nanopartiküllerin kullanılmasıdır. Partiküller, hastalıklı hücrelere çekim yapacak şekilde tasarlanır, bu da bu hücrelerin doğrudan tedavi edilmesini sağlar. Bu teknik, vücuttaki sağlıklı hücrelere zarar verme miktarını azaltır ve hastalığın daha erken tespitine imkân verir (Perch,2019).

Ergül ve Çakır birçok kaynaktan oluşturdukları derlemelerinde bazı uygulamalara yer vermişlerdir. Kıyafetlere yerleştirilen nanosensörler sayesinde kişinin hayati fonksiyonları takip edilebilecek ve acil bir durum olduğunda kablosuz ağ vasıtasıyla ilgili sağlık birimi haberdar edilebilecektir. Bu uygulamanın, hastaların durumunu takip etmeyi kolaylaştıracağı ve daha acil vakalara müdahale imkanını artıracığı için hastanelerde geniş bir kullanım alanı bulacağı değerlendirilmektedir. Gelecekte nanoteknoloji sayesinde cihazların boyutlarının küçülmesinin yanı sıra, birçok cihazın işlevi tek bir cihazda toplanabilecektir. Nanoteknoloji alanındaki gelişmelerin gen tedavisinde de kullanılacağı ve hatalı olan genetik bilginin düzeltilebileceği öngörülmektedir. Çok sayıda ve düşük düzeydeki konsantrasyonlarda numuneyi aynı anda analiz edebilen ölçüm

cihazlarının geliştirilmesi hayal değildir. O nedenle nanoteknoloji, ekolojik sistemin temel sorunlarını ele alan, nanocihazlarla objeleri moleküler seviyede inceleyen ve artan nüfusa bağlı olarak kendini hissettiren sorunların çözümünde diğer bilim dalları ile birlikte çalışan bir bilim dalıdır (Ergül ve Çakır, 2023).

Klinik Mikrobiyoloji alanında da son 20 yıl içerisinde baş döndürücü gelişmeler yaşanmıştır. Önceleri kültür-antibiyoqram sistemleri, arkasından klinik örneklerdeki mikroorganizmalara ait spesifik genetik materyalin 2-3 saat gibi kısa bir sürede amplifiye edilerek çoğaltıldığı nükleik asit amplifikasyon yöntemleri, bütün önceki tanı protokollerini değiştirmiştir (Yula ve Deveci,2010).

Mezogözenekli silika nanomateryaller, fazla miktarda biyomedikal molekül yükleme ve salma konusunda eşsiz avantaja sahiptir. Yapılan son çalışmalar mezogözenekli silika nanomateryallerin hücre çoğalmasına ve farklılaşmasına zarar vermeden insan mezenkimal kök hücrelerin içerisine girebilme özelliğinden dolayı ideal bir kök hücre işaretleme aracı olduğunu göstermiştir. (Olçay,2023)

Nanoteknoloji, nanoiğne, nanocerrahi bıçaklar gibi cerrahi aletlerin kullanımı ile cerrahın hayatının kolaylaşmasını, kullanılacak ilacın kusursuz hedefleme sistemi sayesinde daha iyi tanısal görüntüleme oluşturmasını ve postoperatif dönemin daha kolay atlatılmasını sağlayacaktır (Yenidoğan,2014). Ayrıca, Nanolifler yara örtülerinde ve cerrahi tekstillerde, ayrıca implantlarda, doku mühendisliğinde ve yapay organ bileşenlerinde kullanılmaktadır (Altınbudak,2021).

Nanomalzemelerin üretilebilirliği ve kalite kontrolü, ölçeklenebilirlik ve artırılmış üretim hızları kurma, istenmeyen nano-mühendislik yan ürünleriyle başa çıkma gibi sorunlar önemli bilimsel ve teknolojik engellerdir. Fiyat etiketi hala çok yüksekken, nanopartiküllerin sağlık ve çevresel sonuçları konusunda hala bilinmeyenler bulunmaktadır. Bu nedenle uygulama için yapısal engeller devam etmekte, yatırımcılar temkinli davranmaktadır ve nanoterapötik yatırımcılar farmasötik endüstriler için nispeten isteksizdir. Nanoteknolojinin birçok yeni olası uygulaması olmasına rağmen, biyolojik bilimlerde sıkça kullanılmadan önce kaldırılması gereken bazı engellere bulunmaktadır. Nanoteknolojinin *invivo* uygulanmasının vücut üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkileri konusunda endişeleri giderilememiştir. Tedavilerdeki partiküllerin sayısının az olması nedeniyle, bu partiküller bağışıklık sistemini tamamen atlayabilir, doğal engelleri aşabilir ve belirli dokularda toplanabilir, bu da bazen vücudun kolayca temizleyemediği bir kitleye neden olabilir (Haleema ve ark.,2023).

Ayrıca nanoteknolojinin, teknoloji yarışında geri kalan ülkeler için bir fırsat olabileceği, bunun için önlemler alınması, uygun yapı ve etkili mekanizmalar oluşturulması ve Ar-Ge çalışmalarının önemli olduğu vurgulanmıştır. Ülkemizde bu konuda kurulmuş olan Ulusal Nanoteknoloji Araştırma Merkezi (UNAM) bulunduğu ve çalışmalarının hız kazandırılması gerektiği belirtilmiştir (Ergül ve Çakır, 2023).

Nano teknoloji ile sağlık alanında inanılmaz gelişmeler olacağı açık olmakla birlikte yararları yanında zararlı yönleri de olacağı unutulmamalıdır (Demirkıran,2019).

Dijitalleşme ve Yapay Zeka

Bilgisayar programları ve bilgisayar donanımları artarak teknolojiyle eş değer hale gelmiştir ve olağan üstü gelişmeler sonucunda Yapay Zeka ortaya çıkmıştır (Sayar,2023).

Akar ve arkadaşları derlemelerinde; kablosuz internet çıktıktan sonra çoğumuz için (daha ülkemizde kullanıma girmemiş olan) 5G teknolojisi daha hızlı internet anlamına gelse de 5G teknolojisinin sağlık hizmetleri üzerinde yaratacağı etkinin muhtemelen beklenmedik olacağını belirtmişlerdir. 5G teknolojisi 1 milisaniyeden düşük gecikme süresi, 20 milyardan fazla bağlı cihaz ve 1GB/s'ye kadar iletim hızı sunmayı hedeflemesi gibi yetenekleri ile gelecekte her türlü hastane hizmetlerinin izlenmesi ve takibi, robotik destekli tele-cerrahi gibi uygulamalara olanak sunabilecektir. Makalede 5G teknolojisinin yüz milyonlarca hastanın aldığı sağlık hizmetinin kalitesi üzerinde büyük etkilere sahip olması ve sağlık

hizmetlerinin sunum modelleri üzerinde önemli değişiklikleri beraberinde getireceği değerlendirilmektedir. 5G teknolojisinin sağlık hizmetleri sektöründeki etkisini iyi şekilde anlatımının, doktorların ve diğer sunucuların ilk seferde doğru teğhisler koyabilecekleri ve hastanın kişisel ihtiyaçlarına daha yakın çözümler oluşturulabileceği ‐sağlık hizmetinin kişiselleştirilmesi‐ olarak ifade edilmektedir (Akar ve ark.,2023).

ABD sağlık sisteminin dijital teknolojilerin benimsenmesi nedeniyle önemli bir mali dönüşüm geçirmekte olduğu belirtilmektedir. Önümüzdeki 10 yılda sağlık hizmetlerine yönelik 2,7 trilyon doların üzerinde harcama yapılacağı tahmin edilmektedir. Bu harcamaların her yıl yaklaşık 1 trilyon dolarlık bir hızda artması beklenmekte ve bu, sağlık sektöründeki dijitalleşme çabalarının devam eden genişlemesini vurgulamaktadır. Bu genişlemenin hasta sonuçlarını iyileştirme, verimliliği artırma ve tıbbi bilgiyi ilerletme odaklı olacağı düşünölmektedir (Bocas,2023).

Kosif Yüksek Lisans tezinde gelişimi Şu biçimde vermiştir; su ve buhar teknolojileri sanayinin gelişimini sağlayarak teknoloji ivme kazanmıştır (Endüstri 1.0). Bunu Endüstri 2.0., Endüstri 3.0 izlemiş, 4. ise Sanayi devrimi olarak nitelendirilmekte ve Endüstri 4.0'ın temelini oluşturmaktadır. Günümüzde Endüstri 4.0 düşünöldüğünde dijital dönüşüm, kendi kendini yöneten (otonom) sistemler, insansız iş akışları gibi kavramları içermektedir (Atilla ve Seyhan .2022). Sağlıkta dijitalleşme hastanelerin dışıında süreçlerin otomatize edilmesi, internete taşınması, daha önceden geleneksel yöntemlerle toplanan verilerin sanallaştırılması gibi uygulamaları da içermektedir. Ülkemizde kullanılan bu uygulamaların bazılarına şöyledir; e-Nabız (Kişisel Sağlık Sistemi), Aile Hekimi Bilgi Sistemi (AHBS), Karar Destek Sistemi (KDS), Merkezi Hekim Randevu Sistemi (MHRs), Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) tarafından geliştirilen MEDULA olup bunlar Sağlık Bakanlığı tarafından teşvik edilmektedir. (Akalin ve Veranyurt,2020)

Yapay zeka, makinelerin insan benzeri görevleri gerçekleştirmesini, deneyiminden öğrenmesini, yeni girdilere uyum sağlamasını mümkün kılan sistemlerdir. Yapay zeka ile temelde insan yetkinliklerinin geliştirilmesi ve bunlara katkı sağlanması amaçlanır. Yapay zeka, en basit şekilde belirli görevleri yerine getirmek için insan zekasını taklit eden ve topladıkları bilgileri yineleyerek kendilerini geliştirebilen sistemler olarak tanımlanır. Yapay zekayı günümüz teknoloji sistemlerinden ayıran en önemli özellik belirtildiği gibi insan zekasını taklit edebilmesidir. Bu sistem, var olan durumları gözlemleyerek daha önceden

belirlenen parametreler doğrultusunda ilgili durumu işler ve buna yönelik bir tepki verir. Bu süreçte, yapay zeka duruma ilişkin verileri hızlı, yinelemeli ve akıllı algoritmalarla birleştirilerek işler (Gtech,2023)

Yapay zeka sağladığı olanaklar ile tıp ve hemşirelikte giderek daha çok kullanım alanı bulmaktadır. Merkezi olarak yapay zekânın sağlık alanında kullanımı düşünüldüğünde Sağlık Bakanlığı büyük teknoloji firmaları (Microsoft, Turkcell, Oracle) ile ortak çözümler geliştirerek; demografik raporlar oluşturulması, MHRS üzerinden kullanım oranlarının gösterilmesi, acil servis polikliniklerine başvuran hasta sayısından kapasite tahmin edilmesi, ilaç kullanım tahmini raporlarının oluşturulması gibi amaçlarla kullanılmaktadır. Kullanıldığı alanlara Doküman yönetimi, Doktor ve Hemşirelerin seslerinin tanımlandığı Doğal Dil İşleme (Natural Language Processing-NLP), özellikle pandemi gibi kişilerin evden çıkamadıkları durumlarda Tele Sağlık ve kapasite ön görümü, ilaç dozlarının belirlenmesi, yatak kapasitesinin optimizasyonu gibi işlemleri gerçekleştirebilen Maliyet ve Kalite Yönetimi örnek verilebilir (Akalin ve Veranyurt,2020; Aldemir ve Yiğit,2023).

Ayrıca dijital teknolojiler, birinci basamak sağlık hizmetlerinin geleceğini şekillendirmek ve etkili halk sağlığı eylemi sağlamak için fırsatlar sunmaktadır. Sağlık eğitimde, politikalarında ve uygulamalarında dijital dönüşümü yönlendirmektedirler. Bu sayede yeni sağlık iletişimi, sistem güçlendirme ve hasta katılım modelleri oluşturulmaktadır. Özellikle hükümetlerin dijital teknolojilerin kullanımını destekleyen sağlık sistemi yaratma çabaları da dijital sağlık sisteminin gelişimine katkı sağlamaktadır. Özellikle tüm toplumu kapsayan ve hakkaniyetli hizmet sunumu vizyonu, dijital teknolojileri sağlık sisteminin merkezine oturtmaktadır (Şimşir ve Mete 2021).

Yapay zeka Kliniklerde yoğun olarak kullanılmaktadır. Bu uygulamalar; 1. Tıbbi tanıda biyokimya ve klinik testler, her türlü radyolojik inceleme, endoskopik incelemeler, patolojik incelemeler, 2. Tıbbi tedavi uygulamalarında Cerrahi Tedavi, 3. Boyutlu Baskı Teknolojisi (3DP), Anestezi Uygulamaları, Tıbbi Rehabilitasyon uygulamaları olarak verilebilir (Keleş, 2021). Arzu eden okuyucular örneğin organ yapımına kadar gidebilecek 3 Boyutlu Baskıda kullanımı gibi ilgi çekici içerikleri kaynakta bulabilirler. Ayrıca Sabancı Üniversitesi Nanoteknoloji Uygulama ve Araştırma Merkezi (SUNUM)' un, "Üç Boyutlu (3B) Doku ve Organ Basımı Projesi" kapsamında, dünyada bir ilk olarak 3B biyo-yazıcı ile canlı hücreler kullanılarak aort doku yapısı ürettiğini de belirtmek gerekir (Pekel,2017).

Kliniklerin yanı sıra Halk Sağlığı alanında da yapay zeka kullanımı yaygınlaşmaktadır. Son yıllardaki teknik ve dijital gelişmeler, veri miktarında benzersiz bir artış sağlamıştır. Büyük Veri olarak tanımlanan bu bilgilerin değerlendirilmesi zor olduğu kadar sonuçları da aynı ölçüde değerlidir. Bu veriler hastalıkların yeniden sınıflandırılmasını, biyolojik ve psikososyal alt tiplerin oluşturulmasını sağlama potansiyeline sahiptir. Yapay zekanın özellikle enfeksiyon hastalıklarında erken tanı koyma, hastalık yayılımını izleme, temaslıları takip etme, risk altındaki kişileri belirleme ve gelecek için projeksiyonlarda bulunma gibi potansiyeli yanı sıra çevresel ve mesleki hastalıkların tespiti ve takibi, hava kalitesinin izlenmesi ve öngörülmesi gibi konularda da yarar sağlayacağı belirtilmektedir (Alıcılar ve Çöl,2021)

ChatGPT

Yapay zeka kullanımlarında Chatgpt ye ayrı bir başlık açmak gerekir. ChatGPT (Chat Generative Pre-training Transformer), şimdiye kadarki en hızlı büyüyen tüketici internet uygulaması olabileceği, OpenAL tarafından piyasaya sürüldüğünden iki ay sonra 100 milyon kullanıcıya ulaştığı,Ev Bilgisayarı devrimini ateşleyen Bill Gates' in dünyayı değiştireceğini söylediği bir yapay zeka örneğidir. ChatGPT'nin popülaritesi, teknolojinin geniş yetenekleri hakkındaki insan merakından kaynaklanmaktadır. COVID-19 salgınının ardından teletıp kullanımında bir artış görülmüş ve ChatGPT, hasta randevuları alma, hastaların tedavi almasına yardımcı olma, ve sağlık bilgilerini yönetmek için sanal asistanlar geliştirerek sağlık hizmetlerinin uzaktan yönetimine doğru geçişi kolaylaştırdığı bilinmektedir (Moore,2023).

ChatGPT'nin amacı, doğal insan dilini taklit etmek, tercüme etmek, metin özetlemek ve diyalog sistemleri gibi çoklu işleme görevleri için kullanılabilen metinler oluşturmaktır. Bunun yanı sıra bir sohbet robotunda yanıtlar oluşturmak, soruları yanıtlamak, yaratıcı hikâyeler yazmak, sıralı verileri işlemek için tasarlanmıştır. Sağlık Alanında Yapılan Bilimsel Araştırmalarda, Sağlık Uygulamalarında ve Sağlık Eğitiminde büyük yararlar sağlayabilecektir. (Yiğit ve ark.,2023)

Yağar ChatGPT' nin sağlık alanındaki kullanımını aşağıdaki biçimde özetlemiştir.

1. Hastalar için: eğitim almak, sağlıkla ilgili bilgilere erişmek, tıbbi tavsiye ve danışmanlık sağlamak

2. Sağlık Personeli Kullanım Amaçları: idari görevleri otomatikleştirmek, doktorlara dijital asistanlık yapmak, klinik karar destek sağlamak, uzaktan hasta takibi, sağlık eğitimi ve psikolojik danışmanlık gibi alanları içerir.

3. Hizmetler: ChatGPT ile randevu planlama, ilaç yönetimi, klinik karar sistemleri ve uzaktan hasta takip sistemleri gibi hizmetler sunmak mümkündür.

4. Veri tabanları: ChatGPT ile klinik çalışmalar, tıbbi terminoloji ve fikirler gibi alanlarda veri saklamak, tıbbi bilgilere hızlı erişim sağlamak ve dijital sağlık sektöründe yenilikçi yaklaşımlar geliştirmek mümkün olabilir.

Ancak Yağar aynı derleminde Chatgpt kullanımının basit sorular için sıklıkla hata üretebileceğini, aksi durumda verdiği yanlış cevaplar ile sağlık hizmetlerinde ciddi olumsuz sonuçların oluşmasına neden olabileceğinin de belirtmektedir (Yağar,2023). Borycki ise hemşirelik uygulamalarında hemen hemen aynı konular yanında bir başlıkta hataların azalmasını vermektedir (Buchanan,2021).

Ayrıca ChatGBT' nin halk sağlığı konularında bilgi sağlamak, bulaşıcı hastalıklar, kronik hastalıklar ve çevresel sağlık tehlikelerini araştırmak, sağlığın geliştirilmesi ve hastalık önleme stratejileri hakkındaki soruları yanıtlamak toplum sağlığı çalışanlarının rolünü açıklamak, sosyal ve çevresel faktörlerin toplum sağlığı üzerindeki etkisini tartışmak ve toplum sağlığı programları ve hizmetleri hakkında bilgi vermek gibi konularda da yararlı olabileceği belirtilmektedir (Biswas,2023).

Pajorska 2023 yılında sağlık sektöründeki önde gelen üç dijital dönüşüm trendini; bireysel fizyolojik fonksiyonları 24 saat boyunca izleyen akıllı bileklikler ve akıllı saatler gibi elektronik cihazlar gibi giyilebilir cihazlar; mobil sağlık uygulamaları, elektronik ve mobil sağlık kayıtları ve tele-sağlık ile kişiselleştirilmiş tıp geliştirilmesini sağlayacak dijital sağlık ürünleri ve bireye yönelik tedaviyi sağlayan kişiselleştirilmiş tıp olarak belirtmiştir (Pajorska,2022).

Yiğit ve arkadaşları Sağlık bilimlerinde ChatGPT kullanımının önemli gelişmeler ve fırsatlar sunduğunu, bu teknolojinin sağlık hizmetlerinin kalitesini ve erişilebilirliğini daha da artırarak, tıbbi araştırmalarda ve klinik uygulamalarda etkin bir araç haline gelebileceğini, bu bağlamda, ChatGPT'nin sağlık bilimlerindeki kullanımını inceleyen ve bu alandaki yenilikleri teşvik eden araştırmaların yapılmasının büyük önem taşıdığını ancak,

ChatGPT'nin sağlık bilimlerindeki kullanımının yaygınlaşması ile birlikte, etik ve hukuki sorunların da ön plana çıkabileceğini yazmaktadır (Yiğit ve ark.,2023). American Nurses Association (ANA) etik sorunlara, aynı zamanda hemşirelerin, Yapay Zeka'nın kendi alanlarında hemşirelik süreçlerini ve hasta sonuçlarını nasıl etkilediğinin farkında olmalarına vurgu yapmaktadır. (ANA,2022)

ChatGPT, eğitim öğretim süreçlerini planlama, ders planlarını hazırlama ve beyin fırtınası yapma konusunda yardımcı olama, interaktif sanal laboratuvar simülasyonlarıyla birlikte kullanımı, gelecekteki eğitim ve araştırma konseptleri için kullanılabilir (Yiğit ve ark.,2023).

Tüm bu olanakların kullanımının belirli bir bilgi, görgü ve deneyimi gerektireceği kaçınılmazdır. Bu nedenle Tıp ve Hemşirelik eğitiminde müfredat programlarının yenilenmesi gereklidir. Gürkan ve arkadaşları ve Borycki hemşirelik öğrencilerine eğitimi süresince hemşirelik bilişimi dersleri verilmesine, bunun lisansüstü programlarla desteklenmesine, bilgi teknolojileri ve sağlık bilgi uygulamaları konusunda güncel hizmet içi eğitimlerle desteklenmelerine değinmektedir (Buchanan,2021; Gürkan ve ark.,2023).

Tıp eğitimi için de eğitimin güncellenmesi kaçınılmazdır. Yapay Zeka'nın tıp eğitiminde kullanımının, karmaşık görevleri kolaylaştırma ve verimliliği artırma potansiyeline sahip olduğu ancak kavramsal veya metodolojik rehberlerin sınırlı olduğu belirtilmektedir (Tolsgaard ve ark.,2023)

Yapay zekânın akademide kullanımı, bilim camiasında tartışılmaktadır ve bu teknolojik araçların kaliteli araştırma makaleleri üretme ve araştırma alanlarını etkileme potansiyeli hakkında endişeler dile getirilmektedir. İlk olarak, alıntı yanlışlıkları, yetersiz referanslar ve var olmayan kaynaklara yapılan ChatGPT referanslarıyla ilgili sorunlar belirtilmiştir ve kullanılan veri kümelerine dayalı olarak bilgiler 2021 yılı öncesi dönemle sınırlıdır (Yiğit ve ark.,2023).

ChatGPT sağlık alanında görev yapan araştırmacılara ve bilim insanlarına makale yazımı, literatür taraması, bilgisayar kodları oluşturma, verileri özetleme, yapısal düzenleme, başlıklar önerme ve ilk yazı taslağını oluşturma konularında destek sağlamaktadır ancak yapay zekânın teknolojisinin, tam anlamıyla insan yeteneğinin ve bilgisinin yerini alması düşünülemez. Eğitimin birçok alanında destek olarak kullanılmasına rağmen, eğitmcilerin yerine geçmediğini belirtmek gerekir. (Yiğit ve ark., 2023;

Biswas,2023) Çünkü yapay zekada olmayan ve öğretmenleri mesleklerinde başarılı kılan; öğrencilere ilham vermek, olumlu sınıf iklimi inşa etmek, sınıftaki çatışmaları çözmek, öğrencilerin bağlılık ve aidiyet oluşturmalarını sağlamak, dünyaya öğrencilerin gözünden bakabilmek, öğrencilere rehberlik ve koçluk yapabilmek gibi özel yeteneklerdir (Çetin ve Aktaş,2021).

Sonuç olarak teknolojideki gelişmeler Hekim ve Hemşirelere yukarıda yer verilen hepsi çok değerli katkılarda bulunacak ama asla onların yerine geçemeyecektir.

KAYNAKÇA

AKALIN, Betül, VERANYURT, Ülkü. "SAĞLIKTA DİJİTALLEŞME VE YAPAY ZEKÂ." *SDÜ Sağlık Yönetimi Dergisi* 2.2 (2020), s.128-137.

AKAR, Tuncay, BURMAOĞLU, Serhat, KIDAK, Levent B. "5G Teknolojisinin Sağlık Alanındaki Uygulamaları." *Eurasian Journal of Health Technology Assessment* 7.1 (2023),s.1-22.

ALDEMİR, Dilek; YİĞİT, Emin "Mekân, Dijital Hastane ve Hekimlik Mesleği." *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 22.1 (2023). s. 46-65.

ALICILAR, Halit Emin; ÇÖL, Meltem, "Halk sağlığında yapay zekanın kullanımı" *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* 47 (2021). s. 151-158.

ALTINBUDAK, Nurettin "Sağlık Teknoloji", <https://www.saglikteknoloji.com/saglikta-nanoteknoloji-nanotip-nedir/>,(2021), Erişim Tarihi: 09.10.2023

American Nurses Association "The Ethical Use of Artificial Intelligence in Nursing Practice" ,(2022) https://www.nursingworld.org/~48f653/globalassets/practiceandpolicy/nursing-excellence/ana-position-statements/the-ethical-use-of-artificial-intelligence-in-nursing-practice_bod-approved-12_20_22.pdf Erişim Tarihi:01.10.2023

ATİLLA, Edibe Asuman, ve SEYHAN, Fırat . "Türkiye’de Sağlık Bilişimi Gelişiminin Akademik Açıdan İncelenmesi." *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi* 13.34 (2022). s. 364-381.

BİSWAS, Som S. "Role of chat gpt in public health." *Annals of biomedical engineering* 51.5 (2023),s. 868-869.

BOCAS, João "The Digitalization of Medicine", (2023)
<https://digitalsalutem.com/the-digitalization-of-medicine/>. Erişim Tarihi: 09.10.2023

BUCHANAN, Christine, et al. "Predicted influences of artificial intelligence on nursing education: Scoping review". *JMIR nursing*, 4.1(2021) s. e23933.

ÇETİN, Münevver, ; AKTAŞ, Abdussamet. "Yapay zeka ve eğitimde gelecek senaryoları." *OPUS International Journal of Society Researches* 18.Eğitim Bilimleri Özel Sayısı (2021), s. 4225-4268.

DEMİRKIRAN, Ayşe. "Nanoteknolojinin insan sağlığına faydalı ve zararlı yönleri." *Ordu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi* 9.2 (2019). s. 136-148.

ERGÜL, Volkan, ÇAKIR, Serhat, "Nanoteknoloji'nin Sektörel Uygulamaları, Savunma" Bilimleri Dergisi, 43(1), (2023),S. 1-22.
https://kho.msu.edu.tr/akademik/enstitu/Alp_SAVBEN_dergi/sayi43/1.pdf

GTECH, "Yapay Zeka Nedir, Yapay Zeka Hakkında Bilmeniz Gerekenler" (2023)
<https://www.gtech.com.tr/yapay-zeka-nedir-yapay-zeka-hakkinda-bilmeniz-gerekenler/>.
Erişim Tarihi: 09.10.2023

GÜRKAN, Nurdan, ENÇ, Nuray, TÜREN, Sevda, "Elektronik Kayıt Sistemlerinin Hemşirelik Uygulamalarında Kullanımı ve Önemi". *Akdeniz Hemşirelik Dergisi*,2(1), (2023), s.25-31.

HALEEMA, Abid, JAVAİDA, Mohd , SİNGHB, Ravi Pratap, RABC, Shanay, SUMAND, Rajiv, "Applications of nanotechnology in medical field: a brief review" *Global Health Journal*, 7(2), (2023) s.70-77. <https://doi.org/10.1016/j.glohj.2023.02.008>

KELEŞ, Hatice, "TIPTA YAPAY ZEKA UYGULAMALARI." *Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* 24.3 (2022), s. 604-613.

MOORE,Sarah, "What does ChatGPT mean for Healthcare?"(2023).
<https://www.news-medical.net/health/What-does-ChatGPT-mean-for-Healthcare.aspx>
Erişim Tarihi: 09.10.2023

OLCAY, Ayça, “Nanoteknolojinin Sağlık Alanında, Tıpta Kullanımı”,(2023).
<https://www.bilgiustam.com/nanoteknolojinin-saglik-alaninda-kullanimi/> Erişim Tarihi:
01.10.2023

ÖZDOĞAN, Mustafa,” Nanoteknoloji, nanotıp nedir - kısaca - kullanım alanları ve örnekleri”
<https://www.drozdogan.com/nanoteknoloji-nanotip-ve-radyasyon-onkolojisindeki-uygulamalari-yazidizisi-1/>,(2020). Erişim Tarihi: 01.10.2023

PAJORSKA, Zuzanna “Digitalization in Healthcare: Overview and Trends for 2023”, (2022) <https://stratoflow.com/digitalization-in-healthcare/#trends>. Erişim Tarihi:01.10.2023

PEKEL,Ahmet, “sabancı, üniversitesi, nden, 3, boyutlu, doku, organ, basımı, mümkün”, *Bilişim Dergisi*,(2017), s.164.

PERCH Hawk “Nanotechnology in Medicine, Nanoparticles in Medicine”
<https://www.understandingnano.com/medicine.html> ,(2019). Erişim Tarihi: 01.10.2023

SAYAR, Berent “Tıp alanında yapay zeka kullanımı”, (2023)
<https://zenodo.org/record/7749209>. Erişim Tarihi: 09.10.2023

ŞİMŞİR, İsmail; METE, Buse. Sağlık Hizmetlerinin Geleceği: Dijital Sağlık Teknolojileri. *Journal of Innovative Healthcare Practices (JOINIHP)*, 2.1, (2021), s.33-39.

TOLSGAARD, Martin G., et al. "The fundamentals of artificial intelligence in medical education research: AMEE Guide No. 156." *Medical Teacher* 45.6 (2023) s. 565-573.

YAĞAR, Sema Dökme. “ChatGPT’nin sağlık alanındaki potansiyel kullanımına ilişkin çıkarımlar”, *Business & Management Studies: An International Journal*,11.3(2023),s 1226-1240.

YENİDOĞAN, Erdinç, “Nanoteknoloji ve cerrahi”, *Türkiye Klinikleri J Gen Surg-Special Topics*.7(3), (2014).s.79-8.

YİĞİT, Sedat; BERŞE, Soner; DİRĞAR, Ezgi. “The Application of ChatGPT, an Artificial Intelligence Assisted Language Processing Technology in Health Services”. *Eurasian Journal of Health Technology Assessment*, , 7.1 (2023).s. 57-65.

YULA, Erkan, DEVECİ, Özcan, “Nanotıp, mikrodizilimler ve klinik mikrobiyolojide kullanımları”, *Dicle Medical Journal*,37(4),(2010), s.422-428.

